

LUND UNIVERSITY

Handel ochandel : vardagslivets sociala struktur ur ett kvinnoperspektiv : Helsingborg ca 1680–1709

Fagerlund, Solveig

2002

Document Version:
Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Fagerlund, S. (2002). *Handel ochandel : vardagslivets sociala struktur ur ett kvinnoperspektiv : Helsingborg ca 1680–1709*. [Doktorsavhandling (monografi), Historia]. Historiska Media.

Total number of authors:

1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

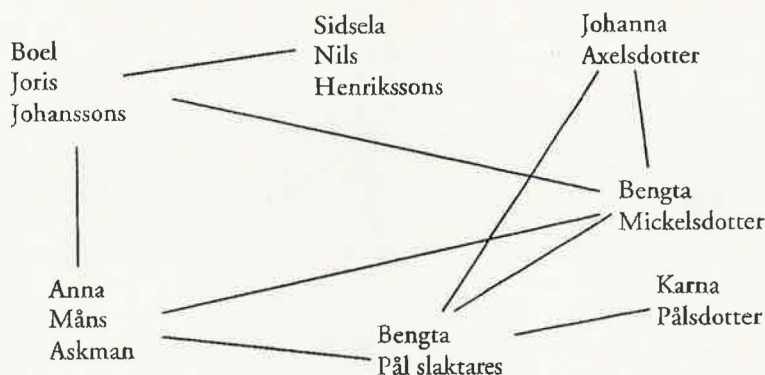
LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Handel och Vandel

Vardagslivets sociala struktur
ur ett kvinnoperspektiv
Helsingborg ca 1680-1709

Solveig Fagerlund

© Solveig Fagerlund
Tryck: Prinffoteam Offset & Media Malmö 2002
ISSN 1650-755X
ISBN 91-628-5317-1

HANDEL OCH VANDEL

Handel och Vandel

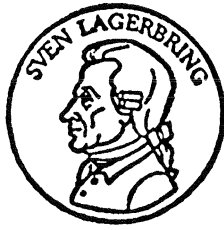
Vardagslivets sociala struktur ur ett kvinnoperspektiv
Helsingborg ca 1680-1709

Solveig Fagerlund

LUNDS
UNIVERSITET

Historiska institutionen vid Lunds universitet

Studia Historica Lundensia (SHL) är Historiska institutionens, Lunds universitet avhandlingsserie. Den ersätter serierna Bibliotheca Historica Lundensis (BHL), Lund Studies in International History (LSIH) och Center for Studies in International Conflicts (CESIS)

Innehåll

Förkortningar	10
Förord	11
1. Inledning	15
Avhandlingens frågeställningar	15
Bakgrund	16
Det tidigmoderna Norden	16
Kvinnans ställning i det tidigmoderna Norden	18
Sociala relationer i tidigmodern tid	24
Tillvägagångssätt	28
Nätverksanalys	28
Källor	34
Avgränsning i tid och rum	35
Helsingborg 1680-1709	36
Disposition	42
2. De ritualiserade sociala banden	43
Biologiskt och rituellt släktskap	43
Födelseboken	46
Faddrarnas antal	48
Manliga och kvinnliga faddrars popularitet	54
Nätverksanalys av dopfadderrelationer	57
Ömsesidiga dopfaddernetverk	58
Johanna Axelsdotters familj	64
Bengta och Pål Jacobson slaktares fadderrelationer	67
Geografiskt avlägsna band.	69
Sammanfattning	70
3. De ekonomiska banden	72
Synen på kvinnors arbete	72
Kvinnors arbete inom hantverket	72
Kvinnors ekonomiska myndighet	73
Kvinnors handelsverksamhet	74
Kvinnors handel i och omkring Helsingborg	76
Brott mot tullbestämmelserna	79
Tulljournalen	82
I Helsingör	85
Slaktarkäringar, soldathustrur och andra rännekäringar	86
Sundshandlarnas fadderrelationer	91

Kreditens nätverk	93
Johanna Axelsdotters ekonomiska verksamhet	93
Forskningsläget kring kreditsamhället	97
Panteboken	101
De publika husen	102
Kreditrelationer i bouppteckningar	103
Skuldernas geografiska utbredning	107
Fadderrelationer och kredit	107
Död mans gäld	108
Kreditrelationer vid de rättsliga instanserna	109
Kvinnliga fordringsägare vid de rättsliga instanserna	111
Kvinnor som gäldenärer vid rätten	114
Betalningsoförmågans konsekvenser	117
Sammanfattning	120

4. Konflikt - våld och okvädande i sociala relationer

	124
Från våld och ära till ekonomi	124
Äran	128
Den kollektiva och den individuella äran	129
Våld och okvädande i Helsingborg	130
Gemensamma konfliktarenor	132
Manliga konfliktarenor	133
Kvinnliga konfliktarenor	135
Kvinnor och män som aktörer i okvädande och slagsmål	136
Män och okvädande	136
Kvinnor och okvädande.	139
Våld mellan män	144
Kvinnor och våld	146
Kampen för äran	151
Att vara ärlig - tillhörighet	152
Yrkeshedern	153
Att vara förmer – prestige	155
Kvinnans ära och familjeäran	157
Ogifta kvinnors ära	159
Hantverkarhustrur, änkor, våld och ära	162
Välbärgade hustrur, våld och familjeära	164
Sammanfattning	168
Konflikternas konsekvenser	169
Förlikning	169
Uppenbar träta	169
Var gick gränsen?	170
Kredit, våld och ärekränkning.	174
Ärekränkning, våld och fadderrelationer	176
Sammanfattning	177

5. Personliga öden och sociala nätverk	180
Johanna Axelsdotter och hennes familj.	182
Johanna och dottern Gunilla	184
Johanna och svärsonen Jonas Löfman	185
Kvinnans giftorätt	188
Johanna Axelsdotter och styvbarnen	189
Andra släktingar	191
Johannas status	192
Vännerna	194
Det sociala nätverkets gränser	199
Det sociala nätverket och Bengtas status	205
Soldathustrun	208
Sammanfattning	213
6, Vardagslivets sociala struktur. Sammanfattning och avslutande reflektion	216
De ritualiserade sociala banden	217
De ekonomiska banden	218
Våld och okvädande i sociala relationer	220
Vardagslivets sociala struktur	223
Genuskontrakt, hushållsmakt och sociala relationer	224
Appendix A.	231
Personuppgifter och sociala kategorier	231
Appendix B.	234
Kvantitativ nätverksanalys	234
Appendix C.	238
Namnförteckning över personer i figur 1, 2, 3, 5.	238
Summary	242
The ritualised social ties	243
The economic ties	244
Violent actions and libel in social relations	246
The social structure of everyday life	248
Källor och litteratur	250
Otryckta källor	250
Tryckta källor och litteratur	251

Tabellförteckning

Tabell 1. Yrkesfördelning bland mantalsskrivna i Helsingborg 1699.	37
Tabell 2. Antal faddrar per dop i Helsingborg 1688-1709.	50
Tabell 3. Manliga och kvinnliga faddrar från olika yrkesgrupper vid dop i Helsingborg 1688-1709.	51
Tabell 4 Andelen män och kvinnor ur olika yrkesgrupper som dopfaddrar inom stadsförsamlingen i Helsingborg 1688-1709.	52
Tabell 5. Enskilda kvinnors och mäns närvaro som faddrar vid dop i Helsingborg 1688-1709.	56
Tabell 6. Dopfadderrelationer mellan olika sociala skikt i Helsingborg 1688-1689, 1698-1699, 1708-1709.	57
Tabell 7. Kvinnors och mäns andel av den redovisade varuutförelsen från Helsingborgs brygga år 1708.	83
Tabell 8. Skuldernas fördelning till olika typer av fordringsägare i bouppteckningar över hushåll med manliga respektive kvinnliga husföreståndare Helsingborg 1674-1715.	105
Tabell 9. Förhållandet mellan olika yrkesgruppers andel av bouppteckningarna och andelen skuldposter i bouppteckningarna.	106
Tabell 10. Samtliga gäldenärer och fordringsägare vid kämnärsrätt och rådstugurätt i Helsingborg 1680-1709 fördelade efter yrkesgrupp	110
Tabell 11. Procentuell fördelning av olika typer av privata skulder, behandlade vid kämnärsrätten och rådstugurätten i Helsingborg 1680-1709.	112
Tabell 12. Fördelningen av änkor, hustrur och ogifta kvinnor som gäldenärer och fordringsägare vid Helsingborgs rådstuga och kämnärsrätt 1680-1709.	113
Tabell 13. Skuldmål med kvinnliga fordringsägare vid kämnärsrätt och rådstuga i Helsingborg 1680-1709.	113
Tabell 14. Skuldmål med kvinnliga gäldenärer vid kämnärsrätt och rådstuga i Helsingborg 1680-1709.	114
Tabell 15. Rum för konflikter behandlade vid Helsingborgs kämnärsrätt och rådstuga 1680-1709 fördelat på antagonisternas kön.	132
Tabell 16. Manliga antagonister i okvädesmål i Helsingborg 1680-1709 fördelat på yrkestillhörighet	137
Tabell 17 a. Okvädesmål med kvinnor på både käre- och svarandesidan vid kämnärs- och rådstugurätten i Helsingborg 1680-1709.	140
Tabell 17 b. Okvädesmål med kvinnor enbart på käre- och svarandesidan vid kämnärs- och rådstugurätten i Helsingborg 1680-1709.	141
Tabell 17 c. Okvädesmål med kvinnor enbart på svarandesidan vid kämnärs- och rådstugurätten i Helsingborg 1680-1709.	143
Tabell 18. Manliga antagonister i våldsmål behandlade av kämnärsrätten och rådstugan i Helsingborg 1680-1709 fördelade på yrkestillhörighet.	144
Tabell 19 a. Våldsmål med kvinnor på både käre- och svarandesidan vid kämnärs- och rådstugurätten i Helsingborg 1680-1709.	147
Tabell 19 b. Våldsmål med kvinnor enbart på käre- och svarandesidan vid kämnärs- och rådstugurätten i Helsingborg 1680-1709.	147
Tabell 19 c. Våldsmål med kvinnor enbart på svarandesidan vid kämnärs- och rådstugurätten i Helsingborg 1680-1709.	148

Tabell 20 a. Dop med mödrar och dopfaddrar	235
Tabell 20 b. Relationer mellan mödrar och dopfaddrar i tabell 20 a presenterade som matris	235

Kartor

Karta 1. Helsingborgs stad och socken.	14
Karta 2. Orter där Johanna Axelsdotter hade gäldenärer	95
Karta 3. Helsingborgs stad	181

Figurförteckning

Figur 1. Ömsesidiga dopfadderrelationer i Helsingborg 1688-1709.....	60
Figur 2. Ömsesidiga relationer mellan män i hantverkarnas och färjemännens dopfaddernätverk.....	62
Figur 3. Ömsesidiga relationer mellan kvinnor i hantverkarnas och färjemännens dopfaddernätverk.....	62
Figur 4. Släkttavla över det Bengtson/Drejerska dopfaddernätverket.....	65
Figur 5. Graf illustrerande dopfadderrelationer mellan kända månglare och övriga sundsresenärer i Helsingborg 1680-1709.....	91
Figur 6 a. Enkel graf. Figur 6 b. Riktad graf.....	236
Figur 6 c. Kvantifierad graf Figur 6 d. Enkel graf.....	237
Figur 6 e. Graf med attributinformation.....	237

Förkortningar

GH Göta Hovrätts arkiv

HSA Helsingborgs stadsarkiv

HSK Hälsingborgs stadsförsamlings kyrkoarkiv

LLA Landsarkivet i Lund

RR (Helsingborgs) renoverade rådstuguprotokoll

RK (Helsingborgs) renoverade kämnärsrättsprotokoll

RA Riksarkivet

RoM Rådhusrätt och magistrat

Förord

Jag blev antagen till forskarutbildningen 1995 med professor Bengt Ankarloo som handledare. Under mer än fem år hade jag förmånen att få delta i hans doktorandseminarium. Tack Bengt för den inspiration och uppmuntran som du har gett mig såväl vid seminarium och konferenser som under de enskilda samtalen. När Bengt Ankarloo gick i pension övertog professor Eva Österberg handledarskapet. Tack Eva för all den tid du har tagit på dig att läsa mina spretiga texter, för nya infallsvinklar i ämnet och för den omtanke du visat under de sista nervösa månaderna. Docent Lars Edgren, som trädde in som biträdande handledare mot slutet, vill jag tacka för synnerligen konstruktiv kritik. Tack också till professor Kim Salomon som läste och gav värdefulla kommentarer till texten på ett sent stadium.

Då mina resor från hemmet i Åseda till Lund och universitetet varit sparsamma är jag tacksam mot alla de som bidragit till att berika vistelserna där, samt underlättat studier på distans. Detta gäller både teknisk och administrativ personal, lärare, forskare och doktorander. Jag vill tacka deltagarna i Bengt Ankarloos seminarium för givande diskussioner och den goda kamratskap som rådde både i konferensrummet och på eftersitsarna. Även deltagarna vid Eva Österbergs doktorandseminarium har bidragit med givande synpunkter på mitt avhandlingsarbete. Med deltagarna i ÖSIII-projektet har jag haft intressanta diskussioner. Bland doktorandkollegorna i Lund är det några som under åren har kommit att betyda speciellt mycket för mig. Johan Lundin har blivit en viktig nod i nätverksnätverket, han har också läst delar av slutmanus och kommit med värdefulla kommentarer. Bodil E B Persson har framför allt varit till stort stöd i sättningskedet. Karl Bergman har läst och kommenterat delar av manus. Tack också Charlotte Tornbjer, Irene Andersson och Hrefna Robertsdotter för intellektuellt stöd och visad vänskap.

Under hela min tid som doktorand vid Lunds universitet har jag njutit privilegiet av att få ha en arbetsplats vid Växjö universitet, förut högskolan i Växjö. För all den generositet och välvilja som visats mig av institutionen för humaniora vill jag, både till institutionens ledning och till enskilda kollegor, rikta ett stort och hjärtligt Tack!

Att vistas i den humanistiska miljön har varit mycket givande, både i fråga om knytande av vänskapsband, trevlig samvaro vid kaffebordet och lösande av språkproblem. För det senare vill jag speciellt tacka Magnus Levin, Gunilla Byrman, Elisabeth Wåghäll-Nivre och Christina Angelfors.

Samtliga kollegor inom ämnet historia vid Växjö universitet har varit viktiga för mig, men jag vill ändå särskilt nämna några. Jag sänder en varm tanke till de ämnesföreträdare som var och en har givit ämnet sin speciella prägel; professor Lars Olof Larsson, professor Peter Aronsson, som betytt mycket för mig under hela min utbildning, samt professor Lars Olsson.

Ända sedan tiden som uppsatshandledare på D-nivå, till den senaste tidens läsning av mitt manus i olika versioner har Malin Lennartsson, med sin stora kunskap i kvinnohistoria, sin skarpa blick, välordnade bokhylla och goda humör varit ett stort stöd för mig, Gunlög Fur, Cecilia Persson och Jonny Nilsson har också läst och kommenterat delar av manus. Med Börje Björkman har jag diskuterat dataproblem och grafisk framställning. Tobias Stark har varit en synnerligen god rumskamrat. Tack till er alla!

Jag har under hela min tid som doktorand dragit nytta av det tvärvetenskapliga samarbetet vid Växjö universitet och vill därför också rikta ett tack till deltagarna vid Forum för genusvetenskap, lärare, forskare och doktorander vid institutionen för samhällsvetenskap och ekonomihögskolan. Framförallt vill jag nämna Gösta Karlsson vid ekonomihögskolan, utan vars hjälp jag inte lyckats lösa UCINET's gåta.

Den tekniska och administrativa personalen samt bibliotekspersonalen vid Växjö universitetet har bidragit både till arbetets underlättande och till allmän trivsel. Tack till er också.

Jag vill också rikta ett tack till de personer som vid olika konferenser om sociala nätverk bidragit med inspiration och nyttiga synpunkter om nätverksanalys. Givande har också kontakten med Netværk for nordisk historie i tidlig moderne tid, nätverket Genus och egendom samt SKOGH varit.

Avhandlingsarbetet har inneburit en mängd arkivbesök. Till all den trevliga och hjälpsamma personalen vid Landsarkivet i Lund, Landsarkivet för Själland, Lolland-Falster och Bornholm i Köpenhamn, Riksarkivet i Stockholm och speciellt till Gun Petersson och Stig-Ove Wisberg på Göta hovrätts arkiv i Jönköping, samt Göran Hallberg på Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund, vill jag rikta ett varmt Tack!

Jag vill också tacka mina föräldrar, svärföräldrar, syskon med familjer samt andra släktingar och vänner för allt stöd, både praktiskt, ekonomiskt och socialt ni gett under hela min studietid. I samband

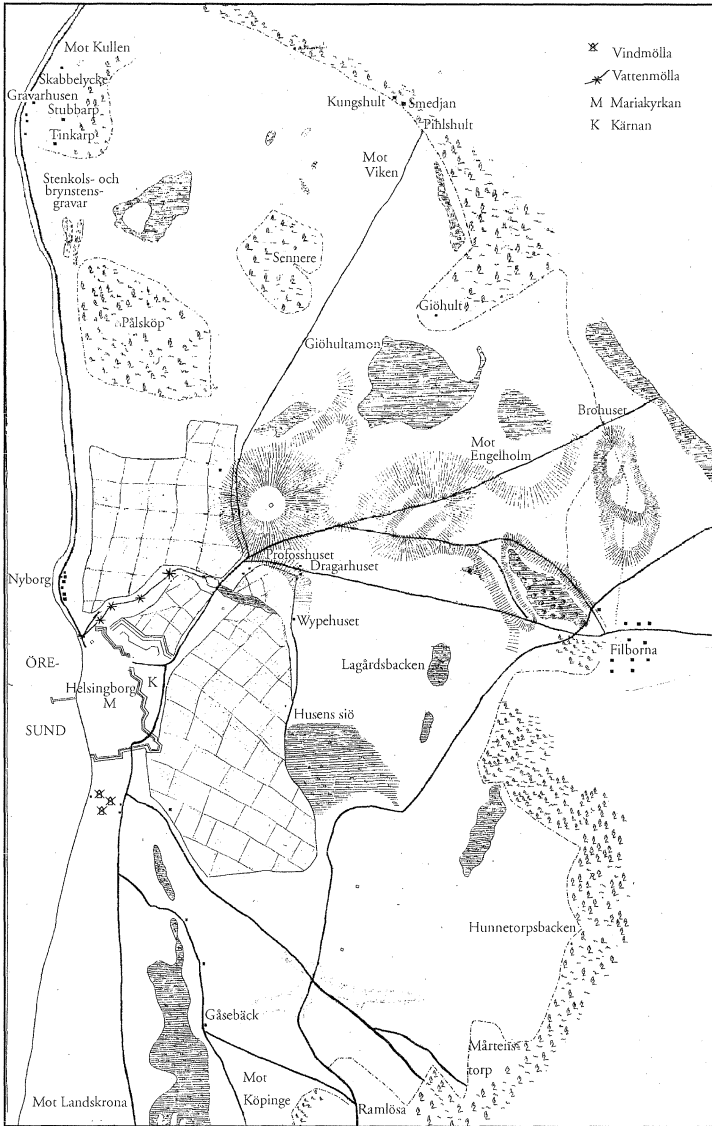
FÖRORD

med arkivbesök och konferenser har jag också haft fördelen av att kunna övernatta hos släkt och vänner. Till Gerd, Lotta, Hrefna, Cecilia, Gertrud och Christer, Gudrun och Lasse, Gunilla och Malin vill jag därför rikta ett Tack för gästfriheten! Tack, Lisbet Bengtsson, Susanne Engvall och Birgitta Landström som granskat texten, samt Eila Landström som har kontrollerat tabellerna. Eventuella fel i trycket ansvarar jag dock själv för. Cheryl Jones Fur har översatt den engelska sammanfattningen.

Ekonomiskt stöd till forskning, konferensresor och tryckning av avhandlingen har jag fått från Ebbe Kocks stiftelse, och Kungliga Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur, Knut och Alice Wallenbergs stiftelse och Syskonen Willers donationsfond. Stort Tack!

Sist men inte minst vill jag tacka mina kära, Bernt, Karin och Malin för er kärlek, ert stöd och ert tålamod med mig under alla år.

Karta 1. Helsingborgs stad och socken.

Anmärkning: kartan är en förenkling av en fältkarta över slaget vid Helsingborg 1710 (Stille 1903). Den zick-zackformade befästningen runt staden fanns, enligt Märtensson 1969, inte under den aktuella perioden.

1. Inledning

En sommardag 1692 satt några kvinnor från Helsingborg på en färjebåt mellan Helsingör och Helsingborg. En av dem, Märta, Gudmund broläggares hustru, vilade i knät på färjemanshustrun Jannicke. Kvinnorna satt och pratade, vi vet inte riktigt om vad. Men plötsligt sade en tredje kvinna, Margreta Hermansdotter Kropp, som sades vara avundsjuk på Märta för att hon sålde frukt i Köpenhamn, att det hade varit bättre om Märta ”stannat i sitt eget kungarike och gått omkring med en spann och sålt äpplen och päron och inte gått i vägen för kvinnorna i Helsingborg”. Hon sade också att ”smörar Märta inte öppet så smörar hon i hemlighet”. Märta slog bort detta med skratt och Jannicke uppmanade henne: ”Säg att det är lika gott som att sälja pölser.” Då tog Margreta mössan av Jannicke och drog henne i håret, mössan tänkte hon kasta i sjön, men hindrades av en fjärde hustru, Sidsela Nils Henriksons, som tog den ifrån henne och lade den i båten. Kvinnorna skällde varandra för horor och slynor, och Jannicke tog upp en fisk som hon slog Margreta i huvudet med.¹

Berättelsen om ovanstående händelse har blivit bevarad för eftervärlden på grund av att slagsmålet ledde till rättegång och vittnesmålen om vad som hänt därför blivit protokollförda. Av protokollen framgår det att när Margreta sade att Märta ”smörade” menade hon att Märta mutade tulltjänstemän. Berättelsen säger en del om hur vardagslivet kunde te sig för kvinnor i stormaktstidens Sverige. Vi kan se tecken både på vänskap och konkurrens mellan kvinnor, och vi får också en glimt av deras ekonomiska förhållanden. Men berättelsen reser också frågor. Hörde konflikter som denna till ovanligheten eller var de vardagsmat? Vilka typer av relationer hade kvinnorna för övrigt till varandra, till tulltjänstemän och till andra människor i och kring Helsingborg?

Avhandlingens frågeställningar

Denna avhandling handlar om vardagslivets sociala struktur, sett ur ett kvinnoperspektiv. De övergripande frågorna är:

Vilka typer av sociala relationer, utöver dem som ägde rum inom familjen i strikt mening, var kvinnor i en tidigmodern stad inblandade

¹ GH RK 1692.08.02, 1692.08.16.

i? Hur skilde dessa sig från männens och hur skilde de sig åt beroende på kvinnans sociala ställning? I vilken utsträckning var en kvinnas sociala relationer beroende av hennes civilstånd? Vilka andra faktorer kunde påverka en kvinnas plats i det nätverk av sociala relationer hon var beroende av, eller påverka vilken typ av nätverk hon försökte bygga? Fokus ligger på kvinnor ur hantverkarskikten och lägre ned på den sociala skalan. En grupp vars vardagsliv hittills är ganska försummat inom forskningen. För att komma åt de sociala skillnaderna både mellan kvinnor ur olika socio-ekonomiska skikt, och mellan män och kvinnor, har jag i flera avseenden även studerat relationer bland kvinnor ur högre skikt, samt bland män.

Bakgrund

Det tidigmoderna Norden

Under 1600- och 1700-talen skedde stora förändringar i Norden, liksom i övriga Europa, förändringar som framförallt har kommit att kopplas samman med den starka centralmaktens tillväxt. Genom militära erövringar försökte de europeiska staterna stärka sin makt. På så sätt kunde Sverige, framförallt under 1600-talet, utvidga sina gränser bland annat på Danmarks bekostnad. De militära satsningarna i bägge länderna ledde till ett ökat skatteuttag och en ökad utskrivning av soldater. Administration och förvaltning effektiviserades genom en ökad byråkratisering, centralisering och professionalisering, vilket innebar att statliga ämbetsmän mot slutet av 1600-talet kom att bilda en allt större och alltmer inflytelserik samhällsgrupp. Rättssystemet formaliserades genom en allt enhetligare lagstiftning, genom att lekmännens inflytande inom den lokala rättskipningen minskade till förmån för experter och i Sverige också genom inrättandet av hovrätterna som högsta juridiska instans. Straffsystemet förändrades från att vid början av 1600-talet ha vilat på tanken om kompensation för den förfördelade till att omkring hundra år senare bygga på tanken om straff.² Kyrkan inordnades under staten och blev ett effektivt redskap för att kontrollera befolkningen.

Inom ekonomin skedde också stora förändringar. Staten satsade stort på handel och bruksnäringar, och en ny kapitalstark grupp av köpmän och bruksägare växte fram som konkurrenter till den jordägande adeln. För att underlätta en snabb tillgång till kapital genomfördes lagändringar som innebar att släktens inflytande över

² T.ex. Sundin 1992 sid 454, Näss/Österberg 2000 sid 144 ff.

egendom minskade till förmån för manliga individer. Kekke Stadin som studerat tre svenska småstäder under perioden 1680-1715 ser att utvecklingen i städerna under denna period leder till en ökad social och ekonomisk polarisering. En ekonomisk elit utkristalliseras, men andelen borgare sjunker till förmån för tjänstemannagrupper och arbetare.³ Den svenska staten hade under början av 1600-talet knutit skråhantverket till sig genom detaljregleringar och exklusiva privilegier. Vid slutet av århundradet kom statens kontroll över skråna att stärkas och skrånas egen kontroll över hantverket att minska.⁴ De internationella köpmännen hade, även de, tilldelats privilegier under tidigt 1600-tal som senare kom att dras in då staten hellre satsade på inhemsk produktion vid manufakturerna.⁵

Den starka statens ställning legitimerades genom en ideologi där samhället sågs som en kropp, en organism, där var och en hade sin av Gud givna uppgift. Den reformatoriska ideologi som presenterades i Luthers lilla Katekes, den så kallade Hustavlan, delade in samhället i tre stånd; läroståndet eller predikoämbete, värjeståndet eller det världsliga regementet och näreståndet eller hushållsståndet. Inom stånden fanns föreståndare som av Gud erhållit myndighet att styra de ”nedrige”. Inom hushållsståndet var det husfadern som var satt att härska. På så vis reglerades relationerna mellan överhet och undersåte, kvinna och man och medlemmar inom hushållet.⁶

Huruvida denna ideologi omfattades av befolkningen råder det delade meningar om. Hilding Pleijel hävdar att Hustavlan omfattades av ”alla stormaktstidens svenskar” medan Peter Aronsson betvivlar detta. Han menar att bönderna inte uppfattade sin samhällliga roll som åhörare och undersåtar i de termer av underkastelse som Hustavlan föreskrev. Eva Österberg anser att treståndsläran var en del av 1600-talets mentalitet, men att den kunde användas på olika sätt av olika grupper. Medan Per-Johan Ödman pekar på överhetens auktoritetssträvan framhåller Eva Österberg liksom Kekke Stadin de ömsesidiga och integrativa dragen i hustavleideologin. Synen på de ömsesidiga relationerna mellan överordnade och underlydande liksom viljan att bevara det gamla var enligt Österberg också en del av mentaliteten.⁷

Den politiska fyrståndsläran med adel, präster, borgare och bönder reglerade ståndets samhällsfunktioner och förpliktelser gentemot staten.

³ Stadin 1979.

⁴ Lindström 1993 sid 204 ff.

⁵ Nováky 1993 sid 222 ff.

⁶ Pleijel 1970 sid 30 ff.

⁷ Pleijel 1970 sid 34, Aronson 1993 sid 36, Stadin 1997 sid 198 ff, Ödman 1995 sid 155 f, Österberg 1995 sid 190 ff.

Det var inte individen utan hushållet som ingick i ståndet vilket bestämdes av mannens börd eller yrkesverksamhet och det var mannen som representerade ståndet utåt. Det var en funktionell ordning men den hierarkiska rangordningen var viktig i denna statiska samhällssyn där det betonades att alla skulle stanna på sin plats eftersom alla hade sin givna roll.⁸

De förändringar inom politik och ekonomi som skisserats ovan kom emellertid att undergräva den hierarkiska ordningen mellan stånden. Den betydelse som lagts på bördens under början av 1600-talet kom mot slutet av århundradet att i viss mån ha lämnat plats åt meriter och personlig kompetens. Inom adeln sker också en förändring i synen på borgarna. Från att tidigare ha sett dessa som liktydigt med köpmän, kom man att framhålla hantverket och det lilla handlandet som borgarens uppgifter, medan man överförde storskalig merkantil verksamhet till adelns domäner. Detta gjorde att gränsen mellan adel och borgerskap kom att bli oklar. Den funktionella ståndindelningen började alltså luckras upp men den hierarkiska ordningen mellan överordnade och underlydande fanns fortfarande kvar.⁹

Kulturellt skedde också stora förändringar. I ett längre tidsperspektiv yttrade sig dessa bland annat i ökade klyftor mellan elit- och folkkultur, en ökad åtskillnad mellan det offentliga och det privata livet och mellan manligt och kvinnligt. Man noterar också att kollektivet och släkten fick ge vika för individen och familjen. Likaså ser man en förändrad syn på våld och ära.¹⁰

Årens kod reglerade vad som var ett godkänt beteende inom gruppen. Bröt man mot denna kod miste man äran. Och utan ära miste man tillhörigheten i gruppen eller samhället. Från att ha varit ett kollektivt attribut kom äran senare att bli en privat angelägenhet.¹¹

Kvinnans ställning i det tidigmoderna Norden

Men vad säger allt detta om kvinnors villkor? För att kunna ge en bild ur ett kvinnoperspektiv måste också förhållandena mellan män och kvinnor beaktas. Därför är genus, det vill säga, de socialt betingade skillnaderna eller förhållandena mellan män och kvinnor en viktig analysfaktor. Den amerikanska historikern Joan Wallace Scott som får betraktas som en föregångare inom genusforskningen definierar begreppet i två, sinsemellan relaterade, men analytiskt åtskilda delar.

⁸ Englund 1989 sid 25 ff, Stadin 1997 sid 202 ff.

⁹ Englund 1989 sid 120 ff.

¹⁰ Se Burke 1983, Muchembled 1985, Elias 1989 för större synteser.

¹¹ Lindström 1993 och 1994 flerstädes, Söderberg 1990 sid 247.

Genus är således dels det grundläggande elementet i sociala relationer baserade på förnimbara skillnader mellan könen, dels ett sätt att beteckna maktrelationer. Maktrelationerna och de förnimbara skillnaderna påverkar varandra, men inte nödvändigtvis åt enbart ett håll. Genus tar sig uttryck i kulturella symboler, normativa begrepp, institutioner och organisationer samt den subjektiva identiteten.¹² I Sverige har Yvonne Hirdman utvecklat tankar om ett genuskontrakt, som bärs upp av två logiker, eller lagar; isärhållandet mellan könen och en hierarkisering mellan dem med mannen som norm.¹³ Ytterligare kvinnohistoriker har på olika sätt knutit an till dessa forskare, antingen i kritik mot eller till stöd för dem, och utvecklat genus på ett generell teoretiskt plan, medan andra använder genus för att beteckna de sociala skillnaderna mellan könen i mer empiriskt inriktade undersökningar. Själv är jag främst intresserad av de empiriskt iakttagbara skillnaderna mellan man och kvinna i den levda vardagen, och anknyter endast delvis till de generella teorierna.

Under senare år har det publicerats en mängd forskningsresultat om kvinnors ställning i det tidigmoderna samhället. Internationellt har den så kallade försämringstesen haft stort genomslag. Förespråkare för denna menar att kvinnors situation försämrades påtagligt i takt med den starka statens utveckling under 1500- och 1600-talen. Den ökande klyftan mellan privat och offentligt ledde till att manligt och kvinnligt kom att särskiljas i högre grad än förut och att kvinnor, med stöd i reformationens ideologi, kom att hänvisas till privatlivet och därmed få en inskränkt handlingsfrihet. Reformationsideologin ledde dessutom till att kvinnors sexualitet kom att misstänkliggöras och förändringar inom hantverksproduktionen ledde till att kvinnor utestängdes från vissa arbetsplatser och att det arbete de utförde kom att värderas mindre.¹⁴ I motsats till detta finns det de som hävdar att reformationens uppvärdering av äktenskapet ledde till att hustrur fick en högre status, och när det gäller förändringar mot industrialisering och marknads-ekonomi, som ligger längre fram i tiden, gav detta fler möjligheter inom arbetslivet och en ökad frihet för kvinnor.¹⁵

Inom skandinavisk forskning ligger emellertid den teoretiska skiljelinjen mindre mellan ståndpunkterna försämring eller förbättring, än i om det förelåg någon generell underordning för kvinnor eller inte.

¹² Scott 1988 sid 40 ff.

¹³ Hirdman 1993 sid 149 ff.

¹⁴ Se bl a Wiesner 1987 sid 221-249, Kelly.Gadol 1987 sid 175-201, Roper 1989, Jacobsen 1995.

¹⁵ Medick 1980 261 ff, Ozment 1983. För denna diskussion, se också Österberg 1995 sid 201 ff och Lennartsson 1999.sid 14 ff.

Gemensamt för forskningen är att de viktigaste källorna är lagar och domböcker där man noterat att kvinnor var mer aktiva i både ekonomisk och juridisk praxis än vad lagtexterna medger.

Maria Sjöberg har i sin forskning anknutit till teorier kring kvinnans underordning och hon betonar vikten av att se på *hur* underordningen uttrycktes. Genom studier av jordägande ser hon att samhällets makt-skapande relationer under tidigmodern tid upprätthölls av männen och befästes och återskapades genom arv och giftermål. På samma sätt återskapades kvinnans underordning.¹⁶ För Marja Taussi-Sjöberg är också ägandet till jorden centralt. Hon, liksom Anu Pylkkänen i Finland, framhåller att utvecklingen mot ett alltmer individuellt ägande ledde till lagändringar som gjorde det lättare för maken att använda hustruns tillgångar, kvinnan knöts alltmer till sin make, och med en mer underordnad ställning. I och med att släkten fick minskad makt i förhållande till staten under 1600-talet förlorade kvinnan det kollektiva skydd hon haft tidigare. Hon förvandlades till ett rättsligt subjekt, och blev ansvarig för sina handlingar, framförallt de sexuella, men fick inte samma rättsliga befogenheter som mannen.¹⁷ Anu Pylkkänen som jämfört kvinnors andel i rättsliga ärenden i olika regioner av Finland finner en större andel kvinnor i regioner där den sociala skiktningen och fattigdomen var stor. Angelägenheterna som behandlades påvisade inte kvinnors självständighet utan deras behov av att säkra sin försörjning.¹⁸ Även annan rättshistorisk forskning har visat att självförsörjande kvinnor i ekonomiskt aktiva centra utgjorde en större andel av de agerande i rätten än i övriga områden. Hans Andersson kopplar den höga andelen kvinnor som dömdes för egendomsbrott i Stockholm under 1700-talets början till ekonomisk diskriminering av kvinnor.¹⁹

Åsa Karlsson Sjögren lyfter i sin avhandling *Kvinnors rätt i stormaktstidens Gävle* fram äktenskapet som grundläggande för kvinnans underordning. Att det i städerna rådde lika arvsrätt mellan kvinnor och män var inte nödvändigtvis till kvinnans fördel, då mannen förvaltade hennes egendom. I sin redogörelse över diskussionerna i 1686 års lagkommission visar Karlsson Sjögren att förespråkarna för lika arvsrätt var män vars intressen sammanföll med handelskapitalismens, där överförande av rörligt kapital mellan familjer var viktigt, medan de som förespråkade mindre arvsrätt för kvinnor försvarade gammeladelns

¹⁶ Sjöberg 1996, 1997a, 1997b, 1998.

¹⁷ Taussi Sjöberg 1992, 1996 ffa sid 157-168, Pylkkänen 1994.

¹⁸ Pylkkänen 1994 sid 370 ff.

¹⁹ Andersson, Hans 1998 sid 75 ff. Se även Jarrick/Söderberg 1998 sid 35 ff. Sogner m fl 2000 sid 174 f.

intresse av att jorden stannade inom släkten.²⁰ Hon betonar också att även om kvinnor hade tillträde till rätten och utnyttjade sig av den var den ändå en manlig arena, och hon noterar en förändring från tidigt till sent 1600-tal i så måtto att änkor under den tidiga perioden ofta företrädde sig själva i rätten medan de under slutet av århundradet kom att använda sig av företrädare i allt högre grad. Förnäma hustrur höll sig helt borta från rätten.²¹

För studiet av kvinnors ekonomiska och rättsliga villkor i städerna är två danska forskare centrala. Grethe Jacobsen som studerat kvinnors rätt i den danska stadslagstiftningen 1400-1600 ser en negativ utvecklingstendens från och med reformationstiden. Den uppvärdering av hushållet och den gifta kvinnan som sker gör det svårare för ogifta kvinnor att försörja sig självständigt. Kvinnor synliggörs i lagen endast då deras handlande utsätts för inskränkningar. Det faktum att kvinnans handlande inte alltid var reglerat i lagen innebar dock, menar Jacobsen, att kvinnor hade möjlighet att agera i ett rättstomt rum.²² Inger Dübeck har studerat handelslagstiftning i Danmark rörande kvinnor, men gör också en grundlig översikt över internationell, men främst skandinavisk lagstiftning i frågan. Hon visar att lagarna kring kvinnors handel påverkades av olika krav, ibland motverkande ibland förenande, såsom statens och stadens fiskala behov, köpmannagillenas krav på monopol över handeln, men också hänsyn till kvinnors försörjningsbehov.²³

I reaktion mot försämringstesen och bilden av den ständiga underordningen som alltför generaliserande, har flera forskare genom empiriska studier velat visa en mer nyanserad bild. I en debattartikel i *Historisk tidskrift* ifrågasätter Gudrun Andersson om man teoretiskt kan tala om en generell underordning av kvinnan när man empiriskt kan belägga flera undantag från underordningen.²⁴ I sin avhandling *Tingets kvinnor och män. Genus som norm och strategi under 1600- och 1700-tal* studerar hon kvinnors faktiska möjligheter i alla sfärer av det vardagsliv som kommer fram i domboksprotokollen. Genom att se på kvinnans olika roller i alla typer av rättsfall menar Andersson att man snarare kan tala om parallella konstruktioner av genus än om ett enda genusystem. Hennes empiriska resultat skiljer sig däremot inte nämnvärt från dem som Åsa Karlsson Sjögren presenterar, men utifrån sin teoretiska ståndpunkt tolkar hon dem annorlunda. Att kvinnor alltmer kom att använda sig av företrädare i rätten mot slutet av undersökningsperioden

²⁰ Karlsson Sjögren 1998 sid 45 ff.

²¹ Karlsson Sjögren 1998 ffa sid 109 ff.

²² Jacobsen bl a sid 38f, 129 ff, 203ff.

²³ Dübeck 1978 sid 352 ff, 401 ff.

²⁴ Andersson, Gudrun 1997.

menar hon kan ses som medvetna strategiska val från kvinnan, och bland annat förekomsten av dessa valmöjligheter tolkar hon som att det inte rädde någon generell underordning.²⁵

Eva Österberg ifrågasatte tidigt de generella teserna och menade att de ligger på en så allmän nivå att de blir ointressanta. I en artikel i *Folk för* försöker hon istället ge en tvetydig och kontrastrik bild av kvinnans ställning i stormaktstidens Sverige. Hon lyfter fram Drottning Kristina tillsammans med ett offer för häxprocesserna och menar att mellan dessa extremer fanns det en mängd vanliga män och kvinnor som arbetade sida vid sida, vilket visar att även om tanken om underordning fanns, uppfattades ändå män och kvinnor som komplementära.²⁶ I antologin *Jämmerdal och fröjdesal* visar en grupp forskare runt Eva Österberg på hela spektret av kvinnoöden. Flera av författarna lyfter fram den stora genomslagskraft som den luthersk-ortodoxa ideologin med sin hushållslära hade i samhället. Enligt lilla katekesens hustavla skulle kvinnan vara mannen underdånig medan mannen skulle älska sin hustru som sitt eget kött. Som hustru hade kvinnan stora befogenheter inom hushållet.²⁷

En av medförfattarna i *Jämmerdal och fröjdesal*, Malin Lennartsson, visar i sin avhandling *I säng och säte. Relationer mellan kvinnor och män i 1600-talets Småland*, att kyrkans män under den stränga ortodoxins tidevarv såg kärlek och sexualitet som viktiga ingredienser i ett äktenskap. Det var möjligt att få skilsmässa från ett olyckligt äktenskap och kyrkan kunde också ta ungdomars parti gentemot föräldrar i giftermålsfrågor. Lennartsson visar också att en förändring sker ifråga om vad som tillsammans med samlag konstituerar ett äktenskap. Vid mitten av århundradet räckte det med äktenskapslöften givna i löndom medan man efter hand alltmer kom att kräva formella löften. Likaså kom mannens nekande att betyda mer än kvinnans ord om att äktenskapslöften givits.²⁸

Under slutet av 1600-tal blir både man och kvinna straffansvariga för lönskaläge, det som tidigare benämnts mökränkning. Den nya lagen drabbade kvinnan negativt, framför allt då många fattiga kvinnor inte kunde betala böterna och därmed utsattes för det offentliga risslitandet. Marie Lindstedt-Cronberg tar i sin avhandling *Synd och skam. Ogifta kvinnor på svensk landsbygd 1680-1880* sin utgångspunkt just i denna förändring. Trots den stränga sexualmoralen som kom att råda under den lutherska ortodoxins tid menar Lindstedt-Cronberg att ogifta

²⁵ Andersson, Gudrun 1998 sid 293 ff.

²⁶ Österberg 1995 sid 199-226.

²⁷ Se bl a Johansson 1997 och Bergner 1997, Kekke Stadin 1997.

²⁸ Lennartsson 1999 sid 333 ff.

kvinnor umgicks med män på ett otvunget sätt. Kontrollen över sexualiteten var en inre självkontroll snarare än en övervakande.²⁹

Kvinnors ställning under svensk stormaktstid kan kort sammanfattas på följande sätt:

- Å ena sidan fanns en statlig och religiös ideologi samt lagar som påbjöd kvinnans underordning. Å andra sidan kunde en hustru ha stora befogenheter inom hushållet och det fanns också möjlighet för henne att agera utanför hushållet på ett mer aktivt sätt än lagarna föreskrev.
- Å ena sidan blir ägandet alltmer privatiserat under 1600-talet. Behovet av kapital leder till lagförändringar som knyter kvinnan och hennes egendom till maken. Å andra sidan utvecklades strategier som gjorde det möjligt att frångå denna lagstiftning, som t ex genom att skriva testamente för att säkra änkors ekonomi.
- Å ena sidan blir kvinnan under 1600-talet alltmer självständig som rättsligt subjekt. Hon ställs till svars för brott mot sexuallagstiftning och handelslagstiftning. Å andra sidan väljer fler hustrur att företrädas av en man inför rätten i ekonomiska mål.

Som vi ser ger forskningsläget en motstridig bild av kvinnans ställning. Därmed finns möjlighet till olika tolkningar. Frågan är bara vad som olika forskare väljer att lägga tyngdpunkten på. Att många enskilda kvinnor kunde ha ekonomisk makt är inget som talar emot att kvinnan *som kvinna* var generellt underordnad mannen. *Generellt* underordnad betyder inte detsamma som *totalt* underordnad. Att välja att visa att det fanns starka och självständiga kvinnor ser jag som en självklar reaktion mot en forskningsinriktning som enbart ger en bild av underordning. Men jag menar att det är viktigt att inte blanda ihop olika grader av generalisering.³⁰ För mig är det dynamiken mellan maktstrukturen och den individuella aktörens strävan som väcker nyfikenheten. Kanske det just var den underordnade ställningen som tvingade vissa kvinnor att handla på ett sätt så att de för en nutida betraktare framstår som särskilt starka och självständiga. En annan viktigt aspekt som betonas av vissa forskare men som inte framkommer alltid är att kvinnor inte enbart är kvinnor, de tillhör också olika sociala grupper, stånd, klasser eller vad man föredrar att kalla det. Vilken betydelse har kvinnans socio-ekonomiska tillhörighet för hur underordningen yttrar sig?

²⁹ Lindstedt Cronberg 1997 a. ffa sid 53, 116 ff, 229 ff, 281 ff.

³⁰ Se också diskussion kring detta i Lennartsson 1999 sid 28 ff.

Sociala relationer i tidigmodern tid

Kvinnlig underordning och sociala skillnader är alltså viktiga utgångspunkter i avhandlingen. Det som står i centrum för undersökningen är kvinnors vardagsliv och deras sociala relationer. Inom de riktningar som kommit att kallas "den nya kulturhistorien", *alltagsgeschichte*, mikrohistoria eller historia underifrån har "vanliga" människors liv till vardags och fest, enskilda händelser eller lokalsamhällen kommit att utgöra viktiga forskningsobjekt. Hur enskilda individer levde sina liv i äldre tider, vad de sade och vad de gjorde och hur detta uppfattades av andra är viktigt att studera både för att förstå den "stora" historien och för att förstå liknande mekanismer i nutiden. En viktig inspirationskälla är för min del Arlette Farge, som med hjälp av ett lokalt polisarkiv skildrar vardagslivet i 1700-talets Paris.³¹

En viktig aspekt i vardagslivet är vilka relationer människor har till varandra. Släktens betydelse i äldre samhällen har varit och är fortfarande en debatterad fråga inom forskningen. Ferdinand Tönnies ansåg att människors umgängesformer genomgått en fundamental förändring under några århundraden fram till hans eget sena 1800-tal, en förändring som han beklagade. Tidigare hade människor levt i organiska sammanslutningar, *gemeinschaft*, karaktäriserade av tätt sammanhållna släkt- och grannskapsgrupper. Under loppet av industrialisering och urbanisering kom mänskliga relationer att ändra karaktär till *gesellschaft*, kontraktsmässigt organiserade och mekaniska sammanslutningar, där man umgicks i glesst sammanhållna nätverk av vänner och bekanta utanför släkten.³² Forskare i Tönnies efterföljd, bland annat Edward Shorter, lade istället tonvikt på utvecklingen inom familjen och menade att individen vunnit mycket på att de affektiva banden skiftat fokus bort från yrkesbröder och grannar för att istället koncentreras inom den privatiserade familjen.³³ Sedan 1970-talet har empiriska studier av förindustriella samhällen kunnat utmana de övergripande teorierna om det sociala livets genomgripande förändringar över tid och visat stor variation ifråga om styrkan i och den genealogiska utsträckningen av släktskapsrelationer samt förhållandet mellan dessa och andra typer av relationer.³⁴

Så visar t ex studier över relationer i den engelska byn Terling 1525-1700 att utöver rent ekonomiskt stöd mellan familjemedlemmar hade

³¹ Farge 1989.

³² Wellman/Wetherell 1996 sid 98 f, Tönnies 1974 (1887-1935) sid 261 ff.

³³ Wellman/Wetherell 1996 sid 101, Shorter 1977(1975)

³⁴ Wellman/Wetherell 1996 sid 106, Wrightson/Levine 1979 sid 82 ff.

släkten liten betydelse i jämförelse med andra relationer. David Garrioch som studerat grannskap och samhällsliv i 1700-talets Paris menar att grannar betydde mer för människor ur den arbetande befolkningen än avlägsna släktingar.³⁵ I *Kinship in Neckarhausen* studerar David Warren Sabea sambandet mellan släktskap och social förändring. Han finner att mönstren för släktskapsrelationer förändras från det han kallar det klassiska samhället till det moderna. I Neckarhausen byggde man under den klassiska perioden (från tidigt 1600-tal till omkring mitten av 1700-talet) sociala nätverk och äktenskapsallianser med människor man inte var släkt med eller endast avlägset släkt med. Under 1800-talet däremot ledde folkökning och därmed ökad efterfrågan på jord, till att man började gifta sig med kusiner i syfte att hålla ihop jordegendomar. När han jämför sina resultat med andra studier finner han att samma strategier i andra delar av Europa har tjänat helt motsatta syften.³⁶

En viktig förutsättning då man studerar släktförhållande är att man definierar begreppet släkt. Andrejs Plakkans betonar i detta sammanhang nödvändigheten av att skilja mellan *genealogiska band* och *släktband*. Genealogiska band är de som kan beläggas genom blodsband eller äktenskapsband. Släkterelationer, skriver han, är meningsfyllda endast om de är ömsesidiga. För att vara far måste man ha en son eller dotter som betraktar en som far. Men även om man kan belägga ett släktförhållande mellan exempelvis en morbroder och hans systerdotter finns det inget som säger vilka rättigheter och skyldigheter denna relation innebar. För att få svar på detta menar Plakkans att man måste söka efter bevis i olika typer av källor och ger som ett exempel vad ett äktenskapskontrakt säger om makens förpliktelser gentemot sin svåger.³⁷

Pierre Bourdieu talar i detta sammanhang om officiella och praktiska släktingar (*official kin and practical kin*). Officiella släktingar används i officiella situationer där de fyller funktionen av att ordna den sociala världen och att legitimera denna ordning, de tillkallas för att fullfölja legala roller, men är annars av föga vikt i det dagliga livet. Praktiska släktingar är sådana som man upprätthåller kontakten med genom praktiskt bruk. De kan mobiliseras för en mängd formella och informella syften.³⁸

Julie Hardwick som undersökt sociala relationer bland notarier i Nantes mellan 1560 och 1660 använder sig av Pierre Bourdieus distinktion mellan "praktiska" och "officiella" släktingar. Hon ser att

³⁵ Wrightson/Levine 1979 sid 101 ff, Garrioch 1986 sid 56-95.

³⁶ Sabea 1998 sid 416 ff.

³⁷ Plakkans 1984 sid 76-96.

³⁸ Bourdieu 1977 sid 33-38.

praktisk släktskap rörde sig runt en grupp av släktingar på sidolinjen, syskon, svågrar och svägerskor, kusiner och nästkusiner i samma generation, som utgjorde viktiga aktörer i vardagslivet. Släktingar och vänner spelade olika roller, åtminstone för män. Kvinnors sociala nätverk menar hon är svårare att urskilja. Notarier umgicks ofta på vänskaplig basis med icke-notarier utanför slakten, men när det gällde lån var det till de ”praktiska” släktingarna man vände sig. De officiella släktingarna var sådana som enligt lagen skulle vara med vid upprättande av äktenskapskontrakt och liknande.³⁹

David Gaunt vänder sig i sin studie *Familjeliv i Norden* kritiskt mot föreställningen om det nordiska ättesamhället. Han hävdar att man sedan medeltidens början levt i kärnfamiljer och noga skilt mellan dess medlemmar och andra släktingar. Likaså menar han att en ”*nutida människa har flera släktingar vid liv och förmodligen mera regelbundna kontakter med sina släktingar än någonsin förr*”.⁴⁰ Börje Hanssens studie från 1952 över sociala relationer på Österlen har blivit närmast en klassiker. I hans avhandling ligger fokus framförallt på slutet av 1700-talet och 1800-talet. Hanssen framhåller där att ”byalaget” var identiskt med släktkretsen. Man gifte sig helst inom byn.⁴¹ I en artikel från 1977 menar han att så inte varit fallet tidigare. Här ser han stora förändringar mellan det han kallar det feodala skedet som sträcker sig fram till omkring 1730-talet, och det han kallar det herila skedet, eller husbondeväldets tid, som sträcker sig från 1730-talet till omkring 1920. Under det feodala skedet, skriver Hanssen, ledde den stora dödligheten till att släktband spelade mindre roll. Vem som helst som var frisk hade möjlighet att överta en gård. Några större klasskillnader skall inte heller ha funnits, då tjänstefolk och gatehusfolk var sådana som väntade på att så småningom ta över en gård. Under 1700-talet ledde ett ekonomiskt uppsving och ökad livslängd till att ägandet av jord blev allt viktigare och till att de jordägande bönderna därför blev mer måna om att släktingar skulle arva gården. Detta ledde till att släktrationer kom att bli mer betydelsefulla och behovet av att avgränsa den ägande klassen mot andra ledde också till en social differentiering på landsbygden.⁴² Slutsatsen att släktrationer spelade mindre roll före 1730-talet bygger bland annat på en undersökning av uppgifter om inhyses i mantals- och husförhørs- (katekismi-) längder från några socknar i Skåne och Danmark. I Löderups socken var 1694 85% av allt vuxet inhysesfolk

³⁹ Hardwick 1998 sid 161f, (Bourdieu 1977 sid 33-43).

⁴⁰ Gaunt 1983 sid 208 f, 267.

⁴¹ Hanssen 1952 sid 70-92.

⁴² Hanssen 1979 sid 33-63

inte närbesläktat med bonden eller hans hustru. År 1771 var det bara 24% som inte var nära släkt med husbondefolken.

Dessa siffror är beaktansvärda, *om de verkligen speglar förhållande mellan släkt och inte släkt*. Börje Hanssen påpekar själv hur svårt det är att tala om släkt då patronymikon saknas. Det torde ha varit svårt för Hanssen att utesluta släktförhållanden för de boende i Löderup 1694 då den första katekismilängden därifrån är från 1692.⁴³ Det är därför tveksamt vad han egentligen menar med närbesläktade. Att spåra syskonbarn utan tillgång till längre serier av mantalslängder och katekismilängder är vanskligt. Det Hanssen ser ske efter mitten av 1700-talet kan ju vara precis samma som Sabeen ser, dvs. en insnävning av släkten. Då han enbart studerar kameralt och kyrkligt material och inte tar juridiskt källmaterial i beaktande ser han inte heller hur konflikter i arvsfrågor mellan släktingar yttrar sig. Inom svensk forskning har annars mycket av intresset för familj och släkt under tidigmodern tid kring den ekonomiska och politiska eliten. Förutom Christer Winbergs undersökning om släktskapets betydelse för jordägande, framförallt inom adeln, har bland annat Christina Dalhede, Leos Müller och Åsa Karlsson visat hur strategiskt viktiga släktskapsband var för ämbetsmannaadeln och köpmanna-eliten under tidigmodern tid.⁴⁴

Med tanke på det stora intresse som familje- och släktförhållanden tilldragit sig inom forskningen är det förvånande hur liten uppmärksamhet som ägnats åt den förindustriella styvfamiljen. En del undersökningar har dock gjorts. Dessa visar att i Danmark gifte omkring en tredjedel av änkemännen bland bönderna och en fjärdedel av änkorna om sig under 1600-talet.⁴⁵ Anita Rutmans undersökningar från Middlesex, Virginia, visar att under 1600-talet hade nästan en fjärdedel av 239 barn förlorat en förälder vid fem års ålder och över hälften av dem när de fyllde sju år. De barn som miste bägge sina föräldrar blev ofta omhändertagna av släktingar, men även dopfaddrar och "vanliga" vänner tog sig an de föräldralösa. Barn som förlorade sin fader försågs med en förmyndare som skulle förvalta barnets arv. Även om det hände att förmyndare misskötte myndlingens medel i Middlesex hörde det inte till vanligheterna, enligt författaren. Detta menar hon berodde på medvetenheten hos föräldrar om att ens egna barn löpte lika stor risk som andra att bli föräldralösa. Den välvilja man

⁴³ Hanssen 1979 sid 38 f.

⁴⁴ Winberg 1985, Dalhede 1993, Karlson 1997, Müller 2000.

⁴⁵ Gaunt 1983 sid 174 ff. (Bang 1906 sid 44).

visade andras barn, kanske man hoppades att andra skulle visa sina egna i liknande situationer.⁴⁶

Med utgångspunkt i Margit Rooths *Personhistoriska anteckningar* kan man konstatera att av 132 män som levde och var gifta i Helsingborg under den aktuella perioden eller vars hustrur levde och var gifta under samma period, är det bara 61 som varit gifta med en enda kvinna vilken också bara varit gift med en man. Siffran kan mycket väl vara lägre, då en del kan ha varit gifta tidigare utan att det satt spår i några källor. En del hustrur är så svåra att identifiera att det därför inte går att säga något om deras tidigare eller senare äktenskap.⁴⁷ Två eller tre äktenskap under en människas livstid hörde alltså inte till ovanligheten under denna tid i Helsingborg. Därför är det också gott om styvsyskonskap av olika former vilket också bouppteckningsprotokollen visar.

I denna avhandling görs ingen större undersökning av band mellan släktingar. I de fall det är befogat och möjligt försöker jag ändå besvara frågor om vad olika former av släktförhållande spelade för roll i de vardagliga relationerna i Helsingborg. Umgicks man främst med sina släktingar eller valde man sitt umgänge efter andra principer? Var grannar och yrkesbröder och -systar viktigare än släktingar? Vilken typ av släkterelationer kan man tala om då det gäller styvfamiljer?

Tillvägagångssätt

Nätverksanalys

Relationer mellan familj, släkt och vänner kan metaforiskt beskrivas som ett socialt nätverk. *Nätverk* används också som ett analytiskt begrepp för att beskriva relationer mellan individer som en uppsättning noder förenade med länkar. Sedan 1960-talet har man i USA inom sociologi, socialpsykologi och antropologi utvecklat matematiskt avancerade metoder och en lika avancerad terminologi för att analysera olika typer av nätverk, inte bara mellan individer och organisationer, utan också mellan geografiska områden, för spridning av information, och annat som kan beskrivas i termer av länkar och noder.⁴⁸

⁴⁶ Rutman 1994 sid 193-200.

⁴⁷ De 132 männen har alla haft något kommunalt uppdrag och uppgifterna om deras äktenskap är tagna ur Rooth 1979

⁴⁸ Wellman/Wetherell 1996 sid 102 ff.

Nätverk kan också ses ur ett snävare perspektiv, såsom betecknande för en speciell informell organisationsform, utmärkt av frivilliga, horisontella och ofta vänskapliga personliga relationer. Framförallt tillämpas denna definition inom ekonomisk forskning där *nätverk* blir en förklaringsmodell för ekonomiska aktörers agerande.

Fokus i en nätverksanalys kan sättas antingen på nätverket som helhet, den enskilda noden, (individ eller företaget) eller länkarna. Man kan tillämpa antingen kvantitativ (formell) eller kvalitativ nätverksanalys. Genom kvantitativ analys kan man för det första avgöra om nätverk över huvud taget existerar i en population, exempelvis om hyresgästerna i en viss fastighet umgås med varandra. I detta läge kan man tala om ett nätverks *inkludivitet*. Umgås ingen av husets hyresgäster med varandra är inkludiviteten noll, inget nätverk existerar. Om man konstaterat att ett nätverk existerar kan man mäta dess *densitet*. Både inkludivitet och densitet beräknas efter antalet faktiska relationer genom antalet möjliga relationer i en viss population. Resultatet kan bli allt från 0 till 1. I denna avhandling används inte denna typ av redovisning. Om man vill veta om nätverket bland hyresgästerna motsvarar ett nätverk bland exempelvis medlemmar i stadsdelens idrottsklubb mäter man nätverkens *likhet*, eller dess *korrelation*. Man kan också mäta relationernas *riktning* i ett nätverk, t.ex. givare och mottagare av gåvor, eller som i denna avhandling relationer mellan föräldrar och dopfaddrar där faddrarna ses som givare och föräldrarna som mottagare. Vidare kan man analysera om det finns *undergrupper* i nätverket, det vill säga om några individer har mer kontakt med varandra än andra. Sådana undergrupper kan kallas för *klickar* (*cluster*) eller *klaner*. Om undergrupperna endast innehåller två individer talar man om *dyader* (även begreppet *triader*, för tre individer förekommer). När man studerar den enskilde individens plats i ett nätverk (*egocentriskt nätverksanalys*) kan man exempelvis beräkna dess *centralitet*. (Hur många människor har en individ direktkontakt med i förhållande till andra?)⁴⁹ Dessa är endast ett fåtal av de möjliga beräkningar som kan göras. När vi nu har konstaterat att det existerar ett nätverk av en viss karaktär i hyreshuset, vad gör vi sedan med denna kunskap?

Att en individ känner ett visst antal personer i samma byggnad säger ingenting om kvaliteten i nätverket. Det svarar inte på frågor som: Vilka av de personer man känner kan man låna pengar av? Vilka intresserar sig för ens hälsa? Åt vilka kan man anförtro sina innersta

⁴⁹ För exempel på hur kvantitativ nätverksanalys används i historisk forskning se Martin Åberg 1998. För en kort introduktion i formell nätverksanalys se Gunner Lind 2000. För en mer allmän introduktion om nätverksanalys se exempelvis Scott 1991.

tankar? Och, om vi intresserar oss för nätverkets förändrande funktion i ett samhälle, hur kan ett tätt nätverk inom en population av hyresgäster bidra till förändringar i den lokala bostadspolitiken? Det är här den kvalitativa analysen kommer in. Kvalitativ nätverksanalys ställer frågor om hur sociala nätverk uppkommer, hur de fungerar och hur de förhåller sig till sin omgivning.⁵⁰

Från att länge ha varit ganska svalt har intresset i Norden för historisk nätverksanalys ökat under de senaste åren. Flera avhandlingar där man på ett eller annat sätt använder sig av nätverk som ett analytiskt eller samlande begrepp har publicerats och flera konferenser omkring begreppets metodologiska och teoretiska möjligheter har hållits.⁵¹ En grupp forskare vid Uppsala universitet använder sig av Walter Powells definition av nätverk. Powell menar att nätverk är en typ av organisationsform som skiljer sig från andra organisationsformer (hierarkier och marknader) genom att relationerna mellan individerna är horisontella och ömsesidiga. För att förklara *hur människor agerar i ett nätverk* använder man sig bland annat av Pierre Bourdieus begrepp socialt, kulturellt och symboliskt kapital, samt av Marcel Mauss teorier om gåvoinstitutionen. Deras undersökningar rör nätverk inom eliter och visar hur nätverken fungerade för att upprätthålla och distribuera makt inom nätverket.⁵² Synen på relationerna inom ett nätverk som horisontella kan kritiseras då hierarkier, om än inte uttalade, ofta existerar i de flesta mellanmännskliga relationer. Iréne Andersson som studerar kvinnors arbete i fredsfrågor anknuter till sociologen Alberto Meluccis tankar om nätverk som mobiliserande faktor.⁵³

Andra forskare, som mer uttalat använt sig av en kvantitativ analys eller en kombination av bägge, har bland annat studerat grannskapsrelationer i fiskesamhället Limhamn,⁵⁴ giftermålsmönstrens roll för social mobilitet⁵⁵ och politikens informella nätverk.⁵⁶ Inom äldre historia är det framförallt eliternas nätverk som studerats⁵⁷, men Örjan Simonsson har tillämpat kvantitativ nätverksanalys utifrån häradsrättsprotokoll för att få svar på frågan om i vilken utsträckning ett häradsrätt betraktas som ett lokalsamhälle.⁵⁸

⁵⁰ Stenlås 1999 sid 18.

⁵¹ Aronsson m fl. 1999, Nilson 2000.

⁵² Hasselberg 1998, Muller 1998, Stenlås 1998 sid 17 f.

⁵³ Andersson 2001.

⁵⁴ Lundin 2000.

⁵⁵ Nilson 2000.

⁵⁶ Åberg 1998.

⁵⁷ Exempelvis Muller 1998, Dalhede 2001.

⁵⁸ Simonsson 1999.

En del företrädare för den kvalitativa analysen riktar skarp kritik mot den kvantitativt inriktade analysen. De menar att forskaren i ambitionen att mäta nätverkets rumsliga utsträckning ofta missar frågan om dess innehåll.⁵⁹ Kritiken är befogad på flera punkter, framförallt om forskaren nöjer sig med att beskriva nätverkets utseende och inte analyserar och värderar relationerna utifrån deras specifika innehåll eller glömmer bort att det är unika personer inblandade i varje relation. I ett avseende träffar emellertid kritiken fel. Det är när man förespråkar den kvalitativa analysens primat över den kvantitativa, därför att den senare skulle vara mindre teoretisk än den förra, och att frågorna den besvarar skulle vara triviala.⁶⁰ Denna kritik vill jag besvara med följande: Redan i urvalet av de relationer som skall studeras har man gjort teoretiska överväganden. Vilka relationer skall studeras och varför?

De val man gör bygger på att man har en hypotes om att olika typer av relationer har ett visst kvalitativt innehåll vilket kan få vissa konsekvenser, exempelvis "personer som bor i hyreshus har få och flyktiga relationer till sina grannar vilket gör det svårt att få till stånd enade aktioner kring hyresfrågor" eller för att återknyta till avhandlingens ämne, "i det tidigmoderna samhället hade man färre, men starkare band till andra än vad man har idag, vilket innebar att man då bättre än nu tog ansvar för varandras liv och hälsa". Men hur skall man kunna studera innehållet och styrkan i relationer mellan människor, om man inte vet om dessa relationer överhuvudtaget existerar? I studiet av grupper som inte lämnat efter sig egna skriftliga källor såsom brev eller självbiografier, men där kvantifierbart material av typen kyrkoböcker eller domstolsprotokoll finns att tillgå blir den kvantitativa analysen därför mer dominerande än i studiet av elitens ofta redan definierade nätverk. Med utgångspunkt i en större övergripande teoretisk frågeställning kan en kvantitativ analys i sin tur generera ytterligare teoretiskt specifika frågeställningar till en kvalitativ analys. Anledningen till att jag vill lyfta fram den kvantitativa undersökningen är att jag ser stora möjligheter i denna. Med den utveckling som sker inom datatekniken, där alltmer källmaterial blir tillgängligt på Internet och den utveckling som sker inom de nätverksanalytiska programmen kan vi få en allt större kunskap om människors vardagliga relationer i äldre tid. Nätverksanalys är för mig främst ett metodologiskt grepp. I texten använder jag uttrycket i dess metaforiska form sparsamt, och talar istället om *sociala relationer*.

⁵⁹ Hasselberg 1998 sid 109, Hasselberg 1999 sid 14 ff, Stenlås 1999 sid 16 f.

⁶⁰ Ibid.

Jag har valt att koncentrera undersökningen på tre olika typer av relationer, de ritualiserade sociala banden mellan föräldrar och dopfaddrar, ekonomiska band såsom köpenskap och kredit samt slutligen konfliktfyllda relationer som de yttrar sig i våld och okvädande. Dessa band kan ses som helt väsensskilda samtidigt som de kan hänga samman med varandra. Banden mellan föräldrar och dopfaddrar är intressanta ur flera aspekter. För det första är de frivilliga band. Föräldrarna avgör vilka de skall bjuda in som faddrar och faddrarna avgör om de skall acceptera, åtminstone i teorin. I praktiken fanns det en mängd traditionella regler för vilka man skulle bjuda in och i vilken mån det gick att avböja en invitation. Ändå bör man kunna anta att sådana band är tecken på en godartad relation mellan aktörerna. De rituella banden kunde vara bekräftelse på olika typer av redan existerande sociala band, såsom släktskap, yrkesgemenskap eller ekonomiskt beroende och social status, och en kvantitativ analys av vilka av dessa relationer som dominerade kan säga mycket om vilka typer av band som prioriterades i samhället i allmänhet samt om en individs ställning i samhället. Ekonomiska band såsom skuldförbindelser mellan människor säger en hel del om det vardagliga livet. De band man knyter till andra människor i ekonomiska frågor är inte frivilliga i samma mån som dopfadderrelationerna. De styrs visserligen, liksom de förra, delvis av kulturella och sociala regler, men de styrs än mer av de dagliga behoven. Spåren efter de ekonomiska relationerna, och hur man handskades med dem, säger inte bara något om vilka människor som hade varuutbyte med varandra, de säger också något om beroendeförhållande, tilltro och misstro mellan människor.

Undersökningen av den tredje typen av relationer, de konfliktfyllda, kan för det första säga oss något om hur man såg på mellanmänskliga konflikter i äldre tid. Var gräl och slagsmål vardagliga ingredienser eller var de uttryck för stark fiendskap? Det vill säga, bröts en relation av en konflikt eller kunde den fortgå? För det andra kan den säga något om de enskilda individerna som var inblandade i konflikter. Varför slogs och grälade man just vid ett speciellt tillfälle?

Var för sig kan undersökningarna säga mycket om vardagslivet i fråga om konflikter, doprelationer och ekonomiska relationer, och i den bemärkelsen finns det redan en del forskningsresultat att anknyta till. Genom att kombinera undersökningarna, att låta resultaten från en undersökning om dopfaddrar generera frågor till undersökningen om de ekonomiska banden och vidare till de konfliktfyllda relationerna och vice versa kan mer komplexa förhållanden avslöjas.

Valt av de tre typerna av relation framför andra bygger framförallt på tanken att framhäva just de vardagliga handlingarna, vilka tidigare

inte uppmärksammas tillräckligt inom forskningen. Relationer av mer permanent karaktär, såsom släktrationer beaktas under hela avhandlingen, men jag gör ingen större kvantitativ nätverksanalys av dessa. Det finns vissa problem med att spåra släktrationer i Helsingborg för den aktuella perioden. Enstaka bouppteckningsprotokoll från 1660-talet finns bevarade, men inget längre tillbaka och eftersom födelse-, död- och vigselböckerna inte börjar föras förrän 1688 i Helsingborg är kusinrelationer relativt svåra att säkra, åtminstone för personer med vanliga namn som Pålson/Pålsdotter, Jönson/Jönsdotter och så vidare. Giftermålsmönstret är givetvis en viktig faktor när det gäller sociala relationer. Om man gifter sig med släktingar, om en kvinna gifter sig med män med samma yrke som fadern och om en änka gifter sig med en man med samma yrke som den förste maken är intressanta frågor, och flera undersökningar utifrån dessa frågor har gjorts inom forskningen. För mig spelar det givetvis stor roll hur giftermålsmönstret ser ut och vem en kvinna är eller har varit gift med, men då dessa är av mer permanent karaktär än de kontakter som skapas och upprätthålls i vardagslivet betraktar jag dem mer som en bakgrundsfaktor som påverkar dessa än som likvärdiga med dem.

I början av arbetet hade jag för avsikt att göra en större undersökning av synbara vänskapliga band. Detta visade sig mindre görligt med det källmaterial som fanns till hands. Spåren av sådana band, och ett fåtal anspelningar på deras betydelse finns visserligen i domboksmaterial och bouppteckningar, men alltför få för att ge underlag för en större kvantitativ undersökning. Samma sak är fallet med kontakter för utbyte av information, eller annorlunda uttryckt, skvallrets nätverk. Möjligheten att rekonstruera en individs sociala nätverk utefter de människor hon eller han utbyter skvaller med såg jag i arbetet med domboksprotokoll från tidigare år.⁶¹ Dessvärre motsvarade inte de källor jag använt mina förväntningar i detta avseende. De relationer jag skulle ha kunnat undersöka mer än jag gjort är grannskapsrelationer och bostadsmönster. Jag tar dock grannskap i beaktande då jag detaljstuderar vissa personers relationer.

De tre typerna av relationer behandlas först var för sig. Genom en kvantitativ analys undersöker jag hur relationerna skilde sig åt beroende på kön, ålder, civilstånd, yrkestillhörighet och social status. Nätverkets struktur är av betydande vikt för mig. Inte så att det är viktigare än dess funktion, men som tidigare nämnts är det nödvändigt att veta vilka relationer som överhuvudtaget existerade för att kunna ställa frågor om deras funktion. En individs position i nätverkets struktur kan också visa

⁶¹ Fagerlund 1999.

vilken ställning hon har i samhället och här är förändring över tid viktig. Därför kombinerar jag den kvantitativa undersökningen med en egocentrisk nätverksanalys där jag ser på enstaka individers hela nätverk. Under arbetets gång har jag hela tiden växlat mellan den kvantitativa och den kvalitativa analysen. På så sätt har vissa delresultat gett indikation om att individer kan förekomma i sammanhang, vilka jag tidigare inte uppmärksammat. Framförallt gäller detta kvinnor som ofta måste identifieras genom sin far, make eller arbetsgivare.

Källor

Att spåra vardagslivets sociala relationer bland människor som inte lämnat efter sig några egna skrivna källor, såsom brev eller dagböcker, är förenat med vissa besvär. De källor som jag använt har givetvis sina begränsningar.

Kyrkoböckerna med sina uppgifter om födelse, dop och dopfaddrar, giftermål och dödsfall är en av de viktigaste källor som finns när det gäller uppgifter om enskilda individer i äldre tid. Från Helsingborg finns dessa från och med 1688 och jag har följt dem fram till och med år 1709. Födelsebokens uppgifter om föräldrar och dopfaddrar ligger till grund för den persondatabas jag skapat och som jag sedan använt även i andra undersökningar. Med hjälp av uppgifter i vigselboken, dödboken, mantalslängder, rättsprotokoll och bouppteckningsprotokoll har jag kompletterat databasen med uppgifter om individernas yrke samt i en del fall make/maka och bostadsort. (Se appendix A) Taxeringslängder har använts för att bestämma en del individers ekonomiska ställning. Att göra bouppteckning efter döda blev inte obligatoriskt förrän i och med 1734 års lag. Förmyndarförordningar för en del städer såsom Stockholm och Göteborg gjorde det obligatoriskt för föräldrar till omyndiga barn. Dessa bestämmelser kan ha varit gällande även för andra städer. Från Helsingborg finns det en del bouppteckningsprotokoll från 1660-talet. Bouppteckningsprotokollen har studerats även för tiden före och efter den annars aktuella perioden. Detta har dels varit nödvändigt för att fastställa släktskap, dels för att få tillräckligt med statistiskt underlag för en undersökning om änkors ekonomiska förhållanden. Ovärderlig hjälp har jag haft av Margit Rooths bidrag till Helsingborgs stadshistorik⁶². Rooth har registrerat alla rådmän, taxeringsmän och förtroendevalda män i Helsingborg verksamma mellan 1666 och 1767. Hon har använt sig av de nys

⁶² Rooth 1979.

nämnda källorna för att ge en beskrivning av dessa män, deras föräldrar, hustrur, barn, svärsöner och svärdöttrar.

Kopior av Helsingborgs domstolsprotokoll, så kallade renovationer, skickades sedan 1658, med avbrott för tiden för skånska kriget, årligen in till Göta hovrätt. Dessa är i gott skick till skillnad från originalen av vilka endast vissa finns bevarade. Därför är det renovationerna jag huvudsakligen utgått ifrån. Möjligen kan en del information från originalen ha gått förlorad i renovationerna. En jämförelse av original och renovationer har visat att överensstämmelsen var god. Dock saknas uppgifter om en del personer som givit borgared i renovationerna från rådstugan. Renoverade bytings- och senare kämnärsrättsprotokoll finns bevarade från den 20 september 1680 till den 17 december 1708, med en lucka mellan den 7 mars 1681 till den 5 december 1681 då bytinget var suspenderat för tjänstefel. På grund av att krig utbröt 1709 finns inte några renovationer från kämnärsrätten detta år. Här har jag utgått från originalen. Renoverade rådstuguprotokoll är bevarade från den 15 januari 1681 till den 23 oktober 1709. Jag har också gått igenom protokollen från rådstugan från den 3 augusti till den 17 december 1710 men de senare har inte använts i den kvantitativa analysen.

Genom de ofta utförliga protokollen har jag kunnat studera omständigheter kring olika fall och få en ganska god bild av hur vardagslivet gestaltade sig för enskilda personer. Jag har även studerat ett saktypologiskt register över ärenden i Helsingörs byting och rådhusrätt, samt läst igenom protokollen för vissa år för att söka efter relationer mellan Helsingborgare och Helsingörsbor. Vidare har jag gått igenom tulljournaler, Magistratens brevregistratur och andra småprotokoll.

Avgränsning i tid och rum

Mina frågor grundar sig framför allt på ett allmänt intresse för kvinnors vardagsliv i en tidigmodern stad. Valet av staden Helsingborg för denna studie hör samman med att jag är uppväxt i staden. Valet kunde lika gärna ha hamnat på en annan plats. Fördelen med att arbeta med en relativt liten stad som Helsingborg var runt sekelskiftet 1700 är att jag har kunnat identifiera flertalet personer och kunnat rekonstruera deras skiftande livsöden. Den tidsmässiga avgränsningen till åren 1680-1709 bygger på att detta är en period av fred mellan två krig vilket betyder att det finns en relativt obruten källserie från perioden, medan källorna för tiden precis före och precis efter är magrare. En undersökning över längre tid just med tanke på hur sociala relationer påverkas av krig och farsoter skulle givetvis vara högst intressant. Detta har jag dock avhållit

mig ifrån av tidsskäl. I vissa avseende har källor från tiden före 1680 och efter 1709 använts.

De politiska händelserna i staden under denna period är också av intresse för avhandlingens frågor. Detta är den så kallade försvenskningens period, då de forna danska landskapen blev svenska. Påverkade de specifika politiska händelserna på något sätt kvinnors vardagliga sociala relationer? Helsingborgs historia under den tid som kallas försvenskningens period är relativt väl undersökt. I denna litteratur är det männens historia som tecknas. De kvinnor som nämns är hustrur eller döttrar till rådmännen eller de förtroendevalda med undantag för några rika köpmansänkor eller en anonym ”grupp kvinnor”⁶³. Det är främst de senare som denna avhandling handlar om.

Helsingborg 1680-1709

Helsingborg ligger vid den smalaste delen av Öresund, och en av dess viktigaste ursprungliga funktioner var att sörja för överfarten mellan Skåne och Själland.⁶⁴ Vid 1600-talets slut var färjetrafiken och handeln med Själland fortfarande en viktig näring. Då grannstaden Helsingör inte hade något eget omland som försörjde staden med daglig tillförsel av kött och mejeriprodukter rådde det under dansk tid sedan 1400-talletorggemenskap mellan städerna. Detta innebar att man kunde föra över dagligvaror tullfritt mellan Helsingborg och Helsingör. Helsingborgs bebyggelse var under äldre tid koncentrerad till ett litet område mellan stranden och den militära borgen, nuvarande Kärnan, vilken vilar på en högplatå. Borgarna nyttjade också fälads- och åkermark utanför staden för bete och odling. Enligt Gösta Johannesson fanns det 658 mantalsskrivna, dvs. bofasta personer över 14 år i Helsingborg år 1699. Enligt mina beräkningar var de några fler, 668. Av dessa var 27 befriade från mantalspenning. Rådman Herman Schlyters hustru var befriad för att hon var adlig, de övriga var befriade på grund av fattigdom, ålderdom och sjukdom. Befolkningen var fördelad på 275 hushåll där 235 av husföreståndarna var män, 37 var

⁶³ Johannesson 1969 b. sid 143.

⁶⁴ Följande avsnitt bygger till stor del på uppgifter ur *Hälsingborgs historia* del IV:1 och IV:2 under redaktion av Gösta Johanneson. Del IV:1, där förutom Gösta Johanneson även Alf Åberg och Torsten Mårtensson bidragit med texter behandlar stadens politiska historia mellan år 1658 och 1718, samt stadens styrelse och förvaltning under samma period. Del IV:2 behandlar näringslivet och ekonomin samt den kyrkliga förvaltningen i staden under samma period.

INLEDNING

änkor och tre var ensamma ogifta kvinnor. En fördelning av stadens befolkning efter yrkesgrupp presenteras i tabell 1.

Tabell 1. Yrkesfördelning bland mantalsskrivna i Helsingborg 1699.

Yrkesgrupp	M	K	Varav änkor
1. Officerare	1	1	
2. Präster/lärda	8	4	
3. Rådmän	5	6	(1)
4. Köpmän	26	25	(3)
5. Högre tjänstemän	4	2	
6. Hemmaboende vuxna barn till kategori 1-5	2	7	
7. Lägre tjänstemän (även kyrkans)	18	12	(1)
8. Hantverkare/färjemän/jordbrukare	147	157	(31)
9. Hemmaboende vuxna barn till kategori 7-8	8	18	
10. Pigor/drängar/gesäller	70	100	
11. Arbetskarlar/ospecificerade	23	20	(2)
12. Soldater	2	2	
S:a	314	354	(38)

Källa: LLA RoM. Mantalslängd 1699.

Anm. Kvinnor fördelade efter makes/faders yrkesgrupp. För diskussion om indelning i sociala kategorier, se Appendix A.

Utöver de mantalsskrivna fanns i staden barn under 14. Möjligen får vi också lägga till några ungdomar som var över 14 år men som inte anges i mantalslängden. I födelseboken från 1699 finns en rådmansdotter och en färjemansdotter antecknade som faddrar utan att vara antecknade i mantalslängden.⁶⁵ Om det är så att man av skattetekniska skäl har betraktat dem som under 14 vid mantalsskrivningen men då de bjudits in som faddrar betraktat dem som ”vuxna” vet vi inte. De bör ha varit över 14 år 1699 eftersom de gifter sig år 1701 respektive 1702. De kan

⁶⁵ Johannesson 1969 a. sid 246 ff, LLA. HSA Mantalslängder 1699.

också dölja sig bakom de 100 icke namngivna pigorna och husjungfrurna i mantalslängden.⁶⁶ Enligt Gösta Johannesson kan man räkna med att barnen under 14 år utgör 1/3 av den vuxna befolkningen vilket gör att han i sina beräkningar kommer upp till en bofast folkmängd på drygt 1 000.⁶⁷ Sven Lilja menar att Johannessons beräkningar bygger på en underredovisning av äldre i mantalslängderna. Med en beräkningskoefficient på 4,5 individer per hushåll kommer han istället fram till en folkmängd på 1 287 för den aktuella perioden.⁶⁸ Om vi utgår från den högre siffran bör vi i denna kunna räkna in de soldater som var inkvarterade i staden men som inte finns med i mantalslängden.

Genom freden i Roskilde 1658 kom Helsingborg, liksom hela Skåne, Halland och Blekinge, att överföras från dansk till svensk överhöghet. Freden 1658 bröts efter några månader och inte förrän i maj 1660 inleddes en längre fredsperiod. Det var dock en fred i krigets skugga. Genom omfattande befästningsarbeten och tvång för borgarna att inkvartera soldater gjorde kriget sig påmint. I september 1675 bröt kriget ut igen och fram till augusti 1679 var Helsingborg än i svensk, än i dansk hand. Under kriget flydde en del borgare till Danmark. Enligt Knud Fabricius fick 51 borgare från Helsingborg skattefrihet i Danmark 1680.⁶⁹ Exakt hur många som vände tillbaka efter krigsslutet är ovisst, men under 1680-talet nämns i rättsprotokoll eller bouppteckningsprotokoll minst 40 individer som kan ha flyttat från Helsingborg, själva eller med sina föräldrar, till Helsingör eller Köpenhamn någon gång under 1670-talet och ytterligare ett tiotal som kan ha flyttat antingen tidigare eller senare.⁷⁰ Mellan 1680 och 1709 rådde relativt fredliga förhållanden under svenskt styre men den 5 november 1709 ryckte danskarna in i staden igen och stannade kvar där till några dagar efter att danskarna besegrats i slaget vid Helsingborg den 28 februari 1710.

Förutom att civilbefolkningen drabbades av de militära aktiviteterna, klagade man också över de höga tullar som svenskarna införde och de alltför nitiska tulltjänstemännen.⁷¹ Övergången till den svenska tullordningen innebar att tulltaxan för överförel mellan

⁶⁶ Marena Johan Clausons dotter: LLA HSK Födelsebok 1699.02.12, LLA HSK vigselbok 1702.07.27, Anna Margreta Holst: LLA HSK Födelsebok 1699.03.25, LLA HSK vigselbok 1701.09.22.

⁶⁷ Johannesson 1969 sid 247.

⁶⁸ Lilja 1996 sid 71.

⁶⁹ Fabricius 1972 sid 353.

⁷⁰ Bl a GH RR 82.06.01, 1982.11.18, GH RK 1681.02.07, 1682.06.19, 1983.04.02, 1683.12.06, 1984.12.08, LLA HSA Bouppt. 1686.01.20. Se också Åberg 1969 sid 76 ff.

⁷¹ Åberg 1969 sid 24.

Helsingborg och Helsingör höjdes. Torggemenskapen med Helsingör upphörde, då Helsingör, liksom hela övriga Danmark, nu var att räkna som utrikes ort. Man införde också lilla tullen, eller porttullen, för varor som fördes in från landsbygden. När denna, efter många protester, skulle börja tas upp i oktober 1662 spärrade man för den skull av tillfartsvägarna från söder, öster och norr. Tullnären för porttullen var också accismästare.⁷² De danska acciserna gällde framförallt vid försäljning av öl och vin. De svenska acciserna gällde allt ifrån öl och vin till det bröd man bakade för husbehov. För att vara säkra på tullpersonalens lojalitet mot den svenska kronan försökte de statliga myndigheterna rekrytera personal från det svenska riksområdet. Dessa kom ofta i konflikt med lokalbefolkningen som öppet bröt mot bestämmelserna, framförallt under den första fredsperioden 1660-1675, men även senare.⁷³

Stadsstyrelsen organiserades efter 1658 på samma sätt som den hade gjort under dansk tid, med en magistrat bestående av två borgmästare och fyra rådmän. Borgmästaren i Helsingborg valdes under dansk tid ur magistraten, som också vid vakanser kompletterade sig själv. Rådmännen kom nästan uteslutande från köpmannaleden. I Sverige var det praxis sedan slutet av 1640-talet att kunglig Maj: t utsåg borgmästare och en del andra kommunala tjänstemän. I de f.d. danska städerna försökte man tidigt från svensk sida att hävda rätten att utnämna borgmästare liksom också att påverka valen av rådmän, även om man förstod att man måste gå försiktigt fram. Förfarandet var inte populärt hos den lokala eliten och kom att leda till rivalitet och maktstrid under flera årtionden framåt. Vid tillsättningen av en vakans inom magistraten 1702 var motsättningarna så stora mellan den svenskfödde borgmästaren och hans kandidat å ena sidan, och de övriga rådmännen å andra, att stadsstyrelsen kom att vara splittrad under hela hösten och en av rådmännen läste in protokollsböckerna.⁷⁴ Motsättningarna behöver inte ses som "nationella" till sin karaktär. Snarare var de ett uttryck för motsättningen mellan centralmakt och lokalsamhälle, där den lokala eliten ville bevaka sina rättigheter gentemot en allt starkare centralmakt. Anders Olsson visar i sin avhandling *Borgmästare bastioner och tullbommar. Göteborg och Halmstad under statligt inflytande* att det i dessa båda städer, och även i andra städer i Sverige där kronan sedan 1630-talet utnämnt kungliga borgmästare, ofta rådde stort missnöje mot dessa. De var ofta inte så

⁷² Accis kan ungefärligt översättas till konsumtionsskatt.

⁷³ Johannesson 1969 b. sid. 54-107, Fagerlund 1997.

⁷⁴ Ibid 334 ff. Se också Bergman 2002 sid 236-247.

effektiva eller professionella byråkrater som man skulle kunna förvänta sig. Lars Ericson menar att samma utveckling som skedde i de försvenskade städerna hade skett även om städerna stannat kvar under danskt styre, där samma utveckling mot ökad central kontroll över städerna tar fart efter enväldets införande 1660.⁷⁵ På ett lokalt plan kan motsättningarna också ses som helt personliga där man visste att utnyttja eventuella nationella lojaliteter.

Vid fredssluten 1658 och 1660 beslöts att de skånska städerna skulle behålla de danska lagar, förordningar och privilegier som inte stred mot Sveriges fundamentallagar. Efter de skånska krigen 1675-1679 såg svenska statsmakten det som viktigt att de skånska landskapen inkorporerades med Sverige på alla områden. Man uppmanade invånarna att själva ansöka om att få tillämpa svensk lag. Den 19 januari 1682 meddelades det på rådstugan att Helsingborg fått tillåtelse att njuta svensk lag.⁷⁶ Denna kom dock inte att medföra några större förändringar i vardagslivet på grund av de likheter som i övrigt rådde mellan lagarna, utom, faktiskt, för kvinnor. I den svenska stadslagen ärvde syster lika med bror till skillnad från vad som stadgas i landslagen och dansk lag, där syster ärvde hälften mot bror.⁷⁷

Skillnaderna mellan svensk och dansk rättskipning låg annars mer i processsystemet. I de danska städerna fanns två rättskipande organ, bytinget och rådstugurätten. Kompetensordningen mellan dessa kunde variera. Från dessa instanser kunde man appellera till landstingsrätten, och därifrån vidare till den högsta instansen, Kungens rättarting. Vissa danska städer hade landstingsrätt. Detta innebar att man från rådstugan skulle kunna appellera direkt till Kungens rättarting utan att först gå via landstinget, samt att bytinget underordnades rådstugurätten. Det danska bytinget leddes av byfogden, kungens fogde, biträdd av åtta tingmän som valdes ur borgerskapet varje år. Där behandlades fram till och med 1682 saker rörande obetalda skulder, slagsmål, stöld, okvädningsord och dylikt. Där skedde också offentliggörande av köpebrev och skötning – det formella överlämnandet av fast egendom vid försäljning eller arvskifte. Det hände också att man på bytinget dömde i svårare brottmål.⁷⁸ Bytinget i Helsingborg fanns kvar till den 19 juli 1682. Efter det ersattes det av den svenska kämnärsrätten och byfogden ersatts av en justitiekämnr, en juridiskt utbildad person. De åtta tingmännen försvann och ersattes av två bisittare som utsetts av borgmästaren, i de flesta fall rådmän. Kämnärsrättens kompetens var

⁷⁵ Ericson 1984 sid 32-62, Olsson 1995 ffa sid 119 ff.

⁷⁶ Johannesson 1969 a. sid. 258, 416 ff.

⁷⁷ Ibid. sid 430.

⁷⁸ LLA, HSA Bytingsprotokoll 1665.07.24.

alla gäldsaker samt andra "trätor in civilibus". Häri innefattades också mindre allvarliga vålds- och ärekränkingsmål, mål som numera betraktas som kriminalmål. Det är tydligt att man med "criminalia" under denna period inte menar alla brott mot lagarna, utan endast de saker som rörde "liv och ära", d v s sådana som var belagda med antingen dödsstraff eller mistandet av äran. Kämnärsrätten kunde emellertid rannsaka, men inte döma, i dessa saker.⁷⁹ Vad som försvann från det gamla bytinget var alltså dömandet i grövre brottssaker och de formella ekonomiska ärendena. I övrigt präglades skiftet mellan institutionerna av kontinuitet snarare än förändring.

Rådstugurätten hade både en förvaltande och rättsskipande uppgift. Här kungjordes resolutioner och brev från kunglig Maj; t och guvernören eller landshövdingen. Här behandlades stadens gemensamma frågor. Här svor man borgareden och begärde geburtsbrev om man skulle flytta. De brott som behandlades här var under dansk tid främst brott mot regler och förordningar som gällde stadens handel, hantverk och andra ordningsfrågor. Från 1660 fungerade också rådstugurätten som accisrätt, och 1664 blir man också appellationsdomstol och därmed också stadens högsta dömande organ i grövre brottmål. Efter 1682 märks en viss förvirring om vilken ordning som skulle råda mellan instanserna. Även om kämnärsrätten ursprungligen var en underrätt som skulle behandla mindre mål rådde inga klara gränser i Sverige mellan rådstugurätten och kämnärsrätten. Helsingborgs magistrat menade att kämnärsrätten var helt underordnad dem, medan en borgare ansåg sig kunna ställa hela magistraten till ansvar inför kämnärsrätten. Att rådstugurätten blir appellationsdomstol märks framförallt på 1690-talet. Under dansk tid höll man rådstuga på torsdagar och inkallade extra möten vid behov. Enligt svensk lag skulle rådstuguförhandlingar hållas tre dagar i veckan. Från och med 1682 började man också med detta i Helsingborg, men under vissa perioder nöjde sig dock med en dag.⁸⁰

⁷⁹ RA Bilagt brev i Generalguvernören över Skåne Halland Blekinges brev till Kungl. Maj:t 1682.10.12.

⁸⁰ Johannesson 1969 a. sid. 429 ff.

Disposition

Syfte med denna avhandling är alltså att belysa vardagslivets sociala struktur i en stad under stormaktstiden, särskilt ur kvinnans synvinkel. Tre olika typer av sociala relationer undersöks med hjälp av både kvantitativ och kvalitativ nätverksanalys.

I *kapitel ett* tecknas bakgrunden för undersökningen med hjälp av rådande forskningsläge. Avhandlingens tre följande kapitel är uppbyggda kring var och en de tre typerna av relationer som beskrivits ovan. I varje kapitel presenterar jag forskningsläget kring temat, den kvantitativa undersökningen, exempel som belyser problematiken, samt en fördjupad analys av några fall. I *kapitel två* behandlar jag de ritualiserade sociala relationerna, det vill säga dopfadderrelationerna såsom de framgår av födelseboken. Jag undersöker hur dessa skiljer sig beroende på kön, yrkestillhörighet, civilstånd och social status samt familjetillhörighet. I *kapitel tre* undersöker jag med utgångspunkt från främst domboksprotokoll och bouppteckningsprotokoll dels hur enskilda kvinnor försörjde sig genom handel och vilka svårigheter de mötte, dels flertalet skuldrelationer i staden ur ett genusperspektiv. I *kapitel fyra* analyseras konfliktrelationer som yttrar sig i slagsmål eller okvädande med avseende på hur dessa skilde sig åt beroende på antagonisternas kön, yrkestillhörighet och social status. Jag försöker också få en djupare förståelse för hur konflikterna uppstod, och deras vidare konsekvenser. Vidare analyseras här olika dimensioner av ära ur ett genusperspektiv.

Möjligen kan innehållet i de tre kapitlen uppfattas som tre separata undersökningar av helt olika karaktär, men vi måste då hålla i minnet att undersökningarna bygger på samma population och mot slutet av kapitel tre och fyra återknyter jag till resultaten i tidigare kapitel

Om jag i kapitel två börjar vid livets början, vid dopet, och i de två följande avsnitten behandlar den aktiva yrkeskvinnan, får jag i *kapitel fem* anledning att se tillbaka på hela levnadsöden. Här lämnar jag de kvantitativa undersökningarna och försöker istället fördjupa, komplettera och komplicera de resultat dessa gett genom att analysera enskilda kvinnors eller familjers sociala relationer och ge en bild av hur deras vardagsliv gestaltade sig och förändrades under den aktuella perioden.

I det avslutande kapitlet sammanfattar jag resultaten samt diskuterar dem ur ett genusteoretiskt perspektiv.

2. De ritualiserade sociala banden

I detta kapitel behandlar jag dopfadderrelationerna i Helsingborg mellan 1688 och 1709 med Helsingborgs födelsebok som huvudkälla. Jag undersöker i vilken riktning fadderskapet gick med avseende på social tillhörighet och kön, hur ofta enskilda personer var faddrar och förekomsten av ömsesidighet i fadderskapet. Jag lyfter också fram två familjer och diskuterar deras dopfaddernätverk i ljuset av den allmänna strukturen.⁸¹ Först en kort bakgrund.

Biologiskt och rituellt släktskap

Bruket av dopfaddrar infördes redan i det tidigkristna Rom. Till en början kunde föräldrar vara faddrar åt sina egna barn, men inom den katolska kyrkan utvecklades efterhand en syn som gjorde att man skilde de rituella banden som fadderskapet utgjorde från de biologiska. Föräldrarna förbjöds vara faddrar åt sina barn och senare kom också fadderrelationer att utgöra äktenskapshinder. I Nord- och Västeuropa kom under reformationen synen på att fadderskap utgjorde en speciell typ av släktskap att försvagas.⁸² Dopfaddertraditionerna har efterhand utvecklats olika i olika delar av Europa och världen, men även inom regioner skiljer sig traditionerna åt både i fråga om faddrarnas antal, kön och typ av anknytning till föräldrarna.

Antropologen D. B. Paul skiljer mellan två huvudgrupper av dopfadderrelationer. Dels de som baserades på släktrelationer, (intensive relations) dels de där faddrarna valdes utanför släkten (extensive relations). I den senare gruppen, menar Paul, kan man tala om horisontella relationer då faddrarna tillhör samma sociala grupp som föräldrarna och vertikala relationer när man väljer faddrar ur en annan samhällsgrupp.⁸³

⁸¹ Vissa tidiga resultat från denna undersökning finns även publicerade i Fagerlund 1999 och Fagerlund 2000.

⁸² Mintz/Wolf 1950 sid 341 ff.

⁸³ Se Paul 1942 sid 56-58, Mintz/Wolf 1950 sid 342.

Fadderskapet kan därmed fylla olika sociala funktioner. För det första den som det ursprungligen varit till för, en social och religiös försäkring för barnen om föräldrarna skulle gå bort. De vertikala banden kan ses i termer av patron/klientrelationer. Sådana klassöverskridande band, byggda på olikformigt men ömsesidigt utbyte av hjälp, tjänster och lojalitet, har under de senaste åren rönt stor uppmärksamhet inom forskningen, och man betonar betydelsen av dessa band före den moderna statens födelse. Dessa relationer kan ta olika former, en del kan vara kortvariga, medan andra kan vara livslånga och även spänna över generationer, en del kan förvandlas till starka vänskapsrelationer medan andra vilar på rent ekonomiska grunder.⁸⁴ De horisontella banden kan också de vara rituella bekräftelser på både vänskap och ekonomiska relationer.

I början av 1700-talet valde man främst extensiva faddrar i det tyska Neckarhausen. Bara 20% av faddrarna var släkt med föräldrarna och släktrrelationerna byggde inte på blodsband utan på giftermålsband i tredje eller fjärde led, exempelvis faderns broders hustrus systems make. Enligt David Warren Sabean tjänade de extensiva banden olika syften. De fattiga familjerna valde faddrar som kunde erbjuda dem lantbruksarbete, eller sådana som med sin politiska ställning kunde underlätta för dem att få arbete i lokalsamhället, medan andra valde att stärka banden med prästen. Många fadderrelationer varade i generationer där ett barn tog över fadderskapet till en familj efter sina föräldrar, medan andra var tillfälliga förbindelser. Medan de fattigaste familjerna enbart valde rika dopfaddrar kunde de rika ibland välja faddrar från lägre inkomstklasser, dock inte från de lägsta. Vanliga bybor hade ofta bara två eller tre faddrar, medan nobiliteten kunde ha ända upp till 10 faddrar, och de valde också ofta faddrar utanför byn. Förutom att många faddrar verkade som mellanhänder vid egendomsöverföring mellan sina gudbarn, visar inte Sabean om ett fadderskap var tillräckligt för att garantera föräldern någon av de fördelar han nämner eller om det bara var speglingar av fåfånga förväntningar, eller tack för redan givna fördelar. Om detta, skriver Sabean, finns det för lite bevis i källorna. I samband med att man under loppet av 1800-talet alltmer övergick till kusingiften förändrades faddrarnas sammansättning, och vid slutet av århundradet var faddrarna ofta syskon till föräldrar eller kusiner. Frändskap och dopfadderskap avlöstes såtillvida av blodsbandsrelationer.⁸⁵ I den engelska staden

⁸⁴Se bl.a. Englund 1993 sid. 86-89, Persson 1993, Lind 1996 123-147, Sabean 1998 sid 23, Hardwick 1998 sid 16 f.

⁸⁵Sabean 1998 sid 23, 144 ff. 1990 sid 379-383, 404 ff.

Terling var det under 1500-talet inte ovanligt att gudbarn nämndes som förmånstagare i testamenten. Under 1600-talet försvinner dessa omnämningen.⁸⁶

Julie Hardwick som studerat fadderrelationer bland notarier i den franska staden Nantes under slutet av 1500-talet och början av 1600-talet ser alla typer av relationer i materialet. Men liksom i Neckarhausen valde de fattigare oftare faddrar ur högre sociala skikt än de själva tillhörde. Över en tredjedel av barnen vid vars dop notarierna var närvarande, och som var av lägre status än notarierna, hade faddrar ur högre sociala skikt medan notarierna själva valde släkt eller individer ur samma sociala skikt. Mindre än en fjärdedel av faddrarna i notariefamiljer var av högre social status än föräldrarna.⁸⁷

Under senare år har svenska historiker börjat upptäcka fördelarna med att använda födelseböcker och deras uppgifter om fadderrelationer som källor. Bengt Ankarloo har i *Att stilla herrevrede* använt sig av Strövelstorps dopbok både för att studera födelseintervallet i byn och de sociala relationerna där. I valet av dopfaddrar höll man sig mest inom byn, men valet kunde bero både på hög social status, vänskapsrelationer och personliga egenskaper.⁸⁸ Bodil Persson gör i sin avhandling om pesten i Skåne en släktanalys av dopfaddrar i Strövelstorp i syfte att spåra pestens spridningsvägar. Hon finner att man valde dopfaddrar främst från byn, och att dessa i de flesta fall var lika med släktingarna.⁸⁹ Etnologiska studier från Örkelljunga i Skåne visar att man där ofta valde prästhustrun eller klockarfrun som fadder under 1780-talet.⁹⁰ Det anses också att man valt faddrar som kunde ge en rik dopgåva i den mån man inte valde släkt.⁹¹ Enligt Lars Bondesson var det bruk i Skåne att låta barnets farmor vara gudmor till det första barnet och mormodern till det andra.⁹²

Christina Dalhede har i sin studie *Handelsfamiljer på stormaktstidens europamarknad* konstaterat att faddrarna till de 351 köpmansbarn som döptes i Christine församling i Göteborg under perioden 1655-1673 var knutna till föräldrarna genom ett flätverk av handels- och släktskapsrelationer.⁹³ När det gäller utvecklingen efter 1700-talet finner

⁸⁶ Wrightson/Levine 1979 sid 93.

⁸⁷ Hardwick sid 169 f.

⁸⁸ Ankarloo 1988 sid 66.

⁸⁹ Persson 2001 sid 374-377.

⁹⁰ Jeansson 1968 sid 16.

⁹¹ Ankarloo 1988 sid 7, Bringeus 1971 sid 68.

⁹² Bondesson 1996 sid 34.

⁹³ Dalhede 2001 sid 326 ff. Med flätverk menar Dalhede att olika typer av nätverk, exempelvis fadderrelationer och handelsrelationer överlappas och flätas in i varandra. Se även Dalhede 1999.

man dels en ökad betydelse för släkten i valet av faddrar, först hos de högre skikten, senare även bland de lägre.⁹⁴ Släktbanden kunde dock vara mindre betydelsefulla för vissa yrkesgrupper eller religiösa sammanslutningar under perioder då dessa strävade efter att stärka sin identitet.⁹⁵ En strategi i denna identitetssträvan var att välja faddrar ur den egna gruppen, en annan att välja faddrar ur högre skikt.⁹⁶

Även om faddrarnas sociala sammansättning har sett olika ut under en och samma tidsperiod och även inom samma regioner finns det sammanfattningsvis ändå en gemensam nämnare. Förutom att släkt- och yrkesrelationer kunde vara viktiga kriterier valde man dopfaddrar antingen ur högre sociala skikt än man själv tillhörde eller ur samma, sällan underifrån.

Födelseboken

Helsingborgs första födelsebok, en "lista på de i Helsingborgs församling födde och döpta äkta barn", inleddes den 1 januari 1688, i enlighet med den svenska kyrkolagen av år 1686.⁹⁷ Om det funnits någon födelse- eller dopbok från tidigare, finns den inte bevarad.⁹⁸ I födelseboken som sträcker sig till den 30 december 1709 finns 1 649 dop antecknade. Barnen som döptes kom från staden och de kringliggande byarna såsom Filborna och Ramlösa. I slutet av boken finns också en absolutionslängd för perioden 1688-1752 med namnen på dem som efter att ha stått på pliktballen i kyrkan fått absolution för sina synder.

Enligt de inledande raderna i födelseboken skulle det bara vara namnen på de äkta barnen som fördes in i denna, men även de oäkta barnen finns antecknade. Likaså står det att namnen på barnens föräldrar skulle antecknas. Detta stämmer inte heller. Endast hälften av mödrarnas namn finns antecknade. Modern var inte själv närvarande vid dopet då detta hölls inom åtta dagar efter födseln och barnaföderskor skulle hålla sig i sängen i sex veckor efter födseln.⁹⁹ Frånsett vissa variationer tyder anteckningarna annars på noggrannhet. När prästen glömt ett dop skrivs det in i efterhand och även att det var "Förmedelst förgätenhet". Kyrkolagen stadgade också att:

⁹⁴ Wottle 2000 sid 237 ff.

⁹⁵ Ottoson 1999 sid 150 f. Lundin 1999 sid 263 ff. Wottle 2000 sid 234 f.

⁹⁶ Ericsson 1988 sid 49-50, Wottle 2000 sid 241.

⁹⁷ 1686 års kyrkolag 1936 sid 17 ff.

⁹⁸ En dopbok för Strövelstorps socken finns från 1646. Ankarloo 1988 sid 54.

⁹⁹ 1686 års kyrkolag. 1936 sid 22.

Efter det är en gammal, god och Christelig seed, at wid döpelsen brukas någre Personer, them man kallar Faddrar, som äre Witnen til Barnens Doop, så skal then och hädan effter som här till behållen warda; Doch ther til inge andre biudas, än the som äre af wår Religion, til laga ålder komne, och i Catechismi lära wäl kunnige. Then som någon uppenbar Last och Missgärnig öfwerlygat är, skal til Fadder ingalunda biudas, eller af Prästen, utan föregående bättring, tillåten warda.¹⁰⁰

Av den anledningen var det viktigt att namnen på faddrarna antecknades. Vid åtta tillfällen står det att prästen inte fått veta alla namn eller att han inte kände alla. Vid tolv tillfällen antecknas namnet på en eller två faddrar och sedan bara ”etc.”.

Ett problem som den nutida forskaren ställs inför vid läsningen av ett så lokalt präglat personregister som födelseboken utgör, är att identifiera personerna bakom namnen. En svårighet ligger i de oändliga stavningsvarianterna. Männen är lättast att identifiera, då de ofta benämns med både för- och efternamn samt yrke, eller bara förman och yrke. Flickor och kvinnor benämns ibland, men inte alltid, med sitt eget förnamn och sedan som någons dotter, piga/husjungfru eller hustru/änka, ibland med både faderns och makens eller husbondens namn. Vid en del tillfällen ges upplysning om styvföräldrarskap och då kan ibland både den biologiske faderns och styvfaderns namn vara antecknat. Ibland identifieras faddrar med hjälp av sin bostad eller by, t.ex. Gertrud i Ramlösa eller Nils Drejers dotter i Nyborg. Vid ett tillfälle har prästen antecknat namnet på en fadder som varit frånvarande, troligtvis på initiativ av fadern, i detta fall borgmästare Lang. Titeln på denna fadder är nämligen den ståtligaste i hela dopboken: ”Hennes furstl: Durchläüchtigheet af Hessen Cassel Högburna fru Charlotte uthi hennes frånvaro och vid dess hastiga afresa härifrån bar i hennes ställe barnet högtädla välborna fru Baronessan Hedevig Eleonora Buchwaldt.”¹⁰¹ Ofta står det dock bara ”Jöns Larsons hustru” eller ”pigan Anna”.

Ordningsföljden i namnen och hur mycket information olika präster, eller samma präst vid olika tillfälle ger om en och samma kvinna kan variera i det oändliga. Då dopboken täcker en period av 21 år hinner flickor blir vuxna och gifta sig och hustrur hinner bli änkor och gifta om sig. Det är inte alltid så att texten återger en kvinnas aktuella bindning till en man. Så kommer man efterhand fram till att

¹⁰⁰ 1686 års kyrkolag, 1936 sid 17ff.

¹⁰¹ LLA HSK Födelsebok 1694.01.14.

Johanna Axelsdotter, Johanna Mickel Drejers och Johanna Jöns Bengtsons är en och samma person, trots att hon långt efter det att hon gift om sig med Jöns Bengtson benämns Johanna Mickel Drejers. Vid ett fåtal tillfällen är den manliga faddern identifierad med hjälp av sin anknytning till en kvinna: "Johanna Drejers svåger" eller "Skräddaren som fick Anders Postes hustru". Trots att Postes hustru inte ens nämns vid namn identifieras den nye maken med hjälp av henne.

Som hjälp till att identifiera de enskilda männen och kvinnorna har vigselboken, dödboken och mantalslängderna använts. Var och en för sig är dessa, framförallt de två senaste källorna, inte särskilt upplysande i fråga om kvinnors identitet. I kombination med födelseboken ger de emellertid en ganska säker identifiering av de flesta kvinnor. Av de närmare 500 individer av kvinnligt kön som dött vid vuxen ålder (dvs. då de var över 14 år gamla) under perioden 1688-1712 kan man dra slutsatsen att 277 varit gifta. 105 av dem identifieras med namn, de övriga bara som hustrur, fruar, änkor eller svärmödrar. Sju "kvinnfolks" namn finns antecknade då de inte haft någon manlig anhörig att knytas till. Vidare finns ett trettiofem pigor, två ammor, en "vagnamma", en "nucka", en "käresta" och ytterligare några med andra beteckningar. Mantalslängderna uppger aldrig hustruns namn. Änkor kan vara namngivna, men är det inte alltid. Däremot finns i 1700 års mantalslängd för landsförsamlingen antecknat namn på pigor och hemmavarande döttrar över 15 år.

Mantalslängderna ger en bild av hur många personer med samma namn som bor i staden och dess omnejd vid ett visst tillfälle så att förväxling av flera individer med samma namn kan undvikas, samt kompletterar med upplysning om mäns yrke eller efternamn i den mån de ej finns någon annanstans. (Det är sällan både mannens efternamn och yrke finns med i mantalslängden.) Vigselboken har störst värde vid identifiering av kvinnorna. Här finns uppgifter om brudens för- och efternamn samt civilstånd före giftermålet och ibland hennes geografiska hemvist. Förutom dessa källor har också domboksprotokollen givit viktiga bidrag till identifieringen av individer.

Faddrarnas antal

Liksom faddrarnas anknytning till de biologiska föräldrarna varierat med plats och tid har också antalet dopfaddrar gjort det. Under den tid då fadderskap räknades som andlig släktskap och därmed utgjorde äktenskapsförhinder kunde man inte ha för många faddrar och tre anses

ha varit vanligt i Norden under medeltiden.¹⁰² Efter reformationen ökade antalet faddrar, men från visst kyrkligt håll har man ändå försökt begränsa antalet. I Olof Laurelii förslag till kyrkoordning från år 1650 står det att:

Witnen skola wara allenast tre personer aff hwart könet, och icke fler.
Men mindre tal kunna wäl brukas.¹⁰³

Den kyrkolag som gick igenom år 1686 säger ingenting om antal och könsfördelning av dopfaddrarna. I Strövelstorp på 1650-talet bestod faddrarna av gudmodern och därutöver två kvinnliga och två manliga faddrar.¹⁰⁴ I Örkelljunga i Skåne hade man i medeltal sju faddrar under 1700-talet, men vid början av 1900-talet hade medeltalet sjunkit till 3,5.¹⁰⁵ Tom Ericsson visar exempel från Härnösand på upp till 18 faddrar vid mitten av 1800-talet.¹⁰⁶ I staden Nantes i Frankrike var antalet faddrar under 1600-talet mellan elva och tolv medan det i Neckarhausen vid 1700-talets början var vanligt med bara två eller tre medan nobiliteten kunde ha upp mot tio faddrar.¹⁰⁷ Mikael Ottoson har visat att det borgerliga skiktet och specialarbetarna bland glasarbetarna i Kosta på 1800-talet hade fler faddrar än de övriga arbetarna och det agrara skiktet.¹⁰⁸ I Helsingborg fördelar sig antalet faddrar under den aktuella perioden på följande sätt.

¹⁰² Bondesson 1996 sid 29 ff, Troels-Lund 1887 sid 87 f, 121, Bringeus 1971 sid 68.

¹⁰³ Kyrkoordningar och förslag dertill före 1686 del två. Stockholm 1887 sid 144.

¹⁰⁴ Ankarloo 1988 sid 55.

¹⁰⁵ Jeanssen 1968 sid 16.

¹⁰⁶ Ericsson 1988 sid. 53.

¹⁰⁷ Hardwick 1998 sid 167, Sabeau 1998 sid 145.

¹⁰⁸ Ottoson 1999 sid 151.

Tabell 2. Antal faddrar per dop i Helsingborg 1688-1709.

Antal dop	Antal faddrar per dop	Totalt antal faddrar
27	0	0
13	1	13
48	2	96
41	3	123
261	4	1044
426	5	2130
491	6	2946
200	7	1400
89	8	712
29	9	261
9	10	90
5	11	55
S:a 1 649		S:a 8 870

Källa: LLA HSK Hälsingborgs Födelsebok 1688-1709.

Tabell 2 visar att det vanligaste antalet faddrar vid ett dop var fem eller sex. De barn som inte hade någon fadder alls eller bara en, har i de flesta fall blivit nöddöpta och dött strax därefter. Familjer som hade tio och fler faddrar kom antingen från landsbygdsbefolkningen, eller så var fäderna meniga soldater eller arbetskarlar. Iakttagelsen är i sig intressant, och pekar på att man från dessa samhällsgrupper ansåg det viktigt att skapa rituella band med flera individer. Den vanliga kombinationen faddrar var två gifta kvinnor, varav den ena bar barnet till dopfunten och den andra gick bredvid, en eller två "pigefaddrar", det vill säga ogifta kvinnor över 14 år, och två eller flera män, oftast gifta. Från vilka sociala skikt hämtades faddrarna?

Tabell 3. Manliga och kvinnliga faddrar från olika yrkesgrupper vid dop i Helsingborg 1688-1709.

Yrkesgrupp	Män		Kvinnor	
	Ant.	%	Ant.	%
1. Officerare, präster, högre tjänstemän	305	3	269	3
2. Rådmän	338	4	683	8
3. Köpmän	401	5	543	6
4. Lägre tjänstemän	191	2	174	2
5. Hantverkare	1 206	14	832	9
6. Lägre borgerskap/ospecificerade	168	2	71	1
7. Soldater	198	2	99	1
8. Giftna individer i landsförsamlingen	748	8	648	7
9. Söner och döttrar till kategori 1-4	154	2	518	6
10. Pigor, drängar, söner och döttrar till kategori 5-8	177	2	884	10
11. Pigor, drängar, söner och döttrar till kategori 9	62	1	201	2
S:a	3 948	45	4 922	55

Källa: LLA HSK Hälsingborgs födelsebok 1688-1709. Anmärkning: Kvinnor fördelade efter makes/faders yrkesgrupp. Om yrkesidentitet, se Appendix A. Alla värden har avrundats. Värden under ett har avrundats till ett. Tidigare versioner av denna tabell är publicerade i Fagerlund 1999 och Fagerlund 2000.

Av tabell 3 framgår att fördelningen mellan yrkeskategorier inte är densamma för kvinnor som för män. Bland rådmän och köpmän står kvinnorna för en mycket högre andel än männen medan förhållandet är det motsatta bland hantverkarna. Bland bönder och andra i landsförsamlingen stod män och kvinnor för ungefär samma andel. Kategoriindelningen för de ogifta kan tyckas något missvisande då det under denna period var vanligt att man även inom de högre klasserna skickade iväg sina barn som tjänare i andra familjer.

Även barn till kategori 1- 3 kunde alltså vara pigor och drängar eller gesäller. Dessa nämns ofta, till skillnad från ungdomar från lägre skikt, med sitt hela familjenamn och därför har jag kunnat identifiera de flesta av dem och föra in dem i kategori 9. Det är bland de ogifta den kvantitativa skillnaden mellan män och kvinnor är mest markant. De unga eller ogifta kvinnorna är de som står för det kvinnliga överskottet av faddrarna.

Då undersökningen huvudsakligen gäller stadens befolkning har jag i tabell 4 sorterat bort de dop där föräldrarna kom från landsförsamlingen för att se hur andelen faddrar inom olika yrkesgrupper

svarar emot dessa yrkesgruppers andel i staden enligt mantalslängden. En klar gräns går dock inte att dra mellan staden och landsbygden. Exempelvis räknades de som bodde i möllorna norr om staden till landsförsamlingen i mantalslängden, medan innevånarna i Nyborg som låg bortom dessa möllor räknades till staden (se karta 1). Här har jag följt mantalslängdens uppgifter.

Tabell 4 Andelen män och kvinnor ur olika yrkesgrupper som dopfaddrar inom stadsförsamlingen i Helsingborg 1688-1709.

Yrkesgrupp	Män		Kvinnor	
	% av bef.	% av faddrar	% av bef.	% av faddrar
1. Off., präst, hö. tj.	2	5	1	4
2. Rådmän	1	5	1	8
3. Köpmän	4	6	4	8
4. Lägre tjänstemän	3	3	2	2
5. Hantverkare	22	16	23	12
6. Lägre borgerskap/ospec.	4	2	3	1
7. Soldater	<1	3	<1	1
8. Krambodesällar, hemmaboende vuxna barn till kategori 1-5	<1	2	3	7
9. Drängar, gesällar, pigor, hemmaboende vuxna barn till kategori 1-5	11	3	15	12
S:a	47	45	53	55

Källor: LLA HSK Födelsebok 1688-1709. LLA RoM. Mantalslängd 1699, Johannesson 1969 a. sid 246 ff. Om yrkesidentitet se Appendix A.

Som vi ser av tabell 4 motsvarar de olika yrkesgruppernas andelar av dopfaddrarna inte respektive grupps andel av befolkningen, om man bortser från de lägre tjänstemännen och deras hustrur. Individerna i grupp 1-3 är kraftigt överrepresenterade om man jämför med dessa gruppers andelar av befolkningen. Framför allt gäller detta kvinnorna och i högsta grad rådmanshustrurna. Bland hantverkarna och det lägsta borgarskiktet rådde motsatta förhållandet. För det första var de som faddrar underrepresenterade jämfört med gruppens andel av befolk-

ningen, för det andra var kvinnorna underrepresenterade i högre utsträckning än männen.

Den stora förekomsten av soldater jämfört med dessa gruppers låga förekomst i mantalslängden kan förklaras med att det var krigstider och många soldater fanns i staden under längre eller kortare tid. Detta förhållande förklarar också den manliga övervikten i dessa kategorier. Även om många soldater var stationerade längre tid i staden och hade sina hustrur med eller rent av gifte sig i staden fanns det många soldater som inte hade någon hustru i staden.

Om man ser till fördelningen mellan kön i både kategori 8 och 9 är den kvinnliga dominansen överväldigande. Mest förekommande som faddrar bland de ogifta var hantverkardöttrarna och pigorna. De var visserligen underrepresenterade om man ser till gruppens andel av befolkningen, men inte i lika stor grad som de gifta hantverkarkvinnorna, och framför allt inte när man jämför dem med de ogifta männen. En liten anmärkning kan göras mot siffrorna för hantverkarna. En del ogifta män kan ha kommit med i kategorin gifta, då det inte alltid framgår om en man är gift eller ogift. Dock har det varit möjligt att identifiera så många män och få information om deras civilstånd att felmarginalerna ligger inom en procentenhet. Döttrarna till stadens elit var starkt överrepresenterade som faddrar jämfört med deras andel av befolkningen. Det var alltså unga eller ogifta kvinnor som framträder framför unga ogifta män. Ett undantag utgör krambodgesällen Johan Mejer som närvarade vid 38 dop. Krambodgesällerna tycks för övrigt ha varit populära som faddrar.

Dopet ansågs under stormaktstiden som en viktig ingång till den kristna fostran. Och för denna fostran hade kvinnor ett stort ansvar.¹⁰⁹ Det behöver inte vara så att de döpta barnens föräldrar föredrog ogifta kvinnor framför ogifta män, men istället så att de ogifta kvinnornas föräldrar ansåg det viktigt att deras döttrar deltog vid dopakten, som ett led i *deras* uppfostran till goda mödrar.

Att de lägre tjänstemännens andel som faddrar i stort motsvarar deras andel av stadsbefolkningen är intressant. Denna kategori innehåller främst tullbetjänter, och det har tidigare nämnts att denna yrkesgrupp ofta kom i konflikt med lokalbefolkningen. Därför kan det finnas orsak att fråga sig varför denna grupp var mer efterfrågad som faddrar än hantverkare, i förhållande till deras andel av befolkningen. Som nämnts tidigare kan dopfadderrelationerna spegla både existerande sociala band, men också förväntningar på sådana. Kan vi tolka tulltjänstemännens och deras hustrurs popularitet som förväntningar på

¹⁰⁹ Se bl a Barbro Bergner 1997 sid 86 ff. om kvinnors roll i den kristliga uppfostran.

dem att de skulle ge föräldrarna fördelar? Det nya tullsystemet var strängt, om man hade goda relationer med tjänstemännen kunde dessa kanske se genom fingrarna då man ville föra något genom tullen.

Den statistiska analysen av faddrarnas kön och sociala tillhörighet utgör trots sina brister en fingervisning om att män och kvinnor valdes som dopfaddrar efter skilda kriterier. Gifta kvinnor valdes främst från de högre klasserna medan gifta män främst valdes ur hantverkarledet. Bland de ogifta faddrarna föredrogs kvinnor framför män och här tycks inte hög social status ha spelat lika stor roll som för de gifta. Den kvinnliga dominansen över män, även om den inte är större än 55% mot 45%, är värd att belysa ytterligare. Christina Dalhede visar att könsfördelningen bland dopfaddrar i Göteborg mellan 1655 och 1673 var 47% kvinnor mot 53 % män. Ur ett internationellt perspektiv är bägge resultaten beaktansvärda. I sin studie över dopfadderrelationer bland notarier i Nantes mellan 1560 och 1600 visar Julie Hardwick att endast 10 % av faddrarna vid över 900 dop var kvinnor.¹¹⁰ Hardwick lägger ganska stor vikt vid detta förhållande, och hävdar att "men's claiming of the public celebration of a child's birth reflected and reinforced the associations between gender and authority that pervaded early modern society."¹¹¹ Mot den bakgrunden väcker mina resultat från Helsingborg och Christina Dalhedes från Göteborg vidare frågor. Vilket samband mellan genus och makt, och andra sociala samband, reflekterade kvinnors deltagande vid dop i Helsingborg? För att kunna svara på den frågan blir det nödvändigt att analysera dopfadderrelationerna närmare.

Manliga och kvinnliga faddrars popularitet

De sätt på vilket orden gudmor och gudfar används i olika delar av världen visar att de förväntningar som ställts på faddrarna är genusstyrda. Genom inflytande från amerikanska filmer förknippas väl ofta ordet Gudfader idag med en mäktig man. Gudmoder har andra, och mer skiftande associationer. Det engelska ordet *godsib*, en släkting i gud, relaterade också ursprungligen till de nära vänner som var med vid kvinnors barnsängar. Då männen, som var utestängda från dessa miljöer, ansåg att kvinnor vid dessa tillfällen skvallrade, förvandlades efterhand ordet *godsib* till *gossip* i betydelsen kvinnors fruktlösa prat och skvallar.¹¹² På många håll i Medelhavseuropa kallas en kvinnlig

¹¹⁰ Hardwick 1998 sid 167-169.

¹¹¹ Hardwick 1998 sid 180.

¹¹² Tebbut 1995 sid 19-25.

äktenskapsbryterska för *Commère*, det franska ordet för gudmor.¹¹³ Det svenska ordet gumma, som kanske mest associeras med en gammal och/eller klok kvinna, anses vara en kortform för gudmor.¹¹⁴ I skönlitteraturen finns flera fall där gudmodern är den goda fen som räddar den moderlösa dottern från en clak styvmor¹¹⁵, eller som i Törnrosa ger kungadottern rikedom och skönhet som gåvor, förutsatt att hon blir bjuden till dopet!

Inom nordisk folklivsforskning framhåller man att hög social status var mer viktig hos gudmodern än hos de andra faddrarna. Man menar också att det i äldre tid ansågs att barnet bråddes på gudmodern och att hon därför skulle vara "av ett gott och milt sinne".¹¹⁶ Det lär på flera håll ha ansetts viktigt att gudmodern inte själv var gravid.¹¹⁷ I Helsingborg tycks detta emellertid inte ha spelat någon roll. Flera av de populära gudmödrarna bar fram barn då de var höggravida.¹¹⁸

Om hög social status var en viktig faktor vid val av gudmor skulle man kunna förvänta sig att den främsta av borgerskapets kvinnor, borgmästarens hustru, borde vara den populäraste gudmodern. Detta visar också födelseboken de första åren. Sedan förändras bilden. Borgmästare i Helsingborg efter det skånska krigets slut 1679 var Magnus Paulin. Hans ställning ifrågasattes dock vid ett flertal tillfällen. Först blev han suspenderad, senare blev han utnämnd till häradshövding, men också från den tjänsten blev han suspenderad.¹¹⁹ Hans hustru Ottilia Raufn, dotter till en känd Helsingborgsköpmän och tidigare gift med en annan köpmän, var mellan 1688 och 1695 då hon dog en av de mest populära gudmödrarna. Hennes döttrar var populära pigefaddrar. De borgmästarhustrur som följde blev däremot inte lika populära. Om detta berodde på att de var gifta med de nya "svenska" borgmästarna och att dessa inte rönt tillräcklig lojalitet från borgerskapet eller om det bara berodde på att de saknade den lokala förankring som Ottilia hade är svårt att säga. Borgmästarens hustru var alltså inte det självklara valet när man utsåg gudmoder. Däremot var övriga rådmäns hustrur väldigt populära. Var de dessutom döttrar till en rådmän var de ofta pigefaddrar under sin ungdom. Bland de tio

¹¹³ Fine 1994 sid 185 f.

¹¹⁴ Bringeus 1971 sid 68.

¹¹⁵ Fine 1994 sid 57 ff.

¹¹⁶ Hagberg 1925 sid 143 f, Troels-Lund 1887 Sid 86, 114, Bringeus 1971 sid 68.

¹¹⁷ Stigsdotter 1969 sid 15, Bringeus 1971 sid 68, Ankarloo 1998 sid 14 f.

¹¹⁸ Se i LLA HSK Födelsebok exempelvis Ellna Mickel Svartfeger 1689.10.19, 1690.02.17 samt Margretha Pihl/Cöster som bar fram ett barn till dop 1694.12.06 och själv födde ett barn knappt en månad därefter 1694.12.28!

¹¹⁹ Johannesson 1969 b. sid 338 ff.

gudmödrar som förekommer tätast i dopboken var sju rådmanshustrur, en borgmästarhustru, en köpmanshustru och en tullskrivarhustru.

De flesta kvinnor var bara gudmor en gång. Men de 9% (41 kvinnor) som varit gudmödrar tio gånger eller mer står tillsammans för hälften av dopen. Av dessa tillhörde majoriteten stadens ekonomiska och politiska elit. Att gudmodern var den förnämsta bland faddrarna var tydligen så viktigt att det nästan inte förekommer att en vanlig hantverkarhustru bar barnet och en rådmanshustru gick bredvid. Däremot kunde det hända att en rådmanshustru var gudmoder och mormodern eller farmodern till barnet gick bredvid. Om vi ser på de kvinnor som "gick bredvid" återfinner vi flertalet av de populäraste gudmödrarna. Räknar vi alla de gånger en kvinna var närvarande vid dop, vare sig de bar barnet, gick bredvid eller var "pigefadder" får vi en lite förändrad bild. Sex av de populäraste kvinnorna var, eller kom att bli rådmanshustrur under perioden, två var eller kom att bli hustrur till köpmän, en till en tullskrivare och en till en skomakare. Den kvinna som närvarade vid flest dop var Ellna, den välbärgade köpmannen och sedermera rådmannen Mickel Svertfegers hustru. Ellna deltog vid 102 dop under perioden. Margretha Pihl, dotter till en rådmän och gift med rådmannen Herman Schlyter, var med vid 101 dop. Det fanns en del kvinnor som gick bredvid oftare än de var gudmödrar och i denna grupp kommer fler hantverkarhustrur in. Bland de populäraste "pigefaddrarna" finner vi döttrar till både rådmän och hantverkare. En av dessa, Bengta, bagaren Mickel Drejers dotter, kom också att bli en populär gudmoder som gift med två skomakare efter varandra. Som tabell 5 visar var dock majoriteten faddrar närvarande vid endast ett eller ett fåtal dop.

Tabell 5. Enskilda kvinnors och mäns närvaro som faddrar vid dop i Helsingborg 1688-1709.

Antal dop	Män	Kvinnor
1	593	696
2-10	343	499
11-25	73	71
26-60	19	24
61-102	0	5

Källa: LLA HSK HBG:s Födelsebok 1688-1709.

De manliga faddrarna uppvisar ett annat popularitetsmönster med mycket större social spridning än bland kvinnorna. Bland de 10 populäraste manliga faddrarna finner vi två rådmän, en köpman, en krambodgesäll, två hantverkare, två färjemän, en kommandant och en

bonde. Ingen manlig fadder är närvarande vid mer än 60 dop. Populärast var färjemannen Per Eriksson med sina 58 dop, följd av Mickel Svartfeger som var närvarande vid 51 dop.

Nätverksanalys av dopfadderrelationer

Social status, civilstånd och kön var alltså viktiga faktorer när det gällde valet av dopfaddrar. Hur speglar detta de sociala relationerna mellan föräldrar och faddrar? Vem var fadder åt vem? En analys över fadderrelationer mellan högre, mellan- och lägre skikt i staden, samt landsförsamlingens befolkning under tre tvåårsperioder gav följande resultat.¹²⁰

Tabell 6. Dopfadderrelationer mellan olika sociala skikt i Helsingborg 1688-1689, 1698-1699, 1708-1709.

Faddrar		Föräldrarnas sociala tillhörighet					S:a
		Högre	Mellan	Lägre	Land	Ogifta mödrar	
Män	Högre	134	133	42	3		312
	Mellan	23	283	134	16	7	463
	Lägre		19	67	21	5	112
	Land		2	12	170	1	185
Kvinnor	Högre	147	278	113	19	2	559
	Mellan	6	262	170	47	8	493
	Lägre		10	20	8	4	42
	Land	1	6	17	153	2	179
S:a		311	993	575	437	29	2345

Källa: LLA HSK Helsingborgs födelsebok 1688-1709. Om social kategorisering, se Appendix A.

Det högre skiktets kvinnor, dvs. hustrur och döttrar till köpmän, rådmän, präster, adelsmän och officerare var faddrar åt sina barnbarn och åt andra inom det högre skiktet men då oftast släktingar. Som tabell 6 visar var de emellertid framför allt faddrar åt barn från

¹²⁰ Analysen genomförd i UCINET Borgatti/ Everett/ Freeman. 1999.

mellanskikten; hantverkare, färjemän och lägre tjänstemän (nästan dubbelt så många gånger som inom den egna gruppen). De var också faddrar åt barn ur de lägre samhällsskikten: de ospecificerade borgarna och de meniga soldaterna. Männen ur det högre skiktet var förutom inom den egna gruppen också faddrar åt mellanskiktet, men inte i lika hög utsträckning som kvinnorna var det.

Kvinnorna ur mellanskiktet var faddrar åt barn ur det egna skiktet och ur det lägre skiktet, inte till barn ur eliten. De lägre skiktens kvinnor förekom till skillnad från männen ytterst sällan som faddrar och aldrig till barn ur eliten.

Hur skall vi tolka denna skillnad? Om det var så att man *valde* kvinnliga faddrar med högre social status, *valde man då bort* de manliga? Eller var det så att männen ur eliten inte ställde upp som faddrar åt barnen ur lägre samhällsskikt? Jag tror att sanningen ligger någonstans mitt emellan. Det faktum att få rådmän var faddrar åt barn ur lägre samhällsskikt kan innebära att när de väl var det, var detta ett tecken på mer nära band till föräldrarna än när hustrun var det, och också ett tecken på mer patriarkala förhållande, som när rådmän Nils Nilsson var fadder till sin arbetskarl Nils Nilsons barn. I vilket fall så är det otvivelaktigt att elitens kvinnor i Helsingborg spelat en viktig roll i det rituella befästade av banden mellan hög och låg som tog plats i kyrkan.

Av tabell 6 framgår också att fadderrelationer mellan landsförsamlingen och staden förekom, även om de inte var vanliga. Tittar man närmare på vilka personer det var som stod för dessa relationer finner vi att invånarna i byarna Ramlösa, Filborna och Mårtenstorp, till stor del kronobönder, döpte sina barn i stort sett utan inblandning från stadens befolkning även om dopen skedde i stadens kyrka. En del rådmanshustrur förekommer dock som gudmödrar. Vid dopen av barnen till den fattigare gatehusbefolkningen vid brynstens- och kolgravarna finner vi fler faddrar från staden. Vid möllorna som geografiskt låg nära staden men som räknades till landsförsamlingen finns också flera av stadsborna bland faddrarna. Då personer från landsförsamlingen var faddrar till barn från stadsförsamlingen var det i regel till barn ur de lägre skikten, ofta till de boende i Nyborg som ju geografiskt låg utanför staden.

Ömsesidiga dopfaddernätverk

Även om männen oftare än kvinnorna var faddrar inom det egna sociala skiktet var det inte så vanligt att fadderrelationerna var ömsesidiga. Det

vill säga, det var inte vanligt att A var fadder till Bs barn om B hade varit fadder till As barn. Detta tyder på en viss hierarkisk ordning även bland männen. Här skiljer sig mönstret mellan byarna runt staden och inne i staden genom att landsbygdsbefolkningen oftare hade ömsesidiga fadderrelationer. För stadens del är det därför intressant att se på de individer som faktiskt hade ömsesidiga fadderrelationer till varandra. Dessa bör, utifrån vad som tidigare sagts, ha uppfattat varandra som likvärdiga ifråga om social status.

I sökandet efter ömsesidiga relationer bland föräldrar och dopfaddrar i Helsingborg 1688-1709 har jag använt mig av de dop där föräldrarna bodde i staden. Det aktuella antalet föräldrapar var 513. Bland 252 föräldrapar hade ingen av föräldrarna själv varit fadder. De återstående föräldraparen stod för sammanlagt 901 dop. Bland 151 föräldrapar hade minst en förälder varit fadder, men inga ömsesidiga relationer förekom. 111 föräldrapar hade ömsesidiga dopfadderrelationer med andra par i staden.

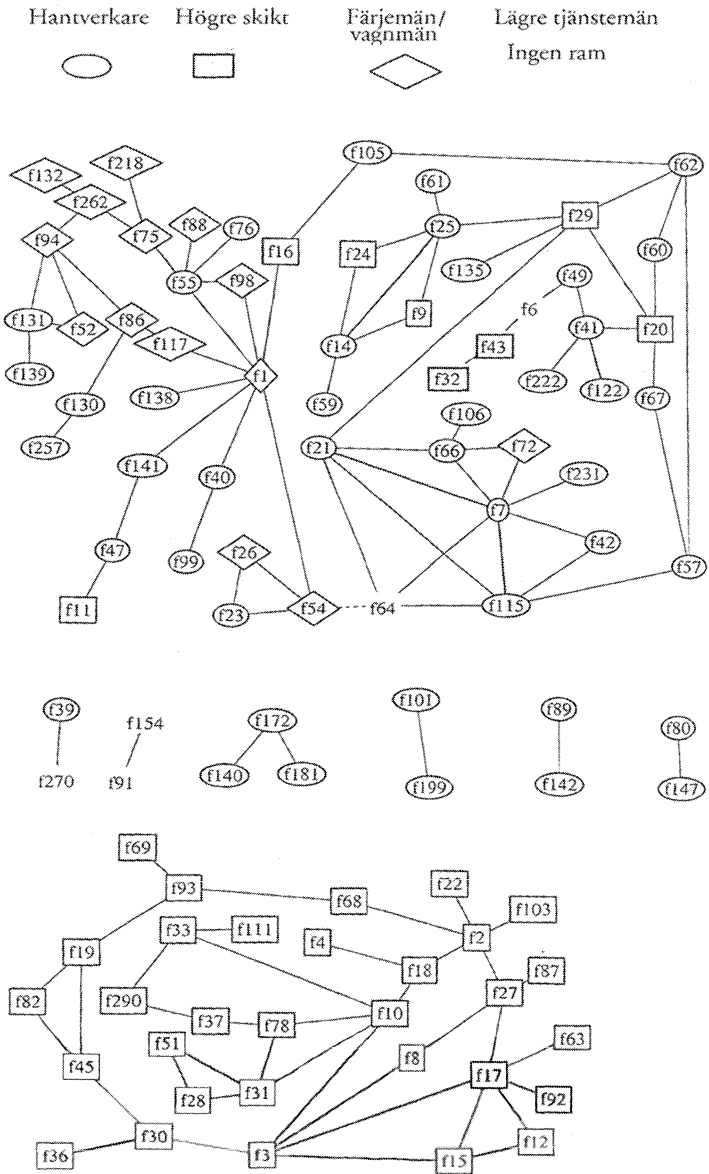
Om vi betraktar stadens dopfadderrelationer som ett nätverk kan vi tala om de ömsesidiga relationerna som undergrupper, klickar och dyader. Genom en analys av relationerna i de 901 dopen fann jag en klick uppbyggd av fyra föräldrapar, 12 av tre och 81 av två (eg. dyader).¹²¹ (För en beskrivning av arbetsprocessen se Appendix B.) Ett föräldrapar kunde vara delaktig i flera klickar eller dyader. De flesta klickar och dyader knöts på så sätt samman till två stora nätverk (eller komponenter) som vi ser i figur 1.¹²² Det ena kan vi kalla rådmännens nätverk då det domineras av rådmän, men där finns också köpmannaeliten (ofta släkt med rådmännen), präster och högre tjänstemän. Det andra kan vi kalla hantverkarnas och färjemännens nätverk. Dessutom fanns det enstaka dyader med hantverkare eller lägre tulltjänstemän som inte hade någon anknytning via ömsesidiga band med det övriga nätverket. Låt oss titta närmare på det översta nätverket i figur 1, hantverkarnas och färjemännens nätverk.¹²³

¹²¹ Analysen är genomförd i programmet UCINET.

¹²² Wasserman/Faust 1994 sid 254. Se också Scott 1991 sid. 117 ff. I Wasserman/Faust sid 109 definieras en komponent som en graf där alla noder kan nå varandra via de olika länkarna.

¹²³ Borgatti/ Everett/ Freeman. 1999. Graferna är tecknade i programmet Krackplot. Krackhardt 1994.

Figur1. Ömsesidiga dopfadderrelationer i Helsingborg 1688-1709.

För en förteckning över vilka individer som döljer sig bakom beteckningarna se Appendix C.

Noderna är placerade i ett visst mönster för att undvika att linjerna skall korsas varandra. Genom detta förstärks också intrycket av att fl spelar en viktig roll som brobyggare mellan färjemän och hantverkare. De flesta hantverkare befinner sig nämligen till höger om fl medan de flesta färjemän befinner sig till vänster. Länken mellan noderna f54 och f64 är streckad. Detta beror på att det är tveksamt om relationen skall räknas som ömsesidig. Tullvisitören Jonas Löfman (f64) var fadder till ett av färjemannen Peter Petersons och hans första hustru Cathrina Nilsdotters (f54) barn 1694. 1701 är Peter Petersons andra hustru Christina fadder till Jonas Löfmans oäkta barn med pigan Johanna.¹²⁴ Om Jonas deltog i detta dop eller vilken typ av relation han hade med Christina, utöver den sexuella, är osäkert. Grafen kan möjligen ge ett falskt intryck av att noderna f32, f43, f6, f49, f41, f222 och f122 omsluts rent socialt av nätverket. Med några handgrepp hade de lika gärna kunnat hamna i utkanten av detta.

Som vi ser finns det en borgmästare i hantverkarnas nätverk. Detta innebär att man inte kan betrakta nätverket som fullständigt socialt horisontellt. Liksom det inte finns några vattentäta skott mellan sociala skikt eller klasser i verkliga livet gör det inte heller i grafen. Det är ändå intressant att borgmästaren Bengt Lang (f32) inte har några ömsesidiga relationer till andra rådmän. Lang var den första borgmästaren som blev tillsatt av svenskarna. Han var verksam först som tillförordnad och sedan som ordinarie borgmästare mellan november 1681 och februari 1696 då han dog. Det är känt att han hade kontroverser med rådmannen Herman Schlyter.¹²⁵ Hans hustru dyker upp som fadder 1699 men det är troligt att hon inte bor i staden då. Möjligen har parets tid i staden varit för kort för att de skulle hinna skaffa ömsesidiga band med andra rådmän. En del av rådmännens hustrur är däremot faddrar till parets barn. Det kan också ligga politiska motsättningar bakom avsaknaden av ömsesidiga band. Det par Bengt Lang och hans hustru är knutna till genom ömsesidiga fadderrelationer är landtullnären Nils Hanson Holste och hans hustru Margreta (f43). Det finns inget känt släktskap mellan paren, men Holste var liksom Lang tillsatt av de svenska myndigheterna i sitt yrke 1681.¹²⁶ Möjligen kan paret ha sökt stöd hos varandra såsom nykomlingar med en utsatt ställning i staden.

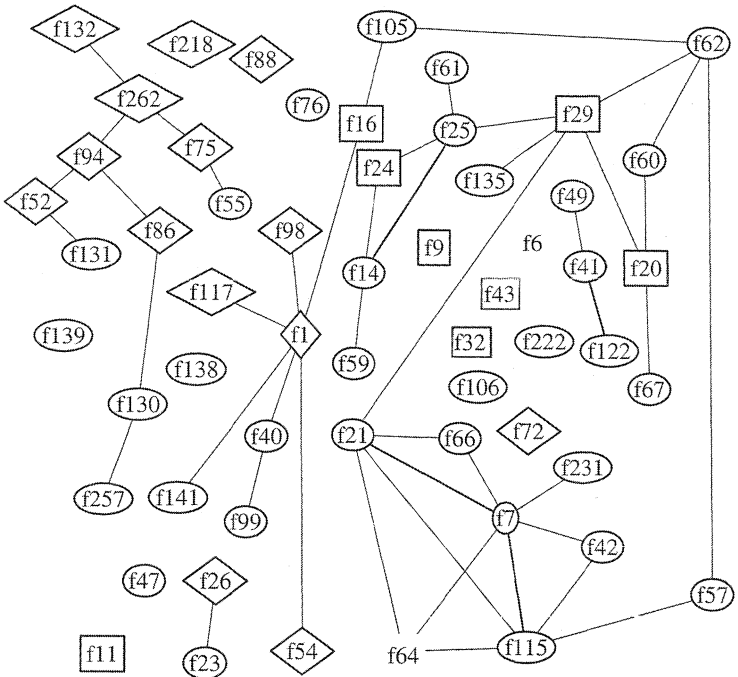
¹²⁴ LLA HSK Födelsebok 1692.05.05, 1701.02.06.

¹²⁵ Johannesson 1969 a. sid 330 ff.

¹²⁶ Åberg 1969 sid 90 ff.

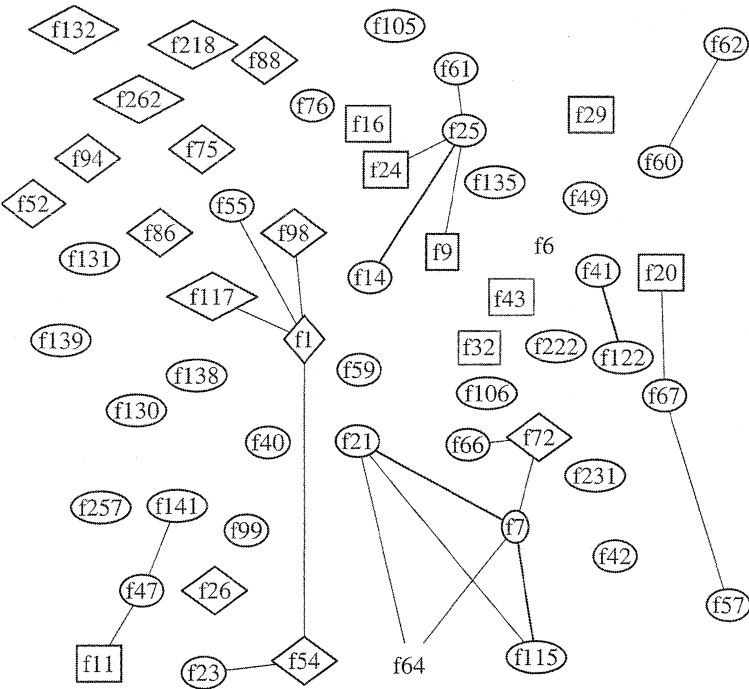
I hantverkarnas och färjemännens nätverk finns också en del köpmän. Om man studerar närmare vilka dessa är ser man att de är nära släkt med hantverkare eller så är de nya i staden. Utefter taxeringslängderna har jag placerat dessa i det högre samhällskiktet. Socialt hörde de emellertid mer hemma i mellanskiktet. Enbart genom kännedom om yrkestillhörighet och inkomst kan man alltså inte uttala sig om individernas sociala status. Detta resultat visar nätverksanalysens potential när det gäller att besvara frågor om sådant. Det som främst binder samman paren i nätverket är nära släktsrelationer, eller yrkesrelationer, antingen med personer inom samma yrken eller mellan personer som har mycket att göra med varandra genom olika yrken. Vi kan också konstatera att noderna f1, färjemannen Per Eriksson och hans hustru samt f7, Bengta Mickelsdotter och hennes män Tomas Christensen och Reinholdt Prim är centralfigurer. Vi kan också se att f7 har ömsesidiga relationer med flera som i sin tur har ömsesidiga relationer med varandra. Vad händer om vi låter noderna representera antingen enbart kvinnor eller enbart män?

Figur 2. Ömsesidiga relationer mellan män i hantverkarnas och färjemännens dopfatternätverk.

Figur 2, där enbart de ömsesidiga relationerna mellan manliga faddrar är representerade, och där nodernas placering är kvar på samma ställe som i figur 1, visar inte längre en sammanhängande graf, utan några mindre grafer. Figur 3, som illustrerar de ömsesidiga relationerna mellan kvinnliga faddrar, gör ett ännu mer splittrat intryck än figur 2. Detta visar att inom hantverkarnas och färjemännens led var de ömsesidiga relationerna mer av man-till-man typ än av kvinna-till-kvinna. Vid en närmare undersökning visar det sig att de kvinnor som har ömsesidiga relationer är antingen systrar, svägerskor eller styvmor och styvdotter. Männens relationer avspeglar däremot både släktskap och yrkestillhörighet.

Figur 3. Ömsesidiga relationer mellan kvinnor i hantverkarnas och färjemännens dopfaddernetverk.

Den enda kvinna som har ömsesidiga relationer med andra än släktingar i hantverkarnas och färjemännens nätverk är Per Erikssons andra hustru Elisabeth Christensdotter. Om det är så att släktskap eller hög social status är viktigt för kvinnor, och släktskap eller yrkesgemenskap är viktigt för män, hur skall vi då tolka den sociala innebörden i de ömsesidiga länkarna mellan Elisabeth och de andra kvinnorna? Mitt tolkningsförslag är att vi här kan vara den svårfångade vänskapen på spåren. Det faktum att man trivs bra i varandras sällskap, den ömsesidiga respekten mellan likar, kan här ha lämnat spår i källorna. Noderna f7, f21, f64 och f115 hänger, om än inte lika fast som i figur 1, fortfarande samman i figur 2 och 3. Låt oss titta närmare på personerna i detta nätverk

Johanna Axelsdotters familj

Johanna Axelsdotter hade fyra barn med sin första make Mickel Drejer som dog 1683. 1687 gifte hon om sig med färjemannen Jöns Bengtson som hade två barn med sin tidigare hustru Karen. (Se figur 4.) Johanna och Jöns finns inte med i nätverksgrafan då de inte döpte några egna barn under perioden och därmed alltså inte kunde ha några ömsesidiga fadderrelationer med någon. De hade inga gemensamma barn. Johanna var gudmor till 16 av sina egna barnbarn och till tre av Jöns barnbarn. Jöns var fadder till fem av Johannas barnbarn men inte till något av de fyra av hans egna barnbarn som döptes under hans livstid. Han dog i februari 1703. När Jöns äldsta dotter Helena (f66 i figur 1) och hennes make lät döpa sina fyra första barn mellan 1695 och 1702 kom alla dopfaddrar bortsett från Helenas syster Maria (f72 i figur 1) från styvfamiljen. Vid det femte dopet den 19 augusti 1703 kom ingen av de fem faddrarna från släkten, och vid det sista dopet var endast styvbrodern Axels hustru fadder.¹²⁷ Helena själv var bara fadder vid ett av de 18 dop som hennes styvsyskon höll och hennes make Jöns Larsson var fadder en gång. Helenas syster Maria var som ogift fadder vid fyra av styvsyskonens dop men aldrig som gift. Maria gifte sig med färjemansdrängen Anders Frisk endast tio dagar före dopet av Helenas barn 1703. När Maria och Anders lät döpa sina barn, var Bengta Mickelsdotter den enda av styvsyskonen som var närvarande.¹²⁸ Det finns upplysningar om att en moster till Maria och Helena bodde

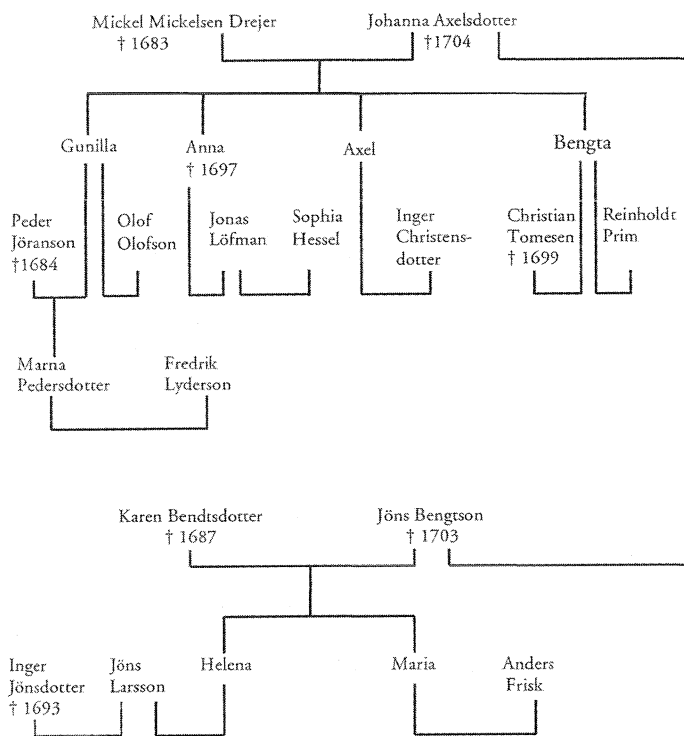
¹²⁷ LLA HSK Födelsebok 1695.03.25, 1696.10.11, 1698.11.03, 1702.01.01, 1703.08.19, 1708.11.25.

¹²⁸ LLA HSK Födelsebok 1704.05.32 (sic.) 1705.12.15, 1709.04.03.

hemma hos Johanna Axelsdotter.¹²⁹ Denna muster förekommer aldrig som fadder trots att hon var biologisk släkting till Maria och Helena.

Mot bakgrund av vad som tidigare skrivits om hierarki inom dopfadderrelationer tolkar jag mönstret som framträder här som att det inom den Bengtson/Drejerska styvfamiljen fanns en viss hierarki, där Johannas barn uppfattade sig som socialt överlägsna Jöns Bengtsons. Avbrottet i fadderrelationerna kan tolkas som att relationerna mellan styvsyskonen aldrig var speciellt varma och att ingen av dem ansåg det nödvändigt att upprätthålla de rituella banden med styvfamiljen, förutom med Bengta Mickelsdotter, efter faderns död.

Figur 4. Släkttavla över det Bengtson/Drejerska dopfaddernätverket.

Anmärkning: Marna Pedersdotter och Fredrik Lydersson nämns i kapitel 5.

¹²⁹ LLA HSK Födelsebok 1703.07.14.

Låt oss lämna de inbördes familjeförhållandena och se på de dopfadderrelationer släkten Bengtson/Drejer hade till andra personer. Som tidigare nämnts är länken mellan Jonas Löfmans och Peter Petersons familjer tveksam. Banden mellan bagaren Axel Drejer och handlaren Sven Rolig går inte att härleda till vare sig släkt eller yrkesrelationer. Men vi skall inte stirra oss blinda på enbart dessa relationer. Jag har redan föreslagit att rena vänskapsrelationer också bör kunna befästas vid dopen. Sven Rolig (f29) är som vi ser i grafen också något av en centralfigur i likhet med Per Eriksson. Bokbindaren Daniel Wall (f42), hattmakaren Olof Olofson (f115) och skomakaren Christian Thomasson (f7) bildade en egen klick i dopfaddernätverket. Olof och Daniel Wall bodde grannar och de tre anklagades en gång för att ha slagit en skräddaregesäll i ett bråk på en ölstuga dit de kommit tillsammans.¹³⁰ Här har vi personer som bevisligen föredrog varandras sällskap.

I tabell 6 framgår det att mellanskikten ofta hade faddrar ur det högre skiktet. Detta gällde inte familjen Bengtson/Drejer. Av de sammanlagt 160 dopfaddrar som deltog i dopen av något av Jöns Bengtsons eller Johannas Axelsdotters barn kom bara 14 från det övre skiktet. De kvinnor som deltog var döttrar till köpmän, inte hustrur. Majoriteten av faddrarna kom från den egna släkten och andra kom från föräldrarnas egen yrkesgrupp. Om vi tolkar detta i de termer som tidigare gjorts har vi i familjen Bengtson/Drejer en familj som antingen försökte stärka sin egen identitet eller som redan hade en stark självkänsla. De enskilda familjemedlemmarnas popularitet som faddrar varierar. Johanna Axelsdotter var gudmor vid flest tillfällen. Detta beror säkert på att övriga farmödrar och mormödrar inte bodde i staden eller var vid liv. Endast vid Axels Drejers barns dop alternerade Johanna med Axels svärmor som gudmor. Vad som är märkligt är att Johanna aldrig "gick bredvid" vid något av sina barnbarns dop. Antingen var hon gudmor, eller så var hon inte med alls. Johanna tillhörde de 25 populäraste kvinnliga faddrarna. 21 av hennes 34 fadderbarn var hennes barnbarn. De barn utanför släkten som Johanna var gudmor åt tycks höra till den närmaste kretsen runt släkten Bengtson/Drejer. Vid två tillfällen är Johanna gudmor åt personer som varit piga respektive dräng åt Jöns och Johanna, och vid ett tillfälle åt en skomakargesäll som med all sannolikhet arbetade åt Jöns Larson. Det som också är något förvånande är att Johanna, som färjemanshustru, förekommer relativt sällan, endast tre gånger, som fadder vid färjemansdop. Hon var

¹³⁰ GH RK 96.01.14.

gudmor åt ett möllarbarn och gick bredvid då ett annat möllarbarn döptes.

Om man jämför Johannas fadderrelationer, som alltså tycks ligga relativt nära familjen, med dottern Bengtas, är den senares mer socialt spridda. Förutom att Bengta var fadder åt barn inom samma krets som Johanna var hon fadder åt barn inom i stort sett alla hantverk-kategorier, samt barn till soldater och arbetskarlar. Johannas andra dotter, Anna, dog redan 1697, dessförinnan tyder vissa uppgifter på att hon var sjuk. Därför kunde hon inte närvara vid så många dop.¹³¹ Den tredje dottern, Gunilla, var bara fadder till fyra barn utanför släkten och tre inom. Brodern Axel var inbjuden till 17 dop utanför familjen och nio inom. Jöns Bengtson däremot, Johannas andra make, var endast fadder vid 13 dop.

Familjen Bengtson/Drejer var alltså en familj med täta fadderrelationer till varandra där Johanna Axelsdotter spelade en viktig roll som gudmor. Banden mellan styvsyskonen bröts dock då fadern dog. Man hade också ömsesidiga band till andra hantverkare, men få band till köpmans- och rådmansfamiljer. Som en familj av hantverkare, förutom Annas make som var tullvisitör, kunde de enskilda individerna tillmätas olika grader av popularitet utanför släkten som inte nödvändigtvis stämde överens med det könsbundna hierarkiska mönster som den tidigare undersökningen visat. Förklaringen till de enskilda personernas popularitet och till att banden mellan styvsyskonen bröts står troligen inte att finna i någon mekanisk tillämpning av regler för fadderval utan snarare i personliga egenskaper och specifika händelser. Vi lämnar denna familj för tillfället och tittar på några andra dopfadderrelationer.

Bengta och Pål Jacobson slaktares fadderrelationer

Pål Jacobson slaktare och hans hustru Bengta (f 41) lät döpa fem barn under perioden 1688-1694. De hade ömsesidiga fadderrelationer med fyra familjer. Av dessa stod Pål för fadderskapet i tre. Bland annat var slaktaren Lasse Person (f 49) fadder åt tre av Bengta och Påls barn och Pål var fadder till ett av Lasses barn. Endast vid ett dop är släktingar till paret närvarande. Det är Påls syster Boel och hennes dotter Gunilla som står faddrar 1691.¹³² Bengta står i gengäld fadder åt ett av Gunillas barn 1702.¹³³

¹³¹ GH RK 1684.10.13.

¹³² LLA HSK Födelsebok 1691.04.19.

¹³³ LLA HSK Födelsebok 1702.01.10.

Bland de andra kvinnliga faddrarna åt Pål och Bengtas barn märker vi några rådmanshustrur samt den vid tillfället ogifta Bengta Mickelsdotter. Manliga faddrar var vagnmän, färjemän och slaktare. Två av Pål och Bengtas barn, Nils och Karna, föddes före födelsebokens tillkomst. 1706 levde bara Nils, Karna och Törren. Om Bengtas ursprung eller om hon hade någon släkt i staden, vet vi inget. Ett indicium på att Bengta inte var från staden är att hon benämns Bengta Andersdotter en gång och Bengta Pålsson en annan gång i dopboken fast hon hette Bengta Nilsson.¹³⁴ Om hon inte var känd för prästen, kan denne ha tagit fel på de uppgifter han fått.

Under perioden mellan 1688 och 1696, då han dog, var Pål fadder till 13 barn, främst hantverkarbarn. Bengta överlevde Pål med 15 år, hon dog i pesten 1711. Hon var fadder till elva barn medan maken levde men endast fyra efter hans död. Fem av barnen var soldatbarn, två var slaktarbarn och de övriga var barn till väktare arbetskarlar, båtsmän och timmermän. Bengta var också "övervarande" vid ett oäkta barns dop. Sista gången hon var fadder var i maj 1704. I november samma år födde hennes dotter Karna ett oäkta barn. Fadder till detta barn var slaktaren Lasse Perssons dotter Cathrina och hennes man färjemannen Per Danielsson.¹³⁵

Att Bengta i mindre grad än Pål är fadder inom hantverkarledet, stöder uppfattningen om den könsbundna hierarkiska ordning jag tidigare nämnt. Män stod för de horisontella fadderbanden, medan kvinnor stod för de vertikala. Det enda par Pål Jacobson och Bengta var faddrar till båda två, var soldaten Måns Askman och hans hustru Anna. Anna var den soldathustru som var mest anlitad som dopfadder. Hon var närvarande vid nio dop, varav åtta i soldatfamiljer. Maken Måns var fadder till fyra soldatbarn. Måns och Anna hade inga ömsesidiga fadderrelationer. De manliga faddrarna till deras barn var hantverkare som Pål, färjemän som Per Eriksson eller sergeanter. De kvinnliga kom från hela det sociala registret: Margretha Pihl och andra rådmanshustrur och rådmansdöttrar, tre hustrur till tullbetjänter, några hantverkarhustrur och hantverkardöttrar som Bengta Pål slaktares och Bengta Mickelsdotter men också några av rådmännens tjänstepigor. Däremot var inga soldathustrur faddrar. En möjlig förklaring till att inga meniga soldater eller soldathustrur var faddrar kan vara att Måns var korpral, vilket han betecknas som en gång i födelseboken. I enlighet med det hierarkiska mönstret sökte de sig då uppåt på den sociala stegen, eller åtminstone till personer a samma rang när de valde dopfaddrar.

¹³⁴ LLA HSK Födelsebok 1689.07.02, 1691.04.19.

¹³⁵ LLA HSK Födelsebok 1704.05.29, 1704.11.10.

Ju lägre ned på den sociala skalan man befann sig, desto högre uppifrån tycks man ha valt faddrar. Framför allt gäller detta sådana familjer som inte hade släkt i staden. Dessa var de som hade flest faddrar. Bland dessa familjer finns också den manliga eliten representerad. När skräddaren Anders Christensen Fisker och hans hustru Brita lät döpa sina fem barn hörde 13 av de 17 kvinnliga faddrarna till rådmans- och köpmannaeliten, antingen som hustrur eller döttrar. Bland de övriga faddrarna fanns en tullskrivarhusfru, borgmästarens piga, en skräddardotter och ytterligare en som inte går att identifiera. Bland de manliga faddrarna fanns tre rådmän, två tullnärer, en tulltjänare, en rektor, en organist, två köpmän, en krambodsvan, en färjemän och två skräddare.¹³⁶ Här kan man se fadderrelationerna som inbjudan till och förväntan om någon typ av patron/klientrelationer.

Geografiskt avlägsna band.

Kriget i Norden gjorde sig påmint också i dopboken. Bland fäder till "oäkta barn" finner vi inte överraskande en stor del soldater, vilka modern inte alltid kunnat uppge namnet på utan bara visste var "Skeppare på kungens flotta i Sverige" eller liknande. Modern till barnet kom i detta fall från Köpenhamn. Av 13 dop där fadern uppgavs vara från Köpenhamn gällde nio sådana barn som var födda utanför äktenskapet. Lübeck, Polen, Stockholm och Norge är andra hemorter för några av de män vars oäkta barn döptes i Helsingborg. Två ogifta mödrar från Helsingör låter döpa sina barn i Helsingborg liksom en fattig och eländig soldathustru från Tyskland.

Ett studium över faddrarnas geografiska hemvist visar att tio kvinnor från Helsingör varit gudmödrar åt Helsingborgsbarn och åtta "gått bredvid". Tittar man på den manliga representationen från grannstaden ser man att det är kvinnorna som främst åtagit sig sjöresan för att stå fadder. Bara åtta män från Helsingör finns med som faddrar. De flesta av Helsingörsfaddrarna har varit släktingar till barnet. Övriga städer som finns antecknade är Malmö varifrån fem gudmödrar kommit. Två av dessa deltog fyra gånger var vid sina barnbarns dop. Liksom fallet var med faddrarna från Helsingör är det manliga deltagandet från Malmö och även från Landskrona mindre. Ett fåtal faddrar kommer från Lund, Halmstad, Kristianstad, Köpenhamn,

¹³⁶ LLA HSK Födelsebok 1695. 09.18, 1700.10.26, 1700.10.26, 1688.07.04, 1691.08.??.

Stockholm eller Hamburg. Flertalet av de tillresta faddrarna är rådmanshustrur eller andra ur högre samhällsskikt. I övrigt förekommer även faddrar från kringliggande byar, framförallt norr om staden. Det är dock inte alltid prästen har antecknat varifrån de gästade faddrarna kommer. Någon gång står det bara "soldat i NNs kompani" eller "en främmande karl". Det är också troligt att prästen inte alltid funnit skäl att uppgge hemorten för sådana faddrar som ändå varit bekanta för honom.

Sammanfattning

Jag har analyserat uppgifter om över 1 600 dop och över 8 800 faddrar i Helsingborg under perioden 1688-1709 och funnit en del intressanta mönster för relationerna mellan föräldrar och faddrar. Dopfadderrelationerna i Helsingborg under perioden 1688-1709 följde i stort ett genusbundet hierarkiskt mönster där man valde faddrar ur det egna eller högre samhällsskikt, inte tvärtom. Det var vanligt med 5-6 faddrar vid varje dop. Rådmanshustrurna var, i förhållande till gruppens andel av befolkningen, de populäraste faddrarna. De var faddrar åt barn både inom sitt eget samhällsskikt och inom de lägre skikten. På så vis kan man tala om att de upprätthöll de vertikala banden i samhället. De manliga faddrarna upprätthöll de horisontella banden då de främst valdes ur föräldrarnas egen yrkesgrupp eller ur yrkesgrupper man kom i kontakt med via arbetet. Även bland männen fanns emellertid en viss hierarki. För de ogifta "pigefaddrarna" var hög social status inte lika viktig som för de gifta. Man valde ändå inte pigefaddrar underifrån. Ogifta kvinnor förekom i större utsträckning som faddrar än ogifta män.

Ömsesidiga fadderrelationer var inte så vanliga, men de förekom både bland rådmän och i hantverkargruppen. I dessa relationer representerade kvinnorna i första hand släktband, medan män representerade både släktband och yrkesrelationer. På så sätt var de flesta rådmans- och köpmansfamiljer länkade till varandra, liksom de mest framstående färjemans- och hantverkarfamiljer var länkade till varandra. Vissa individer, såsom Per Eriksson, Mickel Svertfeger och hans hustru Ellna, Margretha Pihl och Bengta Mickelsdotter rönte betydligt mer popularitet som faddrar än andra i sin grupp.

Analysen visar klara skillnader mellan dopfaddermönstret i staden och på landsbygden. I byarna utanför Helsingborg, och även i de byar längre norrut i Skåne, som Bodil Person studerat, valdes dopfaddrar främst bland släktingar. I staden fanns både släktband och yrkesband

samt socialt överskridande band representerade. I vissa fall tycks släktingar, främst kvinnliga sådana, ha fått lämna plats åt kvinnor med högre social status, medan man inom andra familjer höll sig med faddrar främst från den egna släkten eller yrkesgruppen. Även inom släkt och familj fanns vissa hierarkier och de band som fanns mellan styvfamiljer tycks inte ha varit bestående.

Det viktigaste enskilda resultatet av undersökningen är att de kvinnliga faddrarna utgjorde en större andel än de manliga och att det främst var kvinnorna ur de högre skikten som representerade de vertikala banden. Detta är intressant framförallt ur ett internationellt perspektiv. I det franska Nantes spelade nämligen kvinnorna en liten roll som dopfaddrar.

Den kvantitativa analysen av faddrarnas popularitet och nätverksanalysen över de ömsesidiga relationerna har gett mycket viktig kunskap om fadderrelationernas struktur. Denna kunskap måste kopplas till andra frågor och andra källor. Vad de mest frekventa faddrarna hade för speciella egenskaper, eller potentiellt socialt eller ekonomiskt inflytande, som gjorde dem attraktiva som faddrar kan vi inte se i födelseboken. Möjligen kan den fortsatta undersökningen, dels om ekonomiska relationer, dels om våldsamma och verbala konfliktrrelationer, ge svar på den frågan.

3. De ekonomiska banden

Synen på kvinnors arbete

Kvinnors arbete inom hantverket

Synen på kvinnors ställning inom produktion och ekonomi under olika historiska skeden varierar. Flera forskare, såsom Merry E Wiesner, menar att kvinnans ställning inom hantverket har försämrats från tidigt 1500-tal till slutet av 1600-talet. I början av perioden hade mästarhustrun enligt Wiesner en erkänd auktoritet över gesäller och lärlingar men under slutet av 1600-talet tog många kvinnor inte längre del i produktionen utan koncentrerade sina uppgifter till hushållet, medan hustrur till mindre välbeställda hantverkare arbetade som anställda. Wiesner kopplar denna förändring till den ekonomiska utvecklingen under reformationstiden. När hantverket i staden fick konkurrens av förlags- och senare manufakturverksamhet, minskade möjligheterna för gesällerna att själva bli mästare. Detta ledde till att de organiserade sig i sammanslutningar för att bevaka sina intressen. Man försökte bland annat förhindra att mästaränkor fortsatte att bedriva verksamheten, och ibland också hindra andra än de som gesällföreningarna godkände att arbeta i verkstaden, däribland mästarhustrun och hans dotter. Då fler och fler gesäller arbetade som sådana hela livet krävde dessa så småningom att få gifta sig, vilket tidigare inte varit möjligt. Även om en gesäll inte kunde försörja sin familj på sin lön, utan hustrun också var tvungen att arbeta, var gesällerna motståndare till att kvinnor arbetade i verkstäderna.¹³⁷ Lyndal Roper menar att reformationens hushålls-ideologi, som uppvärderade äktenskapet och kvinnan som hustru, men också betonade hennes underordnade ställning gentemot mannen, fick näring av, och artikulerades i, de verkstäder där de manliga mästararna styrde.¹³⁸ Grethe Jacobsen har visat att det i Danmark under 1500-talet kom påbud om att ogifta kvinnor som var "självfödingar" skulle söka

¹³⁷ Wiesner 1987 sid 233 f, 1989 sid 135-137.

¹³⁸ Roper 1991 sid 7 ff.

sig tjänst omedelbart, annars skulle de utvisas ur staden. Likaså blev det förbjudet att hysa ”självfödingar”.¹³⁹

Men vi bör kanske inte enbart se på reformationstidens förändringar för kvinnors utan också se på de möjligheter och begränsningar som funnits över längre perioder beroende på kvinnors sociala ställning. Flera andra forskare har visat att kvinnor både under medeltiden och tidigmodern tid försörjt sig utanför den skråreglerade borgerliga näringen med allehanda sysslor såsom detaljhandel och pantlåneri, brygging, bakning, tvättning, spinneri, sömnad och som sjukvårdsarbetare.¹⁴⁰

Hantverksyrkena var förbehållna mannen och även om kvinnors arbete förutsattes i skråstadgorna så var det i egenskap av hustru eller dotter. Det har ofta hävdats att änkor hade rätt att bedriva hantverk efter makens död, men möjligheten att göra det var inte bara beroende av hennes skicklighet i hantverket utan av boets ekonomiska ställning efter makens död samt de lokala bestämmelserna.¹⁴¹ Änkan blev som regel inte mästare även om hon tilläts ha lärlingar. På en del platser kunde en gesäll bli mästare genom att gifta sig med en mästaränka men också denna möjlighet hade sina begränsningar.¹⁴² Ofta krävdes myndigheternas tillstånd för att en änka skulle få fortsätta mannens verksamhet efter hans död. Merry E Wiesners visar att de änkor som lyckades bäst i ansökningar att få driva näringen efter sin make vidare, var de som gjorde mest beklagansvärt intryck på myndigheterna. Det var inte i kraft av sin rätt de fick fortsätta, utan på grund av sin fattigdom och uselhet, och som ett undantag. Detta anser Wiesner i det långa loppet kan ha bidragit till att kvinnors arbete sågs som tillfälligt och mindre värt än mäns arbete.¹⁴³

Kvinnors ekonomiska myndighet

Något som måste framhållas när det gäller kvinnors aktivitet inom ekonomisk verksamhet är att de var omyndiga under äldre tid. Inger Dübeck påpekar dock, att tanken att kvinnor skulle ha varit omyndiga på samma sätt som barn är en konstruktion av 1800-talets lärda. I stället för myndighet menar hon att man kan tala om habilitet och kompetens respektive inhabilitet och inkompetens ifråga om kvinnors legala, juridiska och ekonomiska rättigheter. Med habilitet menar hon

¹³⁹ Jacobsen 1995 sid 129.

¹⁴⁰ Se bl a Österberg 1980, Stadin 1980, Charles/Duffin 1985, Sandvik 1992.

¹⁴¹ Jacobsen 1995 sid 183 ff.

¹⁴² Ibid, samt exempelvis Wiesner 1987 sid 235 ff, Sandvik 1992 107 ff.

¹⁴³ Jacobsen 1995 sid 14 ff. Wiesner 1987 sid 232, Sandvik 1992 142 ff.

förmågan att påta sig egendomsrättsliga förpliktelser, som äktenskapsavtal, kontrakt gällande personligt arbete eller allmänna kontraktsförhållande gällande köp eller lån. Med kompetens menar hon ägande, eller dispositionsrätt över egendom. Habilitet (evne), bör dock inte enbart tolkas som förmåga (som att kunna skriva), utan *sambällets erkännande av denna förmåga*. Om en kvinna betraktades som omyndig för att man ansåg att hon inte förstod innebörden i ett kontrakt eller innebörden av att svära en ed, var hon inte heller rättsligt ansvarig för sina handlingar. Det faktum att mannen under äldre tid hade rätt att svara för sin hustru, tolkade 1800-talsjuristerna som att kvinnan inte förstod eller förmådde att hantera exempelvis kontraktsfrågor. Hon var omyndig för att hon var inhabil.¹⁴⁴ Men Inger Dübeck visar, med stöd av flera källor, att kvinnan i Norden under 1600-talet faktiskt var habil, dvs. *erkändes förmåga* i flera avseende.¹⁴⁵ Dock var deras kompetens, det vill säga deras dispositionsrätt över egendom starkt beskuren. Och maken *kunde* ifrågasätta hennes habilitet.

Kvinnors handelsverksamhet

Handeln var formellt köpmännens privilegium. Förutsatt att de inte konkurrerade med köpmännen i deras verksamhet och att man betalade skatt, hade emellertid också andra borgare rätt att bedriva viss detaljhandel.¹⁴⁶ Även boende utanför staden som erlagt den så kallade genanten hade rätt att bedriva handel. Fattiga stadsbor kunde också få bedriva handel för sin försörjning mot erläggande av avgift. Hur handelsrättigheterna fungerade för olika grupper i praktiken har skiftat med hänsyn till konjunkturen, styrkeförhållande mellan adel och borgare, och till statens fiskala behov. Kvinnors handel har ofta legat på gränsen till det tillåtna. I de tidiga danska köpstadslagarna nämns kvinnliga handlare bara på ett par ställen. Grethe Jacobsen menar att detta inte skall tolkas som att de inte existerade, utan som att reglerna för dessa följde de generella reglerna för handel och att det inte fanns något motstånd mot kvinnors handel, men ingen anledning att speciellt auktorisera den. Jacobsen talar i detta sammanhang om att kvinnor

¹⁴⁴ Dübeck 1978 sid 35 ff.

¹⁴⁵ Hilde Sandvik som studerat kvinnors rätt i handel och hantverk i Christiania under 1700-talet ser också detta, men använder istället termerna eiendomsrådighet istället för kompetens och rettshandleeven istället för habilitet. (Sandvik 1992 sid 18) Gudrun Andersson, som studerat kvinnors roll vid rätten i Sverige under 1600- och 1700-talen, använder sig av begreppet habilitet men ersätter kompetens med behörighet (Andersson, Gudrun 1998 sid 55).

¹⁴⁶ Bl a Dübeck 1978 sid 312 ff.

ibland kunde agera i ett rättstomt rum.¹⁴⁷ Under 1500-och 1600-talet finner man bestämmelser rörande ”selgekoner”, ofta när de blir föremål för inskränkningar.¹⁴⁸

Klagomålen på månglerskor och hökerskor, som de (oftast) kvinnliga detaljhandlarna kallades, var att de bedrev landsköp, det vill säga att de handlade utanför stadens tullar, och förköp, vilket innebar att de köpte upp varor innan de kom till torget och därmed kunde trissa upp priserna. Grethe Jacobsen lyfter fram exempel från Helsingör under 1500-talet där myndigheterna som ville bli av med änkor som konkurrerade med köpmännen helt enkelt befriade dem från att betala skatt och därmed tog ifrån dem rätten att bedriva handel.¹⁴⁹

En ökning av kvinnliga handlare gjorde att det blev alltmer vanligt att kräva särskild auktorisation av dessa. 1695 påbjöds det till exempel i Köpenhamn att alla som ville handla med höns, fågel och annat skulle ange sig till magistraten som skulle välja ut så många de ansåg nödvändigt och förse med ett tecken med stadens vapen sytt på högra ärmen.¹⁵⁰

Ungefär samma utvecklingstendenser som i Danmark gäller för svenskt vidkommande. Enligt Åke Sandström var myndigheterna under 1500-talet mer kategoriska i sina förbud än under 1600-talet då man istället försökte få mångleriet under kontroll. Hans Andersson som studerat brottskulturen i Stockholm under 1600- och 1700-talen har funnit att medan män (främst från de övre samhällsskikten) oftare dömdes för fusk med mått, vikter och prissättning i utövandet av sin annars lagliga verksamhet, dömdes kvinnor ur underklassen oftast för bedrivande av olovlig handel.¹⁵¹

Christine Bladh menar att i Stockholm var det under 1700-talet endast de som kunde bevisa att de var fattiga och inte kunde försörja sig på annat sätt som fick bli månglerskor.¹⁵² Karl-Gustaf Hildebrand redogör i *Falu stads historia* för mångleriet där under 1600-talet. 1649 fanns det 238 månglare och krögare i Falun, en stad med 3 500 invånare. Även Hildebrand pekar på den kluvenhet stadens myndigheter visade inför mångleriet.¹⁵³ En särskild grupp var köttmånglarna. Dessa var, enligt Sandström, särskilt omhuldade av myndigheterna trots att en förutsättning för deras verksamhet var

¹⁴⁷ Jacobsen 1995 sid 38 f, 129 ff, 203 ff.

¹⁴⁸ Dübeck 1978 sid 337 f.

¹⁴⁹ Jacobsen 1995 sid 15.

¹⁵⁰ Dübeck 1978 sid 313.

¹⁵¹ Andersson, Gudrun 1998 sid 78 f.

¹⁵² Bladh 1992 sid 63 ff.

¹⁵³ Hildebrand 1946 sid 377 ff. Se också Sandström 1996 sid 106 ff.

landsköp. En anledning till deras privilegerade ställning var bristen på kött i städerna.¹⁵⁴

Kvinnor kunde också vara kommissionärer åt andra, dvs. i eget namn åta sig att handla på uppdrag åt en annan. Även om handlare klagade hos myndigheterna mot denna konkurrens använde sig många krämare och hantverkare av kvinnor som kommissionärer, kallade ”omlöperskor” eller ”rännekäringar”. 1706 klagade krydd- och järnhandlarnas skrå i Köpenhamn över att ”rendekøllinger, tjenstepiger og drengø løb omkring og betog isenkøemmerne deres handel, ligesom de fabrikerende ikke kunde få spindere, thi såløenge rendekøllinger og tjenstepiger må løbe omkring med kram, såløenge gider de icke spinde”. Samtidigt visade det sig att flera av de nämnda handlarna själva höll kommissionärer.¹⁵⁵

Kvinnors handel i och omkring Helsingborg

År 1441 gav Christoffer av Bayern Helsingörs borgare, eftersom de själva inte hade torg, rätt att handla livsmedel till sitt behov i andra danska köpstäder utan tull. Detta privilegium utnyttjades till största delen för att göra uppköp i Helsingborg, som då var mindre än Helsingör, men hade ett rikt omland. Så småningom fick Helsingborgs borgare i sin tur rätt att sätta upp torgstånd i Helsingör utan att erlägga tull. Denna handelsfrihet försiggick inte utan konflikter. År 1571 tillkännagav borgmästaren i Helsingör med anledning av klagomål från borgare i Helsingborg:

vorledes at disse Byfolk, synderlig en Hob Kvinder, overfare til Skaane og baade i Helsingborg og Landskrona dennem utilbørligen anstiller med deres Købs bestilling, at de udløbe uden rette torvesteder uden byerne og købe med bønderne Korn og andre vare paa det dyreste, item gøre Forkøb for Borgerne i fornøevnte tvende Støeder.

Med anledning av klagomålen beslöts att:

ingen Kvinder skal fare til Helsingborg om Torvedag at købsla, og hvilken Føergemand, som findes at overføre nogen Kvinder, han skal

¹⁵⁴ Sandström 1996 sid 109.

¹⁵⁵ Dübeck 1978 sid 198.

scettes i Kølderen og straffes. Og haver samme Kvinde Husbonde, da skal han bøde i faldsmaal for hende. Er hun ogift, da straffes hun selv.

Trots förbuden fortsatte kvinnorna sin handel, och 1573 beslöt man om strängare regler för handeln i Helsingborg och böter på 10 mark åt kungen och staden vardera mot fortsatt missbruk av torggemenskapen.¹⁵⁶

Som vi såg inledningsvis kom handeln i Helsingborg efter 1658 att regleras efter den svenska tullordningen som var mer omfattande än den danska, och tullgemenskapen med Helsingör upphörde. Perioden mellan 1660 och 1675 präglades av ständiga konflikter mellan större delen av borgerskapet och magistraten å ena sidan och tulltjänstemännen å andra, och några direkta aktioner mot kvinnliga handlare märks inte då. Möjligen kan man se ett försök att statuera ett exempel mot smörsmuggling i december 1675 då en kvinna döms att sitta i halsjárn för att ha köpt smör vid tullporten.¹⁵⁷

Karl Bergman skriver i *Makt, möten, gränser. Skånska kommissionen i Blekinge 1669-70* att borgarna i de inkorporerade blekingska städerna var ambivalenta i sitt förhållande till centralmakten i fråga om tullkontrollen. Å ena sidan var beroende av centralmakten för att upprätthålla sina handelsprivilegier gentemot andra grupper, å andra sidan ansåg de inte att samma centralmakt skulle ha alltför stor kontroll över deras egen verksamhet.¹⁵⁸

Missnöje och protester mot tullordningen var inget unikt för de inkorporerade landsdelarna. Anders Olsson beskriver i *Borgmästare, bastioner och tullbommar* hur de nya tullordningarna och tullbetjänternas uppförande bemöttes när de implementerades i Sverige i slutet av 1630-talet. I Värmland och Västergötland hade det brutit ut upplopp och i Göteborg tycks det under 1630- och 1640-talen ha förekommit samma typer av konflikter mellan tullnären och magistraten som det förekom i Helsingborg mellan 1660 och 1675.¹⁵⁹

Från krigsåren 1675-1679 finns det få källor från Helsingborg bevarade. Efter skånska krigens slut fortsätter handeln över sundet. Mellan 1680 och 1709 ser man i rättsprotokollen och i magistratens brevväxling med guvernören ständiga bevis på hur stadens myndigheter balanserar mellan köpmännens krav på skydd mot konkurrens, statens och stadens fiskala och ordningsmässiga intresse och viljan att tillmötesgå en del kvinnors behov av att försörja sig genom handeln.

¹⁵⁶ Pedersen 1928 sid. 219-224.

¹⁵⁷ Se Johannesson 1969 b. sid 77 ff, Fagerlund 1997.

¹⁵⁸ Bergman 2002 sid 222 ff.

¹⁵⁹ Olsson 1995 sid 128 ff.

Statsmaktens försök till att införa *allmänt förbud mot export av kött* möts å ena sidan med protester från borgerskapet. Å andra sidan klagar samma borgerskap på att de inte "till deras hushåll, långt mindre näring, kan köpa smör, fläsk, kött och annat" på grund av *den utrikeshandel "rendekierlinger" bedriver*. Kvinnorna, "som ej det ringaste till konungen kontribuerar" köper upp varor på landsbygden, bland annat av bönder vid Kullen, skriver man, och:

när vi ej vill giva för deras varor deras obilliga begäran för de strax över varorna till andra sidan var de dock åtskilliga varor tillhandlar sig. Hör(lin), hamp, salt och torr fisk vilket de här igen på landet utprangar.¹⁶⁰

1693 utfärdades föreskrifter om att månglerskor fick ta med sig varor tre dagar i veckan, måndag, onsdag och lördag. Före varje resa skulle de skaffa sig giltig attest hos magistraten.¹⁶¹ Hur länge begränsningen till utförsel tre dagar i veckan gällde finns det inga uppgifter om, men av tulljournalen från 1708 framgår att man då förde ut varor åtminstone fyra dagar i rad.¹⁶² Likaså är det tveksamt hur noga man efterföljde reglerna om att man skulle ha attester från magistraten.

Under 1680- och 1690-talen påminner magistraten om förbuden mot landsköp och olovlig utförsel och klagomålen från borgerskapet mot "rännekäringar, slaktarhustrur och soldathustrur" fortsätter utan att några enskilda personer namnges. Efter 1705 börjar flera individer nämnas vid namn både i klagomålen från borgarna och i förbuden och det tycks också som om man från magistratens sida gått hårdare åt månglande kvinnor. Under åren 1704, 1705 och 1708, i takt med att det militära läget för Sverige skärptes, förekom det tvångsutskrivningar av soldater på den skånska landsbygden. Dessa ledde till att många rymde, bland annat till Danmark.¹⁶³ Under dessa år kom också upprepade efterlysningar av rymmare från generalguvernören. Rymningarna ledde till hårdare kontroll av överfarten över sundet. Då de statliga myndigheterna tidigare hade krävt passkontroll för överfarten protesterade borgerskapet mot detta, men när det utlystes ett förbud

¹⁶⁰ LLA HSA RoM Kopiebok 1681.11.09, 1685.11.07, 1693.02.20, 1695.03.02, 1695.03.23, 1695.06.05, GH RR 1687.09.24.

¹⁶¹ Johannesson 1969 b. sid 143 (Här anges Rådstugeprotokoll 1693.01.31 som källa. Jag har inte funnit någon anteckning om detta vare sig i originalprotokollen eller i renovationerna. Troligen är det fråga om en felskrift i datum. Jag har dock inte funnit uppgiften någon annan stans i renovationerna, men det kan finnas i originalen)

¹⁶² Riksarkivet. Centrala tullräkenskaper A 1: 18.

¹⁶³ Åberg 1969 sid 85.

mot överfart utan giltigt pass i mars 1707 kom inga protester.¹⁶⁴ Möjligen kan det ökade militära kontrollbehovet ha tvingat stadens myndigheter att i rent polisiärt syfte få kontroll över alla de personer som bedrev verksamhet på gränsen för det tillåtna. Dessa personer kunde misstänkas hysa tynlingar och lösa personer.¹⁶⁵ Men överfartsförbuden för kvinnorna kan också ha kommit till på grund av klagomål från borgerskapet som menade att kvinnornas handel över Öresund var till förfång för deras egen verksamhet. Under vissa tider har således månglerskorna kunnat dra nytta av borgerskapets och magistratens missnöje mot tullkontroll och passkontroll, medan under andra tider ”stadens” och statens intresse av kontroll har sammanfallit gentemot månglerskorna.¹⁶⁶

Brott mot tullbestämmelserna

Brott mot tullbestämmelserna skulle behandlas vid accisrätten eller sjötullsrätten varifrån endast ett fåtal protokoll finns bevarade. En del brott mot landköpsförordningen och ett fåtal brott mot sjötullsförordningen har ändå behandlats vid kämnärsrätten eller rådstugurätten.¹⁶⁷ De flesta fallen som behandlats vid de senare instanserna är från 1695 då tio saker behandlades och från 1708 då åtta saker behandlades. Mellan 1701 och 1705 behandlas inte några fall. Antingen kan alla brott mot tullbestämmelserna under dessa år ha behandlats av accisrätten eller sjötullsrätten eller så kan förklaringen ligga i att magistraten under dessa år präglades av så stora inre motsättningar att man inte kunde samla sig kring dessa ärenden.¹⁶⁸ Från åren 1705 till och med 1709 finns 45 konfiskationsräkningar från sjötullsrätten bevarade.¹⁶⁹

I inledningen fick vi stifta bekantskap med Märta, Gudmund broläggares hustru som sades ”smöra”, dvs. muta tulltjänstemän. Märta och de andra kvinnorna på båten var inte unika i sin verksamhet. Genom rättsprotokollen kan vi få en inblick i hur man på olika sätt försökte kringgå tullbestämmelserna. Margreta Kropp, som anklagade Märta för att smöra, var själv inte laglydig. 1691, ett år innan händelsen på färjan, hade Margreta stoppat en bonde från Traryd i Småland som kom med sin vagn på väg mot Helsingborg. På fåladen utanför staden

¹⁶⁴ GH RR 1707.03.20.

¹⁶⁵ GH RK 87.11.29, 1708.06.13.

¹⁶⁶ Se även Bergman 2002 sid 229 ff. för liknande diskussion.

¹⁶⁷ Johannesson 1969 b. sid 101 ff.

¹⁶⁸ Se Johannesson 1969 a. sid 333 ff.

¹⁶⁹ Riksarkivet Centrala tullräkenskaper verifikationer A:I 14.

kom hon emot honom och frågade om hon fick köpa smöret han hade i vagnen. Bonden tvekade, men Margreta sade att hon hörde hemma i staden och själv kunde förtulla varorna. Lugnad av detta besked följde bonden med Margreta till en gård i byn Filborna där de gjorde upp köpet. Tre lispund smör för 6 1/2 mark pundet, vilket kan betraktas som ett billigt pris!¹⁷⁰ Margreta stannade kvar på gården efter det att bonden åkt sin väg. Väl i Helsingborg lämnade hon in smöret, som hon aldrig förtullade, hos en slaktare i staden där hon även vid andra tillfällen förvarat sina varor.¹⁷¹

Den 16 september 1693 kom Joris Johanssons hustru Boel ner till tullbryggan i Helsingborg och frågade tullvisitören¹⁷² Per Zachariason, om hon fick komma över med sina varor till Helsingör. Per svarade att det inte gick den dagen, kanske nästa dag. Boel undrade varför, ”andra bär smör och talg under strumporna, och en hustru från Nyborg får bära ut, men jag får inget lov att bära ut!” Överbesökaren Jonas Löfman hade tillskyndat och han och Boel hade börjat gräla. När Boels make Joris också kommit ner till bryggan hade Jonas sagt till honom att han skulle hålla munnen på sin hustru. Joris hade svarat att Boel fick tala för sin rätt. Jonas och de andra tulltjänstemännen stämde Joris och Boel inför rätta för ”överfall med otidiga ord”. Vid rättegången där Joris företrädde sin hustru blev han tillfrågad om hur hon kunde veta att andra fick ta över varor. Joris svarade att hustrun hade sett åkerhöns i Helsingör och förmodade då att dessa kommit via Helsingborgs brygga. Joris dömdes till böter för okvädningsorden hans hustru sagt, dessutom måste Boel ta tillbaka beskyllningarna om att andra hustrur fick föra över varor.¹⁷³

Inför detta exempel ställer man sig en del frågor. Som vi såg tidigare var det just 1693 som det utfärdades regler om att månglerskor endast fick utföra varor tre dagar i veckan, och var tvungna att ha magistratens attest. Om dessa regler gällde borde det varit enkelt för tulltjänstemannen att hänvisa Boel till de rätta dagarna samt påminna henne om attesten. Istället frågade Boel om hon fick ta över varor, och visitören sade nej, *kanske i morgon*. Dessutom hävdade Boel att andra hustrur tog varor under strumporna på ett sätt som tyder på att detta

¹⁷⁰ 1689 hade en ryttare nekat att sälja smör för 8 1/2 mark lispundet, och 1709 hade det ackorderats om 1/2 lispund för 30 öre, vilket omräknat till mark gör 7,5 mark per lispund. LLA RK 1989.07.12, 1709.09.12.

¹⁷¹ GH RK 1691.09.19, 1691.09.22, 1693.05.23.

¹⁷² En tullvisitör, eller som man oftare sade, tullbesökare, var den tjänsteman som visiterade inkomna skepp efter oförtullat gods. Men han kunde också göra besök i hem efter accisbelagda varor eller föremål. SAOB 1906 Uppslagsord ”Besökare” spalt 1881.

¹⁷³ GH RK 1693.09.22, 1693.10.03.

var allmänt känt, det vill säga att de gjorde det med tullbetjänernas goda minne. Yttrandet att ”en hustru från Nyborg får bära ut”, tyder på att Boel, som hustru till en av staden borgare, ansåg sig ha lika stor rätt, om inte större, att föra ut varor som en kvinna utanför stadsgränsen. Reglerna för utförande av varor har alltså dels varierat under olika perioder, både i fråga om vem som fick föra över, vad man fick föra över och när man fick föra över, dels lämnats till tulltjänstemännens godtycke. Det framstår också att de som bedrev verksamheten inte var fullt på det klara med vilka regler som gällde.

Det var inte bara månglerskor och hökerskor eller deras manliga motsvarigheter som bröt mot tullbestämmelserna. Flera andra borgare handlade med bönder utanför stadsportarna till husbehov, men också tulltjänstemännen själva och till och med de som skulle kontrollera att reglerna följdes. Stadsvaktmästaren Jacob Arendsson stämde under åren 1693 till 1698 på stadens vägnar 14 borgare inför kämnärsrätten för olaga handel. 1698 blev han själv anklagad för ”smörköp förrän det kom till torget”. Flera borgare kunde betyga att ”Jacob köper dagligen smör, ägg och andra viktualier, hans hustru också”.¹⁷⁴

Ibland tycks kvinnor som bröt mot tullbestämmelserna kunnat dra fördel av det missnöje som borgerskapet i allmänhet, och också magistraten, hade mot tullbetjänterna. När tullvisitören Jonas Löfman hade konfiskerat fläsk som tillhörde stadsjordemodern Inger Jon Persons råkade de två i gräl. Jonas stämde Inger inför kämnärsrätten för ”olydiga ord i hans tjänst” och Ingers make stämde å hustruns vägnar Jonas för olaga konfiskation och våld. Saken behandlades vid både kämnärsrätten, rådstugan, accisrätten, kommissorialrätten och hovrätten. Magistraten ställde sig på Ingers sida och skrev till hovrätten att Jonas måste straffas för sitt beteende. Man irriterade sig på hans överdådighet, som de andra besökarna imiterade, ”kunnande de (tulltjänstemännen) nu mer inte gå att förrätta deras tjänsteärende utan rida, flängandes gatorna i courier upp och ner, ty envar håller sin egen häst och dräng av dem, detta allt att lämnas till gunstige överheten att döma och går oss icke mera an, än att man inte må klaga eller tala dem till, förekastandes oss genast Kungl. protektorialplakatet såsom deras privilegium vilket av dem bliver missbrukat”.¹⁷⁵

¹⁷⁴ GH RK 1698.07.08, 1693.08.31, 1693.09.05, 1694.11.13, 1694.11.16, 1695.02.01, 1695.04.23, 1695.09.03, 1696.04.23, 1696.08.04.

¹⁷⁵ LLA HSA RoM Kopiebok 1685.07.18, 1686.03.06, 1688.06.27.

Tulljournalen

Vi har sett att man förde smör och kött över Öresund. Vilka andra varor förde man över? Och hur stor andel av överförseln svarade kvinnorna för? I stora sjötullens journal från 1708 kan vi följa utförseln av varor från Helsingborg till Helsingör och Köpenhamn och omvänt dag för dag. Omkring 60 kvinnor och 100 män förde ut varor från Helsingborg.

I jämförelse med männen stod kvinnorna, som framgår av tabell 7, främst för export av textilier och träskor, av fåglar och av gryn och bär. Om vi inte jämför med männen, utan ser på vilka varor som kvinnor oftast förde över, vilket inte framgår av tabellen, var det kött och fläsk. Detta fördes över hela året, ett eller två lispund per gång, utom vid mitten av juli, då tog kvinnorna med sig bastrep istället. Bland männen finns ca 25 skeppare som förde ut proviant till sina skepp på redde. Liksom för kvinnornas del är det färskvaror, kött och fläsk som förs över mest regelbundet. Smör fraktades tunnvis av skeppare som låg ute på redde eller per lispund till Helsingör. Som vi också ser av tabell 7 fördes träfat och bastrep över av både kvinnor och män, medan det fanns varor som kvinnor inte alls hade någon del i.¹⁷⁶

En jämförelse i kvantitet mellan kvinnor och mäns införsel är svårare att göra, då redovisningen skiftar beträffande styckewis, tunnor, eller värde. Vad kvinnor förde in till Helsingborg var främst ull. Av de 376 lispund som förtullades stod kvinnorna för nära 87%, för 177 lispund lin var kvinnornas andel 35%. Man förde också in sviskon, citroner och pomeranser. Kvinnorna var ensamma om att föra in 49 lispund puder medan man inte hade någon del i import av vin och salt. Andra varor som kom via Helsingör eller Köpenhamn var ansiktsvatten och pomada, men även sidenflor, barnpipor och ”ducketöj”.

¹⁷⁶ För en redovisning över export och import från Helsingborg under åren 1660-1717 se Johannesson 1969 b. flerstädes.

Tabell 7. Kvinnors och mäns andel av den redovisade varuutförseln från Helsingborgs brygga år 1708.

Typ av gods	Andel av överfört gods i%			Totalt överfört
	Kvinnor	Män	Skeppare på redden	
blaggarnstyg/hampalärft	90	10		119 alnar
träskor	62	38		990 par
bär/gryn/kryddor	69	31		50, 5 skäppor
starrar/kycklingar	68	32		1 840 st
fisk (främst rökt lax)	39	48	13	46 st, 1/2 tunna
bastrep	28	72		1 372
diverse styckevaror	35	65		219
ägg	33	67		120 st
fläsk och talg	32	60	8	183,5 lispund
ostar	27	73		5,5 st
kött	24	23	53	882 lispund
smör	19	26	54	134 lispund.
arbetsjul	14	86		88 hjul
kallun (komage)	10	90		78 st
träfat	9	91		2 676 st
papper	4	96		50 ris
skeppsbröd		100		22 skeppspund
levande hästar och svin		88	12	16 st
möllelaggar		100		231 st
humle		100		4 lisp
furu stolpar/bräddor		100		101 toltf
kvarnstenar		100		12 st
stångjärn		100		17 lispund
ved		100		39 famnar
videknippen		100		97 st
pottaska /alun		100		20 fat

Källa. Riksarkivet. Centrala tullräkenskaper A 1: 18.

Anmärkning: Kvantiteterna stämmer inte helt överens med dem som finns angivna i Johannesson 1969 b. sid 117, 128, 134, 139, 142. Detta kan bero på felläsning av antingen mig eller Johannesson. Dock är skillnaderna inte nämnvärt stora.

Den stora variationen av varor visar att överfarten mellan Helsingborg och Helsingör, även efter försvenskningen, var en viktig del i ett geografiskt utbrett handelsnätverk där kvinnor spelade en stor roll. 80% av kvinnorna som för varor till Helsingör har kunnat identifieras som

helsingborgare. Det är dessa kvinnor som står för smör- och köttexporten. De kvinnor som för över textilier har inte kunnat identifieras. Dessa, liksom 104 av de 137 kvinnorna i den ingående journalen, benämns endast med förnamn och patronymikon. Detta behöver inte betyda att de inte var gifta. Kvinnan behöll genom hela livet sin faders namn, men en gift kvinna identifierades vanligen genom sin make. Att kvinnorna skulle vara ogifta döttrar från Helsingborg är inte troligt. I sådana fall borde de ha omtalats med lika personliga tillnamn som hustrurna från Helsingborg, t ex Sisa Carls eller Bengta Påls. De återfinns heller inte i andra källor från Helsingborg. (Detta gäller de med inte alltför vanliga namn. En sådan som Anna Jönsdotter går inte att identifiera säkert.)

Om kvinnorna kom från andra orter än Helsingborg eller Helsingör och maken inte var känd för tullaren som antecknade införseln är det möjligt att han vid förfrågan endast fått kvinnans förnamn och patronymikon vare sig de var gifta eller ogifta. Varje kvinnonamn förekommer högt fem gånger i journalen. Möjligen kan de ha kommit från Köpenhamn för att sälja i Helsingborg och på landsbygden. 1699 ställs en "hustru hemma i Köpenhamn", inför kämnärsrätten anklagad för olaga handel med lin, men frias.¹⁷⁷ 1705 konfiskeras stärkelse, guld- och silversnören från två kvinnor från Kvidinge och holländsk lärft från två kvinnor från Köpenhamn. En av kvinnorna från Köpenhamn återfinns i den ingående tulljournalen från 1708 då hon förtullat pepparkakor. I mars 1707 blev en fiskare från Domsten ertappad då han försökte föra över "bondfolk" från Karup med dynvar och i maj försökte två bondkvinnor "här från landet" föra över lin från Helsingör. I december samma år konfiskerades ullgarn "som en bondepiga i Karups socken sänt till Köpenhamn för att låta färja".¹⁷⁸

I sin avhandling *Gods, kvinnor och stickning* visar Per Göran Johansson att stickning av strumpor och andra persedlar för leverans till regementen kan ha förekommit inom halländsk hemindustri sedan slutet av 1600-talet. I en beskrivning över Halland från 1729, står det:

Bönderne måste åhrl. köpa til deras nähring och handtering af stederne och Wtrikes, Wll- Ljnn- Salt- och Tobak, hwaremot de hafwa at försälia ringa wäfnat af Walmar och Blaggarn, som här allenast tilwärcas.¹⁷⁹

¹⁷⁷ GH RK. 1699.04.20.

¹⁷⁸ RA Centrala tullräkenskaper, Helsingborg verifikationer 1705.03.11, 1707.03.30, 1707.05.31, 1707.12.05.

¹⁷⁹ Johansson 2001 sid 91 ff (Hallands landsbeskrivning 1729. Laholms fögderi sid 384.)

Av detta bör vi kunna anta att de kvinnor som antingen reste från Helsingborg med färdiga textilier eller till Helsingborg med ull och lin utgjorde en del i den nordskånska och halländska hemtextilindustrin och således bara var på genomresa i Helsingborg. På samma sätt kan det vara med dem som reste till Helsingborg med pepparkakor, barnpipor och ”ducketöj”. Börje Hanssen redovisar i *Österlen* vilka varor som såldes vid några nordvästskånska marknader i slutet av 1700-talet. Där finns bland annat just pepparkakor och dockor till barn.¹⁸⁰ Kvinnorna som förde över dessa varor kan ha varit på väg till just dessa marknader. När män för över dessa varor är det de som har krambodar i staden och dessa varor är just sådana som månglarna inte fick konkurrera om med köpmännen i städerna. Trävarorna och bastrepen som exporteras kom troligen från norra Skånes skogstrakter. I rättsprotokollen finner man bönder från Riseberga och Färingtofta som för in träkar och bönder från Äsphult som troligen har med sig bastrepen. I trakten kring just Äsphult vid Linderödsåsen var nämligen lindbasttillverkningen viktig i äldre tid.¹⁸¹

I Helsingör

Helsingörs bytingsprotoll är inte lika rikt på information om handeln över Öresund som protokollen från kämnärsrätten i Helsingborg.¹⁸² Anledningen till detta torde vara att man i Helsingör mer intresserade sig för den mer inkomstbringande Öresundstullen. Det hände dock att helsingborgare kom i konflikt med tullpersonal på andra sidan. Den 18 mars 1695 kom en kvinna från Helsingborg med två byttor smör som taxerades av tullnären till fyra lispund. När kvinnan kom med sin tullsedel till acciskontoret och skulle betala ville tulltjänstemannen där ha mer betalt än vad som stod på sedeln. Då hade kvinnan velat ta smöret och gå därifrån men blev hindrad av tjänstemannen. Hon hade då sagt, ”Paa saaden maade som i baere eder ad, kand ingen menniske komme her till byn, enten med smör eller andre wahrer”.¹⁸³ Detta tyder på att kvinnorna från Helsingborg var medvetna om att deras varor efterfrågades, vilket kan ha gett dem en viss självkänsla som yrkeskvinnor.

¹⁸⁰ Hanssen 1952 sid 236.

¹⁸¹ Se också Johannesson 1969 b. sid 170 f.

¹⁸² LS. RBA., DDA-0506: *Retsprotokoller för Helsingör og Falster i det 17. og 18. Århundredet*. Register. Registret bygger på en saktypologisk undersökning genomförd av Jens Christian V Johansen och Henrik Stevnsborg. Se bl a Johansen 1990. Ett särskilt tack riktas här till Jens Christian V Johansen för hjälp med framtagande av uppgifter.

¹⁸³ LS. RBA Helsingörs justitieprotokoll 1699.03.27. P 410a-411b.

Väl inkommen till Helsingörs stad kunde det vara fördelaktigt att ha återförsäljare så att man kunde resa med färjan tillbaka igen. Anna Mats Pettersons lämnade åtminstone vid ett tillfälle kött till en kvinna i Helsingör för vidareförsäljning. Tre kvinnor gick dit i akt och mening att köpa skånskt kött.¹⁸⁴ År 1703 hade en skepparhustru köpt 20 lispund smör av Boel, Joris Johansons hustru, och enligt Boel hade hon lovat att betala så snart hennes make kom hem från Holland. När mannen kom hem och Boel ändå inte fick sina pengar krävde hon dom över hustrun. Inför bytingsrätten i Helsingör, där Boel själv var närvarande, nekade inte hustrun till att hon fått smöret av Boel. Hon menade emellertid att de kommit överens att om någon skeppare kom som behövde smör skulle hon sälja det åt Boel, vilket inte skett än. Boels fullmäktige menade att detta bara var undanflykter och att hustrun borde betala, både för de 17 lispund som hon fått före påsk och de tre hon fått en vecka efter påsk, samt för processens omkostnader.¹⁸⁵

Slaktarkäringar, soldathustrur och andra rännekäringar

Vi har sett att kvinnor var invävda i ett utbrett ekonomiskt nätverk som omfattade hela nordvästra Skåne, Sydvästra Småland, Halland och östra Själland. Från Helsingör eller Köpenhamn förde kvinnor in lin och ull som troligen användes inom hemindustrin i norra Skåne och Halland, och andra kvinnor reste med de färdiga textilvarorna åt andra hållet. En del kvinnor förde över mer lyxbetonade varor, troligen med avsikt att sälja varorna på marknader i nordvästra Skåne. Kvinnorna från Helsingborg, som vi skall titta närmare på, köpte kött och smör av bönder utanför staden och reste över till Helsingör där de sålde det, ibland via ombud. Vi har sett att månglerskorna i Helsingborg ofta kom i konflikt med tullbestämmelserna, men också att det fanns möjligheter att kringgå bestämmelserna till exempel genom att ”smöra”, muta tulltjänstemän. Vi har också sett att reglerna för sundshandeln kunde variera över tid. Vilka var månglerskorna egentligen? I klagomålen från borgarna som protokollförts talas det om slaktarkäringar, soldathustrur och rännekäringar. Levde alla under samma villkor eller fanns det sociala skillnader mellan dem? Kan man se några spår av nätverk mellan kvinnorna eller mellan kvinnorna och tullpersonalen som underlättade deras verksamhet?

Margreta Hermansdotter Kropp, som vi stiftade bekantskap med inledningsvis, handlade smör av bönder utanför staden, hon sålde

¹⁸⁴ LS. RBA Helsingörs justitieprotokoll 1702.04.03. P 312b-314a.

¹⁸⁵ LS. RBA Helsingörs justitieprotokoll 1703.08.13. P 394a-394b.

”pölser”, men åtrådde också frukthandeln i Köpenhamn, enligt de andra kvinnorna på båten. Hon gifte sig 1694 med en fattig färjeman. År 1702, tio år efter händelsen på båten, var Margreta fortfarande aktiv som månglerska. Av ett förhör i rådstugan i april 1703 framgår det att hon hade färdats först till Landskrona och sedan till Lund där hon tycks ha varit känd. Det sägs inte uttryckligen i protokollet att hon varit där för att handla men hon hade tagit kontakt med rådmannen i Landskrona och tullnären i Lund, vilket kan betyda att hon har begärt någon form av tillstånd för att bedriva handel. Att hon kallas till förhör beror på att hon har hört rykten om tullnären i Helsingborg både i Landskrona och i Lund. Några månader senare kallas hon till förhör angående ”något som herr Riddermark sagt då han köpte två citroner av henne”. En månglerska fick genom sitt yrke kontakter med alla samhällsskikt. Om hon hade någon nytta av dessa kontakter får vara osagt, annat än att den information hon hade att erbjuda kunde vara en lönande bytesvara.¹⁸⁶

Bland kvinnorna i den utgående tulljournalen från 1708 fanns färjemanshustrur, soldathustrur, slaktarhustrur, ”borgarhustrur” och en del ogifta kvinnor, men också köpmansänkor, vilka endast reste över några gånger per år och som vi inte kan betrakta som månglerskor. Den flitigaste kvinnliga resenären var Håkan Knaggs hustru Sara, som reste över 33 gånger 1708. Vid några tillfällen under 1708 är det istället Håkan Knagg som rest över. Håkan, som kan ha haft sitt ursprung i Småland¹⁸⁷ nämns första gången 1699 i källorna då han stäms för skuld. Han tycks ha haft ett rusthåll i Frosta härad men det hade brunnit ned år 1701 och 1703 betalar han själv ryttarens lön.¹⁸⁸ Troligen har han börjat sin verksamhet i staden som genantborgare och först senare bosatt sig i staden, då han sysslat med diverse handel.¹⁸⁹ Enligt taxeringslängden hörde Håkan till de lägre skikten i samhället. Håkan och Sara nämns i en klagoskrift från Jonas Löfman i november 1706 över sådana som han ”åtskilliga gånger funnit stående vid profossens hus och där sammastädes idkat köpenskap”.¹⁹⁰ Profossens hus låg utanför stadstullarna (se karta 1).

Förutom Sara Knagg fanns det en del andra kvinnor som reste regelbundet. Dessa är färjemanshustrurna Gunilla Romares och Kirstine

¹⁸⁶ GH RR 1703.04.04, 1703.05.27.

¹⁸⁷ År 1700 uppger ha att han hade haft ärende i Jönköping. (GH RK 1700.01.09). År 1706 kommer hans syster från Eksjö till Helsingborg för att föda sitt oäkta barn hos Håkan. LLA HSK Födelsebok 1706.04.20.

¹⁸⁸ LLA Brev till generalguvernementet 1703.04.02 DIV c:10.

¹⁸⁹ GH RK 1703.08.13.

¹⁹⁰ LLA HSA RoM Inkomna skrivelser 1706. 11.12.

Peter Petersons samt Märta Gudmund broläggares. De flesta män åkte över bara en eller två gånger under perioden, utom fyra män som åkte över desto oftare. Det är Joris Johansson vars hustrus förehavande vid bryggan och i Helsingör redan är känt, Nils Henriksson, Otto Engellau och Per Eriksson. Per var själv färjeman men sålde tydligen också papper i Danmark, och vid några tillfällen förde han ut kött och bastrep. Joris Johanson och Nils Henrikson åkte över en eller två gånger i veckan 1708, oftast med två lispund (ett lispund = åtta kilo) fläsk eller kött eller en eller två kallun (komage), ibland med mer. Säsongvis tog de också över trätallrikar och bastrep.

Otto Engellau kom från Helsingör och fick borgerskap 1701. Han benämns som handlare i mantalslängderna. Nils Henrikson och Joris Johansson har däremot lite mer osäker status. Margit Rooth beskriver Joris Johansson som en av de mest betydelsefulla handelsmännen i staden. Möjligen är så fallet efter 1710. Under 1690-talet och 1700-talets första decennium benämns han enbart borgare. Han hade slaktbod på sin gård 1704.¹⁹¹ Det finns inga speciella privilegier utfärdade för Joris Johansson och han nämns aldrig som slaktare eller tillsammans med andra slaktare i saker rörande slaktarlaget. Det finns inte heller några speciella privilegier nämnda för Nils Henriksson, men han tjänade som dräng hos en handelsman 1689. Troligen tillhörde både Joris och Nils de köttmånglare som enligt Åke Sandström var speciellt omhuldade trots att deras verksamhet var beroende av det olagliga landsköpet.¹⁹² Både Joris Johansson (f76), Otto Engellau (f16) och Nils Henriksson (f55) återfinns i hantverkarnas och färjemännens nätverk.

I ett brev till guvernören från 1705 skriver några soldathustrur att de blivit anklagade för att de brukat borgerlig näring trots förbud och därför blivit tillsagda att ”packa” sig ur staden ”som voro vi de argaste missdådiska eljest skulle vi till närmaste fästning föras till arbete”. Soldathustrurna, vars män ”såväl de som vid döden avgångna som de som än leva hava gud tjänt och än tjäna vår allernådigaste konung” ber om tillåtelse att sig ”med gud och äran nära alldenstund vi icke tänker oss till att prejudicera eller förminska konungens intresse. Än mindre gå någon borgerlig handel i vägen”. Brevet är undertecknat av Anna Måns Askmans, Brita Arnold Skogs, Annicka salig Johan Lustigs och Cathrina salig Abrahams. Något svar till kvinnorna finns inte bevarat, men ett år senare nämns Anns Måns Askmans tillsammans med Sara och Håkan

¹⁹¹ GH RK 1704.10.06.

¹⁹² Sandström 1996 sid 109 f.

Knagg i klagomålet från Jonas Löfman över dem som "idkade köpenskap" vid profossens hus.¹⁹³

Den 19 maj 1708 namnges fyra kvinnor som förbjuds av magistraten att föra över viktualier till Helsingör, två förbjuds att föra över färgat tyg medan ytterligare fyra förbjuds att resa överhuvudtaget. Bland de sistnämnda kvinnorna är soldathustrun Anna Måns Askmans. Annicka salig Johan Lustigs förbjöds att föra över viktualier och tillsades också att betala skatt för innevarande år med två daler, eller lämna staden.¹⁹⁴ Den 10 juni förbjöds samtliga ovanstående och ytterligare tre kvinnor, bland andra Sara Knagg, att överhuvudtaget resa över. Tre dagar efteråt begär kvinnorna tillåtelse att resa över men det beviljas dem icke.¹⁹⁵ Någon motivering till förbudet ges inte. Förutom Sara Knagg reste de drabbade kvinnorna inte över särskilt ofta enligt tulljournalen. Det var inte heller så, efter vad som framgår av källorna, att dessa kvinnor oftare än andra bröt mot tullbestämmelserna. Även några hantverkarhustrur nämns i förbudet, såsom skomakaren Jockum Tidemans hustru och målarna Lars Nilsons och Carl Wilbrants hustrur. En kvinna bodde i Gravarna som låg utanför staden och som icke-borgare kan det vara förklarligt att hon förbjöds resa över. Boel Joris Johanson ansåg ju att då "en kvinna från Nyborg får bära ut", borde hon också få göra det. Nyborg var en "förort" till Helsingborg som under den aktuella perioden inte helt inkorporerats med staden. Förklaringen till förbudet ligger troligen i att kvinnorna inte ägde fullständiga borgerliga rättigheter, antingen för att de inte bodde inom staden, eller att de eller deras män inte betalade tillräcklig skatt för att komma i åtnjutande av handelsrätten. I inledningen omtalas att Margreta Kropp ansåg att det varit bättre om Märta, Gudmund broläggares hustru, hade "stannat i sitt eget kungarike" och inte gått i vägen för kvinnorna i Helsingborg. Märta kom alltså inte ursprungligen från Helsingborg. Det finns inga uppgifter om varifrån hon kom, men det är möjligt att hon kom från Köpenhamn, där hon ju hade handelskontakter. Yttrandet från Margreta Kropp tyder ändå på att hon såg Märta som en inkräktare, men Märta berördes inte av förbudet.

Om vi ser i taxeringslängden visar det sig att männen till de kvinnor som drabbas av förbudet tillhörde de lägst taxerade invånarna i staden. Håll var den skatteenhet som gällde för taxering i Helsingborg vid denna tid. 1693 gick det tre dalar, åtta öre och 1 1/2 penning på ett håll. 1709 hade beloppet höjts till 3 daler och 16 öre. 1708 betalade

¹⁹³ LLA HSA RoM Inkomna skrivelser 1706. 11.12.

¹⁹⁴ GH RR 1708.05.19, 1708.06.10.

¹⁹⁵ GH RR 1708.13.06.

Jockum Tideman, Carl Wilbrant och Lars Målare 0,5 håll i skatt. En del invånare, och framförallt månglerskorna är antecknade som ”nya borgare” eller sådana som ”ytterligare lägger penningar”. De betalade inte skatt beräknat på håll utan i öre eller penningar. Bland dessa finner vi Annika Lustig och Håkan Knagg. Anna Måns Askman syns inte till i taxeringslängden. Hennes man var soldat och beskattades därför inte, men hon själv borde skattat för sin verksamhet.¹⁹⁶

Att ett håll kan ha varit en viktig gräns för att åtnjuta fulla borgerliga rättigheterna tyder ett beslut från 1698 på. Då miste de som inte betalade minst ett håll rätten att släppa ut djur på stadens betesmarker.¹⁹⁷

Från att ha taxerat för 1,5 håll 1693 taxerade Joris Johansson 2,5 håll 1699 och 2 3/4 håll 1709. Nils Henrikson taxerade för 2 1/4 håll 1699 men bara 1, 5 håll 1709. Joris Johansson eller Nils Henriksson berördes aldrig av förbuden 1708. Det gjorde inte heller färjemanshustrurna Gunilla Romares och Kirstine Peter Petersons eller, som redan nämnts, Märta, Gudmund broläggares hustru. Gunilla, Kirstine och Märtas män taxerade samtliga över ett håll år 1709.¹⁹⁸

Det har sagts tidigare att fattiga stadsbor genom avläggande av en viss avgift kunde få bedriva handel för sin försörjning, men även att dessa rättigheter kunde skifta över tid och från plats till plats. I större städer som Stockholm och Köpenhamn krävde man stundtals att månglerskorna skulle uppvisa särskild licens.¹⁹⁹ I en liten stad som Helsingborg tycks de fattiga månglerskorna stundtals ha kunnat bedriva sin verksamhet ganska fritt, men stundtals drabbats av förbud när det gällde sundshandeln.

Det kan vara så att de mer framgångsrika månglarna, som Joris Johansson och Nils Henriksson, som betalade sin skatt, har sett de fattigare kvinnorna som konkurrenter, och beklagat sig över deras verksamhet, även om det inte nämns något i protokollen om detta. Före 1708 framstår det i källorna som om det är Joris och Nils hustrur Boel och Sidsela som står för handeln i Helsingör, men under 1708 är det enbart männen som åker dit. Orsaken till detta kan vara att männen hade lättare att hävda sin rätt. Som vi såg tidigare kom Boel i konflikt med både tulltjänstemän och handelspartnern i Helsingör. Även Nils

¹⁹⁶ LLA HSA RoM Taxeringslängder 1708, 1709. Enligt Gösta Lext hade soldathustrur tidigare varit befriade från mantalspenning, men efter 1680 avskaffades dessa befrielser. (Lext 1987 sid 56.)

¹⁹⁷ Johannesson 1969 b. sid 139 f.

¹⁹⁸ LLA HSA RoM Taxeringslängder 1693, 1699, 1709.

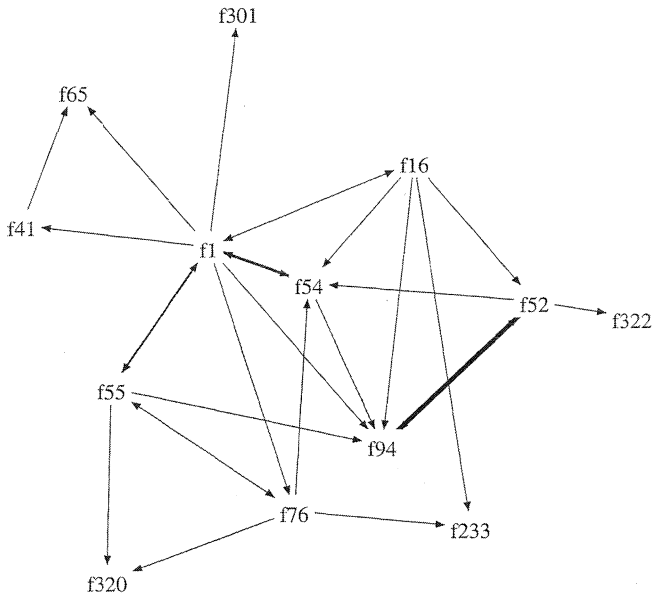
¹⁹⁹ Dübeck 1978 sid 313, Bladh 1992 sid 63 ff.

hustru Sidsela var inblandad i gräl vid tullbryggan.²⁰⁰ Genom att ta över Helsingörshandeln kan Joris och Nils ha bidragit till att denna alltmer kom att betraktas som ett manligt privilegium. Nu tycks det inte som om förbudet efterlevdes, då både Sara Knagg och flera andra reser över under hösten utan att något formellt hävande av förbudet kungjorts.

Sundshandlarnas fadderrelationer

I förra kapitlet ställde jag frågan om vad dopfadderrelationer innebar. I figur 1 såg vi att vissa av dem som reste över sundet hade ömsesidiga fadderrelationer med varandra och med färjemännen. I figur 5 har jag valt ut de familjer där någon åker över regelbundet eller där kvinnorna drabbas av reseförbudet för att se vilka fadderrelationer dessa har sinsemellan. Nu gäller det inte bara ömsesidiga relationer utan fadderrelationer överhuvudtaget. Därför presenteras resultatet som en riktad graf, där *pilarna pekar från faddern mot föräldern*. Grafen är också kvantifierad, ju tjockare linjer, desto fler kontakter.²⁰¹

Figur 5. Graf illustrerande dopfadderrelationer mellan kända månglare och övriga sundsresenärer i Helsingborg 1680-1709.

²⁰⁰ GH RK 1698.09.15.

I figur 5 känner vi igen några av länkarna från figur 1. Per Erikson eller hans hustru Elisabeth (f1) är faddrar till barnen åt fem andra par där antingen mannen eller hustrun reser över vilket gör dem till centrala figurer bland sundsresenärerna. Några av dem som nämns i förbudet och tulljournalen har inte gått att identifiera. En del har inte döpt några barn under perioden, men de har inte heller varit faddrar till andra. Fyra av dem som nämns i förbudet har döpt barn under undersökningsperioden men har inte några fadderrelationer med övriga resande. Fyra av paren, Anna och Måns Askman (f65), Maria och Bengt Borgman (f301), Sara och Håkan Knagg (f320) och Maria och Wulmar Pålson (f322), har bjudit in övriga sundshandlare som faddrar åt sina barn men själva aldrig varit fadder åt någon av deras barn. Enligt tesen om det genusbundna hierarkiska mönstret för dopfaddrar kan man se att dessa befinner sig lägst i den sociala hierarkin. De befinner sig också i nätverkets periferi, de har relativt få anknytningar till övriga i nätverket.

Var fadderrelationer tillräckliga för solidaritet i ett kärvt ekonomiskt läge? Även om en inbjudan till vänskapliga relationer kan skymtas vid dopet av Håkan och Sara Knaggs barn den 24 mars 1706²⁰² då både Boel Joris Johanssons och Sidsela Nils Henrikssons var faddrar, behöver det inte utesluta att Joris och Nils såg Sara och Håkan som obekväma konkurrenter två år senare.

Månglarna tillhörde alltså minst två sociala skikt. De framgångsrika, som Joris Johansson och Nils Henrikson, ingick i ett relativt tätt socialt nätverk med varandra, men också med färjemän. De mindre framgångsrika var soldathustrur eller änkor eller hustru till hantverkare ur det lägsta ekonomiska skiktet. Även om de inbjöd individer ur det mer framgångsrika skiktet att vara dopfaddrar, tycks de inte ha ingått i deras närmaste nätverk.

I kapitel 2 ställde jag också frågan om det kunde vara fördelaktigt att ha dopfadderrelationer med tulltjänstemän för att möjliggöra fördelar vid överföring. Två tulltjänstemän, deras hustrur och döttrar var ofta faddrar i de familjer där någon av föräldrarna rest över sundet med varor. Det var tullvisitören Per Zachariason och tullskrivaren Per Svensson. Var dessa tulltjänare mer villiga att se genom fingrarna än andra? Nej, måste svaret bli. I konfiskationsräkningarna för åren 1705-1709 är Per Zachariason lika ofta förekommande som andra visitörer.

²⁰¹ Bearbetningen av data bygger på UCINET 5. (Borgatti 1999) och Krackplot, (Krackhardt 1994.)

²⁰² LLA HSK Födelsebok 1706.03.24.

Bland annat konfiskerade han två lispund smör från Sara Knagg 1705. Detta hindrade inte att Sara och Håkan Knagg inbjöd hans dotter till ett barndop några månader efteråt.²⁰³ Vi kan inte säga något bestämt om innehållet i dopfadderrelationerna mellan dem som bedrev handel över sundet och mellan dessa å ena sidan och tulltjänstemännen å andra. Vi kan bara konstatera att de fanns. Fadderrelationerna kan spegla förväntningar om, eller tack för, ekonomiska eller praktiska fördelar eller solidaritet, men det innebar inga garantier för någotdera.

En annan typ av handel, som inte speglas i tulljournalen, men som också bedrevs över sundet, var den med begagnade saker. I hantverkarsamhället hade bruksvaror och lyxvaror ett högt andrahandsvärde, och många försörjde sig genom att förmedla sådant. Efterfrågan gjorde att man ofta snabbt fick avsättning för sina varor, men många gånger var det svårt att skilja panter och andra begagnade föremål från tjuvgods. Godset kunde vandra lång väg, och en förnäm person som bjöd ut sina silverljusstakar kunde föredra att få dem sålda på andra sidan sundet så att inte vänner och grannar kände igen dem och förstod att man hade kommit i ekonomiskt trångmål. Det var åtminstone vad en kvinna från Köpenhamn sade när hon bjöd ut sitt tjuvgods.²⁰⁴

Det ekonomiska nätverket innefattade inte bara varors utbyte mot pengar eller andra varor. Kreditgivning var en viktig del. I följande avsnitt skall jag analysera kreditrelationerna och även se på andra typer av handel som kvinnor kunde vara engagerade i.

Kreditens nätverk

Johanna Axelsdotters ekonomiska verksamhet

Vid bouppteckningen 1704 efter änkan Johanna Axeldotter fann man över tre tusen daler i svenska, danska och engelska mynt. Dessutom fanns det en noggrant skriven räkenskapsbok. I över 158 poster finns gäldenärerna antecknade med summan de var skyldiga och tiden när skulden uppkommit. Några anteckningar finns om personer som nyligen betalat skulder. Det finns också en lista på persedlar som ”är i sterbhuset pantsatta för upplånta penningar”. En pant är daterad till 1675, annars är den tidigaste fordringen från 1689. Det är mest småskulder det är frågan om. Allt från 10 öre till ett par daler med

²⁰³ RA Centrala tullräkenskaper. Konfiskationsräkningar 1705.02.16, LLA HSK Födelsebok 1706.03.24.

²⁰⁴ GH RR 1704.12.09.

undantag för en del större poster. Gåldenärerna, varav en del finns med på flera poster, var till stor del bönder och fiskare från norra och nordvästra Skåne, men även rika borgare i staden var skyldiga Johanna pengar.²⁰⁵

Johanna drev som änka efter sin förste make bagaren Mickel Drejer och senare som hustru till färjemannen Jöns Bengtson handel med det mesta, utan några formella privilegier. Hon köpte ull på marknaden i Riseberga, hon importerade spannmål, hon var på resor, troligen i handelssyfte, på Jylland.²⁰⁶ Hon bryggde och sålde öl, och hon brände brännvin.²⁰⁷ Som affärspartner hade hon ofta sin svärson, tullvisitören Jonas Löfman, men enligt bouppteckningsprotokollet har även svärsonen Reinholdt Prim sålt varor åt henne. 1687 stämde Jonas Löfman Johanna inför kämnärsrätten för en skuld på 100 daler. Pengarna hade Johanna lånat till ett husbygge och en skriven obligation åberopas. Johanna menade dock att man från skulden skulle dra bort ”något för Jonas barns kläder och underhåll i tretton månader samt uppvaktning och varor till Löfmans hustru”. Johannas dotter hade av allt att döma varit sjuk och Johanna hade skött sina barnbarn. Hon dömdes av kämnärsrätten att betala sin skuld, men hon kunde räkna bort kostnader för barnens fosterlön och varor. Jonas Löfman appellerade nu till rådstugurätten, den överordnade instansen, som dömdes annorlunda. Då obligationen löd på 100 daler, ansåg rätten sig inte kunna befria Johanna från att betala den summan, men hon ”kan lagligen kräva Jonas betalning för barnens underhåll och försträckta varor bäst hon gitter”. Detta gjorde hon också, men så småningom förlikas man, och hur uppgörelsen blev mellan parterna framgår inte av protokollen.²⁰⁸ 1696 stämde åter Jonas Löfman sin svärmoder och handelskompanjon inför kämnärsrätten för att ”hon honom med snack skulle avspisa istället för med penningar i den dem emellan varande handling”. De hade tillsammans köpt fläsk i Jylland, och Löfman hade lagt ut pengar för hälften, utan att ha fått vare sig pengar eller någon riktig reda för fläsket. Denna gång dras Löfmans hustru, Johannas dotter Anna med i konflikten. Jöns Bengtson, som agerade som fullmäktig för sin hustru, kallade henne till att gå ed på att maken Jonas Löfman fått pengar. Hon vägrade emellertid komma och hade sagt att

²⁰⁵ LLA HSA RoM Bouppt. 1704.09.13.

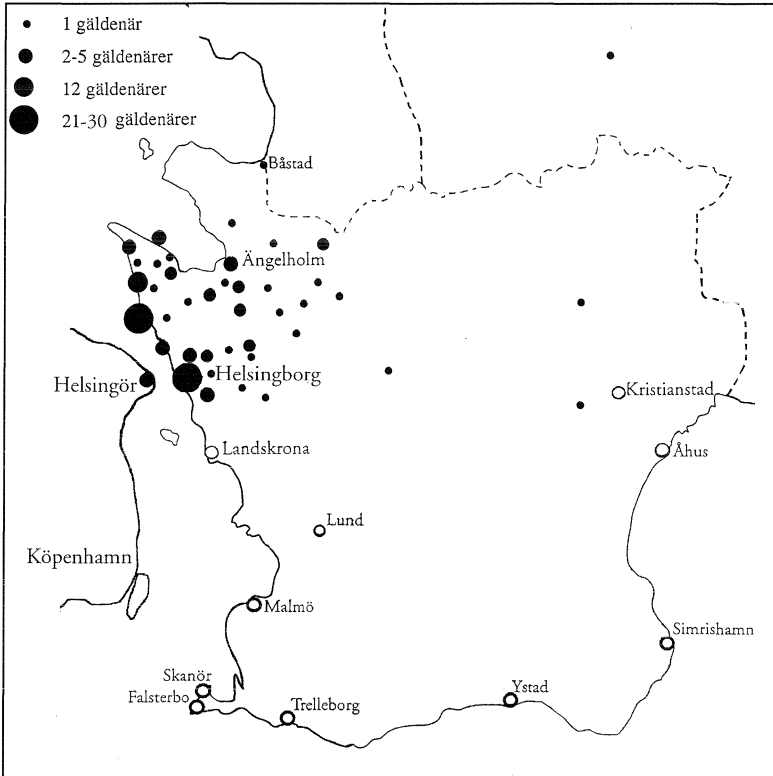
²⁰⁶ GH RK 1695.02.14, 1695.02.15, 1695.05.07, 1697.19.01.

²⁰⁷ GH RK 1693.04.20. LLA HSA RoM Bouppt. 1704.09.13.

²⁰⁸ GH RK 1687.10.01, 1687.10.04, 1687.10.06, 1687.10.08, 1687.10.11, 1687.10.13, 1687.12.15, 1888.01.10, GH RR 1687.12.07, 1687.12.14, 1695.04.23.

om hennes moder ville ”ha betalning så får hon själv svära eden”. Så småningom förlikades man kring denna sak också.²⁰⁹

Karta 2. Orter där Johanna Axelsdotter hade gäldenärer

Källa LLA RoM Bouppt. 1704.

Efter Johannas död 1704 driver Johannas sterbhus processer mot ett tiotal av Johannas gäldenärer. En av dessa var en smed som hävdade att av de tre daler och åtta öre han varit skyldig var en del redan betalt genom att hans hustru lagat mat vid Johannas styvdotters bröllop. Detta godkände inte sterbhusintressenterna, då de menade att smedhustrun skulle ha kommit med krav om betalning vid skiftet efter Johanna, och det fanns inget i hennes räkenskapsbok som tydde på

²⁰⁹ GH RK 1696.12.08, 1696.12.15, 1696.12.17, 1696.12.22.

någon överenskommelse om kvittning av skuld mot matlagningen. Rätten dömer också smeden att betala hela skulden.²¹⁰

Några månader tidigare hade änkan efter kämnären Nils Olsson Svan i Ängelholm, Cathrina Ennes, stämt Johanna Axelsdotters sterbhus för olikviderade räkningar och panter som "förorsakat många vidrigheter". Hon lämnar specifikation på saker som varit insatta i Johannas hus "sedan kriget" (Skånska kriget 1675-1679). Bland dessa fanns sängkläder, vilka hon och hennes make själv brukade använda då de var i staden. Dessa hade legat i sexton år, men hur slitna de än var ville hon ha dem tillbaka. Hon säger också att hon låtit föra in stutar 1695 och året därefter en ko och en sugga som hon inte fått betalt för. Sterbhusintressenterna anser att då hon inte kommit med krav förut, vare sig under Johannas levnadstid eller vid skiftet, kan hon inte få någonting, allra minst då det inte står något i böckerna om dessa krav. Däremot finns hon upptecknad som gäldenär. Man hänvisar till två obligationer undertecknade av Nils Olson Svan. Den första från den 2 oktober 1686 på tolv daler för vilka han pantsatt fyra dynvar och sex alnar bänkdynvar samt 3 1/2 alnar siden. På samma obligation hade Nils efteråt lånat tre daler. Den andra obligationen är undertecknad den 28 maj 1690 och lyder på 13 daler silvermynt. När Cathrina betalt den skulden, säger man, kan hon kräva tillbaka de panter hon har innestående, mot bevis på att de är hennes.

Cathrina begär att sterbhusintressenterna skall gå ed på Johannas böckers riktighet. Detta går de inte med på. De hävdar att Cathrina inte kan "tillintetgöra de böcker som i alla delar äga vitsord". Cathrina utbrast då: "Johanna Jöns Bengts har i sin bok skrivit lögn!" Ett påstående som Johannas son Axel Drejer ansåg att hon borde plikta för.

Det underliga är att förutom de panter som är inlämnande av Nils Olsson, nämns varken han eller hans hustru i den avskrift av Johannas räkenskapsbok som finns i bouppteckningsprotokollet. De obligationer som det hänvisas till nämns inte heller, vilket får en att undra hur det egentligen var beställt med bokens riktighet. Vittnen kallas in för att få klarhet i om betalning kan ha skett utan att det förts in i böckerna. Alla vittnen är av åsikten att Nils Olson inte haft en sådan ekonomisk ställning att han kunde ge någon lång kredit på sina varor. Något domslut meddelas inte i denna sak och därför kan vi inte veta hur det gick.²¹¹

I det ekonomiska utbytet med bönder och fiskare stod Johanna på plussidan. Troligen har en del småskulder kommit till vid böndernas

²¹⁰ GH RK 1705.11.16, 1705.11.21.

²¹¹ GH RK 1705.09.07, 1705.09.12, 1705.09.19.

besök i staden. Vi vet att Nils Olsson Svan och hans hustru Cathrina brukade övernatta hos Johanna då de var i Helsingborg. Från ett annat protokoll daterat den 17 november 1698 får vi veta att två bönder från Hästveda som stod anklagade för att ha kört humle till fel tullstuga gått in till Jöns Bengtson för att låna hus. En av bönderna finns antecknad för en skuld till Johanna daterad den 16 september 1701. Johanna har troligen inte bara varit en handelskvinna, hon har också drivit någon form av gästgiveri för de bönder som stannade över i staden vid sina resor dit.

Forskningsläget kring kreditsamhället

Genom de källor som finns bevarade om Johanna Axelsdotters ekonomiska verksamhet får vi veta ganska mycket om inte bara kvinnors möjligheter att driva affärsverksamhet utan också om olika typer av kreditrelationer och hur man såg på dessa.

Att det tidigmoderna samhället var ett utvecklat kreditsamhälle har flera forskare visat. Framförallt är det köpmännens kreditrelationer som tilldragit sig intresse. Leos Müller som studerat handelshusen i Stockholm under perioden 1640-1800 visar att den internationella handeln mellan Stockholm och t ex Amsterdam finansierades genom korttidskredit. Det rädde ett ömsesidigt beroende mellan uppdragsgivaren i Stockholm och agenten i Amsterdam vilken ofta fungerade som långgivare åt uppdragsgivaren. Müller menar att tillgång till kredit och ett pålitligt handelsnätverk ofta var viktigare än vinsten i en enstaka transaktion.²¹² En del forskning har dock bedrivits om kreditsystem utanför köpmännens krets. I sin socialantropologiska studie över Österlen visar Börje Hanssen med hjälp av Gladsaxprästen Niels Matzöns räkenskapsbok 1623-1636 hur denne mans ekonomiska nätverk sträckte sig över en stor del av Österlen, men också till Danmark, Blekinge och gränstrakterna mellan Skåne, Halland och Småland.²¹³

Börje Hanssen beskriver också det ekonomiska utbytet mellan bönderna i byarna på Österlen. Han talar om förtroendelån, personlig arbetshjälp, gåvor och gengåvor, samt formallån och räntetaganden. Förtroendelånen menar han grundades i den knapphet på varor och redskap som rädde i de nära nog självförsörjande byarna vilken gjorde att man var hänvisad till möjligheten att låna av grannar. Genom detta

²¹² Müller 1998 sid 147 ff.

²¹³ Hanssen 1952 fr.a. sid 39 ff, 143 ff.

ömsesidiga beroende blev grannskapsförhållandena som ett slags ömsesidigt försäkringssystem. Gåvorna, smakbitar vid slakt, förning vid bröllop och andra begivenheter menar han konstituerade ett system av förpliktelser och prestigeförhållanden som förutsatte bundenhet till grannskapet. Inställningen till de personliga tjänsterna menar han under naturhushållningens tid skilde sig principiellt från vad som han anser är rådande under penninghushållningen. Man värderade inte sina arbetsprestationer hos grannen så noggrant. Detta innebar inte någon utpräglad hjälpsamhet, utan ”man gav hjälp för att själv bli hulpen”. Formallån, menar Börje Hanssen, förekom främst mellan personer som befann sig i olika ekonomiska situationer och befann sig inom skilda sociala aktivitetsfält, men övergångsformerna mellan de olika typerna var många.²¹⁴

Hans Henrik Appel som i *Tinget makten og æren* bland annat studerat gäldsaker i domböcker från ett jyskt bondesamhälle under 1600-talet ställer sig kritisk till Börje Hanssens syn på förtroendelån och arbetshjälp. Han menar att gratis väntjänster inte existerade. Allt hade sitt speciella pris, även om krav på ersättning kunde dröja tills den dag man blev osams.²¹⁵

Under tidigmodern tid var det vanligt att man vände sig till domstol för att kräva in obetalda skulder. I England nådde antalet stämningar i skuldmål per hushåll sin absoluta topp runt 1580. Därefter sjönk det fram till 1750 då de nådde bottenläget.²¹⁶ Craig Muldrew förklarar den stora ökningen i antalet processer under 1500-talet med att ökad befolkningsmängd och ökad konsumtion inte följdes åt av ökade löner eller ökad myntutgivning. Alltfler blev beroende av kredit och kreditnätverken blev alltmer komplexa och kom att innefatta flera led av skuldförhållande. Denna komplexitet innebar att människors löfte att betala sina skulder bröts oftare än förut, och det blev viktigare att ta hjälp av den statliga rättsapparaten för att bevaka sina fordringar, även om man, enligt Muldrew, gjorde detta motvilligt. Under 1600-talet blev det alltmer vanligt att man lånade ut pengar mot skrivna obligationer, vilket innebar en större säkerhet för långivarna. Legalisering av ränta ledde också till att långgivare i mindre grad kom att processa mot sina gäldenärer om de inte kunde betala hela skuldsumman på utsatt tid. Craig Muldreus undersökning av vilka inkomstklasser parterna i de ekonomiska målen tillhörde, visar att alla inkomstgrupper stämde varandra, fattiga stämde både varandra och de

²¹⁴ Hanssen 1952 sid 40 ff.

²¹⁵ Appel 1999 sid 252 ff.

²¹⁶ Muldrew 1998 sid 227 ff.

rikare, men de rika stämde inte fattiga i lika hög utsträckning som varandra. Att ha många skulder betydde alltså inte nödvändigtvis att man var fattig utan var ett tecken på ett utbrett ekonomiskt nätverk. Muldrew skriver också att de rika ofta ”glömde” bort de fattigas skulder. Glömskan var emellertid inte gratis, man krävde aktning från sina fattiga gäldenärer i gengäld.

I Sverige börjar de ekonomiska tvisternas andel av domstolarnas verksamhet öka under slutet av 1600-talet för att under 1700-talet bli den alltmer dominerande typen av ärende.²¹⁷ Maria Ågren visar i *Jord och Gäld* att kreditlagstiftningen i Sverige under 1600-talets senare del präglades av en strävan mot ökad formalisering men också ökad omsorg om fordringsägarna. Lagstiftarna försöker eliminera skuldförbindelser utan skuldebrev och fordringsägarna tillerkänns en lagstadgad ränta samtidigt som det skapas bestämmelser som underlättar exekutionsförfarandet. Denna borgenärsvänliga utveckling befästs i 1734 års lag. Ågren ser ett klart samband mellan kreditlagstiftningen såsom den utformade sig från slutet av 1600-talet och den sociala polarisering som sker inom bondebefolkningen kring sekelskiftet 1800 och som yttrar sig i att jorden koncentrerades till vissa ägargrupper.²¹⁸ Enligt Ågren var det inte lagstiftarnas avsikt att försvåra för fattiga människor, lagstiftningen kom i första hand till för att komma åt adeln, men konsekvenserna av den kom att drabba fattiga.²¹⁹

Som tidigare nämnts var kvinnor i det äldre samhället mera aktiva på det ekonomiska planet än vad lagen föreskrev. Flera undersökningar visar att kvinnors andel i ekonomiska mål utgjort omkring 10-15%, lägre på landsbygden och högre i städer.²²⁰ Men liksom i fråga om kvinnors andra verksamheter, skilde sig deras aktivitet på kreditmarknaden åt beroende på deras civilstånd och sociala tillhörighet. Amy Louise Ericksson och B. A. Holderness har visat att ensamstående kvinnor med tillgång till pengar ofta försörjde sig genom att låna ut pengar mot ränta, ofta större summor än vad män lånade ut. De kunde också investera i fastigheter. På detta sätt bidrog kvinnor mycket till den ekonomiska utvecklingen med riskvilligt kapital.²²¹

Maryanne Kowalevskis undersökningar från Exeter under 1300-talet visar att fattiga kvinnor däremot oftare hade mycket mindre summor i skuld än män, både som fordringsägare och gäldenärer, och skulderna

²¹⁷ Ågren 1992 sid 161-165, Söderberg 1990 sid 233 ff, Österberg/Sogner 2001 sid 102 ff, 177 ff.

²¹⁸ Ågren 1992 sid 263 f.

²¹⁹ Ågren 1992 sid 61 f.

²²⁰ Se bl a Dübeck 1978 sid 72 ff. Andersson, Gudrun 1998 sid 27 ff.

²²¹ Holderness 1992 sid 105, Ericson 1993 sid 81.

rörde sig ofta om betalning för mat och dryck.²²² Hon visar också att kvinnor fick sämre resultat än män då de vände sig till de rättsliga instanserna med skuldkrav. Tre gånger oftare än männen anklagades de för att komma med falska krav. Rätten verkar ha varit positivt inställda till kvinnor som var ”offer”, men negativt inställda till dem som själva reste saker. För svenskt vidkommande finner Gudrun Andersson i sin avhandling *Tingets kvinnor och män*, att kvinnor utgjorde 15-20% av de agerande i ekonomiska anspråk i Askers härad under senare delen av 1600-talet och början av 1700-talet. Hon finner också att kvinnorna var överrepresenterade i skuldmål gällande 15 daler och mindre.²²³ Johan Söderberg som undersökt kvinnors andel i rättsmålen vid Stockholms Norra förstad 1681 ser ett motsatt mönster än det Maryanne Kowalevski ser i 1400-talets Exeter. Kvinnor i kärandeposition vann i 77% av fallen, en något högre andel än männen som vann i 73% av fallen. Johan Söderberg ser också ett ovanligt högt kvinnligt deltagande, 35%, i de ekonomiska tvisterna, varav de flesta gällde skuld.

Efterräkningarna efter Johanna Axelsdotter är bara ett exempel på att det formella och det informella kreditsystemet i Helsingborg fungerade sida vid sida, och ibland krockade med varandra under den tid jag undersöker. Som exempel kan nämnas det sätt på vilket man behandlade Johannas och Jonas Löfmans mellanhavande. Kämnärsrätten ansåg att Johanna från skulden på 100 daler till Jonas Löfman kunde dra av kostnader för barnbarnens vård, medan rådstugurätten ansåg att summan som angivits på den skrivna obligationen skulle betalas, oavsett vad man hade för muntliga överenskommelser.

I detta avsnitt skall jag undersöka kvinnors skuldrelationer utifrån bouppteckningsprotokoll och domböcker. Frågorna jag vill ställa till materialet är flerfaldiga. Hur skilde sig mäns och kvinnors lånemönster från varandra? Hur skilde sig kvinnors lånemönster beroende på deras sociala ställning? Hur förändrades kvinnors skuldbild efter att hon blivit änka? Förlorade kvinnor på att det formella kreditsystemet vann insteg? Med tanke på att den handel som beskrivits i föregående avsnitt var både ekonomiskt och juridiskt osäker, samt att många av kvinnorna tillhörde de fattigare bland befolkningen är det intressant att veta vilka typer av skuldrelationer de hade. Kunde de skaffa långvarig kredit av leverantörer? Vilka andra relationer utöver de ekonomiska hade de till långivare? Kunde de själva ge kredit eller låna ut pengar? I kapitel 2 ställde jag frågan om vad dopfadderrelationer betydde för de

²²² Kowalevski 1986 147 ff.

²²³ Se bl a Andersson, Gudrun 1998 sid 273-284.

inblandade. Här finns det skäl att fråga i vilken mån man lånade pengar av sina dopfaddrar.

Panteboken

De formella skuldförbindelserna var sådana med skrivna obligationer eller skuldbrev, ofta försäkrade i fast egendom och ibland med ränta samt offentliggjorda vid rådstugan. Sedan obligationen offentliggjorts skulle uppgifterna intecknas i den speciella panteboken. Här är det nödvändigt att påpeka att man skiljer mellan brukspant, eller handpant, och inteckningspant. Brukspanten är den pant långgivaren övertar vid lånetillfället för att bruka tills skulden är betald, vare sig det är jord eller lösa föremål, medan inteckningspanten behålls av låntagaren och övertas av långgivaren först om skulden inte betalas.²²⁴ I panteboken är det bara inteckningspanter det rör sig om.

Långt ifrån alla obligationer har förts in i panteboken. Av de 123 privata skuldförbindelser i panteboken och de 88 publicerade obligationerna på rådstugan är det bara 34 som förts in på bägge ställe. Att formalisera skuldförbindelserna på detta sätt tycks emellertid ha varit framgångsrikt. Endast 19 av de sammanlagt 177 formaliserade låneförbindelserna har, såvitt jag har kunnat bedöma, blivit föremål för rättsprövning under den aktuella perioden. I ytterliga 48 skuldmål vid rättsinstanserna har obligationer åberopats. I en del fall har dessa kommit till innan pantebokens noteringar börjar, men i en del fall är det möjligt att de skrivits mellan parterna utan att offentliggöras. Bland de formaliserade skuldförbindelserna hade 18 % kvinnor som långgivare. Två kvinnor stod för nära hälften av lånen. Det var änkan efter prosten Johan Sundin, Cathrina Oelrich, samt änkan efter rådmannen och köpmannen Casper Vougt. De övriga kvinnorna var främst köpmansänkor, men även Johanna Axelsdotter lånade ut pengar till sina barn mot obligation. Endast elva av dem som skrev obligationer till långgivare var kvinnor. Dessa var änkor som förlängde lån som deras makar tagit.²²⁵

Vi kan inte se om det finns skuldrelationer som män står som ansvariga för men som faktiskt gjordes upp av kvinnor. 1695 sker det formella överlåtandet (skötet) vid försäljning av en byggnadstomt, mellan Jöns Bengtson, "Mickel Drejers succesor" och Olof Olofsson, "Peter Jöransons succesor". Med succesor menas här efterträdare i äktenskapet. Hustrurna ifråga var Johanna Axelsdotter och hennes

²²⁴ Om panter och inteckningar se Ågren 1992 sid 47.

²²⁵ LLA HSA RoM Panteboken.

dotter Gunilla Mickelsdotter vilket inte framgår av noteringarna i rådstuguprotokollet. Enligt detta får man intrycket av att försäljningen är en ren uppgörelse mellan män, Jöns Bengtson och Olof Olofsson. Kunskapen om att dessa mäns hustrur är mor och dotter skulle kunna leda till tolkningen att kvinnor enbart är passiva länkar i överförandet av kapital mellan män. Kunskapen om Johanna Axelsdotters aktiva ekonomiska verksamheter kan däremot leda till tolkningen att åtminstone i detta fall kvinnorna spelade en mycket mer aktiv roll i fastighetsaffären än vad som avspeglar sig i källorna. Det är möjligt att det var Johanna Axelsdotter som i praktiken gjorde upp försäljningen av tomten, som hon som änka efter Mickel Drejer ägt, till dottern och den nya svärsonen, men att makarna som formellt var hustruns målsmän var tvungna att officiellt stå för köpet. Detta kan vi inte med säkerhet veta, och därmed kan vi inte heller veta om det bakom de andra kontrakten mellan män ligger en stark kvinna. Med detta förbehåll törs jag ändå säga att kvinnor spelade en liten roll i de formaliserade skuldrelationerna. Hantverkarhustrurna blev först som änkor involverade i dessa förbindelser och ofta då endast för att stå till svars för den döde makens skulder. De kvinnor som mer aktivt använder sig av det formella systemet är, förutom Johanna Axelsdotter, rika köpmansänkor och prästänkan Cathrina Oelrich.

De publika husen

Det var inte bara skuldförbindelser mellan privatpersoner som gjordes upp med obligationer. Stora långgivare var de offentliga inrättningarna, de "publika husen", dvs. kyrkan, latinskolan, hospitalet och de fattigas medel. 1675 uppgick värdet av kyrkans in-tecknade medel i Helsingborgs byggnader till över 3 000 daler. Efter skånska kriget 1675-1679 hade så många byggnader raserats, att värdet på kyrkans andelar hade sjunkit med omkring 250 daler. Låntagarna beviljades avskrivning på en del räntor och i vissa fall hela fordringar på grund av att man ansåg möjligheterna till indrivning små, bland annat för att många låntagare flyttat till Danmark. Flera av de nedbrutna tomterna övergick emellertid i kyrkans ägo. 1701 uppgick kyrkans utestående kapital med försäkring i fastigheter till 5 968 daler silvermynt.²²⁶ Liknande förhållande gällde för latinskolan, hospitalet och de fattiga och husarmas kapital.²²⁷ Dessa institutioners ekonomi byggde förutom på donationer i stor grad på räntor och bortsett från avskrivningarna

²²⁶ Johannesson 1969 b. sid 317 ff.

²²⁷ Ibid. sid 346 ff, 363ff.

efter krigsskövlingarna var man noga med att driva in räntorna. Dessa räntefordringar var ett stående inslag vid rådstugurätten och här är det främst manliga husägare och deras änkor som stäms in.

Kreditrelationer i bouppteckningar

Bouppteckningar är en hittills relativt outnyttjad källa till kunskapen om ekonomiska relationer mellan människor. Det blev inte obligatoriskt att göra bouppteckningar förrän i och med 1734 års lag, men redan i 1667 år resolution om införandet av en förmyndarkammare i Stockholm förbjuds änkor och änkemän att ingå äktenskap innan inventarium och skifte skett. Likaså stadgas att alla sterbhus skulle inventeras och värderas i närvaro av notarie och släkt, anförvanter, goda vänner eller grannar.²²⁸ En förmyndarförordning för Göteborg har också existerat från slutet av 1600-talet. Om bestämmelsen haft giltighet i andra städer än Stockholm och Göteborg är oklart. Man bör kunna tänka sig att myndigheterna i Helsingborg liksom i andra städer strävat efter att inventera sterbhus där det fanns omyndiga barn, samt de välbärgade dödsbona, eftersom staden hade rätt att ta ut en viss andel, ofta 1,8%, av dödsboets tillgångar till de fattiga.

De första bevarade bouppteckningarna från Helsingborg är från 1661. Jag har studerat dessa från 1674 till och med 1715, dels för att få en bild av individuella personers kreditrelationer, dels för att jämföra änkors kreditrelationer med hushåll där män varit överhuvud. Relativt få protokoll från bouppteckningar efter änkor finns. Detta kan förklaras med att då änkor dog var de oftast så gamla att de inte längre hade omyndiga barn, och staden hade inte något intresse i de fattigaste änkornas kvarlåtenskap. I bouppteckningar över 86 döda män och 30 döda kvinnor med maken i livet, alltså från hushåll med manligt överhuvud, från perioden 1674-1715 finns 759 skuldposter, förutom skatte- och tiondeskulder, vilket ger ca 6,5 skuldposter i genomsnitt. De flesta hade dock en lägre summa då några få individer, såsom Jacob Anderson med sina 33 poster, drar upp medelvärdet. Bara 14 av hushållen, eller 12%, var skuldfria. Endast 33 hushåll (28%) med manliga husföreståndare hade sammanlagt 202 poster med tillgodo-havande vid bouppteckningen.

Vid bouppteckningarna efter 25 änkor fanns 170 skuldposter vilket motsvarar 6,8 poster i genomsnitt. Även här har vi individer som drar

²²⁸ Schmedemann 1705 sid 472-478.

upp medelvärdet, såsom skräddaränkan Margreta Christensdotter med sina 40 skuldposter. Tolv änkor, alltså nästan hälften av de registrerade, hade inestående fordringar då de dog. Craig Muldrew som studerat kreditrelationer i England under tidigmodern tid har konstaterat att fler personer dog med skulder än med tillgodohavanden. Så var också fallet i Helsingborg, och Johanna Axelsdotter med sina över 150 fordringar var ett undantag. Bara köpmän hade liknande räkenskapsböcker i sina dödsbon som hon.

I likhet med vad Susan Amy Ericksson visat för Englands del under den tidigmoderna perioden, hade fler änkor (50%) utstående fordringar vid sin död än vad män (28%) hade. Även om det är svårt att göra någon rättvis jämförelse mellan dödsbon efter änkor och andra på grund av det ojämna materialet skall jag ändå presentera några siffror. Som framgår av tabell 8 är skillnaderna inte så stora. Vissa skillnader bör dock beaktas.

Änkor tycks ha haft en mindre andel av sina skulder till de publika husen än vad män hade. Däremot hade kvinnorna fler andelar skulder till släktingar än vad män hade. Detta tolkar jag som att änkor, på grund av en osäker ekonomisk ställning, hade det svårare än män att få lån av de publika husen och att detta gjorde änkorna mer beroende av att låna av sina släktingar. Flera andelar av kvinnornas skuldposter bestod av löneskulder till pigor och drängar jämfört med männens andelar. Detta kan också tolkas som ett tecken på änkors osäkra ekonomiska ställning. Det kan också tolkas som att det fanns närmare relationer mellan tjänstefolk och änkor som gjorde att änkor kunde vara skyldiga för lön i större utsträckning än män.

Männen hade en mycket större andel skulder till bönder än vad änkor hade. Framförallt gällde detta slaktare, möllare och vagnmän. Detta skulle kunna tolkas som att änkor i mindre utsträckning än män hade ekonomiska relationer till bönder, men i tidigare avsnitt har vi sett att flera självförsörjande kvinnor handlade med livsmedel som kom från landsbygden, och därför kan tolkningen i stället vara att änkor hade svårare att få kredit hos bönder.

Tabell 8. Skulders fördelning till olika typer av fordringsägare i bouppteckningar över hushåll med manliga respektive kvinnliga husföreståndare Helsingborg 1674-1715.

Fordringsägare	Kvinnliga	Manliga
	husföreståndares skuldposter (N 170)	husföreståndares skuldposter (N 759)
	%	%
Hantverk o lägre	32	31
Köpmän	29	33
Präster/Tjänstemän	7	6
Bönder	3	10
Okänt	4	
Publika hus	4	7
Förmyndarskap	2	2
Pigas/drängs lön	11	5
Arv o lån inom släkt	9	6
S:a %	100	100

Källa: LLA HSA RoM Bouppt. 1674-1715.

Ett sätt att studera hur änkors ekonomiska relationer förändras efter makens död är att jämföra bouppteckningar efter make respektive maka. Fyra sådana parstudier har jag kunnat genomföra. Resultatet visar snarare på total variation än på något entydigt mönster. Margreta Christensdotter dog bara något år efter sin make som var skräddare. När han dog uppgick boets samlade värde till 539 daler, efter att skulderna avräknats återstod 200. Trots att änkan inte betalat några av skulderna lyckades hon på ett år skuldsätta sig ytterligare. Hon är vid sin död skyldig flera i staden en eller två daler i rena lån eller för varor, och barnen blir utan arv. Att Margreta inte åtnjöt något stort förtroende bland långgivarna omvittnar det faktum att hon på hälften av sina skulder hade varit tvungen att lämna brukspant.²²⁹ När färjemannen Christian Kämpe dog 1702 översteg skulderna tillgångarna med 100 daler. När änkan Gertrud dog fem år efter sin make hade hon (möjligen med hjälp av fästmannen som skulle ärva allt) lyckats få ordning på ekonomin så att det fanns 296 daler i tillgångar. Hospitalets

²²⁹ LLA HSA RoM Skiftesbok. 1674.01.30.

fördring på 53 daler som maken ådragit sig fanns kvar, liksom två arvsfördringar som nämndes redan 1669 när en släkting till Gertruds förste make dog. Däremot hade skulden till Mickel Svertfeger som fanns vid hennes makes död minskat från 200 daler till två. Anledningen till att Gertrud klarat sig så bra kan vara att hon inte hade några barn. En annan änka hade ett och ett halvt år efter sin makes död betalat en del av skulderna som kommit till under makens levnadstid, men också skaffat sig nya. Däremot fanns skulden till hospitalet på 300 daler kvar, plus ränta på 18 daler. Det fjärde paret är Johanna Axelsdotter och hennes förste make. Resultatet av denna undersökning som redan är presenterad visar att en hantverkaränka mycket väl kunde klara ekonomin och förbättra den efter makens död.

Tabell 9. Förhållandet mellan olika yrkesgruppers andel av bouppteckningarna och andelen skuldposter i bouppteckningarna.

Den döde gäldenärens yrkesgrupp	<i>Änkor som husföreståndare</i>		<i>Män som husföreståndare</i>	
	% av bouppt	% av skulder	% av bouppt	% av skulder
Hantverk	52	73	72	73
Ospec.	26	9	11	8
Köpman	9	7	11	14
Präst	13	10	6	6
S:a %	100	100	100	100

Källa: LLA HSA RoM Bouppt. 1674-1715.

De fåtaliga bouppteckningarna efter änkor gör det som sagt svårt att se några tydliga skillnader mellan deras skuldbild och den skuldbild som fanns i hushåll med män som familjeöverhuvud. Yrkesgruppernas andel av bouppteckningar svarar relativt väl mot deras andelar av de samlade skuldposterna utom för gruppen ospecificerade borgare och hantverkarna. (Tabell 9. Märk väl att det här är fråga om antal personer eller institutioner man häftar i skuld till, inte penningmängden.) Hantverkaränkorna hade förhållandevis fler skulder än männen medan kvinnorna bland de ospecificerade hade betydligt lägre antal skuldposter i förhållande till sin andel i bouppteckningarna än andra. De summor de var skyldiga var också låga och gällde livets nödtorft, såsom ved, hyra eller omkostnader vid sjukdom. Hur mycket slutsatser som kan dras av

detta resultat är osäkert, men det kan vara en antydning om att kvinnor ur de lägre skikten hade svårare att få lån än andra.

Skuldernas geografiska utbredning

Johanna Axelsdotters kreditnätverk sträckte sig, som vi såg på karta 2 över en stor del av nordvästra Skåne, men också in i Göingetrakten och upp till Småland. Johanna tycks ha haft samma typ av kontakter med landsbygdsbefolkningen som köpmannen Sören Nilsson vars bouppteckning skedde 1674. En del personer som nämns i Johannas bok är med all säkerhet söner till sådana som nämns i Sören Jöransons, som till exempel Axel Gunnarson till Gunder Kristensen i Fjärestad, samt Jöns Eriksson till Erik Jönsson på Viken. Det som skiljer räkenskapsböckerna åt, är att Sören Jöransson hade mycket fler gäldenärer inom staden men också bland bönderna närmast sydost om staden, i Filborna och Fjärestad, medan Johanna hade sina gäldenärer tätast åt nordväst, på Viken och i Höganäs. Detta geografiska mönster stämmer överens med det man ser bland fordringsägarna som nämns i övriga bouppteckningsprotokoll, förutom att det finns ett flertal fordringsägare från den närliggande byn Ramlösa, men inga gäldenärer. Avsaknaden av kreditrelationer med personer söder om staden förklaras bäst genom att staden Landskrona drog till sig bönderna söder om Helsingborg. Börje Hanssen konstaterade i *Österlen*, att kredit mellan bönder och stadsbor hörde till det ovanliga. Mitt material visar snarare att det var mer regel än undantag att stadsborna hade någon form av skuld till någon bonde, samt att bönderna stod i skuldrelation till någon köpman eller köpkvinna. Johanna, liksom en del andra, hade också fordringar i Helsingör. Några män hade ett fåtal fordringar i Köpenhamn och Landskrona. På skuldsidan är dessa städer bättre representerade. 21 personer i Helsingör hade fordringar hos döda helsingborgare, 15 i Landskrona, 10 i Köpenhamn och ytterligare några i Malmö, Hamburg och Lübeck.

Fadderrelationer och kredit

En fråga som ställts i tidigare avsnitt gäller vilka andra typer av relationer man hade till sina dopfaddrar. Följaktligen måste frågan ställas här om man lånade pengar av dem. En jämförelse mellan skuldrelationer i bouppteckningar efter män eller kvinnor som döpt barn under perioden 1688-1709 och dessa personers dopfadderrelationer visar att 13 % av långivarna, deras hustrur eller döttrar varit faddrar till låntagarna. Mickel Svertfeger som var en av de mest

förekommande fordringsägarna i bouppteckningarna var också en populär fadder. I 41 av bouppteckningarna fanns noteringar om skulder till Mickel Svertfeger eller hans änka. Bland dessa 41 låntagare hade 23 döpt sina barn under perioden 1688-1709. Mickel Svertfeger, hans hustru eller någon av parets döttrar hade varit fadder vid åtta av dessa 23 dop.

Man lånade alltså av faddrar, men det fanns inget speciellt starkt samband mellan fadderskap och kredit. Noterbart är att tulltjänstemän hade flera av sina skulder till sådana som varit faddrar åt deras barn. Något som kan bero på att dessa kan ha varit inflyttande från Sverige och saknade släktingar.

Död mans gäld

Genom bouppteckningsprotokollen får vi en bild av hushållens kreditrelationer i ett fruset ögonblick. Det faktum att flera personer dog med skulder än med utstående fordringar, och att några klarade hela sitt uppehälle på kredit visar hur viktig krediten var, inte bara mellan köpmännen på den internationella marknaden utan också vardagsrelationerna grannar emellan och för varuutbytet mellan stad och landsbygd. Som Hans Henrik Appel betonar, så fanns det ett pris på allt, även det som Börje Hanssen ansåg vara förtroendelån mellan grannar. Vid bouppteckningarna noterades även sådana lån och i bästa fall reglerades skulden vid arvskiftet. I en del fall överskred skulderna tillgångarna, och flera gånger noteras det att änkan efter en skuldsatt man får sitta i orubbat bo mot löfte att betala skulderna. Att kräva in skulder av eller efter en död kunde, som vi sett, ha sina problem. I Johanna Axelsdotters fall var det änkans arvingar som själva drev processerna. Ibland var det magistraten som fick sköta efterspelet. Speciellt då det fanns flera fordringsägare och tillgångarna inte förslog. Efter Wilhelm Farenhusen gick man tillväga på följande sätt.

Först skulle inlagspengar skiljas från övriga fordringar. Inlagspengar var sådana pengar som den döde haft i uppdrag att förvalta. Därefter skulle en skälig begravning bekostas. Denna skulle modereras efter sterbhusets tillstånd, och rätten prövade i detta fall att den kunde kosta 100 daler. Sedan skulle apotekare och barberare njuta sin lön. Därför fick Andreas Lohman 28 daler och 20 öre för sin uppvaktning av den sjuke innan denne dog. Därefter kom de publika husens fordringar och efter dessa förtjänad lön före annan privat skuld. Till denna punkt hade de som tjänat Farenhusen lämnat in sina fordringar. Bland annat krävde pigan Ellna nio dalar för ett års lön och Hans Pålson 16 daler, också det för ett års lön, en hustru krävde tolv dalar för ett år och pigan Anna

som hade tjänat Farenhusen i 13 år krävde fem års inestående lön à tio dalar om året. Rätten beslöt emellertid att, då man var oviss om man verkligen kommit överens om dessa löner och dessutom *sterbhuset inte förmådde så mycket*, moderera var drängs lön till tio och var pigas till sju daler om året.⁷³⁰

Änkan Ingebo som fordrade 13 daler i betalning för att hon vakat både över Farenhusens hustru och honom själv, samt tvättat kläder och kokat vid bägge begravningarna fick nöja sig med fyra öre för det hon gjort för hustrun. För uppvaktningen av Farenhusen själv skulle hon få del i den summa som var lagd till begravningskostnaderna. Komminister Hans Jacobson fordrade 16 daler och 28 öre för nio offerdagar men rätten beslöt att bara ge honom hälften.

Efter dessa fordringar kom de som med panträtter eller vunna domar kunde hävda sin rätt och sist de som inte hade några skriftliga krav. Vi ser här att trots att intjänad lön formellt kom före fordringar med panträtter (alltså skrivna obligationer) eller vunna domar kunde man inte alltid räkna med att få ut sin lön. *Rätten dömde vad som var "skäligt" att betala i vetskap om de stora fordringsägarnas krav*, vilket alltså drabbade drängar, pigor och hjälphustrur i främsta hand. De som förmodligen litade på att de muntliga överenskommelser de gjort med husbonden skulle gälla även efter hans död, och som förmodligen inte, på grund av att de inte själva kunde skriva och läsa, ens kom på tanken att begära skriftligt bevis på löften om lön, skulder eller betalning.

Kreditrelationer vid de rättsliga instanserna

Som bouppteckningsprotokollen visar, kunde individer ha skulder till andra under en lång tid, och först när fordringsägaren dog påmindes man om skulden. En del fordringar noterades som "oviss gäld", vilket innebar att man faktiskt inte räknade med att gäldenären skulle kunna betala tillbaka. Sådant förekom också i England, där man delade upp fordringar i tre kategorier efter vilken möjlighet man hade att få tillbaka dem.²³¹ Som flera forskare visat, kom det under tidigmodern tid att finnas fler och fler tillfällen då förtroendet mellan långgivare och låntagare brast. Då man trots löften inte fick betalt för en skuld, eller då man inte kunde enas om skuldens storlek eller hur överenskommelsen för betalning lytt en gång i tiden. Vid dessa tillfällen vände man sig till de rättsliga instanserna för att få hjälp. Under perioden från och med

²³⁰ GH RR 1707.11.30.

²³¹ Muldrew 1998 sid 175 f.

oktober 1681 till och med december 1708 behandlades lite över 380 privata skuldmål vid kämnärsrätten i Helsingborg och drygt 30 vid rådstugan. En exakt siffra kan vara svår att ge då det inte alltid framkommer vem som egentligen kräver vem. Vissa skuldmål kunde behandlas under lång tid, ibland över tio år, med olika fullmäktige, och arvingar kunde komma igen och kräva en skuld som behandlas tidigare. Framför allt har det i skuldmålen vid rådstugan varit svårt att urskilja fordringsägare och gäldenärer. De saker som behandlades vid denna instans var främst större fordringar mellan köpmän i Helsingborg och deras utländska handelspartners. På grund av att dessa skuldmål varit så invecklade har jag endast noterat namnet på dem som rest målet och därför inte fått med alla fordringsägare. Bortfallet är ändå inte mer än något procent av alla skuldrelationer och jag har strävat efter att få med alla parter som var verksamma i Helsingborg under den aktuella undersökningsperioden.

Tabell 10. Samtliga gäldenärer och fordringsägare vid kämnärsrätt och rådstugurätt i Helsingborg 1680-1709 fördelade efter yrkesgrupp

Gäldenärer	Fordringsägare							S:a
	Hantv. ospec.	Lä. tj.	Köpm	Hö. tj	Präst	Adel off.	Bonde	
Hantv./ospec	96	11	68	11	11	4	34	236
Lägre tj.	10	4	9	1	5	2	1	46
Köpman	14	4	66	14	15	12	7	117
Högre tj.	1		10	5			1	17
Präst	5		7		2		1	15
Adel/off			4					4
Bonde			1				1	2
S:a	126	19	165	31	33	18	45	437

Källa: LLA HSA RoM Bouppt. 1674-1715.

Tabell 10 belyser vilken omfattning kreditrelationerna under de aktuella åren hade. I denna tabell har jag uteslutit 48 arvstvister som behandlades vid rådstugan och 13 som behandlades vid kämnärsrätten då de inte uppkommit genom någon aktiv ekonomisk verksamhet mellan yrkesgrupper, vilket tabellen är tänkt att åskådliggöra. Vi ser i tabell 10 att hantverkarna och de lägre samhällsgrupperna utgör en stor andel av de ekonomiska aktörerna, främst som gäldenärer men också

som fordringsägare. Bland adeln och de högre militära befälen samt bönderna finner vi fler fordringsägare än gäldenärer. Detta kan förklaras med att adel och bönder som regel inte stod ansvariga inför stadens rättsorgan. De som hade fordringar hos dessa grupper fick söka sin rätt i de rättsområden där gäldenären hörde hemma. Däremot visar framförallt böndernas höga förekomst som fordringsägare på samma sätt som i bouppteckningarna på kreditrelationerna mellan stad och land. Köpmännen är, som inte förvånar, den grupp som har de flesta fordringarna. Intressant att notera är att tjänstemännen står för en relativt stor andel, både som gäldenärer och fordringsägare. Dessa grupper hade inte rätt att utöva borgerlig verksamhet, vilka många visserligen gjorde ändå, men många sysslade med utlåningsverksamhet.

Kvinnliga fordringsägare vid de rättsliga instanserna

På grund av kvinnans juridiska underordning är det svårt att urskilja kvinnors skuldtagande från mäns. Ibland framkommer det klart i protokollen att någon av de inblandade parterna i ett skuldmål är en kvinna medan maken agerar som hennes fullmäktige. Andra gånger däremot kan det se ut som om ett skuldmål gällde endast männen emellan medan man i efterhand, av en händelse, nämner att det gäller någon kvinnlig sysselsättning. Kvinnorna i Helsingborg utgjorde under den aktuella perioden 13% av de agerande i skuldmål, bortsett från arvtvisterna. I de senare stod kvinnorna, även om de nästan alltid företrädde av sin make eller förmyndare, för 58 %. Det är i dessa fall ofta frågan om män som begär att få sin hustrus arvslott från hennes manliga släktingar eller förmyndare.

Om man jämför vilken typ av fordringar kvinnor hade med männens (tabell 11) är inte skillnaden så stor, utom i en del fall. Kvinnorna kräver mer hyra i förhållande till männen. Det var vanligt i Helsingborg, liksom på andra platser, att änkor hyrde ut rum för att klara sin försörjning.²³² I bouppteckningsprotokollen såg vi att änkor hade mer obetalda löner till pigor och drängar än vad män hade. Det var förhållandevis få pigor och drängar som krävde sin lön vid rätten under husbondens livstid. De som krävde lön för arbete är ofta hantverkare eller arbetsfolk som lejts för en bestämd uppgift. Arne Jarrick och Johan Söderberg har konstaterat för Stockholms del, att pigor och drängar mycket väl kunde hävda sig i förhållande till husbonden när det gällde att få ut utebliven lön, såvida man inte lämnat tjänsten olovandes. De konstaterar också att pigor var i majoritet som kärande i

²³² Karlsson-Sjögren 1998 sid 102.

dessa mål.²³³ Så tycks inte vara fallet i Helsingborg. Möjligen kan detta bero på att man stannade kvar i ett hushåll längre där än i Stockholm, och så länge man var kvar i hushållet krävde man inte lönen. En annan orsak kan vara att staden var liten och de flesta kände varandra. Det kanske räckte att man bad någon annan vuxen om hjälp att få ut sin lön, utan att saken behövde föras till domstol.

Tabell 11. Procentuell fördelning av olika typer av privata skulder, behandlade vid kämnärsrätten och rådstugurätten i Helsingborg 1680-1709.

Typ av skuld	Gäldenärer		Fordringsägare	
	Kvinnor	Män	Kvinnor	Män
	(N 67)	(N 354)	(N 68)	(N 353)
	%	%	%	%
Lån över 30 daler.	21	32	29	31
Lån upp till 30 daler	46	35	38	38
Hyra	3	6	9	4
Lön för arbete / tjänst	6	13	11	11
Varor	24	15	12	16
S:a %	100	100	100	100

Källor: GH HRK, HRR 1680-1709.

Anmärkning: Att antalet skulder här överstiger skulderna i övriga tabeller beror på att en fordringsägare kunde stämma en gäldenär för exempelvis både hyra och lån.

Kvinnors roller i skuldmål vid domstolarna skilde sig åt både beroende på deras sociala tillhörighet och civilstånd. Som vi ser av tabell 12 var det mest änkor som framträdde vid rätten både som gäldenärer och fordringsägare. Kvinnliga fordringsägare vid rätten var främst änkor till präster eller högre tjänstemän. Många präster såsom Hans Madzön i Simrishamn,²³⁴ sysslade med penningutlåning under denna tid, men för en del prästänkor blev penningutlåningen den viktigaste försörjningskällan då dessa, till skillnad från köpmansänkor och hantverkaränkor, omöjligen kunde ta över den döde makens yrke.

²³³ Jarrick/Söderberg 1998 sid 34.

²³⁴ Hanssen 1952 sid 39 ff.

Tabell 12. Fördelningen av änkor, hustrur och ogifta kvinnor som gäldenärer och fordringsägare vid Helsingborgs rådstuga och kämnärsrätt 1680-1709.

	Fordringsägare	Gäldenärer	S:a
Änkor	55	46	101
Hustrur	7	18	25
Ogifta	3	3	6
S:a	65	67	132

Källor: GH HRK, HRR 1680-1709.

Prästänkan Cathrina Oelrich lånade ut både små och stora summor, antingen mot obligation eller mot pant. Detsamma gällde också för änkor till tulltjänstemän. Änkor efter köpmän figurerar också som fordringsägare, men inte i lika stort antal, och när de gör det är det ofta för att processa om fordringar som den döde maken haft.

Tabell 13. Skuldmål med kvinnliga fordringsägare vid kämnärsrätt och rådstuga i Helsingborg 1680-1709.

Gäldenärer	Fordringsägare						S:a
	Ospec.	Hantv.	Lä. tj.	Köpm.	Hö. tj. präst	Bonde	
Ospec.	2	2		1			5
Lä. tj.		5			3		8
Hantverk.	10	9	4	3	4	2	32
Köpman		3		3	8		14
Hö. tj.					7		7
S:a	12	19	4	7	22	2	66

Källor: GH HRK, HRR 1680-1709.

Anmärkning: Kvinnorna fördelade efter makes/faders yrkestillhörighet.

I hantverkargruppen står färjemansänkan Johanna Axelsdotter och senare hennes sterbhus för över hälften av fordringarna. Bland de "ospecificerade" finner vi bland andra en kalkslagerska som begär inestående lön tre gånger under en period av 16 år. I övrigt är det

mindre summor för utfört arbete eller för panter som kvinnorna inom dessa två grupper kräver.

Kvinnor som gäldenärer vid rätten

Mönstret för de kvinnliga gäldenärerna ser annorlunda ut än för de kvinnliga fordringsägarna. Som kvinnliga gäldenärer finner vi relativt få präst- och tjänstemannaänkor. Den vanligaste kvinnliga gäldenären var en hantverkaränka som stämdes inför rätta för små skuldposter eller för varor.

Tabell 14. Skuldmål med kvinnliga gäldenärer vid kämnärsrätt och rådstuga i Helsingborg 1680-1709.

Gäldenärer	Fordringsägare							S:a
	Ospeg	Lä. tj.	Hantv.	Köpm	Präst	Hö. tj.	Bonde	
Ospeg.		1	5	4		2	1	13
Lägre. tj.				2	2			4
Hantverk.	1	3	10	11	1	3	11	39
Köpman			2	3	1	2		8
Präst			1		1			2
S:a	1	4	18	20	5	7	12	66

Källor: GH HRK, HRR 1680-1709. Anmärkning: Kvinnorna fördelade efter makes/faders yrkestillhörighet.

Det är framförallt två slaktaränkor som utmärker sig som gäldenärer. Den ena är Bengta, Pål Jacobsons änka, som bedriver slaktaryrket långt efter det att hennes make dött och som 1708 krävs på ganska stora summor av bönder, men också mindre summor av hantverkare och köpmän i staden. Några räkningar härrör från makens livstid medan andra är på lån som Bengta själv tagit. Endast en vecka före sin död, den 17 juni 1696 tog Pål ett lån på 100 daler av bonden Sven Jönsson i Wallared i Björnekulla socken. Den 25 november 1701 dödar och annullerar Bengta obligationen och det noteras att den är betald. 1706 tar Bengta själv ett lån av samma bonde, denna gång på 59 daler. En summa som bonden kräver tillbaka i november 1708. Här ser vi att Bengta i sin yrkesverksamhet behöll de ekonomiska band med råvaruleverantören som hennes make haft. Om det fanns släktband till bonden vet jag inte. Det finns exempel på andra slaktare som har

syskonband till bönder, något som troligen var en fördel. Den andra slaktaränkan krävs på mindre belopp av flera gäldenärer ett par månader efter det att hennes make dog. En del skulder är sådana som hennes make ådragit sig, men hon sätter själv sitt bomärke under en obligation på en daler och 20 öre för malt några månader efter det att maken dött. Denna änka taxerar ett år efter att maken dött för 1/2 håll, men därefter syns hon inte till i källorna. Anledningen till detta kan vara att hon har gift om sig.

Hustrur som gäldenärer vid rätten kom bara ur hantverkarskiktet eller lägre samhällsskikt. Inte sällan står de i skuld till köpmän, slaktare eller bönder, och skulderna gäller ofta livsmedel. Här finner vi bland andra Anna, korpralen Måns Askmans hustru, som stäms av slaktaren Bengt Person för en skuld på 18 daler i december 1706. Inte förrän i mars 1707 framträder Anna själv vid rätten. Hon hävdar då att hon bara var skyldig tio dalar av vilka hon redan betalt nio dalar och 23 öre. Det enda vittne hon kunde åberopa var Bengts egen hustru. Vid en senare förhandling får Anna rätt, då det visar sig att Bengts hustru stöder Annas uttalande, och Anna behöver bara betala nio öre.²³⁵ En annan kvinnlig gäldenär var Ellna Olesdotter, gift med båtsmannen Herman Christensen Rapp. Det är hennes make som stäms vid två tillfällen men det framkommer att det är Ellna som har ådragit sig skulden. Vid ett tillfälle hade hon kommit överens med en ryttare om att sälja en väst åt honom. Ellna säger inför rätten att hon redan betalt en del av de sex dalar som hon fått för västen och skall betala de återstående snart. Ryttaren menar att de kommit överens om ett mycket högre pris än det hon sålt västen för. Då han inte kan bevisa detta får han nöja sig med de sex dalarna.

Även tjänstemän fanns bland kvinnornas fordringsägare. 1688 stäms Ellna Olesdotter av tullnären Erik Brunnsvik för en skuld till dennes moder. Hon hade lånat 16 daler och de första tre kvartalen betalt veckovis fyra öre per daler och efter det veckovis två öre per daler. Stadsfiskalen Adam Jöransson menade att detta förfarande var ocker, ”en arm att så ruina”, att kapitalet redan var förverkat och att Ellna borde gå fri från sin skuld. Det framgår inte under hur lång tid hon betalt räntan. Det bestämdes att man skulle vänta till frun själv, Erik Brunnsvics moder, som rest till Stockholm kom åter, men något utslag är inte noterat.²³⁶

I bara 2% av de mål där endast män är inblandade nämns brukspanter, medan det nämns i 10% av de fall där kvinnor

²³⁵ RK 1706.12.04, 1706.12.11, 1707.03.07, 1707.03.19.

²³⁶ RK 1688.08.14, 1688.08.21.

förekommer som parter. En orsak till detta är att en del kvinnor försörjde sig som pantlånerskor. Dessa förekommer som svarandepart i en del mål och deras roll som mellanhand är tydlig. Cathrina Oelrich lånade, som nämnts tidigare, ut pengar mot obligation, men lika ofta mot pant. Som mellanhand hade hon ibland en pantekvinna.²³⁷ En gång ställs tobaksspinnerkan Maria till ansvar för en del panter. Den som lånat pengar på panterna hade betalat henne pengar för att få tillbaka panten, men Maria vill inte säga var de är förpantade och inte redovisa för de pengar hon fått. Till en annan låntagare som vill lösa in sin pant säger hon att hon har slösat bort hans pengar och därför inte kan lösa in panten.²³⁸

En jämförelse mellan mäns och kvinnors kreditnätverk visar att 28% av de manliga gäldenärernas skulder var till individer inom den egna yrkesgruppen, medan motsvarande andel för kvinnliga gäldenärer bara var 12%. Däremot stämde kvinnor i större andel av gruppen tjänstemän och bönder för skuld än vad män gjorde. Här kan vi notera en skillnad gentemot mönstret i bouppteckningarna. Vid dessa fanns mäns och kvinnors fordringsägare i lika stor mån inom den egna yrkesgruppen. Likaså kunde vi notera att kvinnors skulder till bönder i bouppteckningarna var väldigt få. Den mest märkbara skillnaden mellan gäldenärer i bouppteckningarna och vid rättsinstanserna gäller de lägre skikten. Som framgår av tabell 9 utgör gruppen ospecificerade kvinnor 26% av änkorna i bouppteckningarna men de har bara 9% av skuldposterna. Vid kämnärsrätten står de för 18% av de kvinnliga gäldenärernas skuldposter. Jag tolkar detta som att självförsörjande kvinnor, framförallt ur de lägre samhällsgrupperna, hade mindre ekonomisk trovärdighet än män. Därför drog man deras skulder inför domstol i högre grad än andras.

I bouppteckningarna utgjorde kvinnor 13% av änkornas privata fordringsägare, alltså lika mycket som kvinnornas andel som agerande i skuldmål. I cirka 10% av de mål där kvinnor var inblandade stod kvinna mot kvinna. I dessa mål var nio fordringsägare och åtta gäldenärer änkor. Är det så att dessa siffror speglar andelen ekonomiskt verksamma kvinnor i staden, en slutsats som siffrorna i bouppteckningarna stöder, eller är det så att kvinnor i mindre grad än män gick till rätten med sina fordringar?

En orsak till detta skulle i så fall kunna vara att kvinnor som bedrev en yrkesverksamhet som kan ha innefattat olovlig handel drog sig för att dra skulder som tillkommit i sådan handel inför rätta. Det kan också

²³⁷ GH RK 1703.10.15.

²³⁸ GH RK 1703.11.18.

vara att kvinnor i allmänhet rörde sig med mindre summor än män. Att dra en liten summa inför rätta kanske inte var lönande, då man fick betala rättegångskostnader om man förlorade. En ytterligare orsak kan vara att kvinnor var mindre skrivkunniga än män, och därför mer sällan hade skrivna skuldsedlar att åberopa.²³⁹

Ibland får vi indirekt besked om småskulder som kvinnor var oeniga om utan att dra inför domstol. 1707 stämmer änkan Annicka Lustig Marna, Eggert Fredriksons änka, för att ha misshandlat henne då hon kom för att kräva in en skuld på två mark. Marna påstod då att hon för en tid sedan räknat upp dessa pengar till Annicka i ett fönster hos en borgare i Helsingör. Dennes dotter hade då tagit pengarna och sagt: ”Dessa tager jag på min moders vägnar för I är henne skyldig.” Marna hade svarat: ”Låt hustrun själv få sina pengar. Är jag eder moder skyldig så vill jag själv betala.” Dottern behöll emellertid pengarna och Marna menade inför rätten att Annicka kunde hämta sina pengar i Helsingör, något som Annicka inte gick med på, då det var Marna som var skyldig henne.²⁴⁰

Betalningsoförmågans konsekvenser

Skuldmålen löstes för det mesta genast. Man erkände sin skuld och kom överens om hur betalningen skulle ske. Ibland hade förlikning skett redan då målet kom upp till tinget. En del gånger försökte man göra upp om andra betalningsmedel än pengar. Då en possementmakare²⁴¹ stämde för obetald hyra av änkan som han och hans hustru bodde hos kom hustrun inför rätten och lovade änkan att spinna fyra mark garn om de fick stanna i huset en tid till.²⁴² Men som vi sett ovan hände det också att man inte ville vidkännas skulden. En skriven obligation eller en räkenskapsbok var givetvis till fördel, som vi såg i Johanna Axelsdotter fall, men även om det fanns skriftliga uppgifter kunde motparten komma med antingen kontraräkning eller andra skäl till att inte vilja betala. Om inga skrivna kontrakt fanns krävdes formellt två vittnen i skuldmål. Om man inte kunde betala, eller vägrade betala trots dom, hade fordringsägaren rätt till exekution i ens bo. Man kunde också begära arrest av en gäldenär om man befarade att denne skulle

²³⁹ Egil Johanssons undersökningar från staden Skanör-Falsterbo visar att runt 1700 var endast 3% av kvinnorna där skrivkunniga mot 30% av männen. (Johansson 1998 sid 142 ff)

²⁴⁰ GH RK 1707.05.09, 1707.05.14.

²⁴¹ En possementmakare tillverkade snörmakeriarbete till kläder eller möbler. (SAOB 1952 spalt 412 uppslagsord passement.)

²⁴² GH RK 1708.11.06.

lämna staden. Detta skedde sällan, däremot hände det att man lät "arresteras" godset (begära kvarstad på det).

Craig Muldrew menar att fordringsägarna i King's Lynn ofta nöjde sig med att lämna in skuldkrav till rätten, man gick sällan så långt att man begärde dom.²⁴³ Men trots detta var det ändå många som miste alla sina tillgångar till följd av obetalda skulder. Eftersom kreditens nätverk var så komplext, kunde inte ens den mest noggranna och skötsamma personen vara säker på att kunna betala tillbaka sina skulder. Andra som var skyldiga honom/henne i sin tur kanske inte betalade sina. När det blev känt att ett hushåll hade ekonomiska problem och husbonden blivit stämd inför domstol utan att ha någon som gick i borgen innebar detta att hushållet ifråga höll på att förlora sin kredit (i bemärkelsen trovärdighet). Det var nämligen inte alltid nödvändigt för fordringsägaren att man skulle betala tillbaka skulden med en gång, huvudsaken var att man hade ett gott anseende, så att någon annan kunde gå i god för en. När därför en person eller ett hushåll blev stämda utan att ha några borgensmän kvar skyndade sig alla andra fordringsägare att komma med sina stämningar, för att också försäkra sig om sina fordringar. På det sättet kunde en gäldenär sjunka socialt väldigt snabbt. Trots att dåtida moralskrifter påbjöd barmhärtighet gentemot de fattiga och många rika "glömde" de fattigas skulder, så drabbades de fattiga av moraliska domar. Ekonomisk trovärdighet (credibility) och gott anseende sammankopplades med rikedom genom att den som hade rykte om sig att vara skötsam gavs förtroende för penningar och på det viset kunde bilda en förmögenhet, medan den som hade dåligt rykte eller bara saknade referenser inte förmådde detta på samma sätt. Detta kan tyckas självklart, men det ledde också till att man automatiskt tillskrev fattiga människor dåliga egenskaper såsom lättja, fylleri och slösaktighet.²⁴⁴

1702 lånade länsmannen Eggert Fredrikson 200 daler av änkeprostinnan Cathrina Oelrich och 15 daler av Jöns Trana mot obligation, försäkrat i hus och gård. Den 20 mars 1703 pantsatte Eggert all sin egendom till Cathrina Oelrich. Att han gjorde detta beror på att änkan gått i borgen för honom gällande ett lån på 200 daler han fått av barnhuset i Malmö.²⁴⁵ Eggert dog 1704. Året efter säger Cathrina Oelrich upp borgen för lånet till hospitalet och man meddelar att skulden skall betalas om ingen ny borgensman finns. Eggerts änka Marna begär att Cathrina Oelrich skall förnya borgen då hon inte har

²⁴³ Muldrew 1998 274 ff.

²⁴⁴ Ibid

²⁴⁵ GH RR1703.03.20, LLA HSA RoM panteboken 1703.03.24, 1703.05.02.

någon annan som kan gå i god för henne. Om Cathrina går med på detta vet vi inte, men det dröjer ända till 1707 innan man hör något från hospitalsföreståndaren igen. Då uppmanas Marna att komma till Malmö och betala. 1708 begär hospitalsföreståndaren tillika med Cathrina Oelrich auktion på Marnas hus och tomt för att få igen sina medel.²⁴⁶ Så småningom säljs Marnas gård på aktion och hon uppmanas lämna huset. Cathrina Oelrich försöker ändå se till att Marna skall slippa lämna huset, skriver en protestskrift och skall försöka göra allt för att Marna skall slippa lämna sin egendom. Men för sent, Marna får lämna huset ifrån sig. 1709 stäms hon av köparen till huset. Hon hade tagit en järnkakelugn ur huset, som hon menade inte var med i köpet och sålt utomlands (förmodligen i Danmark). Då järnkakelugnar räknades som nagelfast bohag ingick det i köpet och Marna fick två veckor på sig att skaffa fram kakelugnen. Om hon gjorde det vet vi inte. Hon finns kvar i staden 1710 då hon ansöker om befrielse från inkvartering.²⁴⁷

Eggert och Marna tillhörde inte de fattigaste i samhället, men en kronolänsman hade inte något högt socialt anseende. Riktigt var Eggert tjänstgjorde är oklart, men som andra kronans tjänare var Eggert förbjuden att driva borgerlig näring. Trots detta drev han krog och gästgiveri, vilket han varnades för.²⁴⁸ Liksom prästänkor hade änkor efter tjänstemän svårare än änkor efter hantverkare och köpmän att klara sig efter makens död, om det inte fanns något arv efter maken. De kunde inte fortsätta i makens fotspår. I förhørsprotokollet i det mål gällande misshandel som Marna var inblandad i framkommer det att hon och änkan Annicka var konkurrenser. Annicka hade sagt till Marna: "Trots mot er, jag giver min inkvartering och skatt. Och får handla och vandla för er." I taxeringslängden för år 1707 ser vi att detta stämmer. Annicka Lustig betalar skatt men inte Marna. Marnas ekonomi var alltså så dålig att hon inte ens kunde betala skatt. Att hon begär befrielse från inkvartering 1711 tyder på att hon ändå hade en egen bostad vid detta tillfälle.

Änkeprostinnan Cathrina Oelrich hade själv tagit ett lån på 1 100 daler från barnhuset i Malmö. Detta lån hade hon inte betalat ränta på sedan 1705. 1711 kommer hospitalsföreståndaren från Malmö och begär exekution i änkeprostinnans gods. Hon får lämna allt hon har och bosätta sig hos sin dotter och svärson, som sedermera begär fattighjälp för henne. Att Cathrina sade upp borgen för Marna berodde

²⁴⁶ GH RR 1707.11.28, 1705.07.04, 1705.07.10, 1708.02.10.

²⁴⁷ GH RR 1710.08.13.

²⁴⁸ GH RK 1695.05.30.

helt enkelt på att hennes egen ekonomi var så dålig. Att ingen annan gick i borgen för Marna hade troligen att göra med att hon inte hade tillräcklig trovärdighet i staden. Några släktingar till Fredrik eller Marna nämns aldrig.

Både Marna och Cathrina råkade illa ut. Båda var änkor efter män vars yrken de inte kunde ta över och båda försörjde sig genom självständig ekonomisk verksamhet men på olika plan. Att utsättas för exekution var mer vanligt bland köpmännen än bland hantverkarna och de lägre samhällsgrupperna och vanligare mellan män än mellan kvinnor och män. Det var ofta utländska köpmän som begärde exekution. Konsekvenserna av exekutionerna tycks ändå bli mer allvarliga för änkor, då män hade fler möjligheter att hitta försörjning än kvinnor.

Sammanfattning

I och med försvenskningen av Skåne 1658 blev handelsfriheten mellan Helsingborg och Helsingör hårt reglerad. Trots detta fortsatte Helsingborg att vara en viktig överfartsled i varuutbytet mellan det forna Östdanmark och Själland. I detta varuutbyte spelade kvinnor en viktig roll, så som de gjorde i detaljhandeln över hela Europa. Många kvinnor från Helsingborg förde regelbundet över smör och kött över Öresund och många av dem försökte undvika att betala tull. En del kvinnor bedrev detaljhandel i kompanjonskap med sina män, och även en del färjemanshustrur handlade med kött och smör. Andra kvinnor var änkor eller soldathustrur som var mer eller mindre självförsörjande. Kvinnors mångleri har, som bl a Inger Dübeck och Grethe Jacobsen visat, ofta legat på gränsen till det tillåtna. Under vissa perioder har man försökt begränsa det medan man under vissa perioder varit mer tillåtande, allt beroende på det politiska och ekonomiska läget. Så skedde också i Helsingborg.

Under 1700-talets första decennium kom man från magistratens sida att gå allt hårdare fram genom förbud för en del kvinnor att resa över till Helsingör. Det var främst soldathustrur och andra kvinnor ur det lägre borgerskapet som drabbades, alltså sådana som inte betalade full skatt.

Jag har kunnat konstatera att det var vanligt att de som reste över Sundet bjöd in tulltjänstemän till sina barns dop, men att dessa band skulle leda till några direkta fördelar i form av lättnader vid tullkontroll har jag inte kunnat få några belägg för. Däremot har jag kunnat konstatera att flera av de mer framgångsrika sundshandlarna hade täta

och ofta ömsesidiga dopfadderrelationer med varandra och med färjemän, medan några av dem som drabbas av förbud att resa över Öresund saknade sådana relationer eller endast befann sig i periferin av sundsresenärernas dopfaddernätverk.

Innevånarna i staden var knutna till varandra och till den omgivande landsbygden samt till människor i andra städer genom ett otal skuldförbindelser. Framförallt var det köpmän och andra grupper ur det högre samhällskiktet som stod som långivare, och hantverkare och samhällets lägre grupper som stod som låntagare, men förhållandet kunde också vara tvärtom. Formerna för skuldtransaktioner i staden varierade för både lån av pengar, obetalda varor, arbete och tjänster. Medan större krediter ofta gjordes upp med skrivna obligationer eller pantbrev med försäkring i fast egendom skedde överenskommelser om mindre lån och skulder på varierande sätt. Ibland lämnades brukspanter i form av kläder, silverskedar, brännvinspannor eller annat. Ibland gjordes transaktionen upp i närvaro av vittnen, men ofta var det fråga om överenskommelser byggda på ömsesidigt förtroende, vare sig det gällde en "pott" öl eller ett glas brännvin, en tunna korn, ett lass ved eller murandet av en skorsten. Man kunde också ställas till ansvar för en död släktings obetalda skulder eller för en betalningsobligation man givit en ursprunglig kreditor men som denna sedan sålt (transporterat) till någon annan. Liksom tidigare forskning visat var det viktigt att kunna hävda sin rätt med skrivna obligationer. Ibland var emellertid de formella och informella skuldrelationerna så sammanflätade med varandra så att det inte alltid var lätt att reda ut vem som var skyldig vem.

Såsom tidigare forskning visat, handlade kvinnor på kredit, lånade och lånade ut pengar, trots restriktioner i lagstiftningen. Vid sin död hade änkor fler skulder till släktingar och fler löneskulder till pigor och drängar än vad män hade, medan de hade mindre skulder till de publika husen. Änkor hade också förhållandevis mer av sina tillgångar i utstående fordringar än vad män hade. Detta tolkar jag som att änkor var mer beroende av sitt personliga nätverk för att klara ekonomin än vad män var.

Kvinnliga fordringsägare vid de rättsliga instanserna var främst präst- och tjänstemannaänkor som inte kunde ta över den döde makens yrke, men som ofta försörjde sig på låneverksamhet eller på att hyra ut rum. Johanna Axelsdotter utmärker sig som ett undantag i materialet då hon var en hantverkarhustru/änka som bedrev handel i stor skala. Även kvinnor ur de lägre samhällsskikten framträdde som fordringsägare, men då gällande mindre belopp.

Kvinnor som gäldenärer kom oftare från de lägre samhällsskikten än kvinnliga fordringsägare. En grupp som tycks ha haft svårt att hävda sin ekonomiska trovärdighet hos bönder och köpmän var änkor efter hantverkare inom livsmedelstillverkningen som fört makens yrke vidare efter hans död. Kvinnor ur det lägre borgerskapet eller utanför, som ofta bedrev mångleri, blev ofta instämnda för obetalda räkningar, medan det i bouppteckningarna efter dessa finns väldigt lite skulder noterade. Detta tyder på att de åtnjöt mindre ekonomiskt förtroende än andra. Gudrun Andersson tolkar det faktum att kvinnor var överrepresenterade i ekonomiska anspråk gällande lägre belopp som att kvinnor anförtroddes vardagsekonomin medan de större affärerna handhades av männen. Denna tolkning stämmer jag endast delvis in i. Om vi bara ser till hustrur, var det så att hantverkarhustrurna tycks ha tagit en aktiv del i hushållets ekonomiska verksamhet genom skuldsättning av mindre summor, medan köpmans-, rådmans- och prästhustrur träder in i den ekonomiska verksamheten först efter makens död. De låga summorna bör kopplas till låntagarens sociala tillhörighet likaväl som till hans/hennes kön.

Kvinnor som låntagare eller långivare i Helsingborg under slutet av 1600-talet och början av 1700-talet, behandlades inte annorlunda i rättsligt avseende för att de var kvinnor, vilket Maryanne Kowalevski menar att de gjorde i 1300-talets Exeter. De åtnjöt, med Inger Dübecks ord, habilitet. Däremot kan man se deras begränsade kompetens (brist på dispositionsrätt över egendom) i formella skuldtransaktioner rörande större belopp. Viktigare var, att kvinnor ur de lägre samhällsskikten indirekt drabbades av kreditsystemets utformning. Det informella systemet krockade med det formella med skrivna skuldsedlar där de som inte kunde skriva, vilka var framförallt kvinnor ur de lägre skikten, var förlorare. Traditionellt kvinnligt hushållsarbete värderades inte lika högt som mäns arbete, och fick inte samma prioritet som andra skulder, även då de formellt borde ha haft det. Att kvinnor också hade skulder på mindre belopp än män att infordra har förmodligen också lett till att de överhuvudtaget inte kom upp till rätten, då det skulle bli dyrare om man förlorade ett fall än att avstå sin fordran.

En sammanfattande tolkning av självförsörjande kvinnors möjligheter blir, att kvinnor kunde klara sig som egna företagare, men att de också var mer sårbara i ett samhälle där kvinnan var formellt underordnad mannen och där den nödvändiga tilliten i ett ekonomiskt nätverk i hög grad vilade på informella kontakter och värderingar bland män.

Vi har sett att en del änkor fick stora problem på grund av obetalda skulder. Var detta för att de var kvinnor, för att de var ekonomiskt

oansvariga eller fanns det andra orsaker? Craig Muldrew poängterar sammankopplingen mellan moraliska omdömen och ekonomisk trovärdighet. För att få en djupare insikt i hur kvinnors ekonomiska relationer påverkade deras övriga sociala relationer måste fler bilder ur vardagslivet plockas fram. I nästa kapitel som handlar om mellanmänskliga konflikter får jag anledning att återkomma till skuldproblemet.

4. Konflikt - våld och okvädande i sociala relationer

Från våld och ära till ekonomi

Som Craig Muldrew visat, finns det en koppling mellan moraliska omdömen och kreditrelationer. Den språkliga nyckeln till denna koppling ligger i själva ordet kredit, som kommer från det latinska *credere*, tro, lita på. I svenskan har detta ord nästan enbart ekonomisk innebörd, men det engelska *credit* bär både betydelsen trovärdighet i ekonomiska sammanhang och allmän trovärdighet. På samma sätt som man i Sverige under 1600-talet talade om sitt ”goda namn”, ”rykte” eller ”ära”, talade man i England om ”*reputation*”, *name*” och ”*credit*”. Laura Gowing visar att *credit* mättes genom flera kombinerade faktorer, men också att den var genusbunden. Medan mäns *credit* ofta kopplades samman med den finansiella kredit de hade, dels för att etablera allmän trovärdighet, dels för att vara oberoende av mutor från de stridande parterna i rättssammanhang, kopplades kvinnors *credit* framför allt till hennes sexuella ärbarhet, men också till gransämja, hårt arbete och tystlåtenhet.²⁴⁹ Mer allmänt menar också Gowing att mäns *credit* vägde tyngre än kvinnors.²⁵⁰ Susan Dwyer Amussen betonar, liksom Craig Muldrew, att rikedom och dygd förenades i ordet *credit* från det sena 1500-talet. Hon visar bland annat exempel på att fattigdom ibland framhölls som den enda orsaken till att man inte skulle tro på en kvinnas vittnesmål.²⁵¹

Om en individs ekonomiska relationer hängde samman med det moraliska omdömet om denne, borde man finna klara kopplingar mellan kreditrelationer och människors beteende mot varandra. Därmed bör det finnas en koppling mellan ekonomiska relationer samt konfliktfyllda relationer, som uttrycker sig i våld och okvädande eller förtal. Även utan kopplingar till ekonomiska relationer kan dessa säga oss mycket om vardagslivets sociala struktur.

I skandinavisk forskning, liksom internationellt har man funnit att våldsmålen vid domstolarna minskat från medeltid fram till 1800-talet samtidigt som en ökning i mål av ekonomisk karaktär sker. I inter-

²⁴⁹ Gowing 1996 sid 51 ff.

²⁵⁰ Ibid. sid 239 f.

²⁵¹ Amussen 1988 sid 152.

nationell forskning talar man om en utveckling från våld till stöld medan man i skandinavisk forskning talar om en utveckling från våld till skuld, eller från brottmål till civilmål.²⁵² En annan tendens är att mål rörande förtal och okvädande kom att bli vanliga under senare delen av 1500-talet och under 1600-talet överstiga antalet våldssaker för att sjunka igen under 1700-talet.²⁵³

Kopplingen mellan ekonomin å ena sidan och våld och ärekränkning å andra sidan har inte behandlats i detalj i någon högre utsträckning. Orsaken till detta är att forskningen kring våld och ärekränkning tar avstamp i den kriminalhistoriska forskningen vilket får vissa konsekvenser för resultaten. Framförallt blir i de flesta statistiska jämförelser alla vålds- och ärekränkingsmål behandlade som brottmål och skilda från de ekonomiska som behandlas som civilmål, och som sådana inte intressanta för den som intresserar sig för brottslighet. Dätidens rättssamhälle använde sig inte av denna distinktion. Man anmälde sin granne för en resterande skuld likaväl som för skällsord.

Maria Ågren tar upp detta problem inom forskningen i en artikel i historisk tidskrift 1990. Hon betraktar en tvist som ”ett mål mellan två klart utpekade och relativt jämbördiga parter; den jämbördiga relationen yttrar sig i att svarandeparten hävdar sig inte ha gjort något fel och kanske rentav reser genkärsmål mot sin vedersakare”. Som brottmål betraktar hon mål mellan två klart utpekade parter, av vilka den ene uppenbarligen har ett (starkare) stöd i lagen och den andra intar en mer defensiv hållning. Även mellan formella ärenden av administrativ karaktär och tvister eller brottmål kan gränsen vara suddig.²⁵⁴

Hon menar också att den svenska utvecklingen ”från våld till skuld” egentligen inte skilde sig från den europeiska ”från våld till stöld”. Likheten var att rättsapparaten alltmer togs i anspråk av ärenden inom den ekonomiska sfären. De europeiska egendomsbrotten med ett växande proletärt befolkningsskikt kan jämföras med de ekonomiska tvisterna i ett Sverige där många människor ännu under 1700-talet hade någon anknytning till jord och skog.²⁵⁵ Men under detta århundrade kommer alltmer av dessa att förlora äganderätten till jorden och det är kring detta en stor del av skuldmålen rör sig.²⁵⁶

²⁵² Se bl a Ågren 1988 sid 481 ff, Söderberg 1990 sid 233 ff, Österberg 1993, Ylikangas m fl 2000 sid 102 ff.

²⁵³ Jarrick/Söderberg 1998 sid 44 ff.

²⁵⁴ Ågren 1988 sid 493.

²⁵⁵ Ibid sid 498.

²⁵⁶ Ågren/Johansson 1994 sid 150f.

Det råder relativ enighet inom forskningen om de generella utvecklingstendenserna kring det minskade våldet även om de närmare tidsangivelserna för när förändringarna skett och vilken typ av våld som minskade först varierar. Jan Sundin och Erling Sandmo ser t ex minskningen främst i det grova våldet, mord och dråp, medan mål kring lindrigt våld till och med ökar från början av 1600-talet till slutet av 1700-talet. Dessa variationer kan bero dels på olika sätt att föra statistik, dels på faktiska regionala skillnader.²⁵⁷ Vad det däremot råder delade meningar om är varför våldet under äldre tid var så utbrett och vad minskningen berodde på.

Flera tolkningsinriktningar anknyter till Norbert Elias teori om den västerländska civilisationsprocessen. Enligt Elias var medeltidens människor psykologiskt utvecklingsmässigt ur stånd att kontrollera sina, främst aggressiva, känslor. Därför var våldet så utbrett. I takt med den starka statens utveckling och dess monopolisering av våld lärde sig människor, med start vid hovet och genom nedsipprande till lägre samhällsskikt, efter hand en ökad affektkontroll vilket ledde till mildare seder.²⁵⁸ Även om man inte instämmer helt i Elias teori är de flesta forskare överens med honom om att en förändring i sederna har skett, vare sig detta beror på en påtvingad disciplinering ovanifrån eller en frivillig spontan civilisering.

Två svenska forskare som utvecklat teorier om sambandet mellan den ekonomiska utvecklingen och de minskade vålds- och ärekränkningmålen vid domstolarna är Arne Jarrick och Johan Söderberg. I *Människovärdet och makten* från 1994 presenterar de sin civilisationsteori. De ser de ökade komplexa ekonomiska relationerna som en orsak till minskat våld. Det utbredda våldet berodde, menar de, på intolerans mot andra människor. "Toleransen borde, åtminstone på sikt, övas upp när varje människa möter många andra som hon är obekant med, men ändå är inbegripen i ekonomiska och sociala mellanhavande med"²⁵⁹.

Redan 1990 resonerade Johan Söderberg, inte olikt Craig Muldrew, i en artikel om hur utvecklingen kunde ha gått till. Under enkla okomplicerade förhållanden, skriver han, byggde de ekonomiska förhållandena på personliga band, förtroenden och löften (och här känner vi också igen Börje Hanssens förtroendelån). Formella avtal var kostsamma liksom att vidta sanktioner för avtalsbrott. Därför var det personliga ryktet viktigt. Och därför var det viktigt att bemöta

²⁵⁷ Se bl a. Sundin 1992 245-251, Appel 1999 sid 195, Sandmo 1999.

²⁵⁸ För diskussion om Norbert Elias se bl a Österberg 1991, Jarrick/Söderberg 1993, Sandmo 1994, Appel 2000.

²⁵⁹ Jarrick/Söderberg 1994 sid 15.

anklagelser mot ens goda rykte. Om dessa förhållanden förändras, det vill säga om ”priset för att etablera formella avtal fallit, exempelvis till följd av ökad skriftlighet eller sjunkande kostnader för sanktioner, bör detta ha stimulerat en process där aktörerna kommer att fästa allt mindre vikt vid det personliga ryktet. Därmed faller också ryktesspridningens farlighet”.²⁶⁰ Tyvärr utvecklar Söderberg inte denna tolkningsmöjlighet, som jag menar lyfter fram en rationell sida i utvecklingen. (Man behöver inte gå till domstol för det finns andra lösningar.) I senare texter är det framförallt de komplexa ekonomiska relationerna²⁶¹ och den ökade introspektion som gör att människan lär sig empati och som i sin tur leder till minskat våld. (Man blir ”snällare” av att ha ekonomisk kontakt med många.)²⁶²

Andra forskare menar att minskningen i våldssaker istället för en civiliseringsprocess hänger samman med en statlig disciplinerings-, eller ackulturationsprocess. I den starka statens framväxt tvingades man frångå den folkliga kultur där våld utgjorde en naturlig del. Staten kom att konstruera begreppet våld som en kriminell handling, och samhället blev mer uppmärksamt på våldet.²⁶³

Aktörerna vid våldsmålen i Skandinavien tycks för det mesta ha varit jämbördiga parter och alla samhällsskikt har varit representerade. Man har dock funnit en förändrad social struktur över tid och ju närmare modern tid man kommer desto större andel våldsutövare kommer från samhällets lägre skikt.²⁶⁴ Våld inom hushållet, framför allt våld mot tjänstefolk, förekom också, men då det var tillåtet att aga barn och tjänstefolk behandlades denna typ av våld vid domstolarna endast då skadorna var allvarliga.²⁶⁵ Att ta till våld var inte socialt nedvärderande, men det var viktigt att våldet inte fick överhanden i samhället, därför togs också många lindrigare slagsmålsaker upp i rätten.²⁶⁶ Våldet har för det mesta utövats av män, men även kvinnor, framförallt i städerna, har varit inblandade i slagsmål. Kvinnors andel i våldsmål har under hela perioden legat lägre än männens, omkring 10-20% av det totala antalet aktörer med vissa undantag uppåt och

²⁶⁰ Söderberg 1990 sid 245 ff.

²⁶¹ Söderberg 1992 sid 87 ff.

²⁶² Jarrick/Söderberg 1993 sid 5-26.

²⁶³ T ex Lindström 1993 sid 3f, 17 samt 1994 sid 532 ff, Sandmo 1999 sid 163 ff, Ylikangas 2000 m fl. sid 111 ff.

²⁶⁴ Österberg/Lindström 1988 sid 94 f, Sundin 1992 sid 113, 256 f, Jarrick/Söderberg 1998 sid 69 f, 222 f. (De senare menar emellertid att majoriteten av våldet på 1600-talet var oftare mellan socialt ojämlika personer än senare.) Ylikangas med flera 2000 sid 76 f.

²⁶⁵ Lindström 1988 sid 94 f, Jarrick/Söderberg 1998 sid 67, Appell 1999 sid 287 f.

²⁶⁶ Se bl a Österberg/Lindström 1988 sid 55, Österberg 1991 sid 161, Jarrick/Söderberg 1998 sid 65 ff.

nedåt.²⁶⁷ Det våld de var inblandade i var oftast lindrigt och hade föregåtts av ekonomiska tvister eller ärekränkning.²⁶⁸ Att våldet ofta föregicks av ärekränkning är något som man noterat till fullo. Vad var då ära?

Äran

Ära kan, enligt Julien Pitt-Rivers, definieras som värdet av en människa i hennes egna ögon likaväl som i omgivningens ögon. Den är en uppskattning av dennes egenvärde, hans *anspråk* på självaktning. Den är också ett erkännande från omgivningen på detta anspråk, hans *rättighet* till självaktning. Men äran i det tidigmoderna samhället var inte enbart kopplat till allmänna omdömen, man kunde också dömas ärelös för grova brott såsom tidelag, mordbrand, "nidingsstöld". Emellertid är den äldre lagstiftningen diffus om vad som egentligen var "vanhedrande" handlingar.²⁶⁹ Hade man inte ära kunde man inte vittna, vara förmyndare eller fadder, uppnå burskap i en stad, tas upp i ett hantverksskrå eller agera saksökare i rätten. Å andra sidan kunde man genom ett kungligt utsänt ärebrev få igen förlorad ära. Erling Sandmo har i ett antal publikationer utifrån sin forskning utvecklat tankar om äran. Han menar att den folkliga uppfattningen om ära, "må ha vaert et kriterium på tilhørighet i videre forstand; kanskje kan man si at aere *var* tilhørighet".²⁷⁰ Men vad skulle man göra för att bli betraktad som en ärlig människa? Man skulle hålla sig inom gränserna för det acceptabla beteendet, vare sig det gäller gränser mellan människor och djur, sexualitetens gränser, gränsen mellan ditt och mitt eller gränser inom och mellan sociala hierarkier.²⁷¹ Att slåss för att försvara sin ära var inte heller vanärande. Under medeltiden var det vanligare att man slogs för att försvara sin ära än att man stämde antagonisten inför domstol. Under 1600-talet blir fallen av ärekränkningar vid domstolarna allt vanligare och våldsmålen minskar.²⁷²

I det tidigmoderna samhället var det nödvändigtvis inte så att den som talade sanning var ärlig, men den som var ärlig ansågs tala sanning. Sanningshalten i en utsaga bedömdes, och här hänvisar Sandmo till

²⁶⁷ Sundin 1992 103, 273 ff, Jarrick/Söderberg 1998, Sandmo 1992 sid 78.

²⁶⁸ Se bl. a. Sundin 1992 sid 106 ff, Taussi Sjöberg 1996 sid 123 ff, Jarrick/Söderberg 1998 sid 62 ff.

²⁶⁹ Montelius 1920 sid 55.

²⁷⁰ Sandmo 1994 sid 81 f, 1991 sid. 339 f.

²⁷¹ Sandmo 1999 sid 107 ff.

²⁷² Österberg sid 1987 sid 493 f, Ylikangas m fl 2000 79 ff.

Steven Shapin som studerat den vetenskapliga kulturen i England på 1600-talet, inte utifrån om den höll för empirisk prövning utan om den som stod för utsagan ansågs som pålitlig. Att kritisera sanningshalten i ett påstående var alltså lika med att ifrågasätta bärarens ära.²⁷³

Den som däremot blev ertappad med att tala osanning ansågs oärlig, och den som kom med osanna anklagelser om en annan människas ära betraktades som den värste lögnaren.²⁷⁴ De som dömts för andra brott som berörde äran, mördare, landsförrådare, tjuvar betraktades också som lögnaktiga personer.²⁷⁵

Den kollektiva och den individuella äran

Under äldre tid hade varje grupp en gemensam ära som deltagarna delade, och varje gruppindivid symboliserade den gruppens ära.²⁷⁶ Äran var för många grupper ett sätt att avgränsa sig nedåt mot andra sociala grupper. I ”Bödelns och Natmandens Uärlighet” visar Tyge Krogh på olika teorier om ursprunget till föreställningar kring bödeln och rackaren (natmanden) som de mest oärliga yrkesgrupperna. I den tidigmedeltida staden uppfattades också mjölnare och barberare, tullare och andra stadstjänare som oärliga. Man menade också att oärligheten kunde smitta av sig. Därför skulle man inte umgås alltför flitigt med dessa yrkesmän.²⁷⁷

Den kollektiva äran bars upp av individer. Om en individs ära var hotad skadade detta hela kollektivet. Dag Lindström, som studerat hantverkarkulturen under medeltid och tidigmodern tid, visar i ett flertal publikationer hur man därför inom hantverkarskråna upprätthöll en stark inre kontroll. Om en hantverkares eller köpmans rykte ifrågasattes riskerade denne att mista, inte bara sin rätt att utöva yrket utan också sin plats i stadsgemenskapen.²⁷⁸ Äran var starkt knuten till hushållet, och en del forskare framhäver just familjefadern som den främste upprätthållaren av äran under medeltiden.²⁷⁹

Från medeltiden fram till modern tid sker en förändring i synen på ära. Från att främst ha varit ett kollektivt attribut, kopplat till individens yrkestillhörighet och sociala, och därmed också legala status kom det att bli en privat angelägenhet. Dag Lindström menar att den

²⁷³ Sandmo 1999 sid 136 ff.

²⁷⁴ Magnus Erikssons stadslag. Rådstugubalken XXX.

²⁷⁵ Sandmo 1999 sid 140 ff. Se även Lindstedt Cronberg 1997 sid 210 ff.

²⁷⁶ Pitt.Rivers 1974 sid 21 f, 35 f.

²⁷⁷ Krogh 1994 sid. 36 f, 48.

²⁷⁸ Se bl.a. Lindström 1993

²⁷⁹ Ylikangas m fl 2000 sid 81.

hantverkarbundna äran i slutet av 1500-talet och början av 1600-talet fortfarande var huvudsakligen en kollektiv enhet. Lars Edgren visar exempel på att så sent som i början av 1800-talet användes det kollektiva ärebegreppet som ett aktivt sätt bland hantverkare i Malmö. Johan Söderberg hävdar däremot att det svenska rättsmaterialet från 1500- och 1600-talet tyder på att äran individualiserats redan då: ”hedern är inte nödvändigtvis knuten till lojalitet med familj eller släkt och säkert inte heller emot byn”. Ändå menar Söderberg att äran var något slags kollektiv enhet: ”oäran smittade av sig inte bara på släkten utan på lokalsamhället som helhet”²⁸⁰

Under 1600-talet kom äran att sättas högt på dagordningen i de svenska domstolarna. Förklaringarna till detta varierar. Bland annat framhålls förändringar i legal praxis. Lagtekniska skäl på 1600-talet gjorde det möjligt att stämma folk inför rätta för mindre förolämpningar. Dessutom ledde en strängare syn från statsmaktens sida mot våld, dels till att man drog ärekränkningar inför domstol istället för att möta dem med våld, dels att man anmälde fler fall av lindrigt våld än tidigare. Känsligheten för ärekränkningar ökade också, menar man, på grund av ståndssamhällets framväxt, där det blev nödvändigt för personer av rang, alltså självägande bönder, borgare, adel och präster, att avgränsa sig nedåt. Enligt denna tolkning var det nu som det sociala gapet mellan parter i respektive våld- och ärekränkningsmål växte. Inom de högre samhällsskikten stämde man sina antagonister för ärekränkning och inom de lägre svarade man på ärekränkning med våld. Det är också nu familjens minskade makt till förmån för den starka staten märks, och släkten kan inte i lika hög grad som tidigare skydda individens ära.²⁸¹

Inom den civilisationshistoriska tolkningsinriktningen tror man inte att minskningen av ärekränkningsmål och minskningen i våld skulle bero på disciplineringssträvanden från överheten. Det är snarare så att överhetens kontroll minskar, menar man.²⁸² Man framhåller här att människor genom den psykologiska utvecklingen helt enkelt blev mindre känsliga för ärekränkningar.

Våld och okvädande i Helsingborg

Det är i ovanstående sammanhang konflikterna i Helsingborg skall ses. Om en individs ära är sammankopplad med hans/hennes trovärdighet i

²⁸⁰ Söderberg 1990 sid 247.

²⁸¹ Ylikangas m fl 2000 sid 81ff.

²⁸² Jarrick/Söderberg 1998 sid 216.

ekonomiska sammanhang och man försvarade sin ära antingen genom att slåss eller genom att gå till domstol, så finns det stor anledning att studera vilka personer som var inbegripna i ekonomiska relationer och vilka som var inbegripna i konfliktrelationer. Även när inte ekonomiska frågor eller äran är uttalat föremål för konflikter kan målen kring dessa ge oss mycket information om människors sociala relationer. Endast sådana ord som syftade till personens oärliga vandel, exempelvis tjuv, var ärekränkande i formell mening. Andra ord, såsom hundsfött, vilket betydde att man liknade någon vid tikens könsorgan, var inte formellt ärekränkande då det inte var straffbart att likna ett djur eller ett djurs kroppsdel. Därför använder jag beteckningen *okvädesmål* om rättsliga konflikter rörande verbala angrepp, då okvädande kunde innehålla både formella ärekränkningar och allmänna skällsord. Som okvädande räknar jag också förtal. I min undersökning av våld- och okvädesmål som behandlats av kämnärsrätten eller rådstugan under perioden september 1680 till juli 1710, försöker jag få svar på frågor om konflikternas ursprung så långt det går, samt deras konsekvenser i ett längre perspektiv. Vilken roll spelade ett okvädesmål eller ett våldsmål för antagonisternas fortsatta relationer? Hur skilde sig mäns och kvinnors konfliktmönster från varandra? Var grälade man? Vem grälade man med?

I tabellerna är det antal incidenter och inte antal mål det är frågan om. I en del fall kärar någon mot en annan för okvädande medan den andre stämmer tillbaka för ”hugg och slag”. Jag har då behandlat detta som enbart en våldsamt konflikt. Ibland stämmer stadsvaktmästaren ett antal människor för ”bullen”. Det är då antagonisternas relationer jag tagit fasta på. Det är således inte alltid ”kärande” och ”svaranden” det rör sig om i tabellerna. Som svarande har jag i de fall det är tveksamt betraktat den som slår första slaget. Till de verbala konflikterna räknar jag också skrivna anklagelser mot, eller rykten om personer, därför att jag anser dem som uttryck för konflikter. De våldsamma konflikterna rör allt från örfilar, knuffar och hårdrag till misshandel och hot med dragen värja eller skadegörelse. Mord är sällsynt förekommande under perioden. Två barnmord behandlas men dessa har jag inte tagit med i beräkningarna.

HANDEL OCH VANDEL

Tabell 15. Rum för konflikter behandlade vid Helsingborgs kämnärsrätt och rådstuga 1680-1709 fördelat på antagonisternas kön.

Rum	Okvädande			Våld			S:a
	Enbart män	Enbart kvinnor	Bägge könen	Enbart män	Enbart kvinnor	Bägge könen	
Rättssalen	19		4	5			28
Skrivelse	4		1				5
Ölstugan	10			13		1	24
Landet/landsväg	3		2	6		1	12
Annans hem	14	1	2	20		3	40
Kärandens hem	7	1	2	15		7	32
Svarandens hem	8	1	4	4	3	10	30
Inom hushållet					1	4	5
Tullen	6	1	4	7		2	20
Gatan	11	5	7	15		5	43
Färjan		1	1	4		1	7
Gård, åker			4			3	7
Verkstad /mölla	10		1	3	1	3	18
Krambod/markn	2	1		2	1	5	11
Kyrkan		4		1	14		19
Okänt	9	6	5	22	1	5	48
S:a	103	21	37	117	21	50	349

Källor: GH RK, RR 1680-1709.

Gemensamma konfliktarenor

Gatan, landsvägen och tullbryggan var platser för konflikter av olika slag, mellan män och kvinnor, vuxna och barn. Arbetsplatserna var också arenor för konflikter mellan både kvinnor och män, men det betecknande är att de konflikter där kvinnor är inblandade är vanligare i kålgården eller ärtakern och på marknadsplatsen än vid verkstäder, möllor och liknande arbetsplatser. Dessa iakttagelser stämmer väl överens med vad som presenterats i tidigare forskning. Det var i det vardagliga arbetet kvinnor kom i konflikt med andra. Både med varandra och med män.²⁸³ Något annat som konflikterna i Helsingborg

²⁸³ Se t ex Lindstedt Cronberg 1997 sid 232 f, Jarrick/Söderberg 1998 sid 59 ff.

hade gemensamt med konflikter i andra städer, såsom t ex Paris, var att grälen och slagsmålen, åtminstone de som blev föremål för rättshandlingar, ofta skedde inför publik. Åran var en offentlig enhet, och angrepp på åran som skedde i det privata var inte så viktiga att bemöta som de som skedde inför publik. David Garrioch menar det var genom närvaron av vittne som ett gräl ökade i intensitet. Varje ord och varje rörelse i dispyter var menade att få full effekt. Man höjde rösten gradvis, så att så många som möjligt skulle höra. Man använde standardfraser som alla visste innebörden av, sedan kom de våldsamma uttrycken, viftandet med knytnäven under hakan, den andra slår undan näven, och sedan örfilen, alla rörelser öppna, teatraliska.²⁸⁴

En intressant iakttagelse är att många kvinnor var inblandade i våld i svarandens hem, medan våld mellan enbart män mycket oftare utspelade sig i kärandens hem än i svarandens. Vad beror detta på? En del av våldet i kärandens hem beror på att aggressiva berusade män, ibland soldater, gör intrång i hemmet till någon som de har något ouppklarat med. Dessa konflikter sker ofta kvällstid. Kvinnors del i våld i både kärandens och svarandens hem är mer knutet till dagtid och gäller i de flesta fall ekonomiska angelägenheter. Det kan röra sig om en kvinna som kommer för göra upp en skuld och blir utsatt för våld, som när änkan Annicka Lustig blev misshandlad av änkan Marna "Eggers" då hon kom och skulle kräva in en skuld. Det kan också röra sig om kvinnor som ensamma eller tillsammans med sin man tar till våld mot en besökare som har ekonomiska fordringar eller som klagat på något hantverksarbete. Ibland begränsar sig våldet till att man knuffar man eller stöter den ovälkomne besökaren genom dörren. Kvinnor är inte de som slår först i andras hem om det inte är fråga om väldigt nära grannar eller släktingar. Under kategorin "Inom hushållet" döljer sig våld inom familjen, antingen mellan man och hustru eller mellan föräldrar och barn.

Manliga konfliktarenor

Den plats eller det rum där konflikter mellan människor ägde rum kan säga en del om både relationernas art, och om hur människorna betraktade rummet. Som framgår av tabell 15 var det vanligt att män grälade med varandra i rättssalen och det förekom också att de slogs där. De manliga konflikterna vid rättsförhandlingar kan vara både mellan antagonisterna eller mellan en part och en av rättens ledamöter och är ofta orsakade av själva rättsprocessen. Endast i fyra fall

²⁸⁴ Garrioch 1986 sid 40 ff.

förekommer kvinnor i konflikter i samband med rättegångar. Vid två tillfällen är det *utanför* rådstugan och vid ett tillfälle riktas anklagelser mot en färjeman och hans hustru på laghuset. Rättssalen kan alltså betraktas som en specifikt manlig konfliktarena.

Ölstugan var också en specifik manlig konfliktarena liksom ”annans hem”. Även om de svenska myndigheterna försökte begränsa den privata öl- och brännvinsutskänkningen såg stadens myndigheter ofta mellan fingrarna med dessa ölstugor, så länge man inte serverade öl och brännvin under sabbaten. Att skilja mellan rent privata samkväm och drickande på privat ölstuga är svårt, men det faktum att majoriteten av de konflikter som sker i ”annans hem” har alkohol som förklarande och ibland förmildrande omständighet och att det ofta finns många vittnen till konflikterna tyder på att det är frågan om privata ölstugor. Orsakerna till konflikterna på ölstugorna är många gånger okända. Ofta startar de med att någon i fyllan sagt något kränkande som någon annan reagerat på med en örfil, och så har slagsmålet varit i full gång. De flesta av dessa fall slutar med förlikning, då man ”varit så över sig drucken” att man inte kommer ihåg vad man sagt.

I de fall det förekommer kvinnor i sådana konflikter är det hustrun i huset eller den serverande pigan som är inblandad, och ibland föremål för konflikten. Inga kvinnor tycks förekomma som gäster på sådana tillställningar. I ett fall har tre hustrur kommit för att hämta hem sina män.²⁸⁵ Gudrun Andersson menar att alkoholen nämns som förmildrande omständighet vid våldsmål inte bara för att den fördunklade sinnet utan också därför att det faktum att man drack tillsammans visade att man ju trots allt respekterade varandra.²⁸⁶ Vid en del fall har slagsmålen eller grälen uppstått på grund av att man vägrar skåla med, eller för, någon och därmed kränker dennes heder.²⁸⁷ Det är intressant att notera att på landsbygden i Jylland var det ovanligt att man nämnde alkohol i samband med slagsmål. Detta tolkar Hans Henrik Appel som att man inte anmälde slagsmål som skett i fylleri annat än om de ledde till allvarlig skada eller det låg en långvarig konflikt bakom.²⁸⁸ Man kan tänka sig att ett slagsmål vid en ölstuga i staden var mycket mer en offentlig tillställning än en motsvarande på landet, och att det därför var mycket viktigare att tillbakavisa kränkande ord där. Endast vid ett mål rörande våld i Helsingborg nämns det att en kvinna druckit. När en kalkslagerska stämmer en murmästare för våld

²⁸⁵ GH RK 1685.03.10.

²⁸⁶ Andersson, Gudrun 1998 sid 133 f.

²⁸⁷ RK 1696.11.06, 1696.11.10.

²⁸⁸ Appel 1999 sid 284 ff.

och utebliven lön vittnar många om att de sett och hört att hon var ”full och galen” då hon kom till bygget och krävde sin lön.²⁸⁹

De flesta våldsamma konflikter skedde mellan två antagonister, men det hände också att fler än två var inblandade. Slagsmål mellan fler än två män skedde oftast på krogen eller på väg hem från krogen. Dessa slagsmål är för det mesta strider mellan olika yrkes- eller sociala grupper, såsom hantverkargesällar och soldater eller båtsmän. De slagsmål mellan fler än två parter där kvinnor deltar, sker ofta i det kombinerade hemmet och arbetsplatsen.

Kvinnliga konfliktarenor

I flertalet av konflikterna där kvinnor är delaktiga är också män delaktiga. Det finns emellertid en konfliktarena som var exklusivt kvinnlig, nämligen kyrkan. Våldet som här tillämpas är av speciell karaktär och möjligen är det lite tveksamt att benämna allt ”våld”. Genom att sträcka ut en arm eller ett ben hindrade man någon annan från att komma fram till kyrkbänken. I en del fall knuffade man ut någon som redan satt i bänken. Vid något tillfällen valde man att demonstrativt, möjligen med en viskning, lämna den bänk man hade på grund av att man inte ansåg sig kunna sitta bredvid en lösaktig kvinna.

I kyrkan hade kvinnan en chans att visa upp sig både som dopfadder och som besökare. Och platsen man satt på som besökare visade ens sociala status. De förnämsta satt i de främsta bänkarna, gifta kvinnor satt framför ogifta och äldre kvinnor hade högre rang än yngre. Gräl om platsen i kyrkan är ett välkänt fenomen, inte bara i Norden.²⁹⁰ En enkel förklaring till kyrkobänksgrälen ger kyrkorådet vid sitt sammanträde den 12 augusti 1699, nämligen att ”det finns alltid gott om plats på manfolksraden men alltid mangel på kvinnoraden”. Bråken i kyrkbänkarna skulle alltså enbart bero på att det var trångt och man knuffades för att få någonstans att sitta. En sådan förklaring är dock inte tillfredsställande. Det var inte så enkelt att man inte fick plats. Man fick inte den plats man ansåg sig berättigad till enligt den rang man ansåg sig ha. Örtivelaktigt var det ändå trängre på kvinnosidan. Varför var det så? Ett allmänt kvinnoöverskott på grund av krigstiden är en förklaring, men den är inte tillräcklig.

Jag har i tidigare kapitel behandlat frågan om kvinnornas roll som dopfaddrar och konstaterat att kvinnorna dominerade i detta kyrkliga sammanhang. 1682 stäms flera borgare för att inte ha varit på

²⁸⁹ RK 1691.02.26, 1691.04.23.

²⁹⁰ Se bland annat Amussen 1988 sid 137-144, Larsson 1999 sid 156 ff.

högmässan under stora böndagen. Männerna som stäms, för det är uteslutande män, ger som förklaring till att de inte varit i kyrkan bland annat att de varit tvungna att stanna hemma för att se om huset eller passa barn då hustrun och tjänstefolket varit i kyrkan. Detta tolkar jag som att kvinnorna var mer angelägna än männen att gå till kyrkan. De religiösa skälen till detta uttalar jag mig inte om, men vilka skälen än var menar jag att kyrkan, oavsett det numerära förhållandet mellan män och kvinnor i staden, var en kvinnlig kulturell och social arena på mer än ett sätt, såsom ölstugan och rättssalen var en manlig. Det faktum att kvinnorna grälade just i kyrkan och inte i rättssalen ser jag också som att kvinnorna betraktade kyrkorummet som "sitt". Ett annat stöd för min tolkning hämtar jag i Malin Lennartsson avhandling *I säng och säte. Relationer mellan kvinnor och män i 1600-talets Småland*. Hon visar där att kyrkan, dvs. domkapitlet, till skillnad från den världsliga rätten, ofta tog kvinnors parti i äktenskapsmål.²⁹¹ Skälen till detta kan vara olika, men vilka de än är, tycks det som om kvinnan tydde sig till kyrkan i större utsträckning än vad män gjorde.

Kvinnor och män som aktörer i okvädande och slagsmål

Män och okvädande

I tabell 16 redovisas okvädandemål mellan män. Hantverkarna är mest förekommande i dessa mål. Om man ser på de olika gruppernas andelar i konflikterna mot bakgrund av respektive grupps andel av befolkningen är däremot rådmännen, som utgjorde mindre än en procent av befolkningen, de mest aktiva, följt av de lägre tjänstemännen.

Som påpekats tidigare var stadens tjänstemän, och speciellt tulltjänstemännen en grupp som ofta kom i konflikt med andra. Konflikterna mellan tullare och andra uppstod för det mesta vid tullstugan eller på bryggan och bakgrunden till dessa har berörts i tidigare avsnitt. Konflikter med stadsvaktmästare uppstod i regel i frågor rörande stadens ordning och ekonomi eller vid exekution av stadens ärende, såsom infordring av skatter, böter eller annat i hemmet. Stadsvaktmästaren klagade ofta över att man överfallit honom med smådeord då han utträttade stadens ärende.

²⁹¹ Lennartsson 1999 sid 322 ff.

I kapitlet om kreditrelationer behandlade jag köpmän och rådmän som en grupp, därför att rådmännen ofta drev köpenskap och därmed hade samma ekonomiska roll som köpmännen. Här försöker jag skilja ut rådmän och förtroendevalda för att se om de hamnade i gräl på grund av sina ansvarsposter. Som vi ser av tabell 16 kårade köpmän sällan mot hantverkare. Då de gjorde det var det i samband med öldrickande eller på grund av beskyllningar från ena eller andra hållet om misskötsamhet i arbetet, fusk med mått eller dylikt.

De gräl rådmännen och de förtroendevalda hamnade i rörde oftast deras funktionella roll. I pågående rättsförhandlingar kunde man exempelvis attackera rådmännen och säga att de inte var värdiga sitt ämbete, om man var missnöjda med skattesättning kunde man säga att rådmännen inte betalade skatt eller att de köpt sina ämbeten. Konflikter pågick givetvis också mellan rådmän. Troligen mycket mer än vad som kommer fram i protokollen. Under hela den period jag undersöker fanns, som redan nämnts och som utförligt skildrats i *Helsingborgs historia IV: 1*, djupgående motsättningar inom magistraten. De allvarligaste konflikterna mellan rådmännen, där även okvädande var viktiga ingredienser, behandlades inte på rådstugan utan av hovrätten eller kommissorialrätten.²⁹² Hantverkarna kårade främst inom den egna gruppen.

Tabell 16. Manliga antagonister i okvädesmål i Helsingborg 1680-1709 fördelat på yrkestillhörighet

Kårande	Svarande							S:a
	Gesäll	Hant.	Lä. tj.	Köpm.	Rådm.	Hö. tj.	Övr.	
Gesäll	2	4						6
Hant	4	23	3		1		1	32
Lä. tj.	2	10	1			1		14
Köpmän		5	1		3		1	10
Rådman		8	4	2	1		1	16
Hö. tj.		1	3	2	4	1		11
Off/präst		2	2	1	1	1	1	8
Övr.		2	4	1				7
S:a	8	55	17	6	10	3	4	103

Källor: GH HRK, HRR 1680-1709.

²⁹² Se Johannesson 1969 a. sid 334 ff.

På svarandesidan är de lägre tjänstemännen fler än på kärandesidan. Detsamma gäller för hantverkarna. Däremot är de högre tjänstemännen, rådmännen och köpmännen färre på svarandesidan. Det var alltså vanligare att män ur det högre samhällsskiktet stämde män ur mellanskiktet för okvädande än tvärtom. Detta kan tolkas på olika sätt. Antingen angrep inte män ur det högre skiktet hantverkare med okvädningsord lika mycket som de själva blev angripna av dessa. Eller också kan det vara så att rådmän och högre tjänstemän var extra känsliga för verbala angrepp från individer ur lägre sociala skikt.

En tredje tolkning är att männen ur mellanskiktet inte ansåg att det var lönt att stämma män ur det högre skiktet, för att de inte såg det troligt att vinna ett sådant mål. Den senare tolkningen anser jag den minst troliga.

De verbala angrepp som riktade sig uppåt i samhällshierarkin ser, genom de former de tog, mer ut som gräl mellan likar. Det är skötsamma hantverkare som genom att de betalar skatt anser sig ha rätt att genom skrivelser eller muntligt kritisera den samlade magistraten i frågor som rör stadens styrelse, eller ifrågasätta enskilda rådmäns kompetens. I dessa mål framstår det att hantverkarna är väl medvetna om sina rättigheter som burskapsägande män. Under den aktuella perioden fanns det så mycket oenighet inom magistraten att om en hantverkare velat stämma en rådmän inför rätta behövde han inte frukta att stå emot ett enigt råd. Han borde kunna söka stöd bland den aktuella rådmannens fiender. Nej, rättssalen är den plats där hantverkare och män ur det högre skiktet synes mest lika. De ord som rådmännen, och även de köpmän som stämmer hantverkare, klagat över, är inga grova skällsord som "tjuv" eller "skälm", utan snarare "ohövligt tilltal", dvs. att man inte tillmätt dem den aktning de ansåg sig vara värda. I andra fall finns alkoholen med som förklarande faktor och hantverkaren är snar att be om förlåtelse.

Det tycks alltså som om sociala skillnader är ett hinder för okvädande. Det är åtminstone mellan sociala likar, eller i de fall en av parterna uppfattar att social likhet föreligger, som okvädanden blir viktiga att besvara. Pierre Bourdieu har visat att bland kabylerna, ett nordafrikanskt bondefolk, var spelet om äran främst ett spel mellan jämlikar. Den som utmanade en man som var oförmögen att anta utmaningen vanhedrade sig själv. En utmaning var värd att antas endast om den kom från en jämbördig.²⁹³ Visserligen talar Bourdieu om jämlikhet i fråga om heder, inte om social jämlikhet. Men om vi utgår från vad som sagts tidigare, att varje grupp hade en gemensam ära som

²⁹³ Bourdieu 1986 sid 25-44.

deltagarna delade, så bör jämlikhet i fråga om heder eller ära i vårt fall kunna vara liktydigt med social jämlikhet. Det kan alltså ha förekommit skällsord mellan sociala olikar, men var de sociala skillnaderna mellan dem tillräckligt tydliga, fick kanske den svagare finna sig i kränkningen, medan den starkare inte nedlät sig att ta upp en strid med den svage. En annan orsak till att ärekränkningar inom den egna gruppen var viktiga att bemöta, är att det är i den egna gruppen man var beroende av att bekräftas.

De verbala konflikterna mellan män inom hantverkarledet slutade ofta med förlikning på ett tidigt stadium, ibland hade man förlikats redan före rättegången. Därför är det svårt att avgöra i vilka situationer grälet utlösts. Som redan nämnts utspelade sig många gräl mellan män på ölstugan och kan därför tillskrivas alkoholen. Det uppstod också konflikter mellan manliga hantverkare på arbetsplatsen eller i hemmen, och då kunde det gälla oenighet i ekonomiska frågor, såsom hyra eller betalning för gjort arbete.

Kvinnor och okvädande.

I de okvädesmål där kvinnor deltar finner vi i vissa avseenden ett annat mönster än i de mål som rör okvädanden man mot man. De ledde i högre utsträckning än männens till förlikning på ett tidigt stadium varför det här är svårt att se i vilka situationer grälen uppkom. Då hustrur till ospecificerade borgare och arbetare, soldathustrur, änkor och en del ”kvinfolk” som kan vara ogifta mödrar är svåra att skilja åt, och då deras borgerliga status var osäker har jag behandlat dessa kvinnor som ospecificerade. Det är denna grupp som är de mest aktiva som kärende i konflikter mellan kvinnor. Med betraktande av att denna grupp utgjorde ca 4% av stadens befolkning är den höga andelen i okvädesmålen desto mer markant. (Tabell 17a). De som de kärar emot är främst andra ospecificerade, hustrur till hantverkare eller lägre tjänstemän. Med tanke på hantverkarnas stora andel av befolkningen är det inte förvånande om denna grupp är mest representerad i tabellerna. Det är när det motsatta förhållandet råder, som ovan, som vi bör vara uppmärksamma. Varför kärar de ”ospecificerade” kvinnorna så mycket mer mot kvinnor än mot män i okvädesmålen?

Tabell 17 a. Okvädesmål med kvinnor på både kärke- och svarandesidan vid kämnärs- och rådstugurätten i Helsingborg 1680-1709.

Kärke	Svarande					S:a
	Piga	Ospec.	Hantv.	Lä. tj.	Hö. tjä	
Piga	1	1	1			3
Ospec.	1	2	4	3		9
Hantv.		1	2	1		4
Lä. tj.			2			2
Köpman			1		1	2
Hö. tj.					1	1
S:a	2	4	10	4	2	22

Källor: GH HRK, HRR 1680-1709.

Anmärkning: Kvinnorna fördelade på makes/faders yrkestillhörighet.

Av tabell 17 b ser vi att det mest är hantverkarhustrur och hustrur till lägre tjänstemän som kärar mot män. Det bör understrykas att även om hantverkarskiktet kategoriserats som *ett* mellanskikt fanns det stora skillnader i social status inom detta skikt. Många hantverkare låg närmare det lägre skiktet än de rikare hantverkarna. Inom de "ospecificerade" fanns det också stora skillnader. De lägre tjänstemännen kom ofta ur hantverkarledet och hade många gånger lägre social status än hantverkare. Många av hustrurna till de lägre tjänstemännen, som Marna Eggert Fredrikssons, sjönk också ofta i social status då de blev änkor. Kvinnorna ur dessa tre grupper delade således i stort sett vardagslivets villkor, utom på en punkt. De ospecificerade hade en osäker juridisk och ekonomisk, och därmed också social status.

KONFLIKT – VÅLD OCH OKVÄDANDE

Tabell 17 b. Okvädesmål med kvinnor enbart på kändesidan vid kämnärs- och rådstugurätten i Helsingborg 1680-1709.

Kärande	Svarande						S:a
	Dräng	Soldat	Ospec	Hantv.	Lä. tj.	Rådm.	
Piga	1			2			3
Ospec				2			2
Hantv.		1		5			6
Lä. tj.				4	1		5
Köpman/rådmän		1	1			1	3
S:a	1	2	1	13	1	1	19

Källor: GH HRK, HRR 1680-1709. Anmärkning: Kvinnorna fördelade efter makes/faders yrkestillhörighet.

Konflikterna rörde sig alltså mellan individer som i viss bemärkelse kunde betraktas som sociala likar. Kvinnorna ur det lägre skiktet som endast hade sig själv att lita till, och hade en osäker juridisk, ekonomisk och social status var emellertid extra känsliga för kränkande ord. Hantverkarhustrurna, som vistades i samma miljöer som de förra, konkurrerade i mångleriet med dessa, arbetade inom hantverket eller bedrev köpenskap inom hantverkaryrkets ramar, kom lika ofta som kvinnorna ur det lägre skiktet i gräl i det vardagliga arbetet. Men med den säkerhet deras status som hustrur inom det etablerade borgerskapet gav dem, var de inte så känsliga för de kränkningar som riktades mot dem underifrån, från kvinnorna ur det lägsta skiktet. Däremot var de känsliga för mäns kränkningar.

Då vi inte kan veta något om de konflikter som inte anmäldes till domstol måste det tas i beaktande att kvinnorna ur det lägsta samhällsskiktet kanske inte anmälde okvädande från män för att de ansåg det utsiktslöst att vinna i sådana mål. Det finns dock exempel på att kvinnor kunde vinna mot män i sådana saker. Britta, soldaten Arnold Skogs hustru stämde en remsmidare för att ha skällt henne för tjuv. Remsmidaren fick böta för skällsord.²⁹⁴ Liksom för männen får vi ändå hålla det öppet att en del kvinnor ur det lägsta skiktet fick finna sig i skällsord från högre skikt. De okvädande som var av betydelse att bemöta, kom från sociala likar, men det fanns också fanns en genusbunden faktor i det sätt man blev ”like” med någon.

²⁹⁴ GH RK 1708-04-16.

Gudrun Andersson fann i sin undersökning av verbala angrepp i Askers härad under 1600 och 1700-talen att det främst är "hustrur" som utsätts för okvädande, något som hon tolkar som att okvädande riktade sig mot hushållet. Inte så att ett angrepp mot kvinnan var ett indirekt angrepp mot mannen, utan att angreppen på en hustru betraktades som mer allvarliga än angrepp mot en ogift eller änka då de kunde få konsekvenser för hela hushållet. Mina resultat ger underlag för en annan tolkning. Det är främst de hustrur som har en förhållandevis självständig position, som råkar ut för verbala angrepp från män.²⁹⁵

När det gäller tjänstefolkens inblandning i okvädesmål finns det troligen ett större mörkertal än för andra grupper. Husbondefolket hade rätt att näpsa sitt tjänstefolk. Därför förekom det med all säkerhet mer gräl mellan husbönder och tjänstefolk än vad som framkommer i rättsprotokollen.

Till skillnad från i skuldmålen är änkornas andel av aktörerna i våld- och okvädesmålen små. Bara sex av de 40 kående kvinnorna i okvädesmålen var änkor. Det tycks ha varit speciella situationer som ledde till kränkningarna. Stadsvaktmästaren Gert Rasmussons hustru och sedermera änka Karna anmälde Per Jönson handskmakare och hans hustru i samband med ett gräl år 1703 då de bodde i samma hus. Motsättningarna mellan dem tycks ha vuxit. Per Jönson mer eller mindre förföljde Karna som anmälde honom för skällsord två gånger efter det att hon blivit änka.²⁹⁶ Bengta Pål slaktares änka anmäler en vävare som hyrde bostad hos henne men tar tillbaka anmälan. De övriga änkorna var soldatänkor och en änka med okänd men troligen låg ställning.

De män som anklagar kvinnor för okvädande är tjänstemän (Tabell 17 c), både tulltjänstemän och stadsvaktmästare. En del av dessa gräl härrör från konflikter antingen vid tullbryggan eller vid exekutionsärenden, andra hänger samman med mer privata uppgörelser. Det är få köpmän och rådmän som stämmer kvinnor för ärekränkande tal. Vi kunde konstatera att hantverkarmännen kom i gräl med överhetspersoner i samband med rättegångar eller rådstugusammanträden. Då kvinnorna utgjorde endast ca 20% av de agerande i rättsmål och de inte deltog i de allmänna rådstugusammanträdena, blir det antal kvinnor som kommer på kant med rådmännen i rättsfrågor automatiskt mindre än männens. Däremot kunde kvinnor mycket väl ifrågasätta både skatter och andra stadens beslut. De som i sådana fall blir föremål för

²⁹⁵ Andersson, Gudrun 1998 sid 155 f.

²⁹⁶ Per Jönson benämns som slaktare en gång, men om det är en felskrivning eller han sysslat med bägge yrkena är oklart. GH RK 1703.12.17, 1704.11.29, 1706.09.18.

kritiken är de tjänstemän som nämnts ovan, vilka skulle exekvera ärendena.

Tabell 17 c. Okvädesmål med kvinnor enbart på svarandesidan vid kämnärs- och rådstugurätten i Helsingborg 1680-1709.

Kärande	Svarande					S:a
	Piga	Hantv.	Lä. tj.	Köpm.	Hö. tj.	
Hantv.	2	3	1			6
Lä. tj.	1	5			1	7
Rådman			1			1
Hö. tj.	1	1		2		4
S:a	4	9	2	2	1	18

Källor: GH HRK, HRR 1680-170

Anmärkning: Kvinnorna fördelade efter makes/faders yrkestillhörighet.

Pigorna stäms för okvädande eller förtal av olika orsaker. Två stäms av sina husbönder för att ha talat illa om dem och tar genast tillbaka vad de sagt. Två stäms av män för att de anklagat dem för att vara fäder till deras barn, något som männen såg som kränkande. I det ena fallet får pigan böta för "obevislig påbördan" men i det andra fallet kommer man fram till att mannen är fadern.

Bland de svarande kvinnorna finns nio änkor, alltså något mer än bland de kärande. Bland annat stäms Marna, Eggert Fredriksons änka två gånger för okvädande, men det finns också ett par änkor som inte syns tidigare i materialet som stäms för förtal.

Som vi såg i kapitel 3 hade flera av de yrkesverksamma kvinnorna skuldrelationer med köpmännen. Om dessa relationer gett upphov till gräl är det inget som framkommer i källmaterialet. Här kan kombinationen av ekonomiskt beroende och sociala skillnader ha betydelse. De socialt likställda människor man var skyldig pengar eller hade lånat ut pengar till kunde man gräla med och stämma inför rätta, men de rikare, som hade högre social status kan det ha varit viktigt att stå på god fot med, för att försäkra sig om lån i framtiden.

I de flesta fall rör sig alltså grälen mellan kvinnor i deras närmaste grannskap, mellan individer av ungefär samma sociala och ekonomiska status och som tycks ha känt varandras personhistoria väl. Ibland förekommer stöldbeskyllningar som tyder på att man lånade saker av

varandra eller använde samma utrymmen. Flertalet av de kvinnor som var inblandade i gräl hörde till de ekonomiskt aktiva bland hantverkarna, det lägre borgerskapet eller soldathustrurna.

Våld mellan män

Våldsmålen skiljer sig från okvädesmålen på ett par punkter. Andelen kärande tjänstemän i våldsmål mellan män är betydligt mindre än kärande i okvädesmål. (Tabell 18) Det våld som tulltjänstemän var inblandade i skedde mest mellan tulltjänstemän. Orsaken till detta kan vara protektorialplakatet, som innebar att våld mot kungens tjänare straffades med döden.²⁹⁷ Däremot utgör de lägre tjänstemännen en stor andel bland de svarande, sett till deras andel av befolkningen, och här utmärker sig Jonas Löfman som stäms fem gånger för överfall eller slagsmål. Även rådmän kärar mindre i våldsmål än i okvädesmål.

Tabell 18. Manliga antagonister i våldsmål behandlade av kämnärsrätten och rådstugan i Helsingborg 1680-1709 fördelade på yrkestillhörighet.

Kärande	Svarande								S:a	
	Ungd.	Soldat	Hantv.	Lä. tj.	Köpm.	Rådm.	Hö. tj.	Präst		Övr.
Ungdom	3	1	7	3	1			2	2	19
Soldat		1	2							3
Hantverk	5	8	19	5	3	1		1	4	46
Lä. tj.	1		1	4		1	2			9
Köpman		1	6	1			1	1	1	11
Rådman		3	1	1	1	2	1	1		10
Hö. tj.				1						1
Off/Präst	2	1	2	2						7
Övr	2	1	3		3				2	11
Summa	13	16	41	17	8	4	4	5	9	117

Källor: Källor: GH HRK, HRR 1680-170

De enda ungdomar som kärar i okvädesmålen är gesäller. I våldsmålen finner vi bland ungdomarna både gesäller, drängar, barn och studenter, och de utgör en stor andel bland de kärande. Detta innebar inte, att

²⁹⁷ "Protektorial för sjötullsbetienter" 16 nov 1695 (med hänvisning till liknande plakar 1623 och 1682) stadgade dödsstraff för våld mot tulltjänstemän i deras tjänst och dubbla böter för smädesord. Schmedemann 1706 sid 1432-1434.

denna grupp inte utsattes för okvädande. Snarare var det så, som tidigare nämnts, att barn, drängar och gesäller i stor utsträckning fick tolerera verbala övergrepp från vuxna, och troligen inte skulle få stöd av domstolarna om de anmälde sin husbonde eller någon annan vuxen. I husbonden hade rätt att näpsa sitt tjänstefolk, och det var oftast bara om skadorna blev allvarliga som man anmälde sådant våld.²⁹⁸ Ibland förekom det att någon anmälde sin husbonde men denne friades. I gruppen ungdom finns även tre barn som blivit slagna av vuxna då de lekt. Gesäller, men även studenter, deltog ofta i krogslagsmålen eller slagsmål på gatorna, varför de också finns bland de svarande.

En grupp som verkar ha varit mer snara att ta till våld än andra är soldaterna. Andra forskare har också noterat denna tendens. Eva Österberg som studerat våldsbrott i Uppland vid mitten av 1500-talet och Kenneth Johansson, som studerat detsamma i Allbo härad före, under och efter Kalmarkriget, ser bägge en överrepresentation av ryttare, knektar och båtsmän i våldsmål. En förklaring till detta ser båda i en parallell till det som i Amerika kallas "the violent veteran model". Soldater som kommer hem från krig har fått en sådan aptit på våld att det tenderar att bli den enda vägen för dem att lösa konflikter.²⁹⁹ Detta kan vara förklaringen till att soldaterna i Helsingborg stod för en stor andel av de till synes oprovocerade överfallen på landsvägen och på gatorna under kvällstid. En ytterligare förklaring, som också Österberg och Johansson är inne på, är troligen det faktum att de bar vapen. De slagsmål de deltog i, som ofta skedde på kvällar eller i krogmiljö, ledde oftare till allvarligare skador än andra.

Det våld hantverkarna deltog i förekom mest inom den egna gruppen. I sex fall kärar köpmän mot hantverkare. När man ser närmare på vilka dessa köpmän var finner man att de inte tillhörde köpmannaeliten utan, som i Hans Ståhles fall, var köpmän som i andra sammanhang tycks ha legat socialt nära hantverkarna. Hans Ståhle (f30) finns med i hantverkarnas och färjemännens dopfaddernätverk. Hans far var stadsvaktmästare och hans hustru dotter till en möllare.³⁰⁰ Man kan alltså konstatera att hantverkarna höll inne med våldet gentemot individer från högre samhällsskikt även om man kunde rikta okvädanden mot dessa. Till en del kan detta förklaras med att statens tjänstemän och rådmännen var skyddade mot våld i lagen, men då mycket våld föregicks av okvädanden kan man med stöd i tidigare resonemang sluta sig till att det var det sociala avståndet hindrade våld.

²⁹⁸ Se bl a Österberg/Lindström 1988 sid 55, Österberg 1991 sid 161, Karlsson Sjögren 1998 sid 158 ff, Jarrick/Söderberg 1998 sid 65 ff.

²⁹⁹ Österberg 1996 sid 108 f, Johansson 1997 199-236.

³⁰⁰ LLA HSA Bouppt. 1691.05.06 1692.01.13.

Denna tolkning strider mot de resultat som Arne Jarrick och Johan Söderberg kommit fram till i studier av brottsstrukturen i Stockholm vid slutet av 1600-talet och början av 1700-talet. De finner där att okvädande utspelade sig mer inom samma sociala skikt än våldet. Vad denna skillnad beror på är svårt att säga. Möjligen kan det bero på olika sätt att kategorisera människor socialt. Men det kan också vara så att våldet faktiskt kan ändra riktning beroende på konjunkturer och lokala förhållanden.

Kvinnor och våld

Kvinnor deltog i våldsamma konflikter, både som förövare och offer. Vissa skillnader i konfliktmönstret mellan kvinnor ur olika samhällsgrupper framträder emellertid i materialet.

I Tabell 19a presenteras de våldsmål där kvinnor deltog både som käre och svarande. Av tabellen framgår att även köpmanshustrur deltog i våldsamma konflikter. Detta våld var uteslutande det som tog plats i kyrkan. Det är hustrur till de köpmän som inte har uppnått en säker position inom eliten, och som fortfarande socialt tillhör hantverkarsiktet, såsom Hans Stähles hustru, som strider om plats i kyrkan. I ett fall hade en skomakarhustru fått kyrkorådets tillåtelse att på grund av sin ålder sitta i samma bänk som Jesper Helts hustru, Jonas Löfmans syster. Riktigt vilken ställning Jesper hade vid tiden för kyrkobänksstriden är osäkert. Han hade varit köpgesäll, och bedrev viss handel. Hans hus låg i anslutning till tullbryggan och vid några tillfällen tycks det som han arbetat som visitör. Han blev gästgivare 1711. 1699 taxerade han för 1 1/2 håll, alltså mindre än Joris Johansson som taxerade för 2,5 håll samma år. Hantverkarhustrur som tog del i våldet i kyrkan var i en del fall sådana som strävade uppåt i samhället. Det var ytterst sällan rådmanshustrur var inblandade i våldsamma konflikter. Våldet där hantverkshustrur, pigor och kvinnor ur lägre skikt var delaktiga gällde ofta arbete eller ekonomiska frågor. 15 våldsamma konflikter där kvinnor var inblandade, det vill säga 21% rörde sig om ekonomiska relationer. Motsvarande siffra för de där enbart män var inblandade var tio vilket är lika med knappt 10%.

Om vi ser på de ospecificerade kvinnorna upptäcker vi att fler kvinnor ur denna grupp är svarande i våldsmål till skillnad från vad som var fallet i okvädesmålen. Detta styrker på ett sätt den tolkning av dessa kvinnors beteende jag tidigare presenterat. Om dessa kvinnor var känsliga för angrepp mot deras ära kan de haft två vägar att försvara denna, dels att inför rätten anklaga förövaren för okvädande, dels att slåss, och då själva bli anklagad för detta inför rätten.

KONFLIKT – VÅLD OCH OKVÄDANDE

Tabell 19 a. Våldsmål med kvinnor på både käre- och svarandesidan vid kämnärs- och rådstugurätten i Helsingborg 1680-1709.

Käre	Svarande					S:a
	Piga	Ospec.	Hantv.	Köpm.	Rådm.	
Piga	2	2	1			5
Ospec.	1	2				3
Hantverk	2	4	6	2		14
Lä. tj.				1		1
Köpm.			1		1	2
Hö. tj.				1	1	2
S:a	5	8	8	4	2	27

Källor: GH HRK, HRR 1680-1709.

Anmärkning: Kvinnorna fördelade efter faders/makes yrkestillhörighet.

I Tabell 19 b presenteras mäns våld mot kvinnor. Två fall rör makens våld mot hustru, ett fall rör en husbondes våldtäkt av pigan och ett fall en husbondes tuktan av sin piga.

Tabell 19 b. Våldsmål med kvinnor enbart på käre- och svarandesidan vid kämnärs- och rådstugurätten i Helsingborg 1680-1709.

Käre	Svarande					S:a
	Ospec.	Hantv.	Lä. tj.	Köpm.	Okänt	
Piga	2	2	1			5
Ospec.		3	1			4
Hantverk	1	15	1			17
Rådman				1	2	3
S:a	3	20	3	1	2	29

Källor: GH HRK, HRR 1680-1709.

Anmärkning: Kvinnorna fördelade efter faders/makes yrkestillhörighet.

Våld inom hushållet har studerats relativt väl inom forskningen och man anser att det ingått som en naturlig del i husbondens tuktan av sin hustru och sitt husfolk, men att det ändå kontrollerades av grannar då

det var viktigt att det inte gick till överdrift. Våldtäkt var inte acceptabelt.³⁰¹

En stor del av våldet mellan män och kvinnor i Helsingborg utövas faktiskt av hantverkare mot andra hantverkares hustrur. Det är i vardagliga situationer män och kvinnor råkar i konflikt med varandra. Det som förvånar en nutida betraktare är att följderna inte blir särskilt omfattande. Vid ett tillfälle stäms tullvisitören Jonas Löfman för att ha "trakterat" en gravid möllarhustru illa med "hugg och slag", men när saken kommer upp för rätten antecknas den som förlikad och opåtalad. En gång stäms en skomakare för att ha sparkat en murmästares hustru och dragit henne i håret i hennes hem. Saken slutar med förlikning även om skomakaren fick böta för "pust och hårdrag".

Änkor förekom, liksom i okvädesmålen, inte lika mycket som hustrur och ogifta i våldsmålen, men det kunde hända att en rik änka som Johanna Axelsdotter råkade ut för våld. Vid ett tillfälle kom snickaren som gjort kistan till Johannas andre make Jöns Bengtson, hem till Johanna på kvällen och började skruva av kistlocket eftersom han inte har fått betalt för lackeringsarbetet (om Jöns Bengtson låg i kistan förtäljer inte historien). När Johanna försökte ta locket från honom hade han tagit henne om livet och kastat henne på en bänk.³⁰²

Tabell 19 c. Våldsmål med kvinnor enbart på svarandesidan vid kämnärs- och rådstugurätten i Helsingborg 1680-1709.

Kärande	Svarande				S:a
	Ospecc.	Hantv.	Lä. tj.	Rådm.	
Barn/ungdom	1	4			5
Hantverk		3	2		5
Lä. tj.		1	1	1	3
Rådman		1	1		2
S:a	1	9	4	1	15

Källor: GH HRK, HRR 1680-1709.

Anmärkning: Kvinnorna fördelade efter faders/ makes yrkestillhörighet

³⁰¹ Se bland annat Andersson, Gudrun 1998 sid 128 ff, Karlsson-Sjögren 1998 sid 157 ff, Lennartsson 1999 sid 245 ff.

³⁰² GH RK 1703.03.03, 1703.07.14.

De gånger kvinnor anklagas för våld mot män, är det oftast vid sådana tillfällen då två makar varit i slagsmål med någon granne eller en stadstjänare på gatan, gården eller i hemmet. Endat två änkor står anklagade för våld. Dels Marna Eggert Fredriksson vars misshandel av Annika Lustig vi redan är bekanta med, dels Johanna Axelsdotters dotter Gunilla, vilken som änka efter sin första make anklagas för att ha knuffat ut en skomakarhustru ur kyrkbänken.³⁰³

Kvinnors konfliktmönster skilde sig från mäns genom att det i större utsträckning rörde sig mellan sociala likar, och genom frånvaron av det högre skiktets kvinnor. Vad man kan konstatera om man jämför våldet och kränkningarna är att kvinnorna ur det lägre skiktet främst framträder som käreande i okvädesmålen mellan kvinnor. I övriga mål är det hantverkarhustrur som står för de högre siffrorna. Jag tolkar detta som att även om konflikterna rörde sig mellan relativt sociala likar var det bland kvinnorna den som stod i underläge som stämde sin antagonist. Kvinnor ur det lägre skiktet som endast hade sig själva att lita till, och hade en osäker ekonomisk och social status var extra känsliga för kränkande ord. De försvarade sin ära antingen genom att stämma antagonisten eller att börja slåss.

Hantverkarhustrurna utgör en mycket större andel än kvinnorna ur det lägre skiktet som käreande i våldssaker. Hantverkarhustrurna rörde sig i männens värld i det dagliga arbetet, och kunde därmed råka ut för våld i det vardagliga arbetet precis som männen. Det finns inget som talar för att män var extra hänsynsfulla mot kvinnor ur den egna gruppen i detta avseende. Det kan också vara så att hantverkarhustrurna, med den status de hade som just hustrur, var självsäkra i sin attityd emot män då de kränktes, och att männen i sin tur svarade med våld.

Änkorna utgjorde en liten andel av aktörerna i både okvädes- och våldsmålen, åtminstone om man jämför med deras andel i skuldmålen. Det var främst änkor ur de lägre samhällsskikten som råkade i konflikt med andra, och ofta var antagonisterna människor i deras närhet, släkt eller grannar.

Kan det ha varit så att kvinnor ur lägre skikt inte anmälde våld från män? Helt säkert på detta kan man inte vara. Min uppfattning är emellertid att det inte bör ha varit fallet. Det våld som skedde mellan hantverkarkvinnor och hantverkarmän ingick till stor del i spelet om äran och hade föregåtts av ordväxling. Om en man ur det högre samhällsskiktet slog en fattig kvinna, som inte ingick i hans hushåll, bör

³⁰³ GH RK 1683.08.10, 1707.05.09.

detta ha fallit tillbaka på honom själv i högre grad än om han okvädade henne.

Sammanfattningsvis kan man dela in kvinnor i Helsingborg efter de olika situationer där de kom i konflikt med andra. Följande typer kan utkristalliseras:

- Hantverkarhustrun som tillsammans med sin make grälade eller slogs i konflikter som uppstod i grannskapet eller i det gemensamma arbetet.
- Hantverkarhustrun som blev utsatt för våld av andra hantverkarmän i det vardagliga arbetet.
- Den i stort sett självförsörjande soldathustrun eller "ospecificerade" borgarhustrun som ofta kom i verbala dispyter genom sitt arbete.
- Hantverkarhustrun och köpmanshustrun som försvarade sin rang i kyrkan.
- Pigan som blev utsatt för våld i sitt arbete av sin husbonde.

Hans Andersson, Arne Jarrick och Johan Söderberg som studerat våldet i Stockholms södra förstad finner liksom jag att mäns våld mot kvinnor utgjorde en ganska stor del av våldet. Jarrick/Söderberg, vars undersökning rör förhållandena 1681 menar att det mesta våldet var provocerat av okvädande och då tycks det inte ha spelat någon roll om det var en man eller kvinna som uttalade orden. Straffmässigt var det inte någon skillnad på om en man slog en man eller en kvinna och ett slag på munnen gav samma straff som ett okvädningsord.³⁰⁴ De redovisar inte specifikt hur mycket av detta som skedde inom hushållet. Några av deras exempel tyder på att det skedde utanför, mellan relativt sociala likar, medan andra exempel tyder på att det rör sig om husbönders våld mot pigor. Författarna hävdar, som tidigare nämnts, att våldet i allmänhet rörde sig mer mellan sociala olikar än vad okvädandena gjorde. När det gäller kvinnor menar de dock att även om majoriteten av målen också här var mellan individer ur olika sociala skikt var det sociala djupet inte lika stort som mellan männen.³⁰⁵

Hans Andersson, vars undersökning rör förhållandena 1716, menar att övervägande del av det registrerade våldet mellan män och kvinnor begicks av besuttna män mot underklassens kvinnor. Det framgår inte heller av hans siffror om det var våld inom hushållet, mot tjänstepigor, eller mot andra kvinnor i underklassen. Att det kan röra sig om våld mot tjänstefolk tyder Arne Jarricks och Johan Söderbergs resultat på. Om det inte var våld mot tjänstefolk utan andra kvinnor ur

³⁰⁴ Jarrick/Söderberg 1998 sid 62 ff Se också Garrioch 1986 sid 48 ff.

³⁰⁵ Andersson, Hans, 1998 sid 119 ff.

underklassen kan det tyda på att det rådde en annorlunda våldskultur i en storstad som Stockholm än i en liten stad som Helsingborg.

Kampen för äran

Konflikter uppstod ofta ur praktiska situationer, en del till synes bagatellartade. Som jag och flera andra konstaterat, utbröt gräl och slagsmål främst mellan sociala likar. Det man stred för, både på platsen för konflikten och i rätten var inte enbart sakfrågan. Bakom denna fanns som vi sett äran, ibland uttalad, ibland underförstådd.

Som Erling Sandmo skriver så kan ära betraktas som del i social tillhörighet i vid mening. Man kan också tala om existensberättigande. Jag har redan berört att äran hörde samman med den sociala grupp man tillhörde och att det var viktigt att få bekräftelse inom den egna gruppen. Men äran har fler dimensioner än så. Jag skall i det följande försöka analysera ärans olika dimensioner för att se vad som var viktigt för män respektive kvinnor i olika samhällsgrupper. Till en del utgår jag i följande resonemang från den uppdelning Erling Sandmo gör beträffande innehållet i ärekränkningar i Norge på 1600-talet. I hans material handlar det om överskridandet av gränser mellan människor och djur, sexualitetens gränser, gränsen mellan ditt och mitt eller gränser inom och mellan sociala hierarkier.³⁰⁶ Jag kommer inte att behandla gränsen mellan djur och människor. Det förekom visserligen att man kallade varandra för hundsfott i Helsingborg, vilket innebär att man liknar den andra vid tikens könsorgan, eller att man skällde varandra för rackare, vilket implicerar otillbörlig hantering av djur, men det var inte vanligt. I Erling Sandmos material är det också främst i ett utpräglat bondesamhälle kopplingar till djur får stor betydelse, inte i samhällen med närhet till stadskulturen.³⁰⁷

Förutom de tre typer av innehåll i ärekränkningar som Sandmos definierar försöker jag skilja på olika dimensioner av äran som tillhörighet. Jag skiljer i första hand ut tillhörighet i samhället i stort, som definieras av att man inte blivit straffad för något allvarligt brott, såsom hor eller lägersmål, stöld eller mord, dvs. *att man är ärlig*. Den andra dimensionen av ära rör *yrkeshedern*. Denna handlar i stort om individens ställning i kollektivet, men yttringarna kunde vara av mer eller mindre kollektiv karaktär. De var kollektiva, då man försvarade yrkesgruppen som helhet. De var individuella då det gällde individens

³⁰⁶ Sandmo 1999 sid 107 ff.

³⁰⁷ Sandmo 1999 sid 23 ff, 107 ff.

tillhörighet i yrket och kunde bedömas både efter det att individen inte begått något brott, men också efter dennes yrkesskicklighet. Den tredje är den som definieras utifrån sociala hierarkier och gäller *rätten att vara förmer*. Denna ära benämner jag *prestige*.

Förutom dessa dimensioner, men som en viktig del i dessa finns så *familjeäran*, som är extra viktig att studera ur ett genusperspektiv.

Att vara ärlig - tillhörighet

Att anklagas för stöld var allvarligt och de som ertappades med att faktiskt stjäla över ett visst penningvärde straffades med döden. I materialet ser vi en del konflikter som uppkommer på grund av stöldbeskyllningar. Dessa är ofta mellan grannar och i en del fall kan man spåra andra konflikter bakom. Skräddaren Anders Fiskers hustru skulle gå ett ärende hos en annan hustru då Arvid skräddare kom dit för att låna en vagn. Arvid sade till Anders hustru att Anders stulit hans peruk, varpå Anders hustru svarade att "han är själv en tjuv, om inte i annat så i det att han tar näringen från henne". Som svar på detta gav Arvid skräddarehustrun två örffilar och slog henne sedan med stocken över armen. Vid den efterföljande rättegången dömdes Arvid att böta för blånaden.³⁰⁸ Det tycks inte ha legat så mycket allvar bakom den stöldbeskyllning som Arvid ursprungligen kom med eftersom den endast nämns i förbifarten under rättegången. Bakom flera av fallen där sådana beskyllningar mellan grannar eller yrkesbröder nämns, tycks det ligga missförstånd, om lånade saker som inte lämnats tillbaka i tid, eller som förstörts av låntagaren. Beskyllningarna, utkastade inför andra, har ändå tagits på stort allvar av den anklagade. Ännu allvarligare var de fall där motståndaren stod fast vid stöldbeskyllningen inför rätta.

Kannstöparen Andreas Wanke och hans hustru tycker sig en marknadsdag 1704 bli bortkörda från den plats på torget under rådman Jöran Holsts förstuprång där de brukar stå och sälja. Kvinnan som har tagit deras plats och satt sig där med sina kramvaror är en änka vid namn Ingrid från Köpenhamn. De börjar kasta smådeord över varandra och Wankes skäller änkan för rymningshora och annat, vilket leder till att hon stämmer paret inför rätta. Andreas Wanke menar att då "hennes person och leverne i Köpenhamn är obekant" skall rätten begära att änkan skaffar intyg om den tid hon var i Köpenhamn. Rätten säger att det ligger på Wankes ansvar att bevisa att hon inte skulle vara ärlig. Wanke lyckas skaffa tre attester från borgare i Köpenhamn som intygar att Ingrid är en rymmare och bedragska som också lockat med

³⁰⁸ GH RK 1696.08.04.

sig en piga från Köpenhamn. Kämnärsrätten dömer Ingrid till böter för okvädningsord mot Wanke och hans hustru och hon uppmanas dessutom att ge sig iväg från staden.

Ingrid vänder sig till rådstugurätten där hon tillbakavisar anklagelserna och menar sig kunna skaffa attester på sin oskuld. Hon får sex månader på sig för detta. Ingenting hörs om henne förrän i april 1706. Då stäms hon av en knappmakare tillsammans med några andra för att ha tillverkat knappar. Att göra intrång i en annans hantverk var ett brott som gick under namnet bönhaseri. De åtalade säger att de inte visste att det var förbjudet och går fria. I september 1706 befrias Ingrid från böter för ”bullret” vid marknaden 1704, och får ännu en gång sex månader att skaffa bevis om sitt leverne i Köpenhamn. Inte förrän i oktober 1709 visade Ingrid upp en attest från Köpenhamns magistrat som befriade henne från anklagelserna. Hon hade inte kunnat skaffa den tidigare p.g.a. medellöshet. Ingrid kunde alltså stanna i staden i fem år från det att konflikten uppstod även om hennes var ifrågasatt.³⁰⁹

Yrkeshedern

Flera forskare har pekat på att man inom samma hantverk gick hårt åt de yrkesbröder som inte skötte sig på grund av rädslan att dessa skulle svärta ned hela hantverket.³¹⁰ Detta fenomen har jag stött på, och det är främst inom det egna hantverket som de grävsta anklagelserna mot människors ära förekommer. Framförallt tolkar jag dessa konflikter som ett uttryck för konkurrens.

1695 stämmer Carl Wilbrant Lars Nilson målare för att denne skulle ha hindrat Carl från att etablera sig i Helsingborg och kallat honom ”en ohederlig man från Danmark”. Han hade kallat honom för tjuv för att han stulit brödet från honom och skälm till dess han ”skaffar bevis från Köpenhamn på ärlig bortkomst därifrån”. Carl Wilbrant förbjuds att utöva yrket men endast därför att han inte sökt burskap. Några år senare är han fortfarande kvar i staden och betalar skatt.³¹¹

Möllaränkan Susanna och möllaren Jöran Sophel och dennes hustru klagade i ett brev till rådstugan i juni 1697 över Lars Jönsson ”från andra sidan” som ”där skall ha begått grova insolentier och nu här sitter och tar deras näring”. De skrev också i klagobrevet att Lars skulle vara dömd till att mista livet i Danmark, hans hustru till att mista rygghuden för tjuveri och att paret dessutom skulle vara misstänkta för

³⁰⁹ GH RK 1704.10.04, 1704.11.29, 1704.12.01, 1705.01.05, 1705.01.31, 1705.02.03.

³¹⁰ Se bla Edgren 1987 sid 269 ff, Lindström 1994.

³¹¹ GH RK 1695.06.04, 1695.07.09, 1695.09.03.

mordbrand. 1698 svarar Lars Jönsson med att stämma tillbaka. Susanna och Jöran tvingas ta tillbaka anklagelserna, ty även om det danska paret varit skyldiga så hade de blivit benådade av den danske kungen. Susanna, Jöran och hans hustru frikänns men får betala rättegångskostnaderna. Lars Jönsson nöjer sig inte med detta utan appellerar till rådstugan. Susanna erkänner här att hon kommit med felaktiga anklagelser men Jöran Sophel hävdar att "är han (Lars) inte lösdrivare då han varit här i tre år utan att avlägga vare sig borgared eller trohetsed". Efter en lång process beslutar rätten att Jöran Sophel och hans hustru skulle böta tolv mark för varje skällsord samt 18 daler för omkostnaderna. Det sista med anledning av att Lars Jönsson tvingats företa en del resor för att bevisa att han återfått sin heder. Rätten anser också att Jöran borde böta för att han, sedan saken appellerats, "med onödiga questioner och protestationer" försökt dra ut på saken "genom dristigt skrivande", men man förskonar honom från dessa böter med varning om att han en annan gång "i dess skrivande ej så dristig penna förer".³¹²

I alla de ovan nämnda exemplen finns ära i form av tillhörighet i samhället med som en viktig ingrediens. Man anklagade en konkurrent, vare sig det var inom ett hantverkaryrke eller mångleri för att inte vara ärlig, med innebörden att man begått ett brott. Att etablera sig på en ort var svårast för dem som kom utanför de juridiska och ekonomiska sammanslutningar som köpmannagillen och hantverkarskråna var. Dessa korporationer höll kontroll över sina medlemmar och man kunde relativt snabbt få upplysningar om en hantverkare eller köpman flyttade på grund av att han begått något brott på en ort. Var man för ung för att vara medlem av en korporation kunde man be stadens styrelse om ett Geburtsbrev, som bland annat intygade att man var född i staden i en obefläckad säng. Den som kom ny till en stad utan Geburtsbrev på fickan och utan att vara känd av någon korporation var på förhand misstänkt för att inte ha fört ett hederligt liv.

Som jag påpekat i tidigare kapitel sågs en del yrken som oärliga eller mindre värda än andra. Framför allt gällde det bödeln och nattmannen, men även tullaren och stadstjänarna hade att kämpa med fördomar mot yrkesgruppen. Tullarna var den yrkesgrupp i Helsingborg som mer än andra, sett till deras andel av befolkningen, måste försvara sin heder. Vad som är kritik mot sättet att sköta yrket och mot yrkeskåren som helhet kan ibland vara svårt att urskilja. Vanligast var dock att tullarna som grupp anklagades för att använda sig av otillbörligt våld eller hot i

³¹² GH RK 1698.03.29, 1698.04.05, 1698.05.17, 1698.06.07, GH RR 1698.10.03, 1698.10.12.

sin tjänsteutövning. Ofta försvarade de sig med att de hindrades i sin tjänsteutövning och en del gånger åberopade de protektorialplakatet som förbjöd angrepp på kungens tjänare.

Även det mest "oärliga" yrket hade sin heder vilket framgår av följande fall. Timmermannen Gudmund Gudmundson hade flått en ko och mästermannens son kallade honom för rackare på grund av detta. Timmermannen svarar med att säga att mästermannens son är en "rackarunge" vilket sonen reagerar häftigt emot.³¹³ Här tycks det vara fråga om ett behov av att avgränsa sig socialt mot den grupp som stod en närmast nedåt.

Att vara förmer – prestige

I Luthers hustavla reglerades relationerna mellan överhet och undersåte, kvinna och man och medlemmar inom hushållet vare sig det var det lilla eller stora hushållet, alltså riket. Varje individ hade sin bestämda plats i hushållet. Den politiska fyrståndsläran med adel, präster, borgare och bönder reglerade ståndets samhällsfunktioner och förpliktelser gentemot staten. Det var inte individen, utan hushållet som ingick i ståndet vilket bestämdes av mannens börd eller yrkesverksamhet, och det var mannen som representerade ståndet utåt. Den hierarkiska rangordningen var viktig i denna statiska samhällssyn där det betonades att alla skulle stanna på sin plats eftersom alla hade sin givna roll. Genom att följa dessa mönster kunde man uppnå den ära som ens sociala status motiverade.

Denna ideologi håller redan på 1600-talet på att undergrävas av de förändringar inom ekonomin som leder till ett kapitalistiskt samhälle där individens meriter och inkomster blir viktigare än bördstillhörighet, och många forskare betonar den dynamiska roll som städernas borgerskap spelar i denna förvandling.³¹⁴ Som vi sett tidigare fanns det köpmän som ekonomiskt och socialt mer hörde till hantverkarskiktet och det fanns framgångsrika hantverkare som också sysslade med köpenskap och som ville komma uppåt i hierarkin. Detta gick inte utan hinder, det hierarkiska tänkandet var starkt.

Köpmännen inom utrikeshandeln bildade en elit både ekonomiskt och politiskt då det var dessa som styrde staden på rådstugan. Platsen som rådmän var nästan uteslutande vikt för köpmännen men hantverkare kunde ha förtroendeuppgifter. 1696 stäms bagaren Axel Drejer inför rätten för att ha fällt skymfliga ord om de "åtta männen" i

³¹³ GH RK 1704.08.18.

³¹⁴ Se bland annat Stadin 1979 sid 10 ff.

deras frånvaro. De åtta männen (som senare kom att kallas stadens äldste) var borgerskapets förtroendemän och skulle fungera som en länk mellan borgerskapet och magistraten. De fungerade bland annat som utredande jury i en del rättsfall. De kunde också värdera och mäta ut gränser för tomter före försäljning. Hälften av dem utsågs av magistraten och hälften av borgerskapet.³¹⁵ Exakt vilka dessa män var 1696 är oklart, men 1695 bestod de av fem handelsmän, en fallberedare och en vagnman.³¹⁶ En kväll 1696 hade Axel kommit in till en rådman och skrikit hundsbotter och andra okvädningsord. Då han blev tillfrågad vem han menade sade han:

– Det är de 8 männen. De är [...]och bankerotspelare, jag skiter i dem, jag estimerar ingen av dem utan Mickel Svertfeger, honom estimerar jag för han står högre i skatt än jag. Hade de stått högre i skatt än jag hade jag kneysat för dem, de vill förakta mig, och förtryter att jag är hit kommen att uppvakta hans excellens med dem, jag är inte hit kommen av mig själv, borgmästaren har haft tvenne bud och budit mig komma hit, men jag skall hava revansch i morgon, skulle än bödeln slå mitt huvud av mig här på torget.

Anledningen till att de åtta männen föraktade Axel var, enligt honom själv, att han inte var köpman utan bagare. Axel hade varit så bitter att han rivit sönder sin väst. Som förklaring till Axels beteende och som förmildrande omständighet påpekades att han varit drucken. Vem excellensen var för vars besök han blivit inbjuden framgår inte.³¹⁷ Axel Drejer lyckas aldrig uppnå det erkännande han anser sig värd. Visserligen sitter han själv bland de åtta männen 1702, 1703 och 1705. Han tjänar som kyrkvärd 1696-98. År 1701 blir han tillfälligt stadskassör, men eftersom han kräver betalt för det som andra gjort tidigare utan betalning fråntas han tjänsten.³¹⁸ 1709 ställer han upp i rådmansvalet. I de omröstningar som hölls fick Axel som mest 19 röster mot Petter Pihls 41. Tack var att namnen på de röstande är bevarade ser vi att det är inom hantverkarledet Axel fått sina röster.³¹⁹

Detta exempel visar att, som Erling Sandmo har påpekat, det var när gränserna mellan sociala grupper var osäkra, som man blev mest uppmärksam på dem.

³¹⁵ Rooth 1979 sid 83-88.

³¹⁶ Rooth 1979 sid 97 f.

³¹⁷ GH RK 1696.07.09.

³¹⁸ Åberg 1969 sid 40 f.

³¹⁹ GH RR 1709.07.26. Se också Johannesson 1969 a sid 336 f.

Kvinnans ära och familjeäran

I detta kapitel har jag givit en del exempel på att kvinnors ära ifrågasattes. Jag skall nu försöka att fördjupa analysen kring de olika dimensionerna av kvinnans ära med avseende dels på hennes sociala och ekonomiska ställning, dels med avseende på hennes självständighet gentemot make och far.

Idealet för hur en hustru skulle vara formulerades främst i hustavlarna men mer preciserat i några av de böcker i hushållslära som publicerades på 1500- och 1600-talet.³²⁰ I dessa handböcker framhålls både gudfruktighet, arbetsamhet och sparsamhet, men också respekt gentemot maken. Barbro Bergner som studerat likpredikningar över kvinnor ur kulturellt inflytelserika skikt visar att högsta dygden hos både män och kvinnor var gudsfuktan. Denna dygd är inget som avspeglar sig i de källor som studerats i denna avhandling, om man inte med gudfruktighet menar att man gick i kyrkan regelbundet. För övrigt prisades enligt Bergner kvinnans flit i hushållet och mannens nit i tjänsten. I umgänget mellan släkt och vänner prisades vänlighet, hövlighet och hjälpsamhet. Givmildhet mot de fattiga nämndes i varje predikan, även männens. Som specifika kvinnliga dygder framstår enligt Bergner enkelhet i klädedräkten och tystlåtenhet.³²¹ Så långt idealet. Hur såg brotten mot dessa ideal ut?

I ett samhälle där hushållet med mannen som överhuvud sågs som den bärande enheten, innebar sexuella relationer utanför äktenskapet ett hot mot hela samhället. Då det var kvinnan som bar frukten av ett utomäktenskapligt förhållande kom det främsta ansvaret på att sexualiteten hölls inom familjen att vila på henne. Sexuell skötsamhet är inget som nämns i likpredikningar, men flera forskare menar att i realiteten var kvinnans ära främst kopplad till hennes sexuella skötsamhet.³²²

Många av idealen för kvinnors uppträdande gick stick i stäv med de aktiviteter som krävdes av den arbetande hantverkar- eller köpmanshustrun eller för den självförsörjande kvinnan. Susan Dwyer Amussen som studerat sociala relationer och hierarkier i det tidigmoderna England ur ett genusperspektiv menar att det ofta var underförstått att en trogen kvinna också fullföljde sina övriga äktenskapliga sysslor. Därför uppmärksammade gärna den gifta

³²⁰ Bl a Shering Rosenhanes *Oeconomia* från 1660-talet (utg. 1944). För diskussion kring sådan litteratur, se bl a Stadin 1993 sid 177 ff, Samuelsson 1997 sid 291.

³²¹ Bergner 1997 sid 70 ff.

³²² Johansson 1997 sid 27-70, Bergner 1997 sid 71-124.

kvinnan den sexuella skötsamheten framför lydnaden, då den förra var lättare att upprätthålla än den senare. Detta både när det gällde sitt eget, och andra kvinnors beteende. Mot slutet av 1600-talet och början av 1700-talet ser hon emellertid en förändring i detta avseende. Nu börjar, åtminstone de mer välbärgade kvinnorna, alltmer uppmärksamma lydnaden gentemot maken. Amussen sätter detta i samband med att de välbärgade kvinnornas ekonomiska roll minskade under denna tid. Då denna minskade, ökade förväntningarna på dem från männens sida att vara lydiga.³²³

Inom nordisk forskning noterar man att kvinnornas ära under 1600-talet blev mer kopplad till sexualiteten än mäns. Detta skall ses i samband med den stränga synen på sexualbrott som vann insteg i Sverige under denna tid. Redan under slutet av 1500-talet kunde dubbelt hor, sexuella förbindelser mellan människor där bägge parterna var gifta, straffas med döden, i vissa fall straffades även enkelt hor med döden. Större delen av domarna kom visserligen att mildras i hovrätten. Under slutet av 1600-talet förvandlades sexuella förbindelser mellan ogifta från mökränkning, ett i främsta hand manligt brott, till lönskaläge, en synd som både man och kvinna skulle bestraffas för. 1694 bekräftades denna praxis igenom ett kungligt brev till domstolarna.³²⁴ Kvinnan dömdes för lönskaläge, eller lägersmål, (den juridiska benämningen) till 20 marks böter. De som inte kunde betala böterna fick istället plikta med kroppen. Från slutet av 1600-talet kom lönskaläge att bli det dominerande kvinnliga brottet vid domstolarna. Samtidigt med detta ser man att kvinnor till skillnad från män blir alltmer måna om att vid domstolarna försvara sig mot ärekränkande ord. Bland annat har Marie Lindstedt Cronberg funnit att kvinnors andel av käromålen i ärekränkingsmål i Torna härad i Skåne ökade från 13% vid slutet av 1600-talet till 41% vid början av 1800-talet.³²⁵

Man har också noterat att de okvädningsord som används mot kvinnor har en mycket tydligare sexuell koppling än de som används mot män. ”Där ljög du som en hora” var ett vanligt skällsord mot kvinnor, som inte nödvändigt betydde att man anklagade någon för otrohet. Vad skälm betydde för männen betydde hora för kvinnorna. Å ena sidan kan man här se att kvinnors ära är så starkt kopplad till sexualiteten att den sexuella vanäran får representera vanära överhuvudtaget, å andra sidan kan detta i sin tur ha betytt att ordet hora i de

³²³ Amussen 1988 sid 122 ff.

³²⁴ Lindstedt Cronberg 1997 sid 53.

³²⁵ Lindstedt Cronberg 1997 sid 228.

specifika fallen inte har varit något egentligt angrepp på den sexuella äran.³²⁶

Ogifta kvinnors ära

Det var framförallt för de ogifta kvinnorna som den sexuella äran var viktig. Visserligen drabbades den gifta kvinnan som begått hor strängare än de ogifta, men under den aktuella perioden anklagades bara två kvinnor för enkelt hor mot 66 kvinnor för lönskaläge i Helsingborg. De ogifta kvinnornas ära skilde sig åt beroende på från vilket socialt skikt de kom. Ju högre socialt skikt man kom från, desto större ära hade man att försvara, menar Marie Lindstedt Cronberg, som i likhet med Jan Sundin betonar att det främst var kvinnor ur de lägre samhällsskikten som åtalades för lönskaläge. En förklaring till detta finner hon i att bönders och borgares döttrar hade både ekonomiska och moraliska skäl att undvika föräktenskapliga sexuella förhållanden. Deras funktion vid egendomsöverföring mellan generationer gjorde att äktenskapet blev en angelägenhet för hela familjen och att bonddottern hade ett personligt intresse av att behålla den oskuld som garanterade henne att genom äktenskap få en ställning som bondhustru.³²⁷ De proletära kvinnorna däremot hade inte någon funktion i egendomsöverföringen mellan generationerna. Dessa kvinnor fick locka till sig friare på egen hand och det enda de hade att locka med, var sin egen kropp. De proletära kvinnorna kunde tjäna på en sträng sexuallagstiftning där mannen kunde välja att gifra sig med henne för att undgå straff. Därmed, menar Lindstedt Cronberg, kunde de proletära kvinnornas sexuella relationer ses som en strategi för att få ett äktenskap till stånd.³²⁸ Från 1700-talets slut kan man konstatera att flertalet av de kvinnor som döms för lägersmål kommer från underklassen. Däremot anser man det vara svårt att avgöra kvinnornas sociala ställning från tiden före sent 1700-tal.³²⁹

De kvinnor som ställs inför rätta för lägersmål i Helsingborg under den aktuella perioden är ofta bara benämnda kvinnfolket eller pigan. Av de 21 vars födelseort anges kommer 14 från landsbygden i Skåne eller Själland, tre från andra städer och endast fyra uppges vara födda i staden. Visserligen kan flera av dem vars födelseort inte nämns vara från

³²⁶ Sandmo 1999 sid 123 ff.

³²⁷ Adelskvinnorna hade givetvis ännu mer heder att försvara, och för dem var det till och med stadgat i en privilegieiskrift att om en änka, jungfru eller mö lät "lägra sig av frälse eller ofrälse man", skulle hon mista sitt jorðinnehav och bli utesluten ur de adliga kretsarna. (Lindstedt Cronberg 1997 a sid 243 ff.)

³²⁸ Lindstedt Cronberg 1997 sid 183 ff.

³²⁹ Lindstedt Cronberg 1997 sid 183-190. (Sundin 1991 s 234)

staden, men det är ändå betecknande att flera kommer från andra orter. I Helsingör ställdes många fler kvinnor inför rätta för lägersmål. Flera av dem uppges vara födda i Helsingborg eller på landsbygden i Skåne eller Själland. Dessa kvinnor uppges ofta vara fattiga och sjuka och får således plikta med kroppen. Några av dem som ställs inför rätta i Helsingborg uppges vara straffade för lägersmål tidigare.

Marie Lindstedt Cronberg betonar i sin avhandling om ogifta kvinnor på svensk landsbygd försoningens och reingöringens roll i den sociala kontrollen. Den som var anklagad för lönskaläge blev avstängd från nattvarden tills en fällande dom hade givits. Man var inte heller edsgill under denna period, vilket innebar att man inte fick avlägga ed inför rätta. Sedan den världsliga domen fällt följde det kyrkliga straffet, som var offentlig kyrkoplikt, vilket innebar att man skulle stå på pliktballen i kyrkan på söndagen. När man fullgjort denna plikt skedde avlösningen, absolutionen, inför hela församlingen. Efter detta skulle man så bli återupptagen i församlingen. Lindstedt Cronberg menar att denna återintegrering var så viktig att en del kvinnor självmant infann sig i rätten och bad om att få en dom. Samtidigt visar hon att en del kvinnor tog sitt eget eller barnets liv i fruktan för att inför hela församlingen erkänna sin synd.³³⁰ Den som inte kunde betala böterna fick utstå skammen att få slita spö. En del kvinnor föredrog att rymma för att slippa denna skam.³³¹

Att den ogifta kvinnan som dömts för lägersmål trots böter och kyrkoplikt inte i realiteten blev upptagen i församlingen, visas i följande fall. När stadsfiskalen i Helsingborg stämmer ett antal hustrur för kyrkobuller protesterar de övriga instämde mot att man skall höra amman Boel Andersdotter då hon har fött ett oäkta barn. Rätten beslutar sig för att höra henne ”ad referendum” och det är endast tack vare detta vi får veta att det är just mot amman bullret riktat sig. Amman vittnar om att en skräddarhustru sagt sig inte kunna sitta nedanför henne i stolen. Då skräddarhustrun reste sig och gick ur stolen gav hon ”upphov till förargelse”. På grund av att Boel var den enda som hört skräddarhustrun säga att hon gick för hennes skull, och hon inte kunde begå eden, friades skräddarhustrun. Händelsen togs upp i rätten i augusti 1699. Boel hade begått kyrkoplikt redan 1698, men detta gjorde henne tydligen inte ärlig.³³²

Marie Lindstedt Cronberg har noterat att ogifta kvinnor på landsbygden i Skåne ofta tidigt tog tjänst i andra hushåll, själva

³³⁰ Lindstedt Cronberg 1997 a sid 59.

³³¹ Lindstedt Cronberg 1997 b sid 222.

³³² GH RK 1699.08.03, 1699.08.10.

förvaltade sina inkomster och företrädde sina intressen på egen hand, utan inblandning av fäder, bröder eller husbönder. Denna relativa självständighet, som svarade mot arbetskraftsbehovet inom jordbruket, modifierade, enligt Lindstedt Cronberg, i praktiken den lutherska patriarkala ideologin.³³³

Även i städerna kom ogifta kvinnor ut tidigt i arbetslivet och i de 15 vålds- och ärekränkingsmål där pigor är kärande är det bara i fem fall de företräds av fader, bror eller husbonde. I nio fall företräds de av stadsfiskalen och i ett fall av klockaren. Detta visar på en viss självständighet men också en utsatthet då man stod utan stöd från en närstående vuxen. Var den ogifta kvinnan så självständig att hennes snedsteg inte påverkade familjens ära? Det finns inget enkelt svar på den frågan. Följande fall belyser problematiken.

Boel, Joris Johanssons hustru anklagas i juni 1706 av båtsmannen Bengt Borgman för att ha sagt horpack till hans hustru Anna på båten till Helsingör. Boel försvarade sig med att hon hade menat hustruns syster, som hade fått en horunge. Hon blev därför friad, eftersom systemen faktiskt fått ett oäkta barn. Här ser vi alltså belägg för att kvinnans snedsteg drabbade en hel familjs ära. Om vi tittar lite närmare på konflikten dyker andra faktorer upp. Några dagar före grälet mellan Boel och Anna hade Bengt Borgman skällt Boel för ”kanariepack” och ”tjock bamsing”. Han hade också sagt att han visste ”vad hennes far var för en”. Det fanns alltså ovänskap mellan paret sedan tidigare. Vad som utlöst den och hur länge den varat vet vi inte, men på båten hade Boel kommit i gräl med hustrun Anna. Förutom att skälla familjen för horpack hade hon också sagt att båtsmännen bara låg hemma och inte gjorde något. Angreppet var alltså inte i första hand en beskyllning om sexuell oära. Den kom i ett specifikt sammanhang, och hade det inte funnits ovänskap mellan paret tidigare, hade den kanske aldrig uttalats. Annas svar till Boel var att systemen visserligen fött en oäkta unge, men hon hade pliktat för det, och gift sig med fadern. Dessutom sade hon att ”I har ju själv barn, och vet icke hur det kan gå med dem.” Anna ansåg att genom att plikta och genom att gifta sig hade systemen blivit en ärlig kvinna. Dessutom manar hon till Boels förståelse. Anna bagatelliserar alltså händelsen, men det räcker inte. Anklagelsen är uttalad i offentligheten och måste tillbakavisas vid rätten.³³⁴

Kvinnas förlorade ära drabbade familjen, liksom mannens. Ty liksom systemens sexuella försyndelse drabbade Annas familj drabbades också Boel av något hennes far gjort eller varit, som vi inte vet, men

³³³ Lindstedt Cronberg 1997 a sid 235 ff.

³³⁴ GH RK 1706.08.31, 1706.09.04, 1706.09.11.

Bengt Borgman visste ”vad hennes far var för en”. Men man angrep inte automatiskt en familj för en individs felsteg. Det finns en annan aspekt i det hela, som visar att det främst var för den ogifta kvinnan som den sexuella äran var viktigast. Annas yttrande om att systemen nu var gift, visar att genom att gifta sig kunde en kvinna upprätta sin heder. Talesättet att en man ”gör en ärbär kvinna” av den han gifter sig med har alltså en reell grund.

Hantverkarhustrur, änkor, våld och ära

När det gäller gifta kvinnor och änkor kan man diskutera vad det var som stod på dagordningen då okvädningsord med sexuell innebörd används mot dem. Jag menar att sexualiteten ofta bara var ett vapen, om än ett viktigt, i strider om andra frågor.

I tidigare kapitel har jag skrivit om Marna Eggert Fredriksons änka som misshandlade änkan Annicka Lustig då den senare skulle inkassera en skuld. Här nedan återger jag den ordväxling som skedde mellan dem och som ledde till misshandeln. Annicka hade bland annat sagt att hon i motsats till Marna gav ”inkvartering och skatt, och får handla och vandla för er”. Gentemot detta åberopade Marna ålderns rätt: ”När jag var en dannekvinnna och gav skatt och skyld var i en skiten tös.”

Detta gjorde inte Annicka svarslös, hon höll med om att Marna kanske inte varit ”så sketen som jag” då hon var liten. Istället anspelade hon på en fem år gammal händelse, då en soldathustru hade kallat Marna för hora, och Marna inte hade svarat emot: ”Tocket skarn och kanaljetal skall man icke svara till” svarade Marna, ”skam skulle du få för sådant tal, jag är en ärlig människa!” Så hade skällsorden förbytts med slag, och då Marna till slut hade slagit Annicka över armen med att tillhygge hade hon sagt: ”Det där fick du av en ärlig kvinna och ingen hora”.³³⁵ Båda kvinnorna försökte skjuta den andres trovärdighet i sank. De vapen man använde gentemot varandra var dels det ekonomiska, att man betalade skatt i motsats till den andre, men också angreppen på den andras sexuella ära. Angreppen på den sexuella äran kom först i andra hand. Det faktum att Annicka mindes den tyder ändå på att den sexuella äran var viktig.

Tidens ideal för kvinnor, tystlåtenhet, lydnad och blygsamhet var ideal som gick stick i stäv med vardagen för flertalet kvinnor. En vardag som innefattade arbete i hantverket tillsammans med maken eller i hans frånvaro, uppköp och försäljning eller inkassering av skulder på hantverkets eller hushållets vägnar. För änkor och hustrur till soldater

³³⁵ GH RK 1707.05.09, 1707.05.14.

eller ”borgare” innefattade det också en legal osäkerhet och många av de kvinnor som arbetade utanför hushållets ramar kom ofta i konflikt med andra, både män och kvinnor.

För hantverkarhustrurna gav dem deras arbete säkert en viss självständighet gentemot maken. Samtidigt var det också just troligen statusen som hustru till män knutna till korporationer som gav dem säkerhet utåt, i konfliktfyllda möten jämfört med änkor, soldathustrur och hustrurna till ”borgare”. Jag har tidigare visat att de senare tycks ha varit mer försiktiga i sina kränkningar av andra men varit mer benägna än hantverkarhustrurna att anmäla, eller svara med våld mot kränkningar från andra kvinnor. Jag har också konstaterat att det var vanligt att män slog gifta kvinnor och andra än sina egna pigor, och även tolkat våldet mot andras hustrur som ett tecken på att just dessa kvinnor kränkte andra män. Vad säger oss detta om familjeäran?

Arlette Farge beskriver mästarhusstrun som ”sin makes strängt sysselsatta tjänarinna” samtidigt som hon var härskare över barn och tjänstefolk. Denna kombination av svaghet och myndighet menar Farge gjorde henne extra sårbar. Hon ser att gesäller som avskedats av husbonden hämnades på hustrun. För andra män som hade anledning att tycka illa om hantverkaren var hans hustru en tacksam måltavla. Hon kunde åka på stryk för makens skull, och slog man henne riktade man ofta slagen mot de kroppsdelar som markerar hennes kvinnlighet, bröstet och magen.³³⁶

I mitt material ser jag bara delvis den bild som Farge målar upp. När en man slår en kvinna är det inte mot hennes make ilskan riktar sig, det är mot henne själv. Orsaken till att man slår är att kvinnan har sagt något kränkande, precis som vid våld män mot män. Det tycks inte heller som om män eller samhället i övrigt reagerat speciellt allvarligt om en hustru utsatts för våld av en annan än sin egen man. Skall vi tolka mäns våld mot gifta kvinnor som ett tecken på kvinnornas relativa självständighet? Att hon behandlades likvärdigt med en man om hon förolämpade någon? Det är troligt att det var så, men samtidigt var det just som hustru till en hantverkare, det vill säga en man som betalade skatt och var medlem av en korporation som skyddade honom och hela hans familj, som hustrun hade status som gav henne självförtroende i konflikter, jämfört med änkor, soldathustrur och andra kvinnor med mer osäker status. Det var inte så att hustrur i Helsingborg stod ensamma inför rätten mot sin antagonist. Ofta företrädde de av sina män i dessa frågor. Jag har inte kunnat se något tecken på ovänskap mellan männen efter händelserna, något som skulle stödja en upp-

³³⁶ Farge 1989 sid 126 ff.

fattning om att om en man slog en annan mans hustru, hade han kränkt både man och hustru. Och det finns heller inget i rättegångsprotokollen som visar att samhället såg extra allvarligt på våld riktat mot kvinnor.

Välbärgade hustrur, våld och familjeära

Som tabellerna 19 a-c visar, deltog några få köpmans- och rådmanshustrur också i konflikter. Vid ett tillfälle överföll en främmande ryttare en vagn med en rådmanshustru i och i undantagsfall inträffar händelser som den nedan, då en rådmanshustru slår en tullbetjänt i sitt hem.

Jonas Löfman, som var en känd bråkmakare, hade gått hem till rådmän Herman Schlyter för att kräva betalning för en säck malt som gått sönder vid vägning. Schlyter hade sagt att Löfman skulle få betalt men hustrun Gunilla hade kommit fram och bett sin make att inte tala med Löfman, han var inte värd att tala med. På denna kränkning svarade Löfman:

– Jag har inte med er att skaffa, gack att sköta ert kök och pigor, och stötte till henne lätt. Då sade hustrun:

– Du din hundsfott, jag visste att sköta mitt kök och mina pigor förrän jag såg dig.

– Jag är lika så god kar som i är hustru, svarade Löfman, varpå hustrun slog Jonas ”på käften så det small”.³³⁷ Från hustruns sida var det fråga om en kränkning av Löfmans allmänna beteende. Löfman svarade med att dels knuffa henne för att förhindra att hon skulle ”skratta ögonen av honom och hans ansikte fördärva”, dels ifrågasätta hennes skicklighet som husmor, det vill säga *hennes* yrkesheder.

De vålds- eller okvädesmål det högre skiktets kvinnor var inblandade i gällde annars främst kyrkobänksstrider. De köpmanshustrur som grälade och knuffades i kyrkan var sådana som inte tillhörde den självklara köpmannaeliten. En rådmanshustru från Landskrona, vars make mellan åren 1707 och 1709 förgäves försökte hävda en högre rang än vad man ansåg honom ha rätt till, kom i strid om kyrkobänkplats med en tullskrivarhustru 1709.³³⁸

I kyrkobänksstriderna tydliggörs på två sätt skillnaden i uppfattningen om familjeäran inom olika sociala grupper. För det första var det ofta som *hustrur eller döttrar* till en man som aspirerade på att höra till det högre skiktet, men som ännu inte nått dit, som kvinnorna

³³⁷ GH RK 1693.09.22.

³³⁸ Tullskrivaren Erik Svans hustru mot rådmän Jonas Bleikmans hustru GH RR 1709-05-01, 1709-05-03, 1709-05-05, 1709-05-08. Se även Johannesson 1969 sid 330 f.

stred för sin rätt att sitta vid en viss plats. För det andra var kyrkobänksstriderna så länge de fördes i kyrkan en kvinnlig företeelse, men när bråket nått rättssalen blev det männen som tog över. Hustruns plats i kyrkan var alltså av högsta intresse även för maken.

I en del fall börjar man ett klagomål om hustruns bänkplats vid kämnärs- eller rådstugurätten, och under tiden saken drivs där börjar man också bråka i kyrkan. Handelsmannen Magnus Månsson protesterade i rätten över att rådmannen Herman Schlyters dotter satt på en plats som han ansåg sin nyblivna hustru ha rätt till. Else Hermansdotter ”såsom ogift jungfru” hade inte rätt till denna plats. Hermans Schlyter menade att hans dotter suttit i stolen i många år, och att andra hustrur, lika förnäma som Magnus Månsons, låtit henne sitta där. Därför fanns det ingen anledning att hon skulle behöva frånträda den rätten. Rätten beslutar att man skall:

gilla den goda seden att en ogift cederar och undersitta dem som gifta är när de vara bägge av samma stånd och värde, vilket och här i denna stadskyrka alltid har varit praktikabelt, intet reflekterandes uppå antingen vem där först eller sist fästat har.³³⁹

Nästföljande helg försökte bägge kvinnorna sätta sig i samma kyrkobänk med följderna att Mette, Magnus Månsons hustru till slut satt baklänges i bänken. Hur det slutade är okänt. I det enda kyrkobänksbråket mellan män resonerar rätten på ett helt annorlunda sätt än när det gäller kvinnorna:

Ehuruväl då det här i staden före detta har varit praktikabelt att en var har sökt sitt rum i guds hus till vilket som förment sig vara berättigat, och därpå sitta borde, så likväl till att förekomma alla buller och oreda som därigenom uppvara kunna ... kan rätten ej annorlunda känna att var och en sitter i kyrkan som han kommer.³⁴⁰

Det kvinnorna kämpade för i kyrkobänksstriderna var alltså äran i bemärkelsen rätten att vara förmer, eller prestige. Till skillnad från män som Axel Drejer, hade kvinnorna endast sin makes eller faders ställning att stödja sig på i dessa sammanhang.

Kvinnorna ur det högre samhällskiktet blev inte utsatta för våld eller verbala kränkningar på samma sätt som hantverkarhustrurna. En enkel förklaring vore att hänvisa till att det sociala avståndet hindrade

³³⁹ GH RK 1692.11.29.

³⁴⁰ GH RK 1699.08.15.

kränkningar mellan grupperna och en negativ syn på våld som hindrade våld inom gruppen. Denna förklaring är emellertid alltför enkel, då männen ur det högre samhällsskiktet utsattes för okvädande från andra grupper och för våld inom den egna gruppen. Varför råkade då inte kvinnorna ur det högre skiktet ut för kränkningar och våld?

Jag tror att en förklaring finns i den koppling Susan Dwyer Amussen gör mellan kvinnoidealet och kvinnors arbete, och i ett genusbundet sätt att markera hierarkier. När manliga hantverkare slogs eller kränkte köpmän och rådmän var det antingen som likar i ekonomiska frågor, som kritik mot deras tjänsteutövande eller i samband med alkohol, då hierarkins band upplöses. Att inte kvinnorna ur det högre skiktet råkade ut för kritik från det lägre skiktet beror troligen på att de inte deltog vare sig i stadens beslutande församling eller på ölstugan. Även om de deltog i ekonomisk verksamhet gjorde de det inte under samma premisser som hantverkarhustrur och månglerskor. De hade möjlighet att skicka tjänstefolk för att uträtta ärenden i sådana miljöer där gräl lätt uppstod.

Genom att avskilja sig kulturellt från andra kunde köpmanshustrurna tydliggöra gränsen gentemot de lägre skikten. Ett sätt att avskilja sig var att uppträda med blygsamhet enligt vad som ansågs vara ett kvinnligt ideal.³⁴¹ Att Johanna Axelsdotter råkade ut både för våld och för okvädande trots att hon var förmögen, har med all säkerhet att göra med att hon inte följde idealen för en kvinna. Hon var varken blygsam eller tystlåten. Och Jonas Löfman visste precis vilken uppgift rådmän Herman Schlyters hustru Gunilla hade: att sköta sitt kök och sina pigor. I den sammandrabbning vid tullbryggan med Joris Johanssons hustru som återges i kreditkapitlet försöker han med samma medel, han ber Boel gå hem och hålla munnen, en antydning om att kvinnans plats är hemmet, men varken Boel eller hennes make stöder honom, Joris säger att hustrun ”får tala för sin rätt”.

Medan hantverkarhustrur och kvinnorna ur det lägre skiktet ofta företrädde sig själva, och ibland även sina makar, vid rättsförhandlingar var det ytterst sällan som köpmanshustrurna rent fysiskt infann sig vid dessa. I ett omfattande stöld- och hälerimål vid rådstugan med flera inom stadens elit inblandade, försöker tullnären Fistulator, vars hustru var misstänkt för häleri, att jäva huvuddelen av de vittnen som kallas. Bland annat en prostinna ”för att hon skulle vara äldre än Fistulators hustru och att det därför skulle vara en rangstrid dem emellan”. Med rådmän Herman Schlyter låg Fistulator i ”action” och därför ville han inte att dennes hustru och döttrar skulle vittna. Vidare skulle en

³⁴¹ Bergner 1997 sid 71-124.

tullskrivares hustru inte kunna vittna eftersom hennes man skulle vara rädd att drabbas av avund från sin överordnade, som skulle gifta sig med dottern till Herman Schlyter, om hustrun vittnade till Fistulators fördel. Denna sista koppling tycks väldigt långsökt, och Fistulator lade också till att ”dock underställer han sig magistratens omprövande emedan han för ingenting fruktar”. Ett par köpmanshustrur ville han underkänna då ”männen är köpmän, emot vilka han likmätigt sitt ämbetes plikt måste vara sträng, och därför torde de inte hava gott öga på honom”.³⁴²

Jäven godkändes bara i en del fall. Fallet hade så stor vikt att man från rättens sida försökte höra så många som möjligt. Nästa svårighet var att få de instämnda vittnena att infinna sig. Deras ”fullmäktige, makar och fäder säger att deras hustrur aldrig varit på rådstugan icke heller ville de nu uppgå, bad därför om förskoning”.³⁴³ Männen blev anmodade att vid straff för olydnad framvisa hustrurna. Man svarade då att dessa ”hade inte varit på rådstugan och ville hellre böta bort sin egendom än tvinga sig till en ting som strider mot deras blygsamhet”. Andra sade sig skaffa fram sin hustru när de andra infann sig och flera hustrur var plötsligt sjuka. Rätten visste inte hur man skulle förhålla sig. Att skriva till överheten skulle ta för lång tid, för saken hade redan dragit ut för länge och man ansåg sig inte kunna tvinga dit dem med våld. Man beslöt att höra en del hustrur i hemmet, och trots protester godkänner man en del skrivna redogörelser.

En annan åsikt om kvinnors närvaro vid rätten eller som vittne ger följande två fall belägg för. 1685 stämmer Jonas Löfman färjemannen Joen Person för våldsamma ord som hans maka, jordemodern Inger begått mot Jonas i hans tjänst. Joen vägrar att komma och åklagaren säger att visserligen är mannen ansvarig för hustruns gärning, men eftersom det inte var bevisat att hustrun var skyldig, och hon ju visste bäst i saken, borde hon kallas och inte maken, ett förhållningssätt som också rätten stöder.

När en dykare stäms inför rätta för oljud tillfrågas han om han har något att anmärka mot vittnena. Han svarade att hans hustru var osams med en handskmakarhustru som stämts in som vittne, men ”emellan henne och honom är ingen oenighet”. Inte heller trodde han henne om ”annat att säga än vad hon vet och hört”.³⁴⁴ Vi ser alltså att det fanns en skillnad i uppfattningen mellan hantverkarna och köpmännen om huruvida en kvinna skulle uppträda i rätten eller ej och likaså på vilket

³⁴² GH RR 1705.02.03.

³⁴³ GH HR 1705.02.03, 1705.02.04, 1705.02.14.

³⁴⁴ GH RK 1707.07.09.

sätt kvinnors eventuella lojalitet till männen påverkade deras vittnesmål. Det tycks ändå som om de högre skiktens beteende påverkade de lägre. Det var nämligen också så att i sådana fall där förnäma hustrur vägrade infinna sig i rätten, kom inte hantverkarhustrurna heller.

Sammanfattning

Kvinnans ära och familjeäran såg olika ut beroende på var på samhällsstegen man befann sig. Den sexuella äran var viktig, men spelade i realiteten enligt min mening störst roll för de ogifta kvinnorna, så som även Marie Lindstedt Cronberg visar i sin avhandling.³⁴⁵ En kvinna som dömts för lägersmål blev inte helt återintegrerad i samhället trots att hon betalat sina böter och fullgjort sin kyrkoplikt, men det finns också tecken på att det fanns en viss förståelse för att ogifta kvinnor kunde råka i olycka. Ett sätt att få tillbaka äran var att gifta sig. De gifta kvinnorna var säkert också påminda om den sexuella ärans betydelse, och kränkande ord som hora användes som ett vapen mot hustrur, men rent praktiskt så tycks den ekonomiska äran och allmän skötsamhet ha varit det som stått på dagordningen i de konflikter gifta kvinnor var inblandade i. Hantverkarhustrur tycks ha haft en mer självständig roll gentemot sina makar än köpmanshustrurna. Därmed var också deras ära mer kopplad till dem själva än till maken, medan köpmanshustruns ära var kopplad till maken i större utsträckning. Samtidigt uppbar hantverkarhustrurna den status de hade just som *hustrur* till hantverkare.

Utanför hushållet kunde de välbärgade kvinnorna alltså synas leva upp till idealet för kvinnor, blygsamma och tystlåtna. I och med att deras ekonomiska roll för hushållet minskade blev, som Susan Dwyer Amussen noterat, förväntningarna på dem om lydnad gentemot maken också större. Kvinnorna ur det högre samhällsskiktet var alltså mer beroende av maken än andra, och deras ära blir mer kopplad till mannens, som männens engagemang i kyrkbänksstriderna visar. Även förhållningssättet till agerande vid rätten ger stöd för denna tolkning.

³⁴⁵ Lindstedt Cronberg 1997 sid 231 ff.

Konflikternas konsekvenser

Förlikning

Om man vände sig till domstolen med det främsta syftet att lösa en konflikt och inte för att hämnas, vilket flera forskare hävdar, bör detta visa sig i en vilja att förlikas.³⁴⁶ Så är också fallet i Helsingborg. 56 av de 161 okvädesmålen slutar med förlikning. I ytterligare 27 fall kan man ana att en förlikning skett, då fallen ”försvinner” från protokollen utan att någon dom fällt. Även våldsmålen resulterar i en del fall med förlikning. En förlikning var förpliktigande. Förutom att ta tillbaka eventuella beskyllningar och säga att man inte visste annat än ärligt och gott om den andre, eller att be om förlåtelse för slag eller annat våld, skulle man också lova att inte göra om saken. Även om de flesta konflikter var engångsföreteelser så hände det att man bröt förlikningar.

Björn Bengtsson vagnman och Håkan vagnman hade varit i konflikt med varandra 1699 då man förlikats, och i förlikningskriften hade det stått att om något hände igen skulle man ta upp saken på nytt (vad som hänt 1699 är inte känt, inget står i protokollen från denna tid om någon konflikt mellan dem). 1704 hade Björn blivit beordrad att skaffa fram hästar till en hög ämbetsman. Då han också kommit med en vagn hade Håkan vagnman blivit arg och sagt: ”Salva venie barneröv” till honom. På grund av att en förlikningskrift förelåg sedan tidigare blev Håkan nu dömd till böter för skällsorden. Gamla synder lades alltså till de nya.

Uppenbar träta

Alla förlikades emellertid inte, och även om man gjorde det formellt behövde det inte betyda att trätan var glömd. Att ovänskap var reell och att det kunde ligga långvarig fiendskap mellan människor visar det faktum att allmänt känd ovänskap eller avund räknades som jäv för vittnen i en process. Vid 29 mål vid kämnärsrätten under perioden 1681-1710 åberopas ovänskap eller avund som skäl för att vräka vittnen. Vid några fall protesterar man också mot rättens ledamöter av samma orsak. Det är dock inte alla gånger kraven godkända. Man måste ha varit i ”uppenbar träta”, vilket innebar att man antingen hade

³⁴⁶ Se bl a Österberg 1987, Österberg/Lindström 1988 sid 129 ff, Taussi- Sjöberg 1996 sid 21, 42, Appel 1999 sid 294, 621 f, Sandmo 1999 sid 235 ff. Se även Naess/Österberg 2000 sid 144 ff. För en motsatt syn, se Jarrick/Söderberg 1998 sid 51 ff.

anmält saken inför rätten, eller att flera kunde vittna om att det förelåg osämja. När Eggert Fredriksson stäms av Pål Ebbeson murmästare för slagsmål protesterar han mot ett vittne som en afton i dryckenskap sagt: hundsfott, står du där och grinar åt mig, till honom. Protesten godkändes emellertid inte, då Eggert borde tagit upp detta tidigare.

Vi såg också hur tullnären Fistulator försökte bevisa att han låg i uppenbar träta med flera av vittnena vid förhöret angående hans hustrus påstådda häleri.

Var gick gränsen?

För en del, framför allt individer ur lägre samhällsskikt som kom som invandrare till staden, gällde ett ifrågasättande av deras ära hela den samhälleliga tillhörigheten, medan andra försvarade sitt allmänna anseende eller sin sociala prestige. Förutom de grova våldsbrotten och stölderna, var gick gränsen mellan det vanliga käbblat, det accepterade våldet och det otillåtna?

Liksom det fanns en suddig gräns mellan brottmål och tvistemål, var också gränsen mellan det vanliga käbblat och det farliga våldet och ärekränkningen flytande. Det hela berodde på vem man var. Som vi såg var invandraren mycket känsligare för rykten och förtal än andra, men det fanns ändå möjlighet för individer som Inger Hans Pål att hanka sig fram i staden. I en större stad kunde hon ha försökt undgå rätten och vara anonym, men i en stad som Helsingborg, där detta var omöjligt, valde hon att använda sig av rätten, som faktiskt skyddade henne. Vårre var det för dem som genom sin blotta etniska tillhörighet var stämplade som ovälkomna. 1698 förhörs några kvinnor benämnda tattare, som kommit från Danmark och blivit ilandsatta mellan Malmö och Landskrona och sedan tiggat sig fram. Dessa blev uppmanade att omedelbart lämna staden.³⁴⁷

Jag har tidigare nämnt att alkoholen var en förmildrande omständighet. Alkoholkonsumtionen fick däremot inte gå för långt, vilket Olof Olofson hattmakares öde vittnar om. 1693 hamnar Olof i arresten efter ett slagsmål med några officerare som trängt sig in i hans svärfaders hus och krävt att bli serverade öl. Även om officerarnas uppträdande varit aggressivt är själva den utlösande orsaken till slagsmålet okänd och något oförklarlig, speciellt som världen själv inte deltagit. Vi får veta att Olof bjudit sin granne Hans Ståhle god natt ute på gatan klockan elva innan han gått hem till svärfadern, vilket kan

³⁴⁷ GH RK 1698.07.09.

betyda att de varit på krogen tillsammans och att Olof kan ha varit alkoholpåverkad.³⁴⁸

Under årens lopp är Olof inblandad i en del våldsmål, samt för ”omänskligt leverne med sin hustru”.³⁴⁹ Från 1708 tycks det gå utför med honom. Den 31 mars stäms han av den forne vännen Hans Stähle samt en annan granne för skällsord och hot om livet dagtid och nattetid, samt att han ”förmätligt talat om nattvarden”. Att tala nedsättande om nattvarden kunde tolkas som blasfemi, att ”försmäda Guds namn”, ett brott som var belagt med dödsstraff. Rudolf Thunander har visat att under sammanlagt 39 år uppdelat på tre perioder under 1600-talet fördes sex dödsdomar rörande blasfemi från underrätterna i Småland inför hovrätten, som dock gärna förmildrade dessa, utom i de fall andra brott också förelåg.³⁵⁰ Olof infinner sig inte till rätten, och då han är ”angiven för ett svårt kriminalmål” skickas en vaktmästare för att hämta honom. Vid kämnärsrätten förnekar emellertid Hans Stähle den senare anklagelsen, och vill inte att det skall tas upp något i protokollet om detta, han hade bara stämt Olof för en privat uppgörelse. Från rättens sida anser man däremot att den privata saken inte är ”lagligt citerad” och inte kan tas upp, Olof har blivit förd till rätten under arrest för talet om nattvarden och trots att parterna förlikas så förhör man de inkallade vittnena. Av vittnesmålen framkommer det att ”när Olof är full är han galen”, samt att han ofta hörts skälla på Stähle. Han hade kallat honom tredje bysvens son, äretjuv, falsk hund, visselpipa och sidenkrämare och hans hustru för en möllarefitta.³⁵¹

Några bevis för talet om nattvarden framkommer inte. Olof får emellertid böta för förargelseväckande ord och sidovördnad i rätten. Han döms också att sitta i fängelse fyra dagar på vatten och bröd för ”oljud”. Detta fall behandlas enbart vid kämnärsrätten, (som hade sina förhandlingar på rådstugan). Medan denna process pågick hade Olof en dag kommit full till rådstugan och då stadsvaktmästaren hade försökt hindra honom, hade han stött denne i ögat. Han blev utkörd men kom igen och då hade man beslutat att sätta honom i arrest. För denna förseelse döms han den 4 maj till ytterligare åtta dagars fängelse.³⁵²

Några år tidigare, då Olofs svärmor Johanna Axelsdotter dog, hade Olof och hans två svågrar Axel Drejer och Reinholdt Prim blivit

³⁴⁸ GH RK 1693.04.20.

³⁴⁹ GH RR 1705.06.14 Exakt vad som har hänt här framkommer inte.

³⁵⁰ Thunander 1993 sid 164.

³⁵¹ GH RK 1708.03.31, 1708.03.23. (Hans Stähle var son till en stadsvaktmästare och hans hustru dotter till en möllare LLA HSA RoM Bouppt. 1691.05.06, 1692.01.13.)

³⁵² GH RR 1708.04.29, 1708.04.30, 1708.05.04.

utsedda att förvalta arvet efter henne åt Jonas Löfmans omyndiga barn. Deras moder, Johannas dotter, hade dött några år tidigare och det var Johannas sista önskan att Jonas under inga villkor fick förvalta arvet.³⁵³ I maj 1709 stäms Olof av Jonas Löfmans omyndiga barn för elakt leverne med fylleri. Man är rädd att han missbrukar förmyndarskapet. Köpmannen Mickel Svertfeger tillkännager samtidigt att han också har fordringar på Olof. Veckan därpå visar Svertfeger på rådstugan ett köpebrev på jord han övertagit av Olof Olofsson som likvid för skulder. Nu protesterar Olofs hustru Gunilla tillsammans med sina svågrar med hänvisning till kapitel 16 i jordabalken som stadgar om makes rätt att sälja hustrus jord och kap 19 i giftermålsbalken.³⁵⁴

Dagen före pingstafton begår Olof en "excess" på gatan vilket får svågern att begära att han skall tas i arrest, och trots att Olof begär att bli släppt till helgen får han på svågerns begäran sitta kvar för att inte några olyckor skall ske. Nu vittnar flera om hur Olof misskött ekonomin under flera år på grund av fylleri. Bland annat hade han då han samlade in mantalspengar, i fylleri kastat "konungens pengar på gatan samt magistratens givna längder nedtrampat i rännstenen, honom själv, dess hustru och barn till stor skada". Vid marknader i Kristianstad, Lund och Båstad hade han druckit och spelat upp sin förtjänst, samt hamnat i slagsmål och blivit illa slagen. Han hade dessutom skjutit sig själv i armen en gång i fyllan, liksom han hade slagit sönder sina egna fönster, och slagit sönder 18 nya hattar med en yxa. Dessutom hade han hotat och slagit hustrun så att hon måste springa från honom klockan två på natten. Han hade också i sitt fylleri slagit in fönster hos andra, hotat och skällt sina svågrar. Det mesta av anklagelserna nekar Olof till. Vad han gör med sina egna pengar och hattar har ingen med att göra, och att han slog in rutan i sitt eget hem berodde på att han inte kom in till sin hustru som gått ifrån honom då han ville ha henne hos sig i sängen. Trots att hustrur "inte bör vittna mot sina män annat än i högmålssaker" hörs även Gunilla, som berättar att Olof sagt att "om hans hus inte stod nära andras hus skulle han bränna det [hellre] än att någon annan skulle få gott därutav". Efter pingsthelgen släpps Olof ur arresten med en varning och sedan får vi inte veta mer om saken.³⁵⁵ Den 25 augusti kräver Mickel Svertfeger

³⁵³ Relationerna mellan Jonas Löfman och Johanna Axelsdotter har jag skrivit om i tidigare kapitel.

³⁵⁴ GH RR 1709.05.10, 1709.05.12, 1709.05.18 RR 1709.05.17, 1709.05.24. Det är oklart vilket kapitel i jordabalken man hänvisat till. Hänvisningarna till giftermålsbalken är också oklara. Der finns bara 18 kapitel i giftermålsbalken. Troligen är det kapitel 15 med regler för barns egendom). *Magnus Erikssons stadslag*, Giftermålsbalken kap XV.

³⁵⁵ GH RR 1709.06.10, 1709.06.12.

genom remiss från generalguvernören exekution på Olofs skuld. Mina källstudier slutar 1710 men det är känt att han 1712, då han skulle redogöra för förmyndarskapet, tvingas gå ifrån sin gård.³⁵⁶ Men han levde ända till 1740 då han var 80 år gammal.

Vad som tycks stå på dagordningen ifråga om Olofs leverne var inte främst om han var våldsam, utan hans sätt att sköta ekonomin. Trots att han uppenbarligen farit illa mot sin hustru under flera år reagerade hennes egna släktingar inte mot detta förrän han står i begrepp att förlora de omyndiga barnens medel. Att Axel Drejer och Reinholdt Prim reagerar beror alltså inte på att Olof super och slår sin fru, Axels syster, utan på att de, som medförmyndare, skulle bli tvungna att också stå för hans del om han förlorade sin egendom. (Jonas tre barn skulle dela på 1 538 daler, så det var en anseelig summa svågarna förvaltade.) Och kanske är det först när det blir känt att Mickel Svertfeger har stora fordringar hos Olof som man börjar ana oråd. Att Mickel kräver betalning just nu tycks också vara en olycklig slump. Han var en av de mest välbärgade köpmännen i staden, en av de mest nämnda kreditorerna i bouppteckningsprotokollen och en populär dopfadder som sällan varit inblandad i konflikter. Vid pingsttid 1708 drabbas han av stor ”skada och olycka”, troligen en eldsvåda. Han tvingas söka skattelindring och intecknar under hösten skulder på över 7 000 daler hos kreditorer utanför staden och kräver dessutom assistans för att få ut fordringar vid ett sterbhus.³⁵⁷ Hur gammal Olofs skuld hos Mickel var vet vi inte, men man kan spekulera i om saken fått så stora konsekvenser om inte Mickel varit tvungen för egen del att kräva in sina fordringar hos Olof.

När Hans Stähle anmälde Olof för hot och skällsord sades det att man ofta hört Olof skälla på denne, han anmälde honom alltså inte vid första tillfället. När Hans förstod att Olof kunde dömas för sabbatsbrott på grund av hans anmälan, var han snabb att gå till förlikning och förnekade att han kätat om nattvardspratet. Rätten användes här alltså som ett led i privat konfliktlösning, men inte i hämnsyfte.

Varken våldet eller okvädandet var i sig förödande. Det var individens hela uppträdande som avgjorde vad som var ”farligt”. Möjligen kan man ana en tidig dom mot Olof ifrån omgivningen. Olof som varit en relativt populär dopfadder under hela 1690-talet och en bit in på 1700-talet förekommer inte alls som fadder efter 1706 medan Gunilla, som inte tillhörde de populäraste, var fadder en gång 1709.

³⁵⁶ Mårtensson 1969 sid 229 f.

³⁵⁷ GH RR 1708.05.18, 1708.07.13, 1708.08.05, 1708.11.04, 1708.11.09.

Olof, som var född i staden och hade ett utbrett socialt nätverk bestående av släkt, grannar och yrkeskamrater kunde slåss och supa och skälla ganska länge innan man reagerade. Hur var det för en kvinna i samma situation?

Marna, Eggert Fredriksons änka, som fick lämna hus och hem på grund av att hon inte kunde betala sina skulder förde liksom Olof Olofson ett våldsamt leverne. Hon anmäldes av sin make för misshandel en gång, och samma år som Cathrina Oelrich krävde att hon skulle betala tillbaka lånet till henne misshandlade hon änkan Annicka Lustig. Det tycks för hennes, liksom för Olof Olofssons del, bara vara en slump att det kreditnätverket de var beroende av höll på att falla sönder samtidigt som deras ära stod på spel. Ändå är det talande att det är just dessa individer som det ställs krav på, just vid tillfällena då deras skötsamhet sätts i fråga. De två ovanstående fallen illustrerar det som kunde vara farligt, våldsamt kombinerat med ekonomiska problem och alkohol, men det var främst det ekonomiska förtroendet som ifrågasattes. Här blir kopplingarna till det engelska ordet *credit* tydliga.

Kredit, våld och ärekränkning.

Våld och ärekränkning hängde alltså ibland samman med ekonomiska relationer. Låt oss se hur detta uttrycker sig rent kvantitativt. De flesta yrkesgrupper finns representerade i både skuld-, okvädande- och våldsmålen. Endast soldaterna, drängarna och pigorna har en mindre andel i skuldmålen, vilket kan förklaras med deras tjänsteförhållande. Samtidigt ser vi också att pigor och drängar hade en stor del inestående lönefordringar hos sina husbönder samt att soldathustrur bedrev mångleri. Adel, präster och bönder, som är relativt ofta förekommande som fordringsägare, finns i mindre utsträckning med bland slagskämparna, och då endast på den manliga sidan. Även om dessa grupper tillhörde en annan jurisdiktion borde de, om de varit i slagsmål med stadsbor inne i staden förekomma i protokollen. De änkor efter köpmän, präster, högre tulljästemän och även adelsänkor som ganska ofta förekom som fordringsägare vid kämnärsrätten förekommer nästan aldrig som parter i vare sig okvädande- eller våldsmålen. Orsaken till detta tror jag ligger i en kombination av ekonomiska beroenderelationer och den sociala hierarkin som berörts tidigare.

Av de 392 par eller enskilda individer som jag identifierat och som var inblandade i skuldmål var 109 par, nästan 28%, antingen genom mannen eller hustrun också inblandade i minst ett vålds- eller okvädesmål. Var man ekonomiskt aktiv, var det alltså inte ovanligt att

man också var aktiv i verbala eller våldsamma konflikter. Detta gällde över hela den sociala skalan. Däremot hände det bara tio (10) gånger att samma fordringsägare och gäldenär i ett skuldmål också var motståndare i ett okvädes- eller våldsmål. Hälften av gångerna var det fråga om att man bemöttes med våld då man skulle fordra in en skuld och svarade med att stämma motståndaren både för skulden och våldet. Det var alltså inte vanligt att man slogs eller grälade med dem som man stämde för skulder. Ändå nämns just ekonomiska förhållanden i 18% av de slagsmål kvinnor var inblandade i och 10 % av de mellan män. Andelen okvädesmål där ekonomi nämns är mindre än 12% av de gräl där kvinnor deltog och knappt 6 % av de där enbart män deltog.

En orsak till att de slagsmål kvinnor deltar i, i större grad än de mellan män, anges ha ekonomiska orsaker kan ligga i att männens gräl oftare utspelade sig på ölstugan där bråk kunde uppstå utan någon egentlig orsak. En annan orsak är att kvinnor var de som skötte ekonomin i hantverkarfamiljerna. De skulder som gav upphov till våld var ofta små. De hade ofta gjorts upp muntligt och därför kunde det också råda missförstånd om hur avtalet lød.

De som var ekonomiskt aktiva var också aktiva i gräl eller slagsmål, med undantag för kvinnorna i de högre samhällsskikten, vilka kunde upprätthålla den hierarkiska gränsen gentemot lägre skikt bättre än vad männen kunde. Gräl kunde uppstå i ekonomiska relationer. Det våld som uppstod i skuldsituationer gällde ofta små summor och orsakades av oenighet eller missförstånd i muntliga avtal. Man kunde alltså gräla med den man lånade pengar av men inte när det gällde större summor. Jag tolkar detta som att det som hindrade våld i ekonomiska relationer var antingen att det fanns klara regler för hur den ekonomiska tvisten skulle lösas, exempelvis en skriven skuldsedel, eller en stor social skillnad mellan parterna, en skillnad som förmodligen förstärktes av ett ekonomiskt beroende från den ena parten.

Enligt Arne Jarrick och Johan Söderberg skolades individer i empati och tolerans genom de ekonomiska relationerna.³⁵⁸ Jag har lite svårt att se en sådan direkt koppling i mitt material. De individer som var inblandade i ekonomiska relationer visar inte prov på mer tolerans eller empati än andra, snarare tvärtom. Möjligen kan lärprocessen finnas, men i så fall över en lång tidsperiod. Tillgängliga alternativ för konfliktlösning måste tas med i beräkningen. Den sammankoppling mellan fallen i vålds- och ärekränkingsmål och formalisering av kreditmarknaden som Johan Söderberg gav uttryck för 1990, och som även Craig Muldrew presenterar tycker jag verkar rimlig. Om, med

³⁵⁸ Jarrick/Söderberg 1993 sid 5-16, 1994 sid 15.

Johan Söderbergs ord, ”priset för att etablera formella avtal fallit, exempelvis till följd av ökad skriftlighet eller sjunkande kostnader för sanktioner, bör detta ha stimulerat en process där aktörerna kommer att fästa allt mindre vikt vid det personliga ryktet.”³⁵⁹ Det blir alltså inte längre nödvändigt att slåss för sin ära.

Annat som också måste tas med i beräkningen är ekonomiska maktstrukturer och jämlikhetsförhållanden. Om handel främjar utvecklingen av empati och tolerans, borde detta gälla framför allt dem som har rättighet att bedriva denna handel, eller bestämma reglerna för den. Men alla hade inte rätt att bedriva handel, och de som hade rätt till det var noga med att upprätthålla den hierarkiska ordning som säkerställde deras privilegier. Flera av de situationer där gräl och slagsmål uppkom gällde just sådana privilegier.

Ärekränkning, våld och fadderrelationer

Enligt forskningen omkring dopfadderskap valdes dopfaddrar inte bara med hänsyn till släktskap, yrkesgemenskap och ekonomisk status, utan också för deras personliga egenskaper. Inom svensk folklivsforskning påpekas, som jag tidigare nämnt, att det i äldre tid ansågs att barnet bräddes på gudmodern och att hon därför skulle vara ”av ett gott och mildt sinnelag”.³⁶⁰ Det visar sig mycket riktigt i mitt material att de kvinnor som förekommer mest som faddrar inte förekommer så ofta i konfliktsammanhang. Detta gäller både rådmanshustrurna, som ju över huvud taget förekommer sparsamt i dessa sammanhang, och hantverkarhustrur som t.ex. Bengta Mickelsdotter och färjemannen Per Eriksons hustru Kirstine. Kanske hade dessa kvinnor det ”goda och milda sinnelag” som efterfrågades av faddrar.

Även för männens del tycks det vara så att ett gott och mildt sinnelag föredrogs då man valde fadder. De populäraste manliga faddrarna finns inte heller med som aktörer i vålds- och okvädesmål. Att en slagskämpe kunde dömas av sin omgivning genom att inte utses till dopfadder kan fallet med Olof Olofson möjligen visa. Det finns å andra sidan också exempel på att man kunde vara dopfadder trots att man deltog i slagsmål och gräl. Framför allt gällde detta männen. Även de män som slagit kvinnor uppträder som faddrar. Däremot var det inte vanligt att man hade fadderrelationer med de personer som man varit i gräl eller slagsmål med. Det finns dock undantag. Den 20 april 1697 stäms muraren Pål Ebbeson för att ha överfallit handskmakaren Mårten

³⁵⁹ Söderberg 1990 sid 245 ff.

³⁶⁰ Hagberg 1925 sid 143 f, Troels-Lund 1887 Sid 86, 114, Bringeus 1971 sid 68.

Hanson. Pål hade kallat Mårten för en skälm, hundsfoott och hanrej, han hade tagit en kniv ur fickan och sagt att han hade ”bötat tio dalar för en hundsfoott och kan böta mer för en ärlig karl”, vilket tyder på att Pål trots allt betraktade Mårten som en ärlig människa. Saken slutade med förlikning och 1708 var Mårten Hanson fadder till Pål Ebbesons barn.

Sammanfattning

I detta avsnitt har jag analyserat ett betydande antal rättsliga konflikter — verbala och fysiska — i Helsingborg 1680-1709. Analysen har varit både kvantitativ och kvalitativ och den har länkats till de resultat som annan forskning kommit fram till.

Det våld och det okvädande som behandlades vid Helsingborgs kämnärsrätt var, i likhet med vad tidigare forskning visat, oftast engångsföreteelser mellan sociala likar. Det var framför allt inom den egna sociala gruppen det var viktigt att få erkännande. Det finns inget som tyder på att det, som Arne Jarrick och Johan Söderberg finner i Stockholms norra förstad 1681, skulle vara så att konflikter mellan likar ofta stannade på det verbala planet medan det mellan olikar ledde till våld.³⁶¹ Förhållandet var det motsatta: mer verbala kränkningar än våld riktades uppåt i den sociala hierarkin. Våldet var oftast av det lindriga slaget och domstolarna användes som ett led i konfliktlösningen vilket demonstreras av det faktum att man ofta förlikades. Att underlåta att anmäla ett skällsord kunde få konsekvenser. Ur rättslig synpunkt såg man alltså allvarligt på ovänskap och därför var det också förklarligt att man anmälde ett skällsord.

Konfliktmönstret mellan män och kvinnor och mellan olika samhällsgrupper skilde sig åt. Män grälade och slogs på alla platser, på gatan, färjan, tullbryggan, ölstugan och rådstugan. Köpmän och rådmän råkade ut för kränkningar i samband med sina yrkesroller eller roller som makthavare. Tjänstemännen kränktes både av män och kvinnor medan köpmännen och rådmännen bara kränktes av andra män, ur den egna gruppen eller av hantverkare. Framför allt avspeglar sig motsättningen mellan tulltjänstemän och civilbefolkning tydligt i materialet. Tjänstemännen råkade i mindre grad ut för våld från andra, ett faktum som kan förklaras av att de skyddades enligt lag. Däremot anklagades många av dem, både tulltjänstemän och stadsvaktmästare, för att utöva våld i yrket. Våldet och okvädandet mellan män som

³⁶¹ Jarrick/Söderberg 1998 sid 68.

riktades uppåt i samhällshierarkin kan, genom de uttryck de tar, förklaras med att hantverkarna som kränkte rådmännen och köpmännen såg sig som likar med dem för att de betalade skatt.

Kvinnorna grälade eller slogs varken på rådstugan eller på ölstugan. Däremot deltog de i konflikter både på gatan och vid tullbryggan, i sina hem och, till skillnad från männen, i kyrkan. Kvinnors konfliktmönster skilde sig också från mäns genom frånvaron av det högre skiktets kvinnor samt att det i större utsträckning rörde sig mellan sociala likar. Hantverkarhustrurna och kvinnor ur de lägsta samhällsskikten delade, som kvinnor, i stort sett samma vardagsliv, ändå var det stora skillnader mellan dem både ifråga om ekonomisk och juridisk status. Kvinnor ur det lägsta skiktet som endast hade sig själva att lita till, och hade en osäker ekonomisk och social status var extra känsliga för kränkande ord. De försvarade sin ära antingen genom att stämma antagonisten eller att börja slåss. Hantverkarhustrurna var inte lika känsliga för de kränkningar som riktades mot dem från kvinnorna ur det lägsta skiktet. Däremot var de känsliga för mäns kränkningar. Hantverkarhustrurna rörde sig i männens värld i det dagliga arbetet, och kunde därmed råka ut för våld i det vardagliga arbetet precis som männen. Att männen slog just dessa kvinnor tolkar jag som ännu ett uttryck för att våldet hölls mellan sociala likar, man gav sig inte på de svagaste i samhället, och inte änkorna. Det kan också ha varit så att hantverkarhustrurna, genom den status de hade som sådana, kunde agera på ett mer självsäkert sätt än kvinnor ur det lägsta skiktet. De senare kan ha undgått våld från hantverkare genom att agera försiktigare. Det våld mellan sociala olikar som trots allt förekom, gällde vuxnas våld mot barn eller husbönders våld mot pigor.

Köpmännens och rådmännens hustrur råkade inte ut för våld och okvädande i lika stor utsträckning som andra. Detta kan förklaras med att de inte deltog i det vardagliga arbetet utanför hushållet på samma premisser som andra gjorde. De deltog inte heller på rådstugan. Genom att de avskilde kulturellt sig från andra kunde de upprätthålla idealet för kvinnan som blygsam och tystlåten. De fanns ändå med i det ekonomiska och sociala livet. Som änkor förekom de som fordringsägare och de förekom också som dopfaddrar i kyrkan.

Den ära man kämpade för i gräl, slagsmål eller vid rätten kunde ha olika dimensioner. För en del gällde det att överhuvudtaget ha rätt att vistas i staden, för andra gällde det att försvara den yrkesgrupp man tillhörde eller försvara sin egen tillhörighet till denna yrkesgrupp, medan det för andra gällde rätten att vara förmer än andra. Inom kvinnoforskningen har man hävdats att den sexuella äran var viktigast för kvinnor. Jag menar att detta framförallt gällde de ogifta kvinnorna.

För hantverkarhustrur, änkor och månglerskor var det lika viktigt som för männen att visa att man var ekonomiskt skötsam, även om angrepp på den sexuella äran var det vapen som oftast riktades mot kvinnor.

Äran hade både en kollektiv och en individuell dimension. Ofta är det svårt att skilja dem åt eftersom det var individer som bar upp den kollektiva äran. Det finns dock vissa skillnader i hur det kollektiva och det individuella gavs uttryck för i konflikter. Tulltjänare råkade ofta ut för verbala angrepp mot hela yrkeskåren. Här framstår äran som mer kollektiv till sin karaktär, även om vissa individer, som Jonas Löfman, tycks ha bidragit mer än andra till kårens dåliga rykte. För de flesta hantverkare tycks det varit den individuella tillhörigheten till kollektivet som hotades av angrepp från andra inom kollektivet. För den hantverkare som ville avancera socialt var det utan tvekan den individuella.

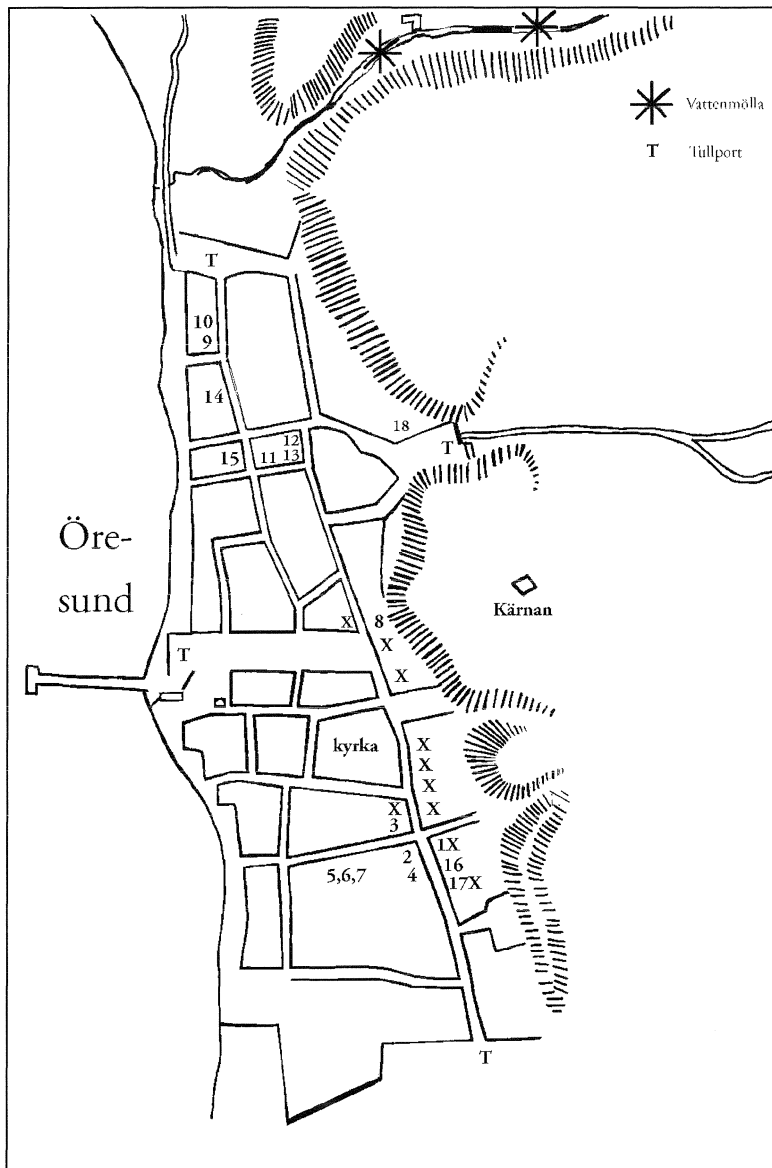
När det gäller kvinnors ära är kollektiviteten mer än för män knuten till familjen. Här ser jag en skillnad mellan hantverkarhustrur å ena sidan och köpmans- och rådmanshustrur å andra. De förra tycks ha haft en mer individuellt vidhäftad ära, även om de just som hustrur tog del av makens ära. Rådmanshustrurnas ära tycks ha varit mer intimt kopplad till makens.

Ekonomisk aktivitet, våld och ärekränkningar hörde samman. De som var ekonomiskt aktiva, förutom de nyss nämnda köpmansänkorna, var också aktiva i våld- och okvädesmål. Många slagsmål, framförallt där kvinnor ur de lägre skikten deltog, kan ses som att man slogs för äran i betydelsen ekonomisk skötsamhet. Däremot var det ovanligt att man slogs eller grälade med den man gjorde upp skuldfrågor med i rätten. De som slogs eller grälade dömdes inte alltför allvarligt av sin omgivning. Huvudsaken var att de kunde hålla ordning på ekonomin. Man kunde emellertid, och då främst kvinnorna, indirekt dömas genom att inte få förtroendet av vara dopfadder.

5. Personliga öden och sociala nätverk

I föregående kapitel har jag studerat tre olika typer av sociala relationer som män och kvinnor var inblandade i. De rituella sociala banden mellan föräldrar och dopfaddrar, de ekonomiska banden byggda på handel och kredit samt de konfliktfyllda relationerna så som de uttryckte sig i okvädande och våld. De resultat som presenterats bygger i stor grad på kvantitativa undersökningar. I detta kapitel skall jag fördjupa, komplettera och komplicera analysen genom att studera hur de olika typerna av relationer vävs samman i människors liv. Här kommer jag också att se närmare på släkt och familjeförhållanden. De individer jag valt att studera hör, åtminstone enligt mantalslängderna, till hantverkarskiktet eller skiktet därunder. Valet av de olika individerna bygger för det första på rent källmässiga grunder. Det har varit möjligt att följa dem under en längre tid. För det andra syftar valet till att genom varierande öden ge en komplex bild av det sociala livet. Gemensamt för de olika avsnitten är att de på olika sätt reser frågor om restriktioner och möjligheter, framförallt för kvinnor. Åsa Karlsson Sjögren har på liknande sätt analyserat förhållandet mellan ett äkta par i Gävle vid slutet av 1600-talet. De paralleller man kan dra mellan det personliga livsödet för hustrun i detta par, och några av de kvinnliga livsöden jag beskriver, är slående. Detta visar, att även om varje människas öde är unikt, var de grundläggande villkoren för kvinnor under stormaktstiden desamma, oavsett om man bodde i Helsingborg eller Gävle. Det första avsnittet handlar om Johanna Axelsdotter som vi mött tidigare och hennes familj. Här aktualiseras frågor om familj, kvinnlig makt, samt social mobilitet. Det andra avsnittet som handlar om två gifta par aktualiserar frågor om vänskap och om personliga egenskaper. I det tredje avsnittet som handlar om en slaktaränka och hennes dotter aktualiseras frågor om det sociala nätverkets styrka och förändring över tid. I detta, liksom i det fjärde, som handlar om en soldathustru, aktualiseras frågor om hur den enskilda personens agerande påverkar, och påverkas av det sociala nätverket.

Karta 3. Helsingborgs stad

Källa: Mårtensson 1939, 1942, 1969 sid 227 ff., Rooth 1979 flerstädes.

Lista på de individer vars kända adress är utmärkt på karta 3.

(En del är ungefärligt placerade i kvarteret.)

1. Bengta och Pål Jacobson m familj, Axel vävare
2. Anders remsmidare
3. Nils Åkeson grovsmed
4. Per Larsson fällberedare
5. Gunnar Andersson slaktare
6. Lars skeppare
7. Anna Måns Askmans
8. Lasse Person slaktare
9. Olof Olofson hattmakare
10. Johanna Axelsdotter och Jöns Bengtson
11. Gunilla Pål Romares
12. Boel och Joris Johanssin
13. Sidsela och Nils Henrikson
14. Hans Ståhle
15. Daniel Wall
16. Axel Drejer
17. Reinholdt Prim och Bengta Mickelsdotter
18. Jöns Larson och Helena Jönsdotter

X kända adresser till Anna Måns Askmans dopfaddrar

Johanna Axelsdotter och hennes familj.

Johanna Axelsdotters första make, bagaren Mickel Mickelsen Drejer, dog 1684. Vid bouppteckningen efter honom uppgick boets tillgångar, efter det att barnens arv och de utgående skulderna betalats, till 118 dalers värde. Färjemannen Jöns Bengtsons första hustru Karna, dog 1687. Jöns fick behålla knappt 100 dalers värde efter henne. Detta var en ekonomisk nivå som tycks ha varit ganska vanlig inom hantverkar-skiktet.³⁶²

Jöns gifte om sig med Johanna Axelsdotter samma år som hans första hustru dött. Då var Johanna en av de högst taxerade i staden och åren efter giftermålet blev plötsligt Jöns en av de högst taxerade.³⁶³ Det råder inga tvivel om att det var Johanna som drog in mest pengar till hushållet. Både under sin tid som änka och som hustru till Jöns Bengtson var hon en aktiv handelskvinna. Hon företog resor till Jylland och Själland och till marknader i Skåne. Hon bryggde öl och sålde. Hennes hem tycks ha fungerat som gästhus åt resande bönder.

³⁶² LLA HSA RoM Bouppt. 1684.07.22, 1687.03.22.

³⁶³ LLA HSA RoM Kronoräkenskaper Taxering 1687.

Kämnären i Ängelholm och hans hustru hade tagit med sig egna sängkläder till Johanna för att sova i då de var i staden.³⁶⁴

I vissa källor förefaller det som om Johanna, i enlighet med vad Marja Taussi Sjöberg hävdar, som kvinna enbart utgjorde en förenande länk mellan män. När Johannas dotter och svärson köper den byggnadstomt som Johannas förste make Mickel Drejer ägt, nämns varken Johanna eller dottern Gunilla vid namn. Som säljare omtalas Jöns Bengtson "Mickel Drejers succesor" och, som köpare, Olof Olofsson "Peter Jöransons succesor". Jöns Bengtson företrädde Johanna inför rätta i fem mål under deras tid som gifta. Av protokollen framgår det emellertid att det var Johanna som var den aktiva parten i de ekonomiska konflikterna som målen gällde. Jöns Bengtson själv stod inför rätta för olaga handel vid två tillfällen. Han stämde själv en skräddare för resterande byskatt som han har lagt ut för denne.³⁶⁵ Däremot var han inte inblandad i vare sig något okvädes- eller våldsmål, medan Johanna var part i två okvädes- och två våldsmål. I följande mål, förefaller det av vittnesmålen att döma som om Johanna varit en handlingskraftig person, medan Jöns, om han var närvarande, var ytterst passiv.

Två officerare hade tvingat sig in i Jöns och Johannas hus på kvällen och krävt att få bli serverade öl. Jöns hade först sagt att det inte gick, då "hustrun låg och hade nycklarna hos sig". Jöns dräng hade bett soldaterna ta hänsyn till att Jöns skulle gå och lägga sig eftersom han skulle iväg med posten samma natt. Officerarna hade då svarat att drängen inte hade med saken att göra, varpå denne "packat sig på dörren". När Johanna väl kommit upp har med all sannolikhet Jöns gått och lagt sig. Johanna och Jöns bodde grannar med Johannas dotter och svärson. Svärsonen, Olof Olofson hade hört väsen från svärföräldrarnas hus och knackat på dörren. Efter ett tag hade den ena officeraren kommit och öppnat, och Olof och han hade börjat slåss. Flera grannar vittnar om att det hörts rop och skrik från Jöns hus. Olofs hustru Gunilla, Johannas dotter, hade kommit in i huset, och hon liksom modern hade bett soldaterna låta Olof vara. Johannas piga vittnar att då sergeanten hotat Olof med sin värja, hade Johanna tagit den ifrån honom. Efter en stund hade soldaterna med våld tagit med sig Olof för att föra honom till arresten. Johanna och Gunilla hade sprungit ut på gatan efter dem och Gunilla hade skrikat: "De slår ihjäl min man!"³⁶⁶

³⁶⁴ LLA RK 1705.09.12.

³⁶⁵ GH RK 1685.06.02, 1688.11.27, 1689.12.19, 1697.11.30.

³⁶⁶ GH RK 1693.04.20, 1693.04.25, 1693.04.27.

Under hela denna uppståndelse nämner inget av vittnena Jöns Bengtsons namn. Av de tidsangivelser som anges finns det inget som tyder på att slagsmålet skulle ha skett så sent på natten så att Jöns redan givit sig iväg med posten. Kan det ha varit så att Jöns Bengtson låg och sov trots att hela kvarteret vaknade av oväsendet i hans hus? Eller kan det rentav vara så att han var vaken men höll sig inne i sin kammare? Vilket som än var fallet förefaller det märkligt att ingen av vittnena anger någon orsak till att Jöns inte reagerar på det våld som sker i hans eget hus. Ingen nämner att Johanna fick hindra våldet i sitt hem för att maken inte var hemma. Ingen säger att saker skett efter det att Jöns Bengtson gett sig iväg. Oavsett om Jöns var hemma eller han gett sig iväg, visar Johannas resoluta handlande att hon inte var beroende av sin man för att skydda husfreden. Hur Johanna och Jöns för övrigt hade det sinsemellan vet vi inget om. Däremot går det att säga en del om vilket förhållande Johanna hade till några av sina barn.

Johanna och dottern Gunilla

Det av sina barn som Johanna tycks ha umgås mest med är dottern Gunilla. 1683 stäms både mor och dotter av en skomakare för att de trängt ut hans hustru från kyrkbänken. 1684 anmäler Gunilla och Johanna Ellna Oldsdotter, hustrun till en båtsman, för "hastiga ord". Ellna tar tillbaka orden och säger att hon inte vet annat om Johanna och Gunilla än "det som ärligt och kristligt är". Förlikning skedde omgående och därför vet vi inte heller vilka ord Ellna sagt eller i vilket sammanhang. 1695 köper Olof Olofson, Gunillas andre make, och Gunilla en byggnadstomt av Jöns Bengtson, "Mickel Drejers succesor". Tomten ligger i anslutning till Jöns och Johannas och mor och dotter kom på det sättet väldigt nära varandra.

Gunilla visar i viss mån samma ekonomiska medvetenhet som sin mor. Vid skiftet efter Gunillas förste make skraddaren Peder Jöranson 1685 kom en skrivelse från pastorn, Andreas Schartau, vilken var morbror till Peder Jöransons första hustru. Brevet gällde Peders dotter i första äktenskapet som nu bodde hos mormodern i Köpenhamn. Pastorn anklagade den döde Peder Jöranson, som efter den första hustruns död "inlät sig strax i nytt äktenskap och ej det ringaste determinerade till detta stackars barn". Han hade också varit så "osamvetsgrann att han aldrig velat giva något till det stackars barnets uppehälle sedan mormodern tog det till sig för tre år sedan. *Om styvmodern till denna okärlek varit vållande kan jag inte veta.*" Det sista skulle kunna tolkas som en antydning om att han ansåg att Gunilla faktiskt var ansvarig för styvdotterns fattigdom. Gunilla skriver i ett svar

att då hon gifte sig ”var hennes man i ringa medel”. Hon visar också upp ett brev från mormodern i Köpenhamn, där det står att denna för dotterns räkning emottagit ”en svart manskjortel att använda till sorgklädning, ett strykjärn som Per lämnade till mormodern strax efter moderns död samt ett rött snörliv med 16 par silvernålar”. Efter sin lagvärjas (lagvärja är den danska motsvarigheten till målsman eller fullmäktige) råd, och för att bli fri från ”åtskilliga vrånga omdöme”, ger dock Gunilla, av ”kristlig kärlek” tio daler i modersarv och 50 i fadersarv till sitt styvbarn och till sin egen dotter 50 daler i fadersarv, trots att de efter värderingen av boet endast skulle ha 30 daler var.³⁶⁷

Tillsammans med sin mor agerade Gunilla på ett sätt som tyder på att hon inte var vare sig blygsam eller tystlåten. Efter moderns död syns det inte så mycket om Gunilla i källorna, och när det väl gör det är det bilden av en hunsad hustru som träder fram. Hennes andra make, Olof Olofson hattmakare, hade problem med spriten och ”när Olof är full är han galen”. I juni 1705 blev Olof kallad inför rådstugan för ”omänskligt leverne med sin hustru”. Prosten hade kallat in Olof till kyrkan för att tala med honom om detta men Olof hade inte kommit. Prosten, som uppfattade detta som att Olof missfirmade prediko-ämbetet hade rekommenderat målet till magistraten. Vad som hänt, om det var Gunilla själv eller någon annan som anmält Olof för prästen är inte känt, inte heller hur saken avlöpte.³⁶⁸ När Olof stäms för ”elakt leverne med fylleri” i maj 1709 är det för att han missbrukar ekonomin. Att han misshandlar hustrun Gunilla räknas enbart som bevis för att han missköter sig. Man kan fråga sig hur mycket av broderns och svågerns omsorg som gällde Gunilla personligen och hur mycket som gällde släktens ekonomi. Vi vet inte något om vilket känslomässigt stöd de gav henne. Då flera kunnat vittna om att ”hustrun måste löpa undan för honom (Olof Olofson) om natten klockan två” har hon troligen säkert fått skydd hos någon, och om inte Gunilla själv beklagat sig för prästen över makens ”omänskliga leverne” med henne måste någon annan, kanske någon släkting, gjort det.

Johanna och svärsonen Jonas Löfman

Johannas svärson, Jonas Löfman, gift med Johannas dotter Anna (Annicka), arbetade som tullbesökare i Helsingborg tills han blev suspenderad från sin tjänst och förflyttad till Ven någon gång under 1687. Han hade sin bostad kvar i Helsingborg och agerade ofta som

³⁶⁷ LLA HSA RoM Bouppt. 1685.02.13.

³⁶⁸ GH RR 1705.06.14.

fullmäktige i rätten åt andra borgare. Liksom han som tullbesökare flera gånger fick klagomål över sitt beteende ifrågasatte man flera gånger hans rätt att agera som fullmäktig. Vid ett tillfälle sades det att Jonas Löfman "ses som en orättfärdig man som inte annat åstundar än att inveckla borgerskapet i onödiga trätor".³⁶⁹ Som kungens tjänsteman behövde han inte begära borgerskap, eftersom en sådan inte skulle syssla med "borgerlig näring". Då han, tillsammans med svärmodern, faktiskt bedrev handel beklagade sig flera borgare över honom och begärde att han skulle beläggas med handelsförbud. Löfman erbjöd sig då att avlägga borgared. Detta protesterade borgerskapet mot med motivation att "han har alltid satt sig upp, så mot magistrat som mot andra, och levtt ett ofredligt leverne". Då han ansågs trissa upp priserna i staden fruktade borgarna att han skulle med "sitt illistiga köpande staden ganska ruinera".³⁷⁰

Jonas och Johanna bedrev handel tillsammans, en handel som vid vissa tillfällen ledde till konflikter mellan dem. Dessa konflikter hindrade dock inte fortsatt samarbete. Vid de rättsliga konflikterna mellan Jonas och Johanna företrädde antingen maken Jöns Bengtson eller sonen Axel Drejer henne. I andra fall var Jonas Löfman den som rättsligt företrädde hela familjen. Han företrädde Johanna i rätten både i mars och i augusti 1703 men i november, då Johanna ställs inför rätta för en häst hon sålt och som visat sig vara halt, företräder sonen Axel Drejer henne.

Detta kan vara ett tecken på att relationerna mellan Löfman och Johanna försämrats under hennes sista levnadstid. Jonas hade en son som hette Mickel. Denne hade mot faderns vilja rest till Köpenhamn för att lära till hattmakare, något Jonas motsatte sig och som han gav Axel Drejer skulden för. På grund av sonens olydnad förklarade Jonas Löfman honom arvlös. Om det var Jonas beteende mot sonen eller hans ekonomiska handhavande över huvudtaget som ledde till följande utveckling går inte att avgöra.

Johanna dog den 4 juni 1704. På sin dödsbädd kallade hon till sig sonen Axel samt svärsönerna Reinholdt Prim och Olof Olofsson och bad dem vara förmyndare för Jonas Löfmans omyndiga barn i arvet efter henne. *Jonas Löfman skulle inte ha med arvet att göra.* Att hon sagt så kunde attesteras av två hustrur och grovsmeden Nils Åkeson Holm som besökt Johanna vid hennes dödsbädd. Det var inte självklart att en fader skulle förvalta barnens modersarv efter hennes död, men oftast gjorde de det. Däremot var det mindre vanligt att mödrar förvaltade

³⁶⁹ GH RR 1690.03.08.

³⁷⁰ GH RR 1694.11.05. (Ganska är det danska ordet för helt.)

barnens arv efter fadern. Det Johanna gjorde var alltså inte i strid med några lagar, men definitivt ett ställningstagande gentemot Jonas Löfman. Nils Åkeson Holm berättade att sonen och svågarna också fått lova att de skulle förlikas med varandra för att förvalta arvet på bästa sätt. Han vittnade också om att ”änkan var vid detta tillfälle vid gott och sunt förnuft”. Från november 1704 till april 1705 låg Jonas i strid med sina svågrar vid rådstugan om arvet efter Johanna. Han ansåg att hans barn fick för liten del, förutom Mickel, vilken han som sagt försöker göra arvlös.³⁷¹ Han lyckades emellertid inte i sina strävanden.

Trots de skarpa motsättningar som rådde mellan Jonas och hans svågrar under hela den tid processen pågick agerade han som fullmäktig för Johannas sterbhus i strid med hennes gäldenärer från november 1705 till mars 1706. Han var också fullmäktig för Axel Drejer i ett mål vid rådstugan i december 1707. Relationerna mellan Jonas Löfman och de övriga i Johanna Axelsdotters familj måste beskrivas som komplicerade. Inom familjen kunde man strida, men utåt tycks man ha hållit ihop. När Jonas och hans andra hustru låter döpa sitt barn i april 1704 är Bengta Mickelsdotter den enda från familjen som står fadder. År 1706 däremot, när dottern som kommer att kallas *Johanna* Maria döps, är både Axel Drejers hustru och Olof Olofson faddrar.

Johannas dotter Anna, Jonas Löfman första hustru, dog den 28 oktober 1697. Tio år tidigare hade hon troligen varit sjuk under än längre period. Det var då Johanna gett omvårdnad och kläder till Jonas och hennes barn under 32 månader, samt ”uppvaktat” och försett Anna med varor. Möjligen kan denna Johannas omvårdnad om barn och barnbarn ha skett ännu tidigare, ty det är först när Jonas Löfman kräver in en skuld av Johanna som hon kräver betalning för omvårdnaden. Om inte Jonas kommit med sina krav, skulle kanske Johanna å sin sida aldrig ha krävt något.

Vad som förväntades av Johanna från omgivningen angående skötsel av en gift dotter och hennes barn vet vi inte. Möjligen uppfattades det som generöst att sköta barnen utan någon ersättning i två och ett halvt år, möjligen uppfattades det som sniket att kräva pengar i efterhand. I rätten sägs det att Johanna ”är tillnödd mot sin vilja att kosta och kläda Jonas barn”, något som Löfman förnekade.³⁷² Detta tyder på att Johanna kan ha åtagit sig skötseln därför att hon ansåg det vara sin plikt och inte av ren kärlek. Hur många barn hon haft hand om vet vi inte. Kyrkoböckerna med dess information om födsel och död börjar inte

³⁷¹ GH RR 1704.11.09, 1704.12.06, 1704.12.07, 1704.12.08, 1705.03.20, 1705.04.01. Se också Rooth 1979 sid 213 f.

³⁷² GH RK 1687.12.15.

föras förrän 1688. Möjligen kan Jonas och Anna ha fått flera barn som dött före detta tillfälle. Den enda vi med säkerhet vet som fötts före 1687 är Mickel Jonason, som uppges vara 15 år 1701.³⁷³ Möjligen skapade omvårdnaden speciella band mellan mormodern och dotter-sonen. Mickel höll kontakt med mormodern då han var i Köpenhamn. I arvstvisterna mellan Jonas och hans släktingar nämns ett brev från Mickel till Johanna som Axel Drejer tagit hand om.³⁷⁴

Det finns en annan sida av Jonas Löfman som möjligen kan ha påverkat förhållandet till svärmodern. Under sin tid som änkeman får han år 1701 ett oäkta barn med ”nyckelpigan” Johanna Svensdotter³⁷⁵ och den 20 juni 1702, dagar efter det att hans första barn med hans andra hustru, Sofia Hessel döptes, står Ellen Andersdotter i Helsingör inför rätta för lägersmål. Hon är ”besoven av besökaren Jonas i Helsingborg”.³⁷⁶ Att män fick oäkta barn påverkade inte deras ära på samma sätt som det påverkade kvinnors. Men Jonas förhållande till ”nyckelpigan” upprörde en del människor. Eggert Fredriksson hade en gång yttrat, ”han har horan i huset och ligger var natt hos henne, han har gjort den ene glött och mager nu på den andre”.³⁷⁷

Om Johannas relationer till sonen Axel och dotter Bengta får vi inte veta så mycket i källorna. Om Axel vet vi att han strävade uppåt i samhällshierarkin, en strävan som inte godkändes av det högre skiktet i samhället. Om Bengta vet vi att hon var en av de populäraste dopfaddrarna, och att hon som sådan hade ett brett socialt nätverk utanför familjen. Det står helt klart att Johanna upprätthöll både ekonomiska och rituella band med alla sina barn. Relationerna till styvbarnen såg lite annorlunda ut.

Kvinnans giftorätt

Enligt stadslagens giftermålsbalk, var makars giftorätt halva hushållets tillgångar, om de hade gemensamma barn. I annat fall fick hustrun vid makens död enbart behålla det hon bevisligen fört med sig till boet, hemgiften.³⁷⁸ Genom testamente eller äktenskapsförord kunde man kringgå dessa bestämmelser. Gudrun Andersson och Maria Ågren ger en fingervisning om i vilken mån detta skedde. Av 24 testamenten som skrevs i Askers härad mellan 1721 och 1726 skrevs 14 mellan man och

³⁷³ LLA HSA RoM Bouppt. 1701.08.02.

³⁷⁴ GH RR 1704.12.06.

³⁷⁵ LLA HSK Födelsebok 1701.02.06.

³⁷⁶ Landsarkivet för Själland mm. Retsbetjentens arkiv, Helsingörs byting 1702.06.20.

³⁷⁷ GH RK 1701.06.06.

³⁷⁸ Andersson/Ågren 1996 sid 41 ff.

hustru för att den som överlevde skulle få disponera egendomen livet ut, oavsett om det fanns arvingar.³⁷⁹ En makes död skapade problem för den andre maken, men även för arvingarna, särskilt om det fanns barn från tidigare äktenskap. Detta visar Gudrun Andersson i sin avhandling från 1998. Det var särskilt viktigt för barnen att få ut arvsparthen innan den kvarvarande föräldern gifte om sig, eftersom anspråken mellan flera syskonkullar kunde vara svåra att reda ut.³⁸⁰

Även utan styvbarn i familjen kunde, som Åsa Karlsson Sjögren har visat, en kvinna få svårt att efter makens död hävda rätten till pengar som hon förtjänat genom eget arbete. Kvinnan i Karlsson Sjögrens exempel hävdade att hennes make, då han levde, hade slösat och förstört de tillgångar som hon genom sitt arbete dragit in. Hon ansåg därför att han hade förbrukat sin rätt till halva boet och att de tillgångar som fanns kvar var hennes enskilda. I rätten fick hustrun Helena inte stöd för dessa argument. Tack vare att hennes barn avstod från arvsanspråken efter fadern fick hon ändå behålla egendomen.³⁸¹

Johanna Axelsdotter och styvbarnen

Jöns Bengtson dog den 24 februari 1703. Efter hans död fick hans båda döttrar, Maria och Helena, 700 daler var, utan att någon föregående värdering av boet hade genomförts. Enligt skiftesboken ansåg Helenas make detta vara ett ”anständigt villkor” då man trodde att om man gick till skifte skulle summan bli mycket mindre.³⁸² Vid skiftet efter Johanna ett och ett halvt år senare uppgick boets tillgångar, efter det att skulderna räknats bort, till 6 154 daler. Johannas fyra barn ärvde 1 538 daler var.³⁸³

Om man gått enbart efter vad lagen sade, borde Maria och Helena fått ärva allt som inte Johanna kunde bevisa att hon fört med i boet. Något äktenskapsförord eller testamente mellan Jöns och Johanna fanns inte. I dödboken noteras det att Jöns dog ”hastigt”, vilket kan vara en förklaring till avsaknaden av testamente. Vi vet, och med all säkerhet var det allmänt känt i det samtida Helsingborg, att Johanna med eget arbete tillförde pengar till hushållet. Som vi sett ovan är det dock osäkert med hur stor rätt hon kunnat hävda detta vid ett laga skifte, då det inte fanns några gemensamma barn. Johanna skulle i sämsta fall bara få behålla det hon bevisligen fört med sig i boet vid giftermålet. En

³⁷⁹ MESL Giftermålsbalken kapitel II, XII, XIII.

³⁸⁰ Andersson, Gudrun 1998 sid 252 ff.

³⁸¹ Karlsson Sjögren 1998 sid 144 f.

³⁸² LLA HSA Bouppt. 1703.02.27, LLA HSK Dödbok 1703.02.24.

³⁸³ LLA HSA Bouppt. 1704.09.13.

rimlig utgång vore att rätten skulle utdöma halva hushållets tillgångar till Johanna och tilldelat Maria och Helena resten i fadersarv. I så fall kunde Helena och Maria istället ha fått dela på hälften av 7 554 vilket ger 1 888,5 daler var, det vill säga mer än dubbelt mot vad de fick. Johannas egna barn hade då fått dela på en mindre summa efter hennes död. Att man inte gick till skifte efter Jöns kan vara en strategi från Johannas sida. Hon visste hur mycket som fanns i boet och att hon och hennes barn skulle förlora på ett skifte. Var det så att Helena och Maria kände till att det fanns mer pengar i boet, men gick med på villkoren därför att de visste att det var Johanna som tjänat mest pengar, eller var det så att de motvilligt gick med på villkoren för att undvika en rättslig strid med Johanna, stödd av den erfarna och processbenägna Jonas Löfman? Mycket tyder under alla omständigheter på att Maria och Helena inte var helt tillfreds med situationen efter faderns död.

Hemma hos Johanna bodde drängen Anders Frisk och Helenas och Marias biologiska moster Pernilla. Det var planerat att Anders och Maria skulle gifta sig. Den 9 juni 1703 kom Helena, hennes make Jöns Larsson och deras tjänstefolk ”i flock” hem till Johanna och överföll henne och Anders Frisk med hugg och slag och någon rev Anders i ansiktet. Anledningen till detta skall ha varit att det uppkommit ”kontraherande” mellan Maria och Anders inför deras förestående äktenskap, något som man lastade Johanna för, men framför allt lastade man moster Pernilla som ”hade uppehälle och föda som ett annat tjänstehjon”, hos Johanna. Johanna drog överfallet inför domstol och inte förrän den 20 augusti, elva dagar efter Marias och Anders giftermål och en dag efter det att Helenas och Jöns barn döpts, meddelades det vid kämnärsrätten att saken var utagerad. Under dessa omständigheter är det inte så konstigt att Helena och Jöns Larsson, som vid dopet av sina tidigare barn förut nästan bara valt faddrar från Johanna Axelsdotters sida, denna gång valde faddrar enbart utanför familjen.

I kapitel 2 resonerade jag om Johannas och hennes barns förhållande till Jöns Bengtsons barn. Jag tolkade det mönster som fadderrelationerna bildade, som att det fanns en hierarki inom styvfamiljen där Johannas barn uppfattade sig som socialt överlägsna Jöns barn och att det avbrott i fadderrelationerna mellan styvsyskonen som skedde efter Jöns Bengtsons död, berodde på att relationerna mellan styvsyskonen aldrig varit särskilt nära. De ekonomiska omständigheterna vid Jöns död, grälet om bröllopet och det faktum att varken Johanna eller någon av hennes barn var faddrar vid Jöns och Helenas barn i augusti samma år pekar på att styvfamiljen upplöstes det år som Jöns Bengtson dog.

Hur skall man då betrakta de band som upprätthölls genom att Bengta Mickelsdotter och Axels hustru Inger trots allt var faddrar åt Maria och Helenas barn 1704, 1708 och 1709? Ett sätt är att betrakta dem som "officiella" släkband. Maria och Helena kan ha betraktat styvsyskonen som släktingar fortfarande, men de enda personer de kunde tänka sig kunna representera Johannas släkt var Bengta, som var den man haft starkast dopfadderband med, och som för övrigt inte tycks ha varit inblandad i några konflikter, och Axels hustru Inger, som kan ha betraktats som neutral. Ett annat sätt är att betrakta dem som "praktiska" släktingar. Det fanns inga officiella släkband att upprätthålla efter Jöns död och de band man hade till Bengta och Inger kan ha varit rent personliga och byggda på känslomässiga band.

"Pernilla Gunnars" var Helenas och Marias moster och inte släkting till Johanna. Men enligt Jöns Larson hade hon och hennes son "uppehälle och föda som ett annat tjänstehjon" hos Johanna. Det var henne man lastade för "kontraherandet" mellan Maria och Anders. Pernilla Gunnars var, trots de genealogiska banden, aldrig fadder åt något av Marias eller Helenas barn. Om detta beror på att hon hade så låg social status att man inte efterfrågade hennes närvaro vid dop eller att hon hade någon sjukdom som gjorde att hon inte kunde stå fadder av fysiska skäl går inte att säga. Troligen stod hon i någon slags beroendeställning till Johanna. Hur detta kom sig kan vi inte heller säga något om.

Andra släktingar

Som tidigare nämnts är det svårt att avgöra släktskap före 1688 då kyrkoböckerna började föras. Därför vet vi, med något undantag, inte mycket om Johannas övriga släktingar. Vid skiftet efter Johannas förste make Mickel Mickelsen Drejer talas det om drängen Nils Åkeson, vilken är son till en Åke Mickelsen, möjligen Mickel Drejers bror. Mickel Drejer hade haft Nils arv innestående hos sig, och vid bouppteckningen försökte Johanna dra av kostnader för kläder och omsorg om honom under krigstiden, samt "hans lära".³⁸⁴ Detta är med all säkerhet den Nils Åkeson Holm som sedermera blir grovsmed och som får borgerskap 1698. Det kan beläggas att han vistats hemma hos Axel Drejer två gånger. Endast i det ena fallet tycks det ha varit frågan om rent socialt umgänge. Han var fadder åt tre av Johannas barnbarn. 1703 när Johanna stäms för en häst som hon har sålt, kallas han in som sakkunnig, men motparten protesterade mot hans vittnesmål då han var

³⁸⁴ LLA HSA Bouppt. 1698.09.26.

”i svågerskap med Johanna”. Då Johanna dog utsågs Nils som en av värderingsmännen vid bouppteckningen, men Jonas Löfman godkände honom inte då han nu hade påmint sig att Nils var släkt med Axel Drejer.³⁸⁵ Hur detta yttrande skall tolkas är tveksamt. Av allt att döma var Nils Åkesson brorson till Johannas första make och därmed kusin till både Axel, Gunilla, Bengta och Löfmans döda hustru Anna. Att Jonas Löfman enbart nämner Axel kan bero på att han är den ende sonen och alltså den ende mannen som har direkta blodsband till Nils.

De övriga svågarna, Jonas Löfman, Olof Olofson och Reinholdt Prim var ingifta i familjen och kunde kanske därför inte räkna med samma lojalitetsband som Axel. Banden mellan Nils Åkesson och hans kvinnliga kusiner kan ha betraktats som svagare än de mellan Nils och Axel. En annan av de föreslagna värderingsmännen var slaktaren Lasse Person, som enligt Löfman också var släkt med Axel Drejer. Hur de var släkt går inte att klargöra. Möjligen kan han vara släkt med Axels hustru Inger. Det finns inget som tyder på något närmare umgänge mellan Lasse och någon av Johannas barn. Lasses hustru var emellertid fadder åt ett av Gunilla Mickelsdotters barn och hans dotter var fadder åt både Johannas styvdotter Maria Jönsdotters och Bengta Mickelsdotters barn.

Nils Åkeson tycks ha fungerat som en ”praktisk” släkting till Axel Drejer, mer än vad Lasse Person gjorde. Båda var dock ”officiella” släktingar i den meningen att de räknades som jäviga i juridisk-ekonomiska sammanhang.

Johannas status

Johanna blev, av egen kraft, under sina sista 20 levnadsår en av de rikaste personerna i staden. Gav henne denna rikedom den status som en rik köpmanshustru hade? Både ja och nej.

De konflikter som hon var inblandad i visar att man betraktade henne som en vanlig hantverkarhustru. I kyrkan satt hon och hennes dotter bland hantverkarhustrurna. När Jöns Bengtson dött och Johanna inte betalat hans kista drar sig inte snickaren för att ta sig in i hennes kök, där kistan står, för att skruva av locket och ta det med sig. Han hade också sagt till Johanna att ”Kan i giva eder svåger sjuhundrade och en daler så får i tid att betala mig mitt arbete”.³⁸⁶ Svågern var Jöns Larsson, Helenas make och Johannas svårson, som för sin hustrus räkning emottagit arvet efter Jöns Bengtson. (Svåger var förr inte bara

³⁸⁵ GH RR 1698.09.26, GH RK 1703.04.14, 1706.08.31, GH RK 1703.11.05, GH RR 1704.11.09.

³⁸⁶ GH RK 1703.03.03.

beteckning för makars syskon eller syskons makar utan även för släktingar ingifta i nedstigande led, som t ex svärsöner.) Det förefaller föga troligt att ett sådant beteende skulle kunna förekomma hemma hos någon rådmansänka.

Det har redan konstaterats att det fanns en hierarkisk ordning bland dopfaddrarna och att de kvinnor som var mest anlitade som faddrar var rådmanshustrur. Det har också konstaterats att de kvinnor som var mest populära som faddrar var de som var minst inblandade i våld- och okvädesmål. Johanna tillhörde de 25 mest populära faddrarna främst på grund av att hon hade många barnbarn. Från 1688 till sin död 1704 var hon gudmor åt 19 av sina barnbarn inklusive styvbarnbarnen. De övriga barnen som hon var fadder till kom från familjer knutna till hennes familj genom yrkesrelationer. Inom sin egen familj och den närmaste kretsen åtnjöt alltså Johanna hög status. I jämförelse med sin dotter Bengta röntte hon mindre popularitet utanför den närmaste kretsen. Johannas rikedom gav henne alltså inte automatiskt hög status som dopfadder. Detta kan kopplas till Johannas personliga egenskaper. Som aktiv handelskvinna var hon van att ta konflikter, och möjligen kan detta ha lett till att hon inte ansågs svara mot kvinnoidealen. Här kommer vi in på en annan av fadderskapets aspekter. Det har också framhållits att faddrar skulle ge en gåva till barnet. Vi kan inte bortse från möjligheten att de fattigare föräldrarna valde faddrar, och då framförallt gudmödrar, som gav rikliga faddergåvor. Vi vet att både Johanna och dottern Gunilla var ekonomiskt sinnade. Kan Bengtas popularitet jämfört med Johannas och Gunillas bero på att Bengta var mer givmild?

För Johanna Axelsdotter och hennes familj betydde släktbanden mycket. Man var bundna till varandra med både fadderrelationer och ekonomiska band. Johanna var den sammanhållande faktorn i släkten. Genom att sönerna och svärsönerna fick ansvar för förvaltandet av Jonas Löfmans barns arv blev de ekonomiskt knutna till varandra efter Johannas död. Men det fanns också konflikter inom familjen, och banden mellan styvsyskonen var inte starkare än att de avbröts efter föräldrarnas död. Låt oss nu se på några individer som hade andra typer av band till varandra.

Vännerna

Joris Johansson kom till staden som utländsk korpral. 1685 omnämns han som en person av utländsk nation och katolsk religion.³⁸⁷ Han gifte sig med Boel Andersdotter före 1688. Joris, som då fått avsked från armén, fick borgerskap 1691. Under 1690-talet och 1700-talets första decennium benämns han enbart borgare. Han hade slaktbod på sin gård 1704, dit även andra kom för att slakta, och är den som tillsammans med Nils Henriksson för över mest kött till Helsingör år 1708.³⁸⁸ När han får sitt burskap nämns det inte vilken näring han ämnar sysselsätta sig med, vilket annars var vanligt. Det finns inga speciella privilegier utfärdade för honom och han nämns aldrig som slaktare eller tillsammans med andra slaktare i saker rörande slaktarlaget. Däremot opponerar sig Joris tillsammans med andra borgare mot att Lars målare hävdar privilegium på träkarshandel. De menar att denna handel inte ligger under Lars hantverk, utan att vem som helst bör kunna bedriva den.³⁸⁹ Troligen var Joris en av de köttmånglare som enligt Åke Sandström var speciellt omhuldade trots att deras verksamhet var beroende av det olagliga landsköpet.³⁹⁰ Men förutom med kött handlade han också med andra varor. Hans inkomst stiger kraftigt under 1690-talet. 1692 taxerar han för 3/4 håll³⁹¹, 1693 för 1,5 håll och 1699 för 2,5 håll. Högre upp än så tycks inte hans inkomst bli. Han var ledamot av de åtta männen från 1704 till 1706 och från 1710 och 1711. 1714-1717 var han kyrkoföreståndare.³⁹² Joris var alltså en betrodd man.

Nils Henriksson var tjänsteträng hos en köpman då han gifte sig med Sidsela Rasmusdotter 1689. Sidselas far bodde i staden och dog 1692. Nils Henriksons taxerade inkomst stiger, liksom Joris, märkbart under åren. 1690 taxerar han för 1/4 håll, 91 för 3/4, 93 för 1 1/4 och 1699 för 2 1/4 håll. 1695 köpte Joris och Nils tomt och byggde hus bredvid varandra. 1708 åkte de tillsammans till Helsingör vid ett flertal tillfällen. Det finns två belägg för att Boel och Sidsela åkte över tillsammans eller åtminstone tog sällskap ned till bryggan.³⁹³ Hustrurna

³⁸⁷ GH RK 1685.06.04.

³⁸⁸ GH RK 1704.10.06.

³⁸⁹ GH RR 1708.06.29.

³⁹⁰ Sandström 1996 sid 109 f.

³⁹¹ Håll är en skatteteknisk term. 1693 gick det 3 daler 8 öre och 1 1/2 penning på ett håll.

³⁹² Rooth 1979 sid 193.

³⁹³ GH RK 1706.08.31, 1706.09.04.

fanns inte med i 1708 års tulljournal, men vid andra tillfällen är det de som gjort resorna över sundet.

Jesper Helt hade en gång hindrat Sidsela från att resa över. Han hade anklagat henne för att ha smör under förklädet. I själva verket var det ett paket talg, och hon hade slängt iväg det till färjemannen Peter Peterson som hade tagit emot det. Händelsen utvecklades till ett gräl som behandlades vid kämnärsrätten. När Peter Peterson stäms in som vittne protesterar Jesper mot honom då han anser att han och Sidsela har ”köpenskap ihop”, vilket de förnekar. Vid ett annat tillfälle blev Sidsela anklagad för smörköp utanför torget.³⁹⁴

Vad som är betecknande rörande dessa par är att det är kvinnorna som kommer i konflikt med tulltjänstemännen eller, som Boel, med handelspartnern i Helsingör. Var det så att de som kvinnor hade svårare än män att hävda sin rätt? Boel och Sidsela förekommer i sammanhang som tyder på att det är de som ansvarar för sundshandeln fram till 1706. De förekommer däremot inte alls i tulljournalen för 1708. Om det är så att kvinnorna haft svårt att hävda sin rätt gentemot tulltjänare och handelspartners kan männen ha övertagit denna roll.

Liksom andra ur det lägre samhällsskiktet med ingen, eller liten släkt i staden hade bägge familjerna kvinnliga dopfaddrar ur rådmanskretsen och manliga ur hantverkarkretsen, men också Nils förre arbetsgivare och några tullbetjänter. Boel hade en moder i staden som dog 1711, men hon var aldrig fadder till Boel och Joris barn.³⁹⁵ Förutom att paren, som framgår av figur 1 i dopkapitlet (noderna f55 och f76), var faddrar till varandras barn hade de gemensamma fadderrelationer till sex familjer bestående av färjemän, arbetskarlar, möllare och hantverkare. Om vi liksom i Johannas fall försöker mäta deras sociala status efter deras popularitet som dopfaddrar finner vi följande: Joris var fadder vid 15 dop och Nils vid 14. Båda två blir mer populära fram emot sekelskiftet 1700 och därefter.

Jag har tidigare konstaterat att männens dopfadderrelationer var mer horisontella än kvinnornas. Man valde alltså manliga faddrar ur det egna sociala skiktet mer än ovanifrån. I Joris fall ser man att han stiger socialt. 1689 och 1690, då han själv var korpral, var han enbart fadder till soldatbarn, senare blir han fadder till barn till hantverkare som taxerar för ett håll eller mindre. Under 1700-talets första decennium är han fadder åt både arbetskarlar och soldater, men också hantverkare med ganska hög inkomst, såsom Per Larson fällberedare.

³⁹⁴ GH RK 1698.09.15.

³⁹⁵ Rooth 1979 sid 193, LLA HSK Dödbok 1711.11.28.

Nils Henrikson är bara fadder till ett barn före 1697. Han är som mest populär mellan 1698 och 1704 då han är fadder till arbetarbarn, hantverkarbarn och möllarbarn. Boel var under perioden 1688-1709 gudmor två gånger till sina barnbarn samt ytterligare två gånger och hon var den som "gick bredvid" fyra gånger. Samtliga föräldrar, förutom Nils Henrikson och Sidsela, kom från soldatleden eller det lägre hantverkarskiktet. Sidsela var som ogift fadder fyra gånger och som gift femton gånger. Hon var bland annat gudmor till färjemannen Per Eriksons barn. Jämför man de bägge paren går det inte att utifrån deras popularitet som faddrar se någon skillnad i social status. Om man jämför de bägge kvinnornas popularitet finner man att Sidsela är mer efterfrågad än Boel. Kan detta kopplas till personliga egenskaper?

Sidsela var inblandad i en konflikt gällande okvädande under perioden. Det var i det ovanstående målet mot Jesper Heldt och dennes hustru. Då Jesper stoppade Sidsela vid bryggan för att hon försökte ta över ett paket, som han trodde var smör, hade han och hans hustru kallat henne smörhöna och smörfitta och dessutom kommenterat hennes röda hår. Hon hade försvarat sin ära så gott det gick med att hon inte var en höna, för hon födde sina barn som "en annan ärlig hustru" och att hon också köpte sitt smör som en ärlig hustru. Vidare hade hon sagt att om hon hade rött hår så hade Gud givit det till henne och hon bar det "med den äran". Ingen av vittnena säger sig ha hört Sidsela säga något kränkande till Jesper Helt eller hans hustru. Joris Johansons hustru Boel var inblandad i två fall rörande okvädande och i de fallen intog hon en mer aktiv roll än vad Sidsela gjorde. Det första fallet, som jag redovisat i kapitel 4, gäller att Boel kallade Anna och Bengt Borgmans familj för horpack därför att Annas syster hade fött en "oäkta" unge. I vittnesmålen framgår att det finns tidigare ovänskap före grälet. Det var båtsmannen Bengt Borgman som började grälet med Boel på bryggan genom att komma med antydningar om Boels far. Boel var inte sen att svara, och hon gjorde det med svordomar. Senare, på båten mellan Helsingborg och Helsingör skällde hon inte enbart Anna och hennes familj för att vara horpack, hon sade dessutom att "båtsmännen ligger hemma och gör ingen stor tjänst och om något skulle komma på så kan hennes man göra lika mycket", vilket var en kränkning mot Bengt Borgmans yrkesheder. När vittnena kallades till rättegång underkände Joris en hustru som vittne på grund av att det rådde "träta och ovänskap mellan hustrurna". Boel var alltså ovän med flera personer vid detta tillfälle.³⁹⁶

³⁹⁶ GH RK 1706.08.31, 1706.09.11.

I det gräl mellan Boel och Jonas Löfman vid tullbryggan i augusti 1693 som nämns i kapitel 3, var det Jonas Löfman som var den mest aktiva. Löfman var ju för övrigt en av de mest förekommande aktörerna i både okvädes- och våldsmål. När Jonas Löfman sade åt henne att gå hem och hålla munnen svarade Boel: ”jag håller inte munnen för dig, din hundsfott. Jag vet vem jag håller munnen för, det är min man. Gå du hem och slå dina horor”. Vad hon egentligen sade är svårt att avgöra då det finns olika versioner i vittnesmålen: ”gå hem och slå din hora/dina horor”, ”gå hem och cuinera din fitta” och ”gå hem och kommendera din skinlyckta”.³⁹⁷ Vad Boel än har sagt, så låter det som grova kränkningar på Jonas Löfmans hustru och familjeliv. Att cujonera någon, eller som här, cuinera kan tolkas som att topprida eller hunsa någon.³⁹⁸ Boel kommer alltså med anspelningar på att Jonas slår, hunsar eller kommenderar sin hustru och med hänsyftning till att det i ett vittnesmål talas inte bara om hora utan horor är det möjligt att hon menar både hustru, barn och tjänstefolk. Med horor antydde hon också att hustrun och eventuellt alla kvinnor i hushållet inte var ärliga kvinnor, och hon kommer med anspelningar om att Jonas hustru var en mager krake. Bara vid ett annat tillfälle kommer en kvinna med liknande sexuella kränkningar mot en man.

Kan vi tolka det faktum att Boel relativt sällan var anlitad som dopfadder, som att hon inte hade tillräckligt ”gott och mildt sinne”? Även om hon är fadder få gånger stiger hennes popularitet med åren, liksom hennes makes. Därför kan populariteten snarare vara kopplad till Joris ekonomiska status. I jämförelse med Sidsela kan det vara så att Sidsela är mer lokalt förankrad än Boel. Vi vet ingenting om Boels mor. I dödboken från 1711 står endast ”Joris Johansons svärmor”. Sidselas far kallades Rasmus Pelles, vilket tyder på att han var känd i staden. Däremot finns det heller inget som talar emot att Sidselas popularitet i jämförelse med Boels kunde bero på att Sidsela hade ett mer ”milt och gott” sinne än Boel.

När Joris blir instämnd till en rättegång 1695 säger han sig inte kunna komma då ”hans barn är dött och hans hustru inte hemma”.³⁹⁹ Det var den 4-åriga sonen Elias som hade dött. Hur man skall tolka denna utsaga är tveksamt. Sonen hade dött två dagar före rättegången⁴⁰⁰

³⁹⁷ En skinlyckta är beteckningen på en gammal mager hästkrake (SAOB 1971, spalt 4091). Enligt muntlig uppgift från personal på SAOB:s redaktion finns det också belägg för att det kan vara en benämning på en mager och skröplig person, i synnerhet en kvinnlig sådan.

³⁹⁸ SAOB 1938 spalt 3120.

³⁹⁹ GH RK 1697.07.05.

⁴⁰⁰ LLA HSK Dödbok 1695.05.05.

och Boel kan ha varit borta på en längre resa på landsbygden, t ex för att köpa upp slaktoxdar, och inte varit hemma då barnet dött. Om detta var fallet kan det ha medverkat till att inte Boel var fadder så ofta, då omsorgen om barn torde vara ett viktigt kriterium för en populär fadder. Det kan också ha varit så, att Boel rest bort för att sörja barnet, kanske hos släktingar på landet. Här kan vi bara spekulera.

Om man följer de två paren ytterligare i källorna finner man att Nils dog 1710. Boel, som då kallas *Signeur* Joris Johansons hustru, var gudmor till färjemannen Pål Romares och hans hustru Gunillas dotter Ingrid 1711, samma år som Pål Romare dog. Påls hustru Gunilla dog den 28 februari 1714. Vid bouppteckningen efter henne fanns inga vuxna släktingar närvarande, endast grannarna Joris Johansson, Samuel Hoff och Sidsela, salig Nils Henriksons änka som suttit vid änkans dödsbädd. Efter det att skulderna räknats bort, därav Joris Johansons utlägg för begravningen, fick de tre barnen, tio, sju och ett halvt, samt två och ett halvt år gamla, dela på 296 daler. Dessutom hade änkan på sin dödsbädd givit en ko och en silverbägare till Sidsela mot löfte att hon skulle underhålla det yngsta barnet, Ingrid, under återstoden av året.⁴⁰¹

Det var alltså Sidsela som åtog sig vårdnaden om Gunillas dotter, och inte Boel, som varit gudmor åt Inger. Betyder detta att fadderskapet inte innebar något framtida ansvar för barnen ens bland socialt närstående, eller skall vi tolka det som att Boel vid Gunillas död inte hade förutsättningar till att ta hand om ett barn? Bägge tolkningarna är möjliga. Att Boel inte nämns i bouppteckningen efter Gunilla behöver inte betyda att hon inte tagit del i omvårdnaden om änkan, och om hon inte gjort det kan det bero på att hon varit sjuk eller av andra orsaker inte haft möjlighet till det.

Till skillnad från vad som var fallet med handelskompanjonerna Johanna Axelsdotter och Jonas Löfman är de två ovanstående paren aldrig i rättslig konflikt med varandra. Åtminstone inte under den period jag undersökt. Sidsela fortsatte som köttmånglare som änka, och när Boel hade dött gifte sig Joris och Sidsela med varandra. Ett klokt ekonomiskt samgående av två personer i samma bransch eller ett bekräftande på kärlek som blossat upp mellan goda grannar och gamla vänner? Det kan vi aldrig få veta, men Joris och Boel, Sidsela och Nils, framstår ändå som exempel på människor, utan genealogiska band, som väljer varandras sällskap både i vardagsgöromål och vid högtidliga tillfällen. För att understryka hur liten stad Helsingborg var och att de flesta konflikter måste ha glömts bort med tiden kan nämnas att Boels

⁴⁰¹LLA HSK Dödbok 1714:02:28, LLA HSA Bouppt. 1714.08.02.

och Joris dotter Dorothea var fadder till Jonas Löfmans barn den 19 november 1711.⁴⁰² Anledningen till detta är troligen att hon är förlovad med Axel Drejers son Christian som också är närvarande vid dopet. De gifte sig den 10 januari 1712.⁴⁰³

Låt oss lämna dessa vänner och se på ett socialt nätverk som tycks mindre harmoniskt.

Det sociala nätverkets gränser

Pål Jacobson var en betrodd slaktare. Han var bisittare i slaktarlaget och blev senare älderman. Han var också en av de extra ordinarie åtta männen 1687. Pål och hans hustru Bengta var, så länge Pål levde, populära faddrar (f41 i graf 6) och de hade ömsesidiga fadderrelationer med slaktaren Lasse Person. När Pål dog i juni 1696 lämnade han Bengta med stora skulder. En del av dessa betalade Bengta tillbaka, men hon ådrog sig också själv skulder efter makens död. Bengta fortsatte i slaktaryrket som änka. I december samma år som Pål dött noteras det, när flera slaktare anklagas för att inte skaffat kött till sina bodar på "ordinarie kötttag", att salig Pål Jacobsons änka haft kött i sin bod.⁴⁰⁴

Den 28 augusti 1702 stäms vävaren Axel Johanson av stadsfiskalen för "larm och svärande den 20 om aftonen samt hädiska ord emot sin värdinna i hennes eget hus". Värdinnan var Bengta, som hyrde ut gårdshuset till Axel och hans hustru. Flera personer kallas som vittne. Bengta själv hävdar emellertid att "Axel vävare har inte tenerat något emot henne eller hennes hus som utav värde varit, och har de sig emellan alldeles intet utan det som kristeligt och skickeligt är". Därmed förenades de och vittnena hördes aldrig.⁴⁰⁵

Året därefter står Bengtas dotter Karna anklagad för att ha slagit sin egen mor och hotat att bränna ner huset. Modern nekade till att dottern slagit henne och flera av vittnena säger att de endast vet att modern slagit dottern. Enligt vad bland annat vävargesällen Johan Adamson vittnat om var det Karna och hennes broder som hade börjat bråka, vävargesällen hade försökt att medla mellan dem men inte lyckats. Ett annat vittne berättade att hon hört buller i huset och därför gått dit för att se vad som var på färde. Då hade Bengta suttit och gråtit och sagt, "Karna, detta klammeri kunde vi väl vara utan". Karna själv kan man inte få tag på och justitiekämnraren ålägger Bengta husarrest

⁴⁰² LLA HSK Födelsebok 1711.11.19.

⁴⁰³ LLA HSK Vigselsbok 1710.01.12.

⁴⁰⁴ GH RR 1696.12.21.

⁴⁰⁵ GH RK 1702.08.28.

tills hon med prygel eller annat kan skaffa fram dottern. Fallet tas dock aldrig upp i rätten fler gånger.⁴⁰⁶

Den stränga förmaningen att ”skaffa fram” Karna skall ses mot bakgrunden att dödsstraff för olydnad, missfirmelse och våld mot föräldrar infördes 1608.⁴⁰⁷ Birgitta Odén har visat att 1632-1650 behandlades 21 mål gällande våld mot föräldrar och tre mål gällande bannor mot föräldrar i hovrätten. Våldet mot föräldrar ökade. Under perioden 1700-1714 behandlade 36 mål gällande våld och sex gällande bannor. Häradsrätterna dömde till döden enligt lagen men hovrätten mildrade ofta domarna, något som Rudolf Thunander visat att man gjorde även i andra typer av mål. Motiven till de förmildrande domarna var ofta att föräldrarna slagit först eller att de bett för brottslingen. De gånger hovrätten fastställde domarna var då även andra brott förelåg.⁴⁰⁸ Att Bengta förnekade dotterns brott och att flera av vittnena svävade på målet kan också ses i ljuset av det stränga straffet. Även om man kunde vara kritisk mot Karna om man kände till att hon slog sin mor, var man kanske inte beredd att vittna om detta och därmed bidra till hennes dödsstraff. Vad som däremot är svårare att förklara är att saken inte tas upp igen av rätten.

Den 16 augusti 1704 ställs Karna inför kämnärsrätten anklagad för lägersmål. Karna erkänner att hon vid påsktiden, under äktenskapslöfte, blivit belägrad av tidigare nämnde linvävargesällen Johan Adamson, som nu rest vidare till okänd ort. Barnet föds den 4 november. Den 9 i samma månad begär slaktaren Lasse Person magistratens beslut om att barnet skall betraktas som äkta då belägringen skett under äktenskapslöfte. Barnet är ännu inte döpt och kanske dör. Han vill att de personer som hört talas om förlovningen skall höras så att barnet kan döpas som äkta innan det dör. Fältskären Andreas Leth vittnar om att vävargesällen sagt något om att ”vad jag lovat skall jag hålla”. Vävargesällens moder protesterar mot att det skulle föreligga ett äktenskapslöfte och menar också att då Karna redan betalat lägersmålsböterna kan barnet inte betraktas som äkta. Lasse Persson hävdar då att böterna betalades av oförstånd. Eftersom inga bevis i saken kan framläggas döps barnet som oäkta dagen därpå. Fadrdar till barnet var bland andra Lasse Persons dotter Cathrine och hennes make.⁴⁰⁹

⁴⁰⁶ GH RK 1703.07.21, 1703.07.30.

⁴⁰⁷ Appendix till 1608 års edition av landslagen (Odén 1991 sid 87-95).

⁴⁰⁸ Odén 1991 sid 97-103, Thunander 1993 sid 158-160.

⁴⁰⁹ LLA HSK Födelsebok 1704.05.29, 1704.11.10. GH RK 1704.08.16, GH RR 1704.11.09.

Ett barn avlat under äktenskapslöfte räknades som äkta oavsett om fadern och modern senare gifte sig. Synen på vad som konstituerade ett äktenskap förändrades under 1600-talets senare del. Vid 1600-talets mitt utgjorde ett löfte och ett samlag ett äktenskap oavsett om löftet skett inför vittnen. Under slutet av århundradet värderades hemliga löften inte lika mycket som en formell trolovning. Männens kunde därför genom att förneka att ett löfte skett slippa ifrån ansvar. Och att barnet betraktades som äkta hade stor betydelse. De oäkta barnen saknade arvsrätt. Som oäkta kunde man inte heller vinna inträde i skråna, vilket var av yttersta vikt för männen.⁴¹⁰ Något som också tycks ha varit av vikt var att man dog som äkta. Lasse Person framhåller ju att det var för att barnet kanske skulle dö som det var brått med äkthetsbeslutet. Johan Adamson är en av de fåtal män som får stå till svars i lägersmål i Helsingborg. Detta sker den 15 september 1706 när han återvänt till Helsingborg efter att ha vistats i Norge. Han erkänner att "beblandelsen skedde i Helsingör dit hon kom till honom".⁴¹¹ I absolutionslängden finns emellertid inga anteckningar om att vare sig Karna eller Johan gjort sin kyrkplikt och fått absolution. Om barnet dog eller inte är svårt att avgöra. I dödboken finns inga anteckningar om att ett barn till Karna Pålsson eller Johan Adamson skulle ha dött. Däremot finns det vid ett antal tillfällen anteckningar om barn som dött där varken barnets, moders eller faderns namn finns med. Ett av dessa kan ha varit Karnas barn.

I januari 1705 står Karna återigen inför kämnärsrätten. Denna gång blev hon tillsammans med sin bror Nils anklagad för slagsmål. Vävarn Axel och hans hustru hade blivit serverade middag hos Bengta. När vävarn skulle gå hade han varit drucken och slagit ut öl på golvet. Då Karna hade bett honom låta bli hade han sagt några okvädningsord. Bengtas son Nils hade då gått efter honom ut och de hade börjat slåss. Senare hade Karna enligt vittnens utsago gått in i vävarstugan och slagit vävarhustrun. Per Larson fällberedare talar om att Karna kommit in till honom med blod på händerna och sagt "nu skall du veta att jag slagits". Hon hade också sagt "skall två eller tre ligga på min broder skall djävulen regera dem". Andra vittnade om att hon sagt "nu har jag slagit den hyndan". Karna svarar på detta att hyndan var vävarens hund som låg på gården och blodet hon haft på armarna kom sig av att hon burit tarmar.⁴¹²

⁴¹⁰ Lindstedt Cronberg 1997 sid 74-77, Lennartsson 1999 sid 335 f.

⁴¹¹ LLA RR 1706.09.15.

⁴¹² GH RK 1705.01.31, 1705.02.07.

Den 24 november 1708 stäms Karna av fällberedaren Per Larson (son till Lasse Person) på grund av ”oskickligt leverne och fränkomna saker”. Bland de fränkomna sakerna var bland annat en tenntallrik. Soldathustrun Inger Per Ols berättade att hon sett denna tallrik i skeppar Lars hus, dit Karna skulle ha burit den. Karna sade att tallriken kom hemifrån och hon hade haft den att bära smör på. Vems tallriken var eller vart den tagit vägen visste hon inte. Karna erkände att hon ofta stulit smör, garn och gryn från sin moder, men inte från någon annan. Det oskickliga levernet gällde Karnas förhållande till modern. Soldathustrun berättade att hon sett hur Karna tagit Bengta om halsen, kastat henne i sängen och sagt din ”uppruttna and och förstrukna gamla täva”.⁴¹³ Grålet tycks ha gällt något som Karna velat att modern skulle hämta hos Lasse Person. En vaktmästare som bott hos Bengta vittnade om att han ofta sett att ”Karna låg i träta och slagsmål med sin moder”. Soldathustrun Anna Måns Askmans berättade att hon hade varit i Bengtas kök och skållat gäss då hon hörde att Karna skrek. Modern hade hållit Karna i håret och Karna hade haft en mangelkavel i handen och slagit emot köksdörren, men om hon hade tänkt slå på sin moder eller syster visste inte Anna. Brodern Nils Pålson sade däremot att han aldrig sett att Karna slagit modern.⁴¹⁴ Trots att Karna återigen stod anklagad för ett brott som kunde leda till dödsstraff tycks saken rinna ut i sanden. En månad senare stäms Karna för skuld till en bonde för en kviga. Brodern Nils, som enligt Karna skulle ha ”caverat”, alltså gått i borgen för Karna, kallas också in. Brodern nekar emellertid till att han skulle ha ”caverat”.⁴¹⁵

År 1709 är Bengta bräcklig och sjuk. Enligt mantalslängden är hon inhyses hos sonen, slaktaren Nils Pålson. Karna fortsätter med sitt våldsamma leverne. Trots att Bengta var sjuk gick hon emellan i ett slagsmål mellan Karna och Anders remsmidares dotter Anna i maj månad detta år. Den 2 juni samma år utfärdar magistraten en tillsägelse till dem som ”hyser lösa personer som brukar snapperi”. Om de fortsatte att hysa de lösa personerna skulle de få böta 40 skilling.⁴¹⁶ Det framgår inte riktigt klart om de omnämnda är de som inhyses personer eller om det är de inhyses. Bland dessa är Bengta ”Påls” och Karna Pålsdotter. Två dagar senare publiceras en annan lista, en ”specifikationslista på det lösa folk som här i staden sig uppehåller och sitta staden till största praejudici och skada och samtliga borgerskapet påstår måtte afskaffas av staden” Med på listan står ”Bengta Påls

⁴¹³ And betyder i detta sammanhang ande, själ och täva är det danska ordet för hynda.

⁴¹⁴ GH RK 1708.11.24, 1708.11.26.

⁴¹⁵ GH RK 1708.12.10.

⁴¹⁶ GH RR 1709.06.02.

Karna". Den senare listan innehåller fler namn, både mans- och kvinnonamn, men en del namn finns med på bägge listorna. Möjligen har de som fått en tillsägelse vid första tillfället varit både sådana som varit kända av magistraten för att hysa lösa personer (såsom Bengta) och de lösa personerna själva. (Det kan ju vara både - och. En "lös person" det vill säga en som inte betalade skatt eller annars hade "laga försvar" hos en arbetsgivare kunde ju hyra ett rum hos någon, och i sin tur hyra ut till andra lösa personer.) Den senare listan kan vara ett resultat av en noggrann undersökning över vilka lösa personer som fanns. Listan är undertecknad av 30 borgare, däribland Lasse Person.

Ett par månader senare finns Karna trots allt kvar i staden. Hon och Skeppar Lars fästmö Sidsa, som Karna tidigare umgåtts med, hade vid ett tillfälle slagit en bonddräng i profossens hus och tagit från honom ett stycke smör. Profossens⁴¹⁷ hus, en bit utanför staden, nämns även i andra sammanhang som ett ställe där olaga handel bedrevs. Karna erkände att hon, då drängen frågade efter sitt smör, hade sagt att tullarna tagit det. På frågan varför hon sagt så, svarade hon att hon hade tyckt att Sidsa hade blinkat menande till henne. Karna hade då tolkat det som att om de lyckades lura från drängen smöret, så skulle de dela på förtjänsten. Profossens hustru, som av allt att döma stött kvinnorna i deras handlande tillfrågades varför hon gjort det då "hon känner hustrurna och vet att Bengta Pål's Karna är en bedragerska".⁴¹⁸ Dessa anteckningar är de sista jag funnit om Karna. I 1711 år katekismilängd finns en 24-årig piga vid namn Karna hos köpmannen Rasmus Meisner. Möjligen kan det vara Bengtas dotter, det finns inga uppgifter om henne i den dödbok som sträcker sig fram till 1720.

Marie Lindstedt Cronberg visar i sin avhandling att de proletära kvinnorna saknade de materiella grunderna för avhållsamhet före äktenskapet som bond- och borgardöttrar hade, och att oäkta mödrar ofta kom från samhällets lägre skikt. Men hon visar också att alla kvinnor, oavsett social härkomst, på ett sätt miste sin tidigare sociala status, genom att de omnämndes med det pejorativa epitetet "kvinfolk".⁴¹⁹

Karna Pål'sdotter kom inte från samhällets lägsta skikt, hennes mor var en slaktaränka. Efter hand sjunker emellertid hennes sociala status. "Kvinfolk", "bedragerska" och "löst folk" är epitet som tillskrivs henne.

⁴¹⁷ Profossen var den som verkställde polisiära och fiskala uppgifter, ofta verkställande av kroppsstraff. (SAOB 1954. Spalt 1984) En mästerman fanns i staden, därför hade troligen profossen det talas om sina uppgifter i häradet

⁴¹⁸ GH RR 1709.09.18.

⁴¹⁹ Lindstedt Cronberg 1997 sid 235 ff.

Hans Andersson som studerat brottsstrukturen i 1700-talets Stockholm visar att kvinnor där utgjorde över 60% av dem som anklagades och dömdes för brott. Orsaken till detta ser han dels i en förändrad syn på hedern där den manliga hedern inte var lika viktig att försvara som förut och att därmed färre män dömdes för våld och okvädande medan den kvinnliga hedern, knuten till sexuell vandal, fortfarande var viktig att försvara, dels i det faktum att fler kvinnor än män dömdes för sedlighetsbrott. Han ser också att de fattigare stadsdelarna hade högre frekvens av anklagade och dömda.⁴²⁰ Att siffrorna för den kvinnliga brottsligheten är ovanligt höga i Stockholm just vid denna tid är intressant att konstatera. Men många av de orsaker han nämner förelåg också i andra städer, där kvinnors andel av brottsligheten inte var lika hög.

I Helsingborg var männens ära under den aktuella perioden fortfarande viktigare att försvara än kvinnornas. Men de kvinnor i Helsingborg som var inblandade i många av vålds- och okvädesmålen var kvinnor som bedrev ekonomisk verksamhet utanför hushållet. Majoriteten av kvinnor i vålds- och okvädesmål hörde till samhällets mellersta eller lägsta skikt.

I Karnas fall så tycks det som om alla faktorerna Hans Andersson nämner samverkade till att hon döms ut av samhället. Det faktum att hon fick ett oäkta barn var inte avgörande för hennes olycka. Kombinerat med hennes våldsamhet, framförallt emot modern, och senare tjuvaktighet har det dock säkert haft betydelse för att stadens borgare ansåg att hon var till skada för staden. Till och med Lasse Person, som tidigare agerat till Karnas försvar, delade denna åsikt. Karna tycks ha saknat alla de egenskaper som tidigare nämnts som ideala för kvinnan. Hon var varken tystlåten eller blyg, hon uppträdde inte med lydnad gentemot sin husbonde, dvs. sin moder, och hon var inte sexuellt ärbär. Att kopplingarna mellan det personliga ödet och den generalisering om kvinnors brottslighet som Hans Andersson gör inte enbart beror på slumpen blir tydligare om vi jämför Karna med hennes bror. Nils var inte mindre våldsam än Karna. De slagsmål i hemmet som Karna deltog i har också brodern deltagit i. Tillsammans med grannen, Per Larson fällberedare och grovsmeden Nils Åkesons "läredräng" hade Nils en gång med hugg och slag överfallit en "skolperson".⁴²¹ Per Larsson fällberedare, Lasse Persons son, var för övrigt den som anmälde Karna för bland annat "oskickligt leverne". Nils gifte sig den 7 november samma år och 8 månader senare låter en

⁴²⁰ Andersson, Hans 1998 sid 76-82, 115-128.

⁴²¹ GH RK 1707.11.21.

Nils Pålson döpa sitt barn. Fadder till barnet är bland andra Per Larson fällberedare. Trots avsaknad av faderns efternamn och moderns namn i födelseboken bör man kunna dra slutsatsen att det är Bengtas son Nils som döper sitt barn.

Det tycks ha gått relativt bra för Nils. Han får burskap i januari 1707 och är med vid inrättandet av ett slaktarlag i juni 1707. Som son till en slaktare och med modern som drivit slakteriet efter faderns död kan det ha setts som naturligt att sonen tog över faderns yrke. Trots att Karna också arbetat inom näringen - hon bar tarmar till Per Larsson fällberedare och hon köpte en gång en kviga av en bonde - kunde hon som kvinna inte räkna med att fortsätta på samma sätt som brodern. Hon blev hänvisad till det mångleri som så många andra kvinnor bedrev. Med en tvivelaktig sexuell ära och med rykte om sig att vara en våldsam person hade hon svårt att hävda sig. Möjligen har detta drivit henne till att begå stölder.

Det sociala nätverket och Bengtas status

Om vi betraktar det sociala nätverk som de olika medlemmarna i familjen ingick i, så finner vi att de hade en del gemensamma relationer, men att de annars ingick i olika nätverk. Bengta var släkt med Gunnar Andersson slaktare. På vilket sätt är inte klarlagt, men hon nämns vid ett tillfälle som Gunnar Anderssons hustrus svägerska. Gunnar påträffas dock aldrig i källorna tillsammans med Bengta förrän efter Påls död. När både Gunnar och Bengta stämmer en hustru för skuld 1697, agerar Gunnar som Bengtas fullmäktige.⁴²² När Gunnar och hans hustru döper sitt tredje barn 1702 är Karna fadder och när de döper sitt fjärde barn 1704 är Bengta gudmor och deltar också på dopkalaset. Det enda tillfälle, såvitt jag har kunnat se, då någon släkting till Pål nämns i födelseboken är när Påls syster och hans systerdotter är faddrar vid dopet av Pål och Bengtas barn 1691.⁴²³ Att släktingar har spelat en viss roll i Bengta och Påls vardag går att avläsa i materialet, men inte i vilken utsträckning. De bönder de är skyldiga pengar kan mycket väl vara släktingar.

Den mest centrala figuren i familjens nätverk är slaktaren Lasse Persson. Tillsammans med honom utförde Pål vid några tillfällen förtroendeuppdrag för stadens räkning. Männen var faddrar till varandras barn och Lasse ställde, som vi tidigare sett, upp för Karna för att få hennes barn inskrivet som äkta. Lasse var också en av dem som

⁴²² GH RK 1697.01.26.

⁴²³ LLA HSK Födelsebok 1691.04.19.

skrev på en attest åt Bengta år 1705 så att hon kunde hyra ut gårdshuset utan ekonomiska efterräkningar. Lasse finns också med som fordringsägare i bouppteckningen efter Pål. Frågan är om det var till stöd för Bengta som Lasse skrev under på listan där Karna nämns som en önskad person i staden. Han kan ha ansett att det var bra för Bengta om hon blev av med den olydiga dottern. De personer som annars omger Bengta vid ingången av 1700-talet är grannar, det inhysta vävarparet samt andra inhysningar, bland annat en soldathustru. Liksom andra änkor har Bengta drygat ut sin inkomst genom att ha inhysningar. Förutom soldaten hade en vaktmästare bott hos henne. En annan soldathustru, Anna Måns Askmans, förekommer också i Bengtas närhet. Både Pål och Bengta var faddrar till Annas barn, Pål 1688 och Bengta, som gudmor, 1692. 1707 var Anna i Bengtas kök och skällade gäss. Med utgångspunkt från dessa uppgifter kan man konstatera att Bengta och Anna hade en långvarig relation, även om man inte kan avgöra hur stark den var.

Karna fann sitt umgänge hos skepparen Lars Nilsson och hans fästmö Sidsa. Möjligen drev Lars någon slags lönnkrog där Helsingborgs lägre borgerskap träffades. År 1706 stämmer Lars Nilsson en handskmakare för att han kallat skeppar Lars hus för tjuv- och horhus. Anledningen till detta kan vara att Lars och Sidsa levde tillsammans utan att vara gifta. Den 2 mars 1707 begär nämligen prosten att de skall gifta sig.⁴²⁴ Några uppgifter om att de gifte sig finns inte. Kan det ha legat något i antydningarna om hor och tjuvhus? Lars fästmö Sidsa är den som tillsammans med Karna anklagas för att ha stulit smör från en bonddräng och det är till Lars Karna bär stöldgods 1708. Det kan ha varit så att Karna och Sidsa stulit saker tidigare och att handskmakaren kände till detta.

Det finns flera indikationer på att Bengtas status i samhället försämrades under 1700-talets första decennium. En indikation får vi om vi ser på hennes ekonomiska relationer. Att en bouppteckning kunde ske långt efter en persons död var inte ovanligt, och det var heller inte obligatoriskt att göra det. Bouppteckningen efter Pål Jacobson sker 1706, tio år efter hans död. Varför sker den just då?

Som jag har kunnat konstatera, och som även Craig Muldrew visat, var det vanligt att man inte krävde in skulder förrän då antingen ens egen eller låntagarens ekonomiska situation blev osäker. Möjligen kan Bengtas ekonomiska trovärdighet ha sviktat vid denna tid. Den attest som gavs av Lasse Persson och Jonas Löfman den 5 mars 1705 tyder på att hon hade ekonomiska problem. Attesten gällde ”huru beskaffat är

⁴²⁴ GH RR 1707.03.02.

med det huus hon till väfvaren Axel Johansson nästförleden är bortleyet” och syftet är med all säkerhet att undgå skatt på hyresinkomsten. I attesten framgår att Pål lämnat Bengta med en skuld på 500 daler varav hon betalat en del, tack vare den årshyra på 18 daler som vävarstugan gav, men att hon fortfarande ”förräntade” en del, bland annat 100 daler till änkeprostinnan Catharina Oelrich. Det kan också ha varit sonen Nils som krävt skifte efter fadern. Om Karna var känd för att stjäla är det möjligt att han fruktade att det lilla som fanns efter fadern skulle försvinna om inte delning av boet skedde.

Nu visade bouppteckningen 1706 att Bengtas ekonomiska situation inte var speciellt dålig. Tillgångarna var värda 435 daler och skulderna uppgick till 228 daler. Bengta fick stanna i orubbat bo mot att hon betalade skulderna. Detta lyckades hon inte med genast. Den 4 november 1708 begärde Mickel Svertfeger hjälp av magistraten för att driva in sin fordring i Pål Jacobsons sterbhus. Även Lasse slaktare, bonden Sven Jönson i Björnekulla och en annan bonde begärde att få skuldb obligationer intecknade denna dag. Skulderna var mellan ett och sex år gamla.⁴²⁵ Bengta var sjuk och kunde därför inte komma till rådstugan denna dag. Att fyra personer på en gång försöker säkra sina fordringar på detta sätt tyder på att allt inte stod rätt till. Möjligen kan det ha varit Bengtas sjukdom som gjorde att man blev oroliga för att inte få tillbaka sina pengar. Det kan också ha varit kännedom om att Karna slog sin mor, att hon stal och därmed kännedom om att Bengta inte kunde upprätthålla hushållsordningen, som gjorde att det ekonomiska förtroendet för henne minskade. Om något dramatiskt hänt som kunde leda till stämningen emot Bengta är inte känt, men skuldkraven tycks ha lett till att förhållandet mellan Bengta och Karna blev sämre. Det är precis efter stämningen (den 24 november sägs det vara ”för ungefär fjorton dagar sedan”) som ett vittne ser Karna ta Bengta om halsen, kalla henne för diverse kränkande saker och kräva att hon skall hämta något hos Lasse slaktare.⁴²⁶

Ett annat indicium på att Bengtas status sjönk är att hon inte var fadder vid något dop efter 1704, samma år som Karna födde ett oäkta barn.⁴²⁷ Den oäkta födseln i sig bör inte ha varit ett hinder för fadderskap. Per Svensson tullskrivares dotter fick ett oäkta barn 1696 vilket inte hindrade att Per Svensson och hans familj var populära faddrar efter det. Bengta var anlitaad som fadder mest under Påls livstid. Efter hans död var hon bara med vid fyra dop, vilket gör att det efter

⁴²⁵ GH RR 1708.11.04.

⁴²⁶ GH RK 1707.11.24.

⁴²⁷ LLA HSK Födelsebok 1704.05.29.

1704 inte skedde något plötsligt avbrott i hennes närvaro vid dop. En möjlig orsak till att hon inte alls var fadder under senare år kan vara att hon var sjuk, vilket sägs då hon stämdes för skuld 1708. Allvarligt sjuk kan hon knappast ha varit, då hon reste över till Helsingör sju gånger samma år.

Om ovanstående indicier är tillräckliga för att visa att Bengtas status sjönk *på grund av* dottern Karnas leverne är osäkert, men klart är *att hennes status sjönk*, och att detta skedde *i takt med* att dotterns status sjönk. Vad som däremot förefaller klart är att det sociala nätverk som omgav familjen inte höll för hur stora påfrestningar som helst. På hösten 1708 tycks Karna ha överskridit vad som kunde anses acceptabelt. Då försvinner stödet från Lasse Persson som återkräver sitt lån, och hans son, grannen Per Larsson, som umgås med brodern, anmäler Karna för stöld. Familjebanden är inte heller tillräckligt starka för att klara av slitningarna. Broderns vägran att gå i borgen för Karna i ett skuldmål tyder på att han ansåg henne ha förverkat sitt förtroendekapital.

Soldathustrun

I flera av klagomålen från borgarna över förköp och snapperi nämns särskilt soldathustrur. Vi skall därför följa korpralen Måns Askmans hustru Anna under en längre tid.

Den 21 juni 1683 ställs pigan Anna Månsdotter inför rätta för lägersmål. Hon erkänner då att hennes husbonde, visitören Johan Hoff är barnafader, och att hon sagt ett annat namn till kvinnorna vid barnsängen för att ”Johan Hoff bedragit henne till och lovat henne böterna om hon ville bekänna på en annan”.⁴²⁸ I augusti stämmer Johan Hoff Anna för falska beskyllningar. Ett nytt förhör hölls med Anna av prostens, kaplanens och skolans rektor. Resultatet blev att Johan Hoff gick fri därför att inga bevis mot honom fanns medan Anna fick böta för ”obesvislig påbördan”.⁴²⁹ Om denna Anna är samma Anna Månsdotter som senare gifter sig med korpralen Måns Askman före 1688 kan göras sannolikt med hjälp av indicier.

Att Måns Askmans hustru hette Anna Månsdotter framgår av födelseboken.⁴³⁰ Eftersom Anna fött sitt barn någon gång före den 21

⁴²⁸ GH RK 1683.06.21.

⁴²⁹ GH RK 1683.08.10.

⁴³⁰ LLA HSK Födelsebok 1688.06.10, 1697.06.19, 1699.09.08. (Vid doper 1692.02.07 står modern angiven som Anna Nielsdotter, men jag utgår från att det rör sig om en felskrivning där.)

juni 1683 bör hon alltså ha varit i tjänst hos Johan Hoff under hösten 1682. Den 7 december 1693 kallas Måns Askmans hustru, ”som tjänade Johan Hoff”, in som vittne i ett skuldmål mellan Jesper Helt och Mickel Wessel. Då Jesper Helt hade begärt betalning för fyra lispund lin av Mickel Wessel hade denne istället skickat honom en räkning ställd till Jespers ”förman” Johan Hoff. Med förman menades här den man som tidigare varit gift med Jesper Heldts hustru, Annicka Löfman (Jonas Löfmans syster). Räkningen, som gällde vin, var tolv år gammal och Wessel säger sig ha påmint Hoff om den flera gånger. När Johan Hoff hade dött 1689 hade hustrun sagt att hon inte ville betala, ”har han druckit får han betala själv”. Wessel hade då väntat på att ett skifte skulle ske men då det dröjde krävde han nu pengarna. Anna Måns Askmans vittnar om att hon inte kan komma ihåg om något vin hämtats eller vem som i så fall betalat.⁴³¹ Den händelse som Mickel Wessel hänvisar till och som Anna Måns Askmans vittnar om låg alltså ett år före den tid då Anna Månsdotter blev gravid.

Vi kan här ha att göra med två Anna Månsdotter som tjänat Johan Hoff efter varandra. Om det är samma kvinna bör vi se närmare på det faktum att hon godkändes som vittne. I ett äktenskapsmål år 1708 hävdar en man som anklagas för otrohet med en annan kvinna att denna kvinnas ord inte skall godtas därför att hon i ett lägersmål sex år tidigare angett två olika barnafäder.⁴³² Och i ett mål om ”kyrkobuller” godkänns inte en kvinnas vittnesmål som fullvärdigt då hon fött ett oäkta barn.

Då man minns att Anna Måns Askmans tjänat Johan Hoff tolv år tidigare borde man minnas att hon ”obevisligen” utgett honom som barnafäder. Johan Hoff's efterträdare, Jesper Heldt, skulle ha kunnat hävda att hon därför inte borde godkännas som vittne då hon dels kunde vara partisk, dels hade kommit med felaktiga påståenden om barnafäder, dels, som tidigare skett i ett annat fall, inte skulle tillåtas svära eden då hon fött ett oäkta barn. Ingen ifrågasätter emellertid Anna Måns Askmans vittnesmål. Detta skulle kunna betyda att det inte var hon som hade fött ett oäkta barn. Frågan är hur mycket man kan minnas efter så lång tid som tolv år. Om Anna själv inte mindes att hon hämtat vin hos Mickel Wessel då hon tjänade hos Johan Hoff, hur kunde då Mickel Wessel vara så säker på att det var just hon och inte någon annan piga som hette Anna Månsdotter? Om en annan Anna Månsdotter än Måns Askmans hustru också tjänat Hoff borde man rimligen ha kallat henne också som vittne. Att Mickel Wessel är så säker

⁴³¹ GH RK 1693.12.05, 1693.12.97, 1693.12.12.

⁴³² GH RK 1708.03.04. Se Fagerlund 2001.

på att det är Anna Måns Askmans som hämtat vinet tyder på att hon gjort det vid fler tidpunkter och att hon tjänat Hoff en längre tid. Därmed menar jag att man kan utgå ifrån att vi har att göra med en enda Anna Månsdotter, den Anna som senare gifter sig med Måns Askman. Men varför godkänns hon då som vittne av Jesper Helt? Kanske därför att han inte visste att hon angett hans ”förman” som barnafader, eller därför att Anna för övrigt ansågs som en tillförlitlig människa.

Jag har tidigare diskuterat kopplingen mellan kvinnors sexuella skötsamhet och deras ära. I kapitel 4 visade jag att en kvinna som fött ett oäkta barn hindrades från att begå vittneseden trots att hon gjort sin kyrkoplikt och därmed formellt skulle vara återupptagen i församlingen. Samtidigt visade jag att en fallen kvinna kunde bli ärbar genom giftermål. I Karna Pålssdotters fall kan hennes utomäktenskapliga sexuella förhållande ha bidragit till hennes ”fall”, men för Anna tycks detta inte ha spelat någon roll, åtminstone inte för hennes trovärdighet som vittne. Det faktum att hon gift sig kan ha varit viktigt, men hennes uppträdande under de elva år som förflutit mellan lägersmålet och det tillfälle hon instämades som vittne kan också ha varit avgörande. Anna Måns Askmans erhöll dock ingen full uppskattning i staden, vilket följande kommer att visa, men för detta spelade hennes ekonomiska verksamhet större roll än hennes sexuella vandel.

Anna bedrev detaljhandel för att klara försörjningen. Hon var en av de soldathustrur vars män var fast stationerade i staden. År 1687 hade magistraten diskuterat om man kunde förmå överheten att oftare avlösa soldaterna på grund av at:

deras hustrur med deras köp och uppsnapperi försnillar kungl. Maj: t accis och tull och praiudicerar borgerskapet i deras näring.

Så tycks emellertid inte ha skett, Måns Askman nämns som soldat redan 1688 och 1703 sägs det att han stod skyltvakt.⁴³³ Anna var en av de soldathustrur som år 1705 skrev brev till guvernören då de blivit anklagade för att ha brukat borgerlig näring trots förbud och därför blivit tillsagda att ”packa” sig ur staden ”som voro vi de argaste misssådiska eljest skulle vi till närmaste fästning föras till arbete”. Soldathustrurna bad om tillåtelse att sig ”med Gud och äran nära alldenstund vi icke tänker oss till att prejudicera eller förminska konungens intresse. Än mindre gå någon borgerlig handel i vägen”. Anna nämndes också i den lista från Jonas Löfman i november 1706 på

⁴³³ LLA HSK Födelsebok 1688.06.10, GH RK 1703.07.14.

dem som han ”åtskilliga gånger funnit stående vid profossens hus och där sammastädes idkat köpenskap”.⁴³⁴ En månad senare stäms Anna av en slaktare för en skuld, men slaktarens hustru kan visa att Anna hade betalt stora delar av skulden.⁴³⁵ I maj 1708 blev hon förbjuden att resa till Helsingör. Detta kan synas lite märkligt då hon inte förekommer en enda gång före detta datum i 1708 års tulljournal. Om det var så att hon smugglade det kött hon tog över och att det var av denna orsak hon blev belagd med reseförbud, borde hon ju ställts in för rätta för detta brott. Så sker inte. Den 27 oktober och den 14 november redovisar hon emellertid utförsel av två lispund kött. Det finns inga anteckningar i källorna om när och varför reseförbudet från juni månad skulle ha upphävts. 1709 nämns Anna som en ”av de lösa personer som idka snapperi”, och som skulle utvisas.⁴³⁶ Från 1705 till 1709 tycks alltså hennes närvaro i staden vara hotad. Därför är det inte utan en viss förvåning man ser i en förteckning över lösa folk 1719 att ”hos Bodell Jonsons änka är Måns Askman och hans hustru”.⁴³⁷

Kan vi finna någon allmän förklaring till att Anna trots flera varningar kunde leva kvar i staden och åtminstone under den aktuella undersökningsperioden bedriva den illegala verksamhet som hon gjorde? Anna begick aldrig några grova brott, och hon var aldrig inblandad i våld- eller okvädesmål i samma bemärkelse som Karna Pålsson. Hennes brott var att hon inte hörde till borgerskapet. Som jag nämnt tidigare så bröt många borgare mot handelslagarna. Bland de 66 personer som anklagades för olika brott mot handelslagstiftningen finns emellertid ingen soldat eller soldathustru. I förteckningen över konfiskerade varor vid stora sjötullen finns endast en ryttarhustru nämnd bland de 45 personer som får varor eller båtar konfiskerade. Trots att soldathustrur av allt att döma inte råkade in i situationer där deras olaga handel blev specifikt underställd domstolarna, ansågs de utgöra farliga konkurrenter till borgerskapet, och jag tolkar de tillsägelser soldathustrurna fick att ge sig ifrån staden snarare som en kollektiv markering från borgerskapet mot soldathustrurna än som en markering mot en särskild individ.

Hade Anna ett socialt nätverk som skyddade henne? Det är tveksamt om hon hade några släktingar i staden förutom maken. Som vi såg när det gällde Karna Pålsson var inte det nätverk hennes familj ingick i ett skydd för henne, då hon överskred gränsen till vad som ansågs acceptabelt. Men eftersom Anna inte överskred dessa gränser var

⁴³⁴ LLA HSA Inkomna skrivelser 1706. 11.12.

⁴³⁵ GH RK 1706.12.04, 1706.12.11, 1707.03.07, 1707.03.19.

⁴³⁶ GH RR 1708.05.19, 1708.06.13.

⁴³⁷ LLA HSA RoM Diverse handlingar.

hennes sociala nätverk förmodligen tillräckligt för att hindra att hon fördrevs från staden.

Låt oss se på Annas och Måns dopfaddernätverk. Av figur 5 framgår att Anna befann sig i periferin av det dopfaddernätverk som sundsresenärerna bildade. De manliga faddrarna till deras barn var hantverkare som Pål Jacobson, färjemän som Per Eriksson, eller sergeanter. De kvinnliga kom från hela det sociala registret. Margretha Pihl och andra rådmanshustrur och rådmansdöttrar, tre hustrur till tullbetjänter, några hantverkarhustrur och hantverkardöttrar som Bengta Pål slaktares och Bengta Mickelsdotter men också några av rådmännens tjänstepigor. Däremot var inga soldathustrur faddrar. En möjlig förklaring till att inga meniga soldater eller soldathustrur var faddrar kan vara att Måns var korpral, vilket han betecknas som en gång i födelseboken. I enlighet med det hierarkiska mönstret sökte de sig då uppåt på den sociala stegen. Vilken nytta Anna och Måns hade av detta dopnätverk är svårt att säga. Av de rättsmål där Anna förekommer som vittne framgår det att hon bodde i närheten av Bengta Pål slaktares.⁴³⁸ Då flera av dopfaddrarna bodde i det närmaste grannskapet bör grannskap ha varit en viktig faktor för valet. Av de rådmän, vars hustrur var faddrar till Annas och Måns barn under 1680- och 1690- talet var bara en, Johan Cöster, i tjänst under de år då Annas namn nämns specifikt i förbud eller bland de icke önskvärda i staden. Banden till Cösters hustru var inte tillräckliga för att förhindra att Annas namn nämns. Troligen betydde Anna Måns Askmans fadderrelationer till Bengta Pål slaktares mer i praktiken än de till rådmanshustrurna.

Hur skall vi se på Annas roll som dopfadder? De meniga soldaterna och de lägre befälen hade ingen hög status som dopfaddrar. De och deras hustrur var nästan bara faddrar inom det egna ledet. Anna var den soldathustru som var mest anlitad som dopfadder. Hon var närvarande vid nio dop, varav åtta i soldatfamiljer. Maken Måns var fadder till fyra soldatbarn. Förutom hos de åtta soldatfamiljerna var Anna fadder till färjemannen Berent Arendsson (Arvidson) och hans hustru Margreta Hermansdotter Kropp. Denna dopfadderrelation tycks vara en av de få som återspeglar yrkesgemenskap mellan kvinnor. Margareta var ju som Anna också månglerska. Måns och Anna hade däremot inga ömsesidiga fadderrelationer med andra. Att Anna var en så populär fadder inom det egna ledet bör ses i förhållande till att hon aldrig var inblandad i några vålds- eller okvädesmål. Hon kan ha haft det ”milda och goda sinnelag” som efterfrågades av de kvinnliga faddrarna. Hennes status som soldathustru medgav däremot inte att hon gavs förtroendet att vara

⁴³⁸ GH RK 1703.01.20, 1707.11.24.

fadder till andra hantverkarfamiljer än en fattig färjemans, som 1689 för sin fattigdoms skull hade skrivits ned i taxeringslängden.⁴³⁹

Sammanfattning

I detta kapitel har jag försökt att belysa vardagens sociala struktur genom att presentera några personliga öden. Det magra källmaterialet har enbart kunnat ge en fragmentarisk bild av hur dessa har kunnat gestalta sig. Tillsammans kan berättelserna ändå både nyansera och bekräfta det generella mönster som getts med hjälp av den kvantitativa undersökningen.

Johanna Axelsdotters civilstånd tycks inte ha haft någon betydelse för henne i praktiken. Formellt kan man se en skillnad då hon som änka företräds i rätten av antingen son, svärson eller annan lagvärja. Hon var en förmögen kvinna med stor kontroll och hög status bland sina egna, men hon tycks inte ha nått upp till den status en köpmanshustru hade. Frågan är om detta berodde på att hon som aktiv och framgångsrik kvinna inte riktigt uppfyllde kvinnoidealen tystlåtenhet, blygsamhet och lydnad gentemot maken eller det faktum att hon var hantverkarhustru och genom sin omfattande handelsverksamhet bröt mot det sociala hierarkiska mönstret. Inte bara Johannas, utan också hennes son Axels ställning (se kapitel 4) visar hur möjligheten till social mobilitet krockade med en statisk syn på gränser mellan sociala hierarkier. Johannas familj visar prov både på stark familjesammanhållning gentemot andra men också på konflikter och på hierarkier inom familjen. Man var bundna till varandra både genom fadderrelationer och ekonomiska band. Några valde också att bo nära varandra. Banden mellan styvsyskonen tycks inte ha varit starkare än att de bröts vid föräldrarnas död.

Joris Johansson och hans hustru Boel, och Nils Henriksson och hans hustru Sidsela har visat hur vänner, till synes utan några släktband, valde att bygga sida vid sida, arbetade tillsammans, vara faddrar åt varandras barn och tillsammans ta ansvar för sina gamla och sjuka grannar samt föräldralösa barn. Joris Johanssons exempel visar prov på lyckad social mobilitet, och hustrun Boels popularitet som fadder tycks ha stigit i takt med Joris inkomst, även om Boel tycks ha haft ett mindre ”milt” sinnet än vännen Sidsela.

Slaktaren Pål Jacobsons hustru Bengtas liv förändrades radikalt några år efter makens död. Hennes ekonomi försämrades och hennes

⁴³⁹ LLA HSA RoM Taxeringslängd 1689.

status i staden sjönk. Detta berodde troligen inte bara på hennes änkestånd, utan på hennes dotters beteende. Dottern Karna bröt mot alla tidens kvinnoideal. Hon födde ett oäkta barn, hon bråkade och slog, till och med sin moder. Så småningom började hon också stjäla. Om man jämför Karnas öde med hennes brors, kan man förklara hennes fall med hennes kön. Karna och brodern Nils hade samma uppväxtförhållande och Nils tycks inte ha varit mindre våldsam än Karna, men som slaktarson hade Nils bättre förutsättningar att komma in i branschen än vad systemen hade. Karna blev hänvisad till det omstridda mångleriet. Med en fläckad sexuell ära och med rykte om sig att vara våldsam kan hon ha tvingats till att stjäla. Familjens sociala nätverk fungerade som stöd under en längre tid, men när Karna gick för långt tvekade de inte att stöta ut henne. Att de ekonomiska fordringsägarna såg till att säkra sina fordringar hos Bengta vid den tidpunkt då Karnas leverne kan ha blivit allmänt känt visar hur känslig den ekonomiska trovärdigheten var.

Soldathustrun Anna Måns Askmans öde synes något motsägelsefullt mot bakgrund av det mönster som tidigare skisserats. Trots att hon troligen ”felaktigt” angett sin husbonde som barnafader blev hon godkänd som vittne om förhållanden under sin tid som piga hos denne husbonde. Som soldathustru hade hon ingen självklar rätt att bedriva mångleri. Till skillnad från många andra månglerskor anklagas hon aldrig direkt för något brott mot handelslagarna, vilket tyder på att de förbud hon utsätts för inte var riktade mot henne personligen utan mot henne i egenskap av soldathustru. Hon är heller aldrig inblandad i något vålds- eller okvädesmål, också det till skillnad från andra månglerskor. Som dopfadder är hon den populäraste bland soldathustrurna, något som kan sättas i samband med att hon inte förekommer i konflikter. Trots de tillsägelser hon får om att lämna staden finns hon kvar i staden under en lång tid. Var Anna den mest framgångsrika nätverksbyggaren bland kvinnorna ur det lägre skiktet?

Något som blivit tydligt då man ser på enskilda individers relationer är att släkt- och grannskap spelar större roll vid val av faddrar än vad man kunnat ana av den kvantitativa undersökningen. Vad som också är intressant är den bild av hur relationer utvecklas över tid, som man kan få när man följer individernas livscykel. När man ser på vissa individers relationer över längre tid så visar det sig att många konflikter glömdes, även sådana som vid tillfället syntes allvarliga. En del konflikter fick däremot stora konsekvenser. Det var när individen agerade på ett sådant sätt som aktualiserade att han/hon miste sin ära. Det gemensamma för kvinnorna som presenterats här är att deras makars eller fäders sociala ställning har haft betydelse, men inte varit helt avgörande, för deras

6. Vardagslivets sociala struktur. Sammanfattning och avslutande reflektion

Denna avhandling handlar om vardagslivets sociala struktur, sett ur ett kvinnoperspektiv. De frågor som behandlas är:

Vilka typer av sociala relationer, förutom de som ägde rum inom familjen i strikt mening, var kvinnor i en tidigmodern stad inblandade i? Hur skilde dessa sig från männens och hur skilde de sig åt beroende på kvinnans socio-ekonomiska ställning? I vilken utsträckning förändrades en kvinnas sociala relationer beroende av hennes civilstånd? Vilka andra faktorer kunde påverka en kvinnas plats i det nätverk av sociala relationer hon var beroende av, eller påverka vilken typ av nätverk hon försökte bygga?

Platsen för undersökningen är Helsingborg och tiden är ca 1680-1709. Vid freden i Roskilde 1658 kom staden Helsingborg, liksom det övriga Skåne, samt Halland och Blekinge att övergå från dansk till svensk överhöghet. Perioden mellan 1680 och 1709 var en relativt fredlig period för Helsingborg, men både tidigare och senare skövlades staden svårt av krig, och krigstiden gjorde sig ständigt påmind under hela undersökningsperioden. När staden kom under svensk överhöghet infördes svenska tullbestämmelser vilka var strängare än de danska. Grannstaden Helsingör på andra sidan Öresund, med vilken Helsingborg tidigare haft gemensam torghandel, kom att räknas som utrikes ort.

Den aktuella perioden präglades också i övrigt av stora samhällsförändringar. En ökad statlig centralisering och byråkratisering skedde. I städerna ser man också en ekonomisk polarisering. Kulturellt skedde likaså stora förändringar. I ett längre tidsperspektiv yttrade sig dessa, enligt internationell forskning, bland annat i ökade klyftor mellan elit- och folkkultur, en ökad åtskillnad mellan det offentliga och det privata livet och mellan manligt och kvinnligt.

Då avhandlingen främst ställer frågor om kvinnor är genus, det vill säga de socialt betingade skillnaderna mellan män och kvinnor, ett

möjligheter att agera. En hantverkare kunde i egenskap av borgare bedriva handel och bli förmögen, så också en hantverkarhustru. Enbart ekonomisk framgång räckte emellertid inte för att en hantverkare skulle antas ha samma sociala status som en köpman eller köpmanshustru. För en soldathustru eller en ogift hantverkardotter med tvivelaktig sexuell ära var ofta mångleri den enda inkomstkällan, ett yrke med osäker legal status. Släktskap spelade stor roll, framför allt i ekonomiska frågor. Man umgicks också rent socialt med släktingar, men inte med alla, det fanns en selektion även inom slakten. För dem som inte hade någon släkt kunde grannar spela en viktig roll. Personliga egenskaper tycks inte ha varit obetydliga, för det som är gemensamt för dessa kvinnor är att deras popularitet som dopfaddrar kan relateras till deras deltagande i vålds- och okvädesmål. Ju mindre konflikter - desto populärare som fadder.

centralt begrepp. Inom kvinno- och genusforskningen är man inte enig om kvinnan under denna tid skall ses som generellt underordnad mannen eller ej. Å ena sidan fanns en statlig och religiös ideologi samt lagar som påbjöd kvinnans underordning. Å andra sidan har forskningen visat att en hustru kunde ha stora befogenheter inom hushållet och att det fanns möjlighet för henne att agera utanför hushållet på ett mer aktivt sätt än lagarna föreskrev. Många forskare betonar att kvinnan under denna period kom att knytas starkare ekonomiskt till sin make än tidigare, medan andra visar hur självförsörjande kvinnor och ogifta mödrar blir mer förekommande som anklagade vid rättsinstanserna. Frågan blir hur mina resultat faller in i denna diskussion.

Genom en kvantitativ nätverksanalys av olika typer av relationer har jag kunnat rekonstruera en stor del av den sociala strukturen i Helsingborg ca 1680-1709 såsom den avtecknar sig i källorna. Genom en mer kvalitativt inriktad analys av en del individers sociala nätverk har jag kunnat belysa nätverkens funktion och förändring över tid.

I avhandlingen undersöks tre olika typer av relationer; de ritualiserade sociala banden mellan föräldrar och dopfaddrar, ekonomiska band såsom köpenskap och kredit samt slutligen konfliktfyllda relationer som de yttrar sig i våld och okvädande. De källor jag använt mig av är främst domboksprotokoll, födelse-, vigsel-, och dödböcker, mantals- och taxeringslängder samt tulljournaler.

De ritualiserade sociala banden

Under senare år har en del undersökningar av dopfadderrelationer genomförts i Sverige. Mina undersökningar bekräftar på vissa punkter tidigare svenska undersökningar som visar att släkterelationer var viktiga kriterier i valet av dopfaddrar, mer på landsbygden än i staden. När dopfaddrar inte valdes bland släktingar var yrkesgemenskap eller hög social status viktig. I tidigare forskning har dock ganska liten vikt lagts vid att jämföra manliga och kvinnliga dopfaddrars roll. Min undersökning har här lett till intressanta resultat. Den visar att dopfadderrelationerna i Helsingborg följde ett genusbundet hierarkiskt mönster där man valde faddrar ur det egna eller högre samhällsskikt. Det var vanligt med fem eller sex faddrar vid varje dop. Rådmanshustrur var de allra populäraste dopfaddrarna i relation till sin andel av befolkningen. De var faddrar inom den egna gruppen, men också i hög grad till barn ur hantverkarskiktet och lägre samhällsskikt, och upprätthöll på det sättet de vertikala sociala banden. De manliga faddrarna upprätthöll de horisontella banden då de främst valdes ur

föräldrarnas egen yrkesgrupp eller ur yrkesgrupper man kom i kontakt med via arbetet. Ogifta kvinnor förekom i större utsträckning som faddrar än ogifta män. Ömsesidiga fadderrelationer var inte så vanliga, men de förekom både bland rådmän och i hantverkargruppen. I dessa relationer representerade banden mellan kvinnor i första hand släktrelationer medan banden mellan män representerade både släkt- och yrkesrelationer. På så sätt var de flesta rådmans- och köpmansfamiljer länkade till varandra liksom de flesta färjemans- och hantverkarfamiljer i sin tur var länkade till varandra i ett socialt nätverk. Vissa individer rönt betydligt större popularitet som faddrar än andra i sin grupp, och här tycks personliga egenskaper ha varit viktiga. En jämförelse mellan enskilda individers förekomst som dopfaddrar respektive som aktörer i vålds- och okvädesmål visar att de mest populära faddrarna ofta var de minst konfliktbenägna.

Släktrelationer var viktiga, men i vissa fall har kvinnliga släktingar, särskilt bland familjer ur de lägre samhällsskikten, fått lämna plats åt kvinnor med högre social status. I en del familjer ur hantverkarskiktet höll man sig med faddrar främst från den egna släkten eller yrkesgruppen, vilket kan tolkas som en strävan att förstärka gruppens identitet. Till skillnad från det franska Nantes som Julie Hardwick undersökt är det intressant att notera att fadderskapet i Helsingborg var en kvinnlig uppgift mer än en manlig.

De ekonomiska banden

Villkoren för handlande kvinnor ur det mellersta och lägsta samhällsskiktet var i stort sett desamma i övriga Norden. Som även andra forskare har visat, skiftade handelsrättigheterna beroende på konjunkturer, stadens och statens fiskala intressen, och olika gruppers krav på privilegier.

I med försvenskningen av Skåne 1658 blev handeln mellan Helsingborg och Helsingör hårt reglerad. Trots detta fortsatte Helsingborg att vara en viktig överfartsled i varuutbytet mellan det forna Östdanmark och Själland. I detta varuutbyte spelade kvinnor en viktig roll, så som de gjorde i detaljhandeln över hela Europa. Många kvinnor från Helsingborg förde regelbundet smör och kött över Öresund. Trots allmänna klagomål från borgerskapet över handeln som ansågs vara till skada för staden, kunde många kvinnor bedriva sin verksamhet i flera år, även då statsmakten krävde begränsningar för handeln med Helsingör. Under 1700-talets första decennium kom man från stadens sida att gå allt hårdare fram genom förbud för en del kvinnor att resa över till Helsingör. Det var främst soldathustrur och

andra kvinnor ur det lägre borgerskapet som drabbades. Förbuden kan ha orsakats av klagomål från andra sundshandlare, framförallt manliga sådana.

Det var vanligt att de som reste över Sundet bjöd in tulltjänstemän till sina barns dop, men att detta ledde till några direkta fördelar i form av lättnader vid överfarten har jag inte kunnat få några belägg för. Flera av de mer framgångsrika sundshandlarna hade dopfadderrelationer med varandra och med färjemän, medan de som drabbas av förbud att resa över Sundet saknade sådana relationer eller endast befann sig i periferin av ett socialt nätverk av sundsresenärer.

Invånarna i Helsingborg var knutna till varandra och till den omgivande landsbygden, samt till människor i andra städer, genom ett otal skuldförbindelser. Framförallt var det köpmän och andra grupper ur det högre samhällsskiktet som stod som långivare, och hantverkare och samhällets lägre grupper som stod som låntagare. Förhållandet kunde också vara tvärtom. Såsom tidigare forskning visat, var kvinnor aktiva både som kreditorer och gäldenärer, trots att kvinnors självständiga ekonomiska verksamhet begränsades i lagen.

Kvinnors ekonomiska relationer förändrades på flera sätt då de blev änkor. De hade, enligt mitt material, vid sin död fler skulder till släktingar och fler löneskulder till pigor och drängar än vad män hade, medan de hade mindre skulder till de offentliga institutionerna. De hade också vid sin död förhållandevis mer av sina tillgångar i utstående fordringar än vad män hade. Detta tyder på att änkorna var mer beroende av sitt personliga kreditnätverk än vad män var. Kvinnliga fordringsägare vid de rättsliga instanserna var främst präst- och tjänstemannaänkor som inte kunde ta över makens yrke i samma mån som köpmanna- eller hantverkarhustrur. De var därför ofta hänvisade till att försörja sig på låneverksamhet eller på att hyra ut rum. Även hantverkaränkor utgör en stor andel av de kvinnliga fordringsägarna. Då kvinnor ur de lägre samhällsskikten framträdde som fordringsägare gällde det mindre belopp för arbete eller småpanter.

Kvinnliga gäldenärer vid rätten kom ofta från hantverkarskiktet eller lägre skikt. En grupp som tycks ha haft svårt att hävda sin ekonomiska trovärdighet hos bönder och köpmän var änkor efter hantverkare, främst slaktare, som fört makens yrke vidare efter hans död. Kvinnor ur det lägre borgerskapet eller utanför, som bedrev mångleri, blev ofta instämnda till domstolen för obetalda räkningar, medan de i bouppteckningarna hade väldigt lite skulder. Detta visar att de åtnjöt mindre ekonomiskt förtroende än andra.

Kvinnor som låntagare eller långivare i Helsingborg under slutet av 1600-talet och början av 1700-talet, behandlades inte annorlunda i

rättsligt avseende därför att de var kvinnor. Men kvinnor ur de lägre samhällsskikten drabbades indirekt av kreditsystemets utformning. Det informella systemet krockade med det formella med skrivna skuldsedlar där de som inte kunde skriva, vilket framförallt var kvinnor ur de lägre skikten, var förlorare. Traditionellt kvinnligt hushållsarbete värderades inte lika högt som mäns arbete och fick inte samma prioritet som andra skulder, även då de formellt borde ha haft det. Att kvinnor också hade skulder på mindre belopp än män att inkassera har förmodligen också lett till att de överhuvudtaget inte kom upp till rätten.

Våld och okvädande i sociala relationer

Äldre tiders domboksprotokoll har sedan 1980-talet hamnat i fokus för historikernas intresse då man genom protokollen kan få en inblick i hur vardagslivet gestaltade sig för ”vanligt” folk. Under 1600-talet och början av 1700-talet var mål som gällde våld och okvädande vanliga i domstolarna. Detta hängde samman med ärans roll. Inom äldre-historisk forskning har man betonat ärans betydelse för individen. Hade man inte ära stängdes man ute från samhället. Att slåss för att försvara sin ära var därför vanligt. Om man inte valde att slåss om ens ära blev angripen verbalt kunde man anmäla angriparen inför domstol. Jag har undersökt våld- och okvädesmål för att dels se på vilket sätt mäns och kvinnors konfliktmönster skilde sig från varandra. Tack vare stadens relativt begränsade storlek, och genom ett nätverksanalytiskt studium av flera typer av källor under en trettioårsperiod har jag kunnat identifiera de flesta rättsliga aktörer och därmed kunnat studera innebörden och konsekvenserna av konflikterna. Jag har i den mån det varit möjligt undersökt platsen för och orsaken till konflikterna. Resultaten är intressanta på flera sätt.

Det våld och det okvädande som behandlades av domstolarna i Helsingborg rörde sig främst mellan människor av samma sociala tillhörighet och parterna förlikades oftast. Här stämmer mina resultat överens med bland annat de Eva Österberg och Dag Lindström kommit fram till för medeltida förhållanden, men inte med de Hans Anderson, Arne Jarrick och Johan Söderberg funnit för förhållandena i Stockholm under stormaktstidens slutskede. Detta kan tyda på att det under denna tid rådde en annan äre- och våldskultur i storstaden Stockholm än i den lilla staden Helsingborg.

Hantverkarna, som var talrikast i staden, förekommer också mest som parter i konflikterna. De styrande och tjänstemännen kunde emellertid utsättas för kränkningar från lägre samhällsskikt i samband med sina yrkesroller. Framför allt avspeglar sig motsättningarna mellan

tulltjänstemän och civilbefolkning tydligt i materialet. Det hände att hantverkare, i kraft av sitt burskap, kritiserade rådmän. Rådmännen uppfattade dock kritiken som okvädande. Det kunde också hända att hantverkare eller män från lägre skikt förolämpade rådmän på ölstugan under alkoholens inverkan. Att inte några hantverkare stämmer rådmän för okvädande kan tolkas som att man inte riktade okvädningsord nedåt i den sociala hierarkin, då detta ansågs slå tillbaka på en själv. Det kan också tolkas som att man ur det lägre skiktet fick finna sig i okvädanden. Båda tolkningarna är möjliga. Medan tjänstemännen ofta blev kränkta verbalt råkade de i mindre grad ut för våld från andra, ett faktum som kan förklaras av att de skyddades enligt lag. Däremot anklagades många av dem, både tulltjänstemän och stadsvaktmästare, för att själva utöva våld i yrket. Arne Jarrick och Johan Söderberg finner för Stockholms del tvärtemot att konflikter mellan likar ofta stannade på ett verbalt plan medan konflikter mellan olikar ledde till våld.

Både män och kvinnor grälade och slogs på gator och torg, på färjan, tullbryggan och i hemmen. Men det fanns vissa skillnader i konfliktmönstret mellan män och kvinnor. Liksom dopfadderrelationerna bildar konfliktrelationerna ett genusbundet hierarkiskt mönster.

Endast män grälade på ölstugan och rådstugan, och endast kvinnor grälade i kyrkan. Även om kvinnor förekom som parter vid rådstuga och kämnärsrätt var detta inte *deras* arena, och därför grälade de inte där. På ölstugan förekom kvinnor enbart som ägarinnor eller pigor. Däremot tycks kvinnor ha upplevt kyrkan som sin konfliktarena. Malin Lennartsson har tidigare visat att kvinnor hellre vände sig till den kyrkliga rätten än till den världsliga. Min undersökning visar att kyrkan på mer än ett sätt var en offentlig arena för kvinnor, så som rådstugan var det för män. Kvinnors konfliktmönster skiljer sig också från männens genom att konflikterna på ett mycket tydligare sätt rör sig mellan sociala likar, och genom frånvaron av det högre skiktets kvinnor.

Inom hantverkarskiktet kan både män och kvinnor ha betraktats som likar. Hantverkarhustrurna kan därför ha varit självsäkra i sin attityd mot andra män, och därför blev de också utsatta för våld från dessa. Änkorna, soldathustrur och "borgarhustrur" kan ha betraktats som svagare, (inte bara i fysiskt mening) därför nedlät sig män inte till att slå dem.

Kvinnor ur hantverkarskiktet och lägre skikt, som i stort delade vardagens villkor, just för att de var kvinnor, kan ha betraktat varandra som likar. Däremot var kvinnorna ur det lägre skiktet, som hade en osäker juridisk och ekonomisk ställning i staden mer känsliga än hantverkarhustrurna för angrepp på sin ära från andra kvinnor.

Den ära man kämpade för i gräl, slagsmål eller vid rätten kunde ha olika dimensioner. Erling Sandmo talar om att det gällde gränser mellan människor och djur, sexualitetens gränser, gränser mellan ditt och mitt och gränser mellan och inom sociala hierarkier. Dag Lindström lyfter fram kollektivets och hushållets ära i hantverksamhället. I Helsingborg kunde okvädesmålen gälla att överhuvudtaget ha rätt att vistas i staden, att styrka sin ekonomiska trovärdighet, att försvara den yrkesgrupp man tillhörde eller försvara sin egen tillhörighet i denna yrkesgrupp eller rätten att vara förmer än andra.

Inom kvinnoforskningen betonar man att kvinnas ära framför allt var kopplad till hennes sexualitet. Marie Lindstedt Cronberg påpekar dock att den kvinnliga äran skall ses som en egen storhet och hon menar också att ogifta kvinnors ära inte var kopplad till familjen i första hand utan till individen. Utan att förringa sexualitetens betydelse för kvinnans ära, menar jag att den ekonomiska äran var lika viktig för kvinnor som för män. Å ena sidan hade den starka koppling som kvinnans ära hade till sexualiteten lett till att "hora" blev likställt med "oärlig kvinna". Å andra sidan betyder detta att ordet "hora" i de specifika fallen kunde betyda "tjuv", "lögnhals" eller något annat som inte alls hade med sexualitet att göra. Det skällsord som användes på motsvarande sätt mot män, "skälm", betydde ursprungligen kadaver, eller en som handskas med kadaver. Efter hand hade det kommit att mista sin specifika betydelse och användas som "oärlig man", och idag använder vi ordet skälm i en mer positiv bemärkelse.⁴⁴⁰ Att ordet "hora" fortfarande har sin koppling till en kvinnas sexuella beteende säger visserligen en hel del om hur viktigt detta varit och fortfarande är, men jag menar att den kontext som ordet användes i var avgörande för betydelsen.

Köpmännens och rådmännens hustrur råkade inte ut för våld och okvädande på samma sätt som andra. Detta kan förklaras med att de inte deltog i det vardagliga arbetet utanför hushållet på samma sätt som andra gjorde. De deltog inte heller på rådstugan. Genom att de avskilde sig kulturellt från andra kunde de upprätthålla idealet för kvinnan som blygsam och tystlåten. Dessa kvinnors ära tycks vara mer kopplad till männens än övriga kvinnors. Detta innebar inte att de var isolerade. De fanns ändå med i det ekonomiska och sociala livet. Som änkor förekom de som fordringsägare och i kyrkan spelade de en framträdande roll som dopfaddrar.

Ekonomisk aktivitet, våld och ärekränkning var hörde samman. De som var ekonomiskt aktiva, förutom köpmansänkorna, var också aktiva

⁴⁴⁰ SAOB 1975 spalt 5801, Jarrick/Söderberg sid 45.

i våld- och okvädesmål. Många slagsmål, framförallt där kvinnor ur de lägre skikten deltog, kan ses som ett tecken på att man slogs för äran i betydelsen ekonomisk skötsamhet.

Vardagslivets sociala struktur

Genom att närmare studera hur olika typer av relationer vävs samman i ett antal individers öden under den aktuella perioden har jag försökt att fördjupa, komplettera och komplicera analysen. I en del fall bekräftade undersökningen på individnivå de resultat som den kvantitativa undersökningen gett, i andra fall visar sig de sociala relationerna vara mer komplicerade än vad som kan presenteras i en tabell. Att analysera släkt- och grannskapsrelationer bland hela stadens befolkning var inte möjligt. På individnivå visade det sig att släkt och grannar spelade större roll än vad som tidigare framkommit. Konflikter inom släkten kunde, liksom andra konflikter, dras inför domstol, men detta behövde nödvändigtvis inte leda till någon brytning i släkten. Styvsyskonskap var en väldigt vanlig familjekonstellation i den tidigmoderna staden. I den familj jag studerat var banden mellan styvsyskonen inte starkare än att de upplöstes då de personerna som var de förenande länkarna avled.

För en del individer spelade släktskapet mindre roll. Många kom inflyttande till staden från andra orter och skapade sig därför ett nätverk av vänner och grannar. Dessa behövde inte vara mindre starka än släktbanden. En individ skyddades av det sociala nätverk som släkt, vänner och grannar utgjorde, men inte hur länge som helst. Att en man var full och slogs kunde accepteras, men riskerade han med detta att äventyra ekonomin för sina släktingar blev det hela oacceptabelt. Att en ogift kvinna fick barn behövde inte betyda katastrof för henne, men slogs och stal hon dessutom så kunde släkt, grannar och forna beskyddare vända henne ryggen.

Den gifta kvinnan delade den ställning som tillkom hennes man, och som tidigare nämnts hade den socio-ekonomiska ställningen stor betydelse för hur en hustrus relationsmönster såg ut. För många kvinnor kunde det sociala nätverket skifta form då de inträdde i änkeståndet eftersom de blev tvingade att hyra ut rum, bedriva låneverksamhet osv., och de blev också mer beroende av sitt sociala nätverk på ålderns höst. Geografiskt sett tycks kvinnornas sociala nätverk ha varit lika utbrett, för en del till och med mer utbrett än männens.

Genuskontrakt, hushållsmakt och sociala relationer

Syftet med denna avhandling har varit att ge en bild av hur kvinnors vardagliga sociala relationer kunde te sig i en tidigmodern stad. Så långt anser jag att jag uppfyllt syftet. Avslutningsvis vill jag nu försöka att lyfta blicken från de empiriskt iakttagbara "kvinnorna" och "männen" för att på en högre generaliseringsnivå resonera kring det faktum att vardagslivets sociala struktur på en del områden skilde sig åt beroende på om man var man eller kvinna, gift, ogift eller änka, och beroende på vilken samhällsgrupp man kom ifrån. Yvonne Hirdmans begrepp *genuskontrakt* blir här användbart. Hirdman ser ett visst system i förhållandet mellan män och kvinnor. Detta system bärs upp av två logiker. Den ena är dikotomin, *isärhållandets logik* vilken innebär att manligt och kvinnligt inte bör blandas. Den andra är hierarkin, dvs. *mannen är norm* för det allmängiltiga. Det är isärhållandets lag som genererar den manliga normen, eller den *generella underordningen av kvinnor*. Med *genuskontrakt* menar Hirdman "den sociala norm som vid olika tidpunkter existerade vad gäller kön: plats, sysslor, egenskaper". Detta kontrakt skall ses som en abstraktion men kan finnas både på kulturell nivå, på institutionsnivå och på individnivå. Ordet kontrakt antyder att det finns ett outtalat samförstånd mellan könen som medverkar till att systemet upprätthålls.⁴⁴¹

Hirdman introducerade sin teori 1988 och har sedan dess fått kritik bland annat för att teorin ligger på en alltför hög abstraktionsnivå och därmed inte förmår att förklara vare sig det historiskt specifika eller förändring. Kritiken har tvingat Hirdman att precisera sig och i senare artiklar utvecklar hon förändringsperspektivet. Framför allt betonar hon att begreppet genuskontrakt skall ses som en idealtyp, och att det kan förstås på olika nivåer; latent, såsom outtalade ideologier, eller manifest, som tydligt uttalade åsikter eller ideologier, normativt, exempelvis i lagar, eller pragmatiskt, i den levda verkligheten.⁴⁴² Det är framför allt som en idealtyp jag använder begreppet nedan.

I en debattartikel i *Häftan för kritiska studier* från år 2000 föreslår Klas Åmark och Gro Hagemann en tredje logik, *hierarkisering inom respektive kön*. Denna logik tjänar till att förklara varför vissa kvinnor mer än andra försvarar systemet. När könen möts, menar de, sker en inbördes rangordning av män respektive kvinnor. De som vinner på

⁴⁴¹ Hirdman 1993 (1988), 2000a.

⁴⁴² För kritik emot Hirdman, se bl a Carlsson Wetterberg 1992, Hagemann 1994, Hagemann/Åmark 2000.

denna rangordning kommer att ha starkare skäl att försvara den existerande genusordningen än de som förlorar på den.

Men går teorin om genuskontraktet att överföra på 1600-talet? Marja Taussi Sjöberg menar att isärhållandet mellan könen förstärktes just på 1600-talet då den äkta mannen blev norm. I ett längre perspektiv menar hon också att de kvinnor som inte kunde hålla sig till kontraktet, dvs. fattiga självförsörjande ogifta kvinnor eller änkor, tånjde på systemets ramar så till den grad att man så småningom tvingades ge dem utökade rättigheter.⁴⁴³ Maria Sjöberg menar att den tredje logiken, hierarkisering inom respektive kön, bör ses på ett strukturellt plan och inte som ett uttryck för en medveten maktkamp och enskilda val. Då kan den vara användbar för förståelsen av genusordningens stabilitet i det äldre samhället. ”Den tredje logikens konserverande kraft låg”... i att den formulerade mäns och kvinnors intresse som ett, att kvinnan uppfattades som ett med mannen.”⁴⁴⁴ Sjöberg talar i detta sammanhang om ett ”hushållskontrakt”. Detta kontrakt innefattade att mannen hade ansvar för hushållet. Kvinnan hade delaktighet i det, men främst som assistent åt mannen.⁴⁴⁵ Åsa Karlsson Sjögren poängterar att det just är i äktenskapet som kvinnans underordning reproduceras.

”Hushållskontrakt” är ett mycket passande begrepp för förhållanden mellan könen under tidigmodern tid då det var i hushållet kvinnorna hade sin främsta plats. Det är i hushållsståndet det stadgas att hustrun skall vara sin make underdånig men att han samtidigt skall älska henne. Om ovanstående forskare menar att det är just i hushållet kvinnans underordning blir tydlig, menar andra att hushållets starka roll i samhället och kvinnans starka roll i hushållet gör att den moderna historiska teoribildningen om relationer mellan man och kvinna inte utan vidare kan överföras på äldre tid. Kvinnans ställning i hushållet kan tolkas på olika sätt beroende på vilken teoretisk nivå man rör sig. Framförallt Eva Österberg och Gudrun Andersson hävdar att relationen mellan könen blir mindre hierarkisk genom hushållens behov av ömsesidighet. Eva Österberg lyfter ofta fram den ambivalenta relationen mellan makthavare och bönder i det medeltida och tidigmoderna Sverige. ”Allting i ideologi och social praxis var inte över- och underordnat, utan istället sidoordnat i olika kompletterande funktioner.” På samma sätt framhåller hon det komplementära förhållandet mellan män och kvinnor och påpekar att uppdelningen

⁴⁴³ Taussi Sjöberg 1996 sid 164 ff.

⁴⁴⁴ Sjöberg 2001 sid 39-43.

⁴⁴⁵ Sjöberg 2000. Se också Sjöberg 1996.

mellan manligt och kvinnligt inom hushållen sannolikt varit tydligare i större och rikare hushåll, medan det blivit mindre tydligt i smärre och fattigare hushåll.⁴⁴⁶

Kekke Stadin menar att hustruns starka ställning kan ses som en förutsättning för den starka statens legitimitet. ”En lyckad integration av kvinnorna förutsatte att det åtminstone fanns delar av den enhetsskapande ideologin, som appellerade till kvinnorna och som de uppfattade som värdefull.”⁴⁴⁷

Hustavlan liksom lagarna kan alltså ses som ett genuskontrakt på en manifest normativ nivå, medan det får ytterliga uttryck i de dygdemönster som framhålls t ex vid likpredikningar, som Barbro Bergner visat. I Hirdmans anda kan dessa ses som latent normativa. I bägge typer av ”kontrakt” stadgas tydligt kvinnans underordning under mannen, att kvinnor och män har komplementära, men skilda uppgifter. Vi ser här att både isärhållandet mellan könen, mannen som norm, liksom ömsesidigheten mellan könen framhålls.

Om kvinnans roll under denna period framför allt var kopplad till hushållet, borde man kunna tänka sig att kvinnors sociala nätverk till stor del höll sig inom familjens och släktens ramar, och inom det närmaste grannskapet. Mäns sociala nätverk borde då hypotetiskt vara mer knutna till de mer offentliga roller de hade, som (i regel) burskapsägande och yrkesverksamma inom handel och hantverk och som medlemmar av hantverkets och handelns korporationer. I viss mån kan man säga att undersökningen stöder detta antagande. Kvinnor stod endast för 30% av de agerande på rådstugan och vid kämnärsrätten, men de stod för 54% av dopfaddrarna, och man kan också se att det fanns vissa typiskt manliga arenor för social interaktion, såsom rådstuga och ölstugan, och vissa typiskt kvinnliga arenor, såsom kyrkan.

Hur skall man då utifrån dessa tankar betrakta kvinnors deltagande som dopfaddrar eller, för att använda Julie Hardwicks ord, på vilket sätt reflekterade och förstärkte kvinnliga dopfaddrar relationerna mellan genus och makt i det tidigmoderna Helsingborg? Inom nordisk folklivsforskning har man visat att i den mån man inte valde faddrar inom släkten, var hög ekonomisk status, och ”ett gott och mildt sinnelag” egenskaper som efterfrågades av de kvinnliga faddrarna, framförallt gudmödrarna. Min undersökning har kunnat bekräfta detta. Det nämns också i den etnologiska litteraturen att man gärna valde de som kunde ge en stor dopgåva. Det material jag använt ger inte någon information om gåvornas storlek.

⁴⁴⁶ Ex vis Österberg 1980, 1997 sid 30 f, 51.

⁴⁴⁷ Stadin 1997 sid 217.

Då en kvinna med hög ekonomisk status och ett gott och mildt sinnelag också kan vara en kvinna som ger stora dopgåvor kan vi alltså inte med säkerhet säga vilken av dessa "egenskaper" som var den viktigaste. Undersökningen har inte kunnat ge några direkta bevis för att dopfadderrelationer mellan fattiga och rika var bekräftelse på, eller ledde till, några långvariga band av ekonomisk eller annan karaktär mellan familjerna. Något som talar för att den omedelbara ekonomiska behållningen i form av en dopgåva kan ha varit viktig, är det faktum att de fattigaste familjerna ofta hade många faddrar från de rika familjerna, men att det inte ofta förekommer att samma rådmanshustru är fadder flera gånger inom varje familj. Om det inte fanns några starka band mellan föräldrar och faddrar kan de senare ha ansett det som en plikt att delta vid ett barns dop, men inte mer. Utöver de ekonomiska gåvorna kan man tänka sig att rådmanshustrurna, och även de hantverkarhustrur som var populära gudmödrar, liksom sagornas goda gudmödrar, i ritualen ansågs överföra sina egna goda egenskaper åt barnet, samt också symboliskt ge dem hopp om rikedom? Oavsett vad för slags omedelbara eller långtgående fördelar föräldrarna har sett i att inbjuda de rika kvinnorna till sina barns dop, kan dessa kvinnor vid själva dopet ha spelat en symbolisk roll av större betydelse, både för sig själva, sina makar, och samhället i stort.

Om vi betraktar staden som ett hushåll enligt hustavlans ideologi kan vi betrakta rådmanshustrun som moder i överförd mening vid dopet. Som bland annat Barbro Bergner visat, hade hustrun stort ansvar för barnens uppfostran, och dopet kan ses som en första fas i denna uppfostran. Där överförde den dygdiga kvinnan, den milda och goda gudmodern, symboliskt sina goda egenskaper på barnen, även pojkar. Betraktar vi dopakten på detta vis behövde inte banden mellan gudmoder och barn bli starkare än mellan prästen och barnet. Kvinnan hade ändå uppfyllt en viktig roll och reflekterat och förstärkt precis det förhållande mellan genus och auktoritet som hustavlans förespråkade. Anledningen till att männen vid dopakten tycks ha spelat en andrahandsroll kan vara att de inte skulle konkurrera med prästen. I kyrkan var det ju han som representerade husfadern. En viktigare anledning kan vara att rådmännen i sin roll som maktavande kan ha haft behov av att hålla distansen till de samhällsgrupper som man var tvungen att behandla med "stränghet" vid rådstugan. Enligt Schering Rosenhanes *Oeconomia*, författad vid 1600-talets mitt, var det hustruns plikt att mildra husbondens stränghet:

När så händer adt husbonden iffras emot sitt fälk och nödgas mäd hugg och slag straffwa någon, och däruthi någon excess under tiden kan begås.

Så måtte Matmodern vara som edt läkeblad, trösta dän som lider, och uttyda allt till det bästa.⁴⁴⁸

Går vi vidare med betraktandet av staden som ett hushåll, och analyserar rådmännen som fäder (utanför kyrkan), kan deras stränghet i förhållandet till de lägre samhällsskikten symboliskt ha mildrats genom de rituella banden deras hustrur upprätthöll vid dopet.

Rådmanshustruns roll som gudmor skulle i så fall, i symbolisk form, ha varit att mildra motsättningar mellan de styrande och de styrda. Om det var så, förklarar det också varför en del hustrur var populärare än andra. Vem passar bättre till att medla om inte en kvinna med ”gott och mildt sinnelag”?

Genuskontraktet som idealtyp och de tre logikerna förklarar inte *orsaken* till det genusstyrda hierarkiska mönstret vid dopen, men med hjälp av dessa ser man tydligare hur detta fungerade. Det är just vid dopet som kontraktet tycks ha befästs. De kvinnor ur de högre samhällsskikten som agerade dopfaddrar åt barn ur de lägre samhällsskikten var kvinnor som följde kontraktet. De följde *isärhållandets logik* genom att de inte vistades på rådstugan, de förekom inte i situationer där de hamnade i gräl med hantverkare. De kunde leva upp till de kvinnliga dygderna och de höll sig huvudsakligen till hushållets sfär. Detta innebar inte att de var isolerade. Det utslöt heller inte att de kunde ha stort inflytande. Som faddrar åt sina släktingar kunde de besöka flera av de skånska och danska städerna. Och vi vet inte vilken informell makt och vilket inflytande de hade inom familj och släkt. Formellt sett var de underordnade sin make, det var alltså *mannen som var norm*. Det var tack vare makens ställning i samhället de figurerade som faddrar. De förmedlade hans maktställning och vann samtidigt själva aktning genom detta. Och här kommer den tredje logiken, *hierarkisering inom könen* in.

I fråga om relationer av ekonomisk karaktär krackelerar idealbilden redan på den normativt manifesta nivån, det vill säga i lagstiftningen. Att särskilja ”hushållets sfär” från ”den ekonomiska sfären” är egentligen en anakronism. ”Ekonomi” under tidigmodern tid skall ses som ”den ordning som borde präglade huset”.⁴⁴⁹ I ett hushåll som i stort byggde på självhushållning var handel inte av stor betydelse. Därmed kan man förklara de restriktioner som gällde för kvinnors handel i de medeltida lagarna. I och med handelns ökade betydelse, framförallt för stadshushållen, har dessa restriktioner för hustrun, som ju hade ansvar

⁴⁴⁸ Rosenhane 1994 sid 20.

⁴⁴⁹ För en diskussion om begreppet ekonomi, se bl a Johansson/Ågren 1994 sid 126.

för hushållets skötsel, kommit att bli obsoleta. Detta märks i diskussionerna bland lagstiftarna på 1600-talet.⁴⁵⁰ Å ena sidan fanns det krafter som verkade för att knyta hustrun närmare mannens ekonomi, och därmed inskränka hennes handlingsfrihet. Å andra sidan krävde hushållens dagliga verksamhet, både adelns, böndernas och borgarnas, att kvinnan gavs rättighet att bedriva ekonomisk verksamhet. Det är därför man för denna tid, som Inger Dübeck gör, kan tala om att kvinnor kunde ha begränsad kompetens men erkänd habilitet. Isärhållandets logik ter sig inte särskilt logisk här.

De ekonomiska relationerna kan betraktas från två håll. Dels genom spåren av den faktiska transaktionen, dels genom spåren av de rättsliga konflikter de ledde till. Vid rätten blir isärhållandets logik och mannen som norm tydlig. Kvinnans band till en man är det som styr hennes handlande där. Som änka agerar hon som husbonde utan att bryta kontraktet. Som hustru till en rädman eller rik köpman undviker hon rätten och företräds av sin make. Som hustru till en hantverkare eller man ur lägre skikt synes hon mer självständig. Den låga andelen hustrur som framträder vid rätten visar tydligt att isärhållandets logik var styrande. Därmed kan deras reella ekonomiska verksamhet ha förblivit dold då det vid rätten inte alltid framgick om det var mannens eller hustruns skulder som behandlades. De formella ekonomiska transaktionerna rörande större summor sköttes i regel av mannen. Åtminstone var det han som undertecknade handlingarna. Att kvinnor ändå haft insyn i dessa frågor visar det faktum att de efter makens död övertog transaktionerna. Hantverkarhustrur och kvinnor ur de lägre skikten spelade en stor ekonomisk roll i stadens ekonomiska verksamhet, enligt min mening mycket större än deras andel som aktörer i rätten visar. På denna pragmatiska nivå tycks isärhållandets logik minst logisk. Detta gäller i den dagliga verksamheten. Ur andra aspekter är det ändå tydligt att mannen är norm. Änkor åtnjöt mindre ekonomiskt förtroende än män när det gällde skulder. Även om änkan i sin roll som husbonde på flera sätt likställdes med mannen, fick hon inte samma status som en man.

Vålds- och okvädesmålen som behandlades vid rättsinstanserna visar tydligare än annat att social tillhörighet skilde kvinnors relationsmönster åt mer än mäns. Män ur alla socialgrupper grälade och slogs, men det var ytterst ovanligt att kvinnor ur de högre samhällsskikten gjorde det. Det finns inget som säger att dessa kvinnor inte kan ha varit våldsamma och grälsjuka i hemmen. Utåt sett tycks de åtminstone ha

⁴⁵⁰ För en redogörelse för dessa diskussioner, se bl a Inger Dübeck, Gudrun Andersson och Åsa Karlsson Sjögren

försökt att leva upp till det kvinnliga dygdemönstret som förespråkade blygsamhet och tystlåtenhet. Här tycks isärhållandets logik råda. Hantverkarhustrurna och de kvinnor som var ekonomiskt verksamma i den dagliga verksamheten kunde däremot inte leva upp till idealet. På gator och torg grälade de och slogs precis som män. Återigen är det i vardagslivet bland människor ur det mellersta och lägsta samhällsskiktet som genuskontraktets idealbild krackelerar. De kvinnor som inte höll sig till kontraktet kunde däremot inte räkna med att få den respekt som kontraktet bjöd. En man kunde drista sig att slå till en hantverkarhustru. Andra forskare har tolkat angrepp på kvinnor som ett indirekt angrepp på mannen. Jag menar att när en man slog eller kränkte en gift kvinna var det framför allt riktat mot henne själv. Detta kan tolkas som att kvinnorna i vardagen, på gator och torg och i hemmen betraktades som likställda männen, men endast i den vardagliga verksamheten. När det var fråga om rituella bekräftelser på vänskap, som vid dopen, fick dessa kvinnor, till skillnad från sina män, stå tillbaka för rådmanshustrurna.

När man ser på resultaten på en högre generaliseringsnivå bidrar Yvonne Hirdmans begrepp genuskontrakt till att tydliggöra de skillnader som framträder i relationsmönstret bland respektive män och kvinnor ur olika sociala skikt. Genuskontraktet upprätthölls främst av det högre samhällsskiktets kvinnor. Kvinnor ur lägre skikt bröt ständigt emot det.

En sommardag 1692 satt några kvinnor från Helsingborg på en färjebåt mellan Helsingör och Helsingborg. Det var fyra ganska vanliga kvinnor. Låt oss kalla dem månglerskor. Den handel de bedrev förde dem från staden ut till bönder på landsbygden, till marknadsplatser och andra städer i Skåne, och över Öresund till Helsingör och Köpenhamn. Så hade kvinnor vid Öresund bedrivit handel länge. Det som var speciellt vid tiden då detta hände var att den forna staden Helsingborg blivit svenskt och handeln över sundet, och mellan staden och landsbygden kommit att regleras hårdare. Därför var det inte konstigt att en kvinna anklagades för att "smöra", muta, tulltjänstemän. Att några av kvinnorna började gråla var heller inget konstigt, inte heller att de började slåss. Det var inget ovanligt att konkurrerande handlare grälade och slogs. Det fanns också vänskapsband mellan några av kvinnorna. Dessa band befästes ibland genom att kvinnorna eller deras män var faddrar till varandras barn. I själva verket bestod vardagslivets sociala struktur för dessa kvinnor av ett komplicerat nätverk av ekonomiska relationer, konfliktrelationer och ritualiserade band med släkt och vänner, färjemän, bönder, tulltjänstemän och köpmän.

Appendix A.

Personuppgifter och sociala kategorier

Hur man skall kategorisera människor utifrån yrkestillhörighet eller social status är inte helt givet. Jag har försökt att med min kategorisering fånga både funktion och socio-ekonomisk status. Kekke Stadin som studerat borgarnas sociala struktur i Arboga, Enköping och Västervik efter 1680 gör dels en indelning utifrån de verksammas formella ställning som burskapsägande, övriga näringsidkare, samt tjänste- och ämbetsmän. Hon betonar att borgerskapet i en stad inte är detsamma som borgarståndet. Burskap erhöll man genom att erlægga borgared och betala burgäld, eller borgerskapspenning. Bland de burskapsägande fanns förutom köpmän och hantverkare också färjemän, vagnmän, krögare, jordbrukare och arbetare. Förutom de klart definierade borgarna fanns s k genantborgare som kunde bo utanför staden men genom att betala en särskild avgift, genant, ändå erhöll rättigheter att bedriva handel i staden, samt fattiga stadsbor som inte betalade full skatt men ändå tillåtits bedriva handel för sin försörjning, men å andra sidan inte kunnat åtnjuta fulla borgerliga rättigheter.⁴⁵¹

Börje Hansen har utarbetat en social gruppindelning med 14 huvudgrupper som använts i studiet av mantalsuppgifter för städer och landsbygd under 1700-talet. Uppdelningen kan i viss mån tillämpas på en 1600-talsbefolkning.⁴⁵² Då min undersökning gäller skillnader mellan män och kvinnor har jag könen som två huvudgrupper. Yrkesmässigt har jag sorterat kvinnor, även änkor, under den yrkesgrupp maken eller fadern tillhör. Om de inte kunnat sorteras in efter en man har jag placerat dem i det lägre skiktet vilket kan motiveras med att kvinnor ur de högre skikten oftare än andra anknöts till sin make eller fader. I de fall jag kunnat kontrollera "hustrurs", "änkors" eller "kvinnfolks" identitet kommer de ofta från de lägre skikten. Jag har i en del fall skilt präster, officerare och andra högre tjänstemän åt. Jag har också i vissa fall skilt på rådmän och köpmän, även om rådmännen oftast också var köpmän. Detta för att yrkets, eller

⁴⁵¹ Stadin 1979 sid 27 ff. Se också Dübeck 1978 sid 295 ff, Jacobsen 1995 sid 241 ff.

⁴⁵² Hanssen 1952 sid 50, 528 f.

sysselsättningens funktion, snarare än den sociala statusen, ibland har varit viktig att fånga. I de fall dessa grupper står för en så liten andel av undersökningsobjekten att jag inte ansett det värt att skilja dem åt har jag behandlat dem som en grupp.

Kekke Stadin betonar att de handlande inte utgjorde en enhetlig kategori i städerna. Inom denna grupp fanns både köpmän involverade i lönsam utrikeshandel som hade ställning som rådmän samt mindre kramhandlare och genantborgare. Stadin betonar att en persons yrkestitel inte behövde motsvara dennes verkliga sysselsättning. Bland annat var mångleri en verksamhet som många ägnade sig åt vid sidan av sitt officiella yrke. Kravet jag ställt för att föra in personer i köpmannagruppen är att de skall benämnas handlare eller köpman i källorna. Martin Wottle, som undersökt minuthandlare i Stockholm mellan 1720 och 1810, gör en strikt indelning mellan minuthandlare och grosshandlare.⁴⁵³ En sådan indelning är inte relevant för en liten stad som Helsingborg under den aktuella perioden.

Lars Edgren som studerat hantverkare i Malmö under 1700- och 1800-talen har förutom yrkesgruppering gjort en indelning av städernas befolkning i överklass, bestående av personer med ekonomisk och politisk makt samt socialt inflytande, ett mellanskikt bestående av med tillgång till produktionsmedel tillräcklig för en självständig försörjning, samt slutligen ett proletärt underskikt bestående av sådana som varit beroende av lönearbete. I min indelning i övre, mellan- och lägre skikt har jag, till skillnad från Lars Edgren, sorterat in pigor, drängar och hantverkargesäller i mellanskiktet. Anledningen till detta är att under den period jag undersöker var flertalet av dessa, speciellt gesällerna, barn till mellanskiktet och kom så småningom själva att tillhöra detta. Om det finns uppgifter om att en dräng har varit gift har jag placerat honom i det lägre skiktet eftersom man då får anta att han är en vuxen man som blivit kvar i rollen som dräng. Ogifta äldre drängar och pigor återfinns däremot bland övriga drängar och pigor. Detta kan motiveras med att de stod i samma beroendeförhållande till sin husbonde som yngre tjänstefolk. Krambodgesäller har, med samma motivering som gäller hantverkargesäller placerats i det övre skiktet. Om alla hantverkare var mästare i yrket och om de var verksamma framgår inte riktigt av mantalslängden. Ordet mästare används väldigt sällan, därför drar jag slutsatsen att de som inte nämns som dräng eller gesäll är sina egna. Hantverkslärlingar fanns förstås i staden. Språkligt är det emellertid svårt att urskilja dessa, som i det danska språkområdet ofta benämndes läredräng, från andra drängar. Därför har jag behandlat alla

⁴⁵³ Wottle 2000 sid 26.

som drängar. Under arbetets gång har jag sorterat in hantverkarna i olika grupper för att se om man inom olika yrkesgrupper var speciellt skuldbetyngda eller konfliktbenägna. Då det är förhållandevis få mål som behandlas har jag emellertid i den slutgiltiga redovisningen sammanfört hantverkare och transportidkare till en grupp, då de skillnader som framträder lika gärna kan bero på individuella aktörer (t ex enskilda "bråkstakar") som på yrkesgruppens karaktär. I några fall har jag skilt hantverkare från färjemän och vagnmän.

Yrkesbenämningen stämmer inte alltid överens med den sociala ställningen. Det finns t ex i gruppen köpmän "handlare", som socialt sett kan ha haft lägre status än t ex urmakare eller guldsmeder. Att bestämma "borgarnas" sociala status har också varit svårt. Då det med säkerhet framkommit ur källorna att dessa sysslade med hantverk eller jordbruk har jag sorterat in dem under hantverkargruppen, i annat fall har jag placerat dem i gruppen "borgare" som också innehåller arbetskarlar, men även personer utan titel.

För att säkerställa personers identitet har jag skapat en databas för män och en för kvinnor, byggd på information från födelseboken, vigselboken, dödboken, mantalslängder och domboksprotokoll, där uppgifter om yrken, eventuell bostad och make/maka förts in. Den källa som anges i tabellerna är alltid huvudkällan, men personuppgifter kan vara hämtade från andra källor.

Den sociala kategoriseringen och yrkesindelningen som används i tabellerna bygger på följande uppdelning.

A. Högre skikt

1. Officerare, Adel
2. Högre tjänstemän (inspektorer, notarier, tullnärer,)
3. Präster (förutom präster finns här skolans rektor)
4. Rådmän
5. Köpmän
6. Hemmaboende vuxna barn till kategori 1-5, krambodgesäller *

B. Mellanskikt

7. Lägre tjänstemän (tullbesökare, tullskrivare, länsmän, skolmästare, vaktmästare, mästerman)
8. Hantverkare (även färjemän, vagnmän, jordbrukande borgare, klockare, fältskärer.)
9. Hemmaboende vuxna barn till kategori 7,8*
10. Pigor/drängar/ hantverkargesäller*

C. Lägre skikt

11. Soldater (ryttare, båtsmän, sergeanter)
12. Arbetskarlar/ospecificerade ("borgare")

D. Land (boende i landsförsamlingen)

*I vissa fall har jag behandlat barn och ungdomar som en särskild grupp.

Appendix B.

Kvantitativ nätverksanalys

Mina databaser är uppbyggda i Excel, ett kalkylprogram som jag funnit det bekvämt att arbeta med och, trots att jag senare provat andra "riktiga" relationsdatabasprogram, hållit fast vid. Varje typ av relation finns i ett särskilt dokument där en rad representerar ett dop eller ett mål i kämnärs-, eller rådstugurätten. I särskilda kolumner finns så uppgifter om aktörerna, deras yrke, datum för händelsen eller annat av intresse. När det gäller aktörerna vid rätten har jag enbart arbetat med Excel, då det här oftast bara är fråga om enkla relationer mellan två aktörer och funktionerna sortera, sök eller addera därför varit tillräckliga för att kunna urskilja vilka typer av relationer man kunde vara inblandad i och med vem. Dopfadderrelationerna krävde ett mer avancerat program. Då varje dop kunde innehålla flera faddrar blev relationerna mer svåröverskådliga.

För beräkning av dopfadderrelationer har jag använt de nätverksanalytiska programmen UCINET och Krackplot. UCINET är ett avancerat dataprogram för nätverksanalys. Tyvärr vänder det sig till användare med stor kunskap i statistisk analys och den manual som följer med programmet är relativt svår att förstå för en amatör inom området. Med en större kunskap om programmet i ett inledningsskede hade analyser av flera relationer varit möjliga. De analyser jag gjort hoppas jag ändå skall visa på möjligheterna inom tekniken. Krackplot är ett program som möjliggör en grafisk presentation av nätverk i form av streck och pilar.

Tabell 20 a visar förenklat utgångsläget i Excel, med *en rad för varje dop*. Kolumn 2 innehåller moderns namn. Kolumn 3-5 innehåller de kvinnliga faddrarnas namn (Den verkliga databasen innehåller båda föräldrarnas namn liksom även manliga faddrars namn.)

Tabell 20 a. Dop med mödrar och dopfaddrar

	Mor	Fadder 1.	Fadder 2.
Dop1.	Anna	Cecilia	Dorothea
Dop2	Bengta	Anna	
Dop3.	Cecilia	Anna	Dorothea
Dop4.	Anna	Cecilia	

Denna tabell kan exporteras från Excel (eller någon "riktig" relationsdatabas som t ex Access) till analysprogrammet UCINET som omvandlar tabellen till en matris. Med det begränsade antal aktörer som finns i detta exempel hade man givetvis kunnat konstruera denna matris själv i Excel eller med penna och papper. Behovet av UCINET eller någon annat likvärdigt program dyker upp då det finns så många aktörer och relationer att de blir oöverskådliga för den mänskliga hjärnan. (Då det kan finnas fler än en individ som heter Anna blir det nödvändigt att ersätta namnen med en personlig kod, vilket inte är nödvändigt i detta exempel.) Sådana matriser används ofta för att åskådliggöra relationer mellan olika grupper av aktörer, exempelvis tabell 6. Vad som är viktigt för beräkningar i UCINET är att matrisen är kvadratisk, att alla aktörer finns representerade både i rader och i kolumner. Relationerna mellan aktörerna representeras av siffror i skärningspunkten/polkoordinaten mellan respektive moder och dopfadder. Det är dessa polkoordinater som vidare beräkningar utgår ifrån.

Tabell 20 b. Relationer mellan mödrar och dopfaddrar i tabell 20 a presenterade som matris

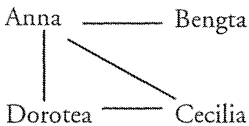
	A	B	C	D	E
1		Anna	Bengta	Cecilia	Dorothea
2	Anna			2	1
3	Bengta	1			
4	Cecilia	1			1
5	Dorothea				

Mödrar i kolumn A Faddrar i rad 1.

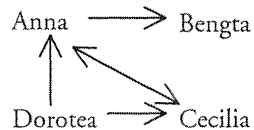
Matrisen som sådan säger inget om vilken art av relation det är frågan om. Utan rubrik kan den lika gärna betyda att Anna känner Cecilia osv. Om så vore fallet kunde siffrorna i cellerna lika gärna kunnat vara X, fylld cell eller liknande. Ofta talar en etta om att det finns *minst en relation* och en nolla att relation saknas. Av tvåan i cell 2D förstår vi emellertid i detta speciella fall att det inte är det enkla förhållandet att Anna känner Cecilia osv., utan att Cecilia varit fadder två gånger till Annas barn. Eftersom vi i detta fall också vet att relationen ifråga har en *riktning*, till exempel att Cecilia är fadder åt Annas barn och inte tvärtom kan relationen inte bara beskrivas med hjälp av siffror. Just det faktum att aktörerna i kolumn A inte spelar samma roll som aktörerna i rad 1, vilket vore möjligt om man enbart ville åskådliggöra att Anna känner Cecilia, är viktigt att visa. Med informationen om att mödrarna återfinns i kolumn A och dopfaddrarna i rad 1 kan vi förstå att Dorothea, som är aktiv som fadder inte döper något eget barn. Genom att kolumnen under Bengta inte innehåller några siffror, kan vi se att Bengtas roll enbart är moderns, inte fadderns.

Så långt skiljer sig inte presentationen av relationer från vad som är brukligt. Nästa steg blir att överföra presentationen från matrisen till en graf, där individerna är punkter, eller noder, och relationerna mellan dem representeras av streck. För att åskådliggöra de tre olika förhållandena som nämnts ovan krävs olika former av grafer. I en enkel graf som i figur 6 a., kan man åskådliggöra att Anna känner Bengta. I en riktad graf, som i figur b. där linjerna försätts med pilar i en riktning, kan man åskådliggöra att Cecilia är fadder till Annas barn men inte tvärtom. Om pilarna går i bägge riktningarna, som mellan Anna och Cecilia, kan man tala om ömsesidiga förhållanden. I en kvantifierad graf, som i figur c, kan man åskådliggöra det faktum att Cecilia är fadder till två av Annas barn men att andra bara är fadder vid ett tillfälle var.⁴⁵⁴

Figur 6 a. Enkel graf.

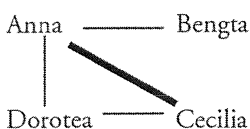

Figur 6 b. Riktad graf

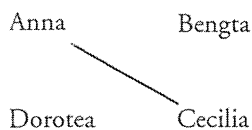

I figur b åskådliggjordes det faktum att Anna och Cecilia var faddrar till varandras barn genom att linjerna dem emellan var pilförsedda i bägge riktningarna. Det fanns alltså ömsesidigt riktade relationer mellan dem. Med utgångspunkt från matris 1 kan man med hjälp av UCINET få fram enbart de ömsesidiga relationerna. Relationerna mellan Anna och Cecilia åskådliggörs i de bägge polkoordinaterna 2D och 4B i tabell 20b. Om båda dessa är fyllda finns en ömsesidig relation. Anna har alltså varit fadder till Cecilias barn och Cecilia har varit fadder till Annas barn. I tabell 20 b. finns inga andra sammanträffanden. Därför blir den graf som åskådliggör ömsesidiga relationer som figur d.

Figur 6 c. Kvantifierad graf

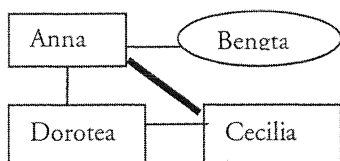

Figur 6 d. Enkel graf

En ytterligare faktor kan vara av intresse. Orsaken till att vissa har tätare relationer med varandra än andra kan bero på att de är släktingar, grannar eller har samma yrke. I figur e har aktörerna i analysen försetts med *attribut*, beroende på vilket yrke de, eller deras makar tillhör. En rektangel får här representera hantverkarhustrur och en cirkel soldathustrur.

Figur 6 e. Graf med attributinformation

Figur d visar att orsaken till att Anna, Dorothea och Cecilia är faddrar till varandras barn kan vara att de tillhörde samma yrke. Orsaken till att Anna var fadder till Bengtas barn man söka efter någon annanstans.

Appendix C.

Namnförteckning över personer i figur 1, 2, 3, 5.

Förteckning över individer i hantverkarnas och färjenännens dopfaddernätverk (figur 1)

- f1 Per Erikson färjeman och 1. Inger Andersdotter, 2. Elisabeth Christensdotter
- f6 Per Zachariason visitör och Sidsela Knutsdotter
- f7 Bengta Mickelsdotter och 1. Christian Thomasson, 2. Reinholdt Prim, skomakare
- f9 Mickel Wessel gästgivare och Olui Jönsdotter
- f11 Pål Ibsen köpman och Anna Jöransdotter
- f14 Boel Jönsdotter och 1. Nils Larson bagare, 2. Pål Ernst bagare
- f16 Otto Engellau handelsman och Maren Johansdotter
- f20 Hans Ståhle handelsman och Anna Nikolajsdotter
- f21 Axel Michelsen Drejer bagare och Inger Christensdotter
- f23 Per Larson fällberedare och Inger Jönsdotter
- f24 Claus Broddeson gästgivare och Margreta Nilsson
- f25 Jöns Trana vagnman och Anna Broddesdotter
- f26 Per Danielsson färjeman och Cathrina Larsdotter
- f29 Sven Rolig handlare och Susanna Henriksdotter
- f32 Bengt Lang borgmästare och Anna Cathrina Silnecker
- f40 Joon Jönson grovsmed och Anna Cathrina Jönsdotter
- f41 Pål Jacobson slaktare och Bengta Nilsson
- f42 Daniel Wall bokbindare och Annicka Santhof
- f43 Nils Hanson Holste tullnär och Margreta Bertilsdotter
- f49 Lasse Person slaktare och Johanna Jönsdotter
- f52 Pål Jönson Romare färjeman och Gunilla Carlsdotter
- f54 Peter Peterson färjeman och 1. Cathrina Nilsson, 2. Christina Olofsdotter
- f55 Nils Henrikson handlare och Sidsela Rasmusdotter
- f57 Mårten Hanson hattmakare och Sidsela Persdotter(Rasmusdotter)
- f59 Nils Jönson Trana skomakare och Elisabeth Jönsdotter
- f60 Jonas Broom fällberedare/justitiekämnär och Ellna Persdotter
- f61 Henrik Grot hattmakare och Bengta Jönsdotter

APPENDIX

- f62 Jöns Larson hattmakare och 1. Johanna Persdotter, 2. Dorotea Knutsdotter
- f64 Jonas Löfman tullbesökare och 1. Anna (Annicka) Mickelsdotter, 2. Sofia Hessel
- f66 Jöns Larson skomakare och Helena Jönsdotter
- f67 Arvid Christensen skräddare och Kirstine Persdotter
- f72 Anders Frisk färjeman och Maria Jönsdotter
- f75 Per Månson Wessel färjeman och Annicka Andersdotter
- f76 Joris Johanson handlare och Boel Andersdotter
- f86 Per Kämpe färjeman och Ingeborg Torkelsdotter
- f88 Hans Träben färjeman och Pernilla Sönesdotter
- f94 Per Svenson Romare färjeman och Gunilla Jönsdotter
- f98 Knut Jönson färjeman och Ingeborg Svensdotter
- f99 Anders Jönson skräddare och Anna Svensdotter
- f105 Henrik Engellau hattmakare och Anna Jönsdotter
- f106 Lars Kropp skomakare och Lucia Jönsdotter
- f115 Olof Olson hattmakare och Gunilla Mickelsdotter
- f122 Per Knabe (Person) timmerman och Gunilla Assarsdotter
- f117 Måns Knutson Wäsberg färjeman och Karin Svensdotter
- f130 Håkan Person vagnman och Anna Svensdotter
- f131 Nils Jönson Romare färjeman och Anna Nilsdotter
- f132 Ole Esbjörnson färjeman och Anna Nilsdotter
- f135 Jöns Agger snickare och Bengta Henriksdotter
- f138 Jacob Olson skräddare och Ellna Jönsdotter
- f139 Kurt Swartzenholtz hattmakare och Ellna Nilsdotter
- f141 Lars Åkeson garvare och Elsa Jacobsdotter
- f218 Carl Nilson färjeman och Maren Andersdotter
- f222 Pål Trulson slaktare och Olui Pålsson
- f231 Fredrik Lyderson hattmakare och Maren Petersdotterf257 Lars Pålson vagnman och Gunilla Jönsdotter
- f262 Märten Jacobson färjeman och 1. Sine Sönesdotter, 2. Sidsela Jacobsdotter

Förteckning över individer i rådmännens dopfaddernätverk (figur 1)

- f2 Johan Cöster, handelsman, rådman och Margreta Pihl
- f3 Mickel Svertfeger köpman och rådman och Ellna Wulfsdotter
- f4 Andreas Lohman apotekare , rådman och Anna Persdotter
- f8 Herman Schlyter, köpman, rådman, tullnär och Gunilla Pihlcrona

- f10 Wilhelm Farenhusen köpman, rådmän och Brita Barchman
 f12 Sören Jöranson köpman, rådmän och Maren Simonsdotter
 f15 Silvret Didrikson köpman, rådmän och Jannicke Simonsdotter
 f17 Lars Borg tullkontrollör och Inger Sörensdotter
 f18 Wilhelm Springorm köpman och Elsa Isaksdotter
 f19 Lorentz Råberg löjtnant och Anna Brook
 f22 Magnus Paulin f.d. borgmästare och häradshövding och
 Petronella von der Hagen
 f27 August Preuss rådmän och Elsa Schlyter
 f28 Abraham Gertson köpman och Marna Isaksdotter
 f30 Tomas Fistulator sjötullnär och Anna Cathrina
 f31 Johan von Wovern köpman och Anna Christina
 f33 Herr Hans Jacobson kyrkoherde och Anna Isaksdotter
 f36 Olaus Troilius prost och Karin Mickelsdotter
 f37 Johannes Sundin prost och Cathrina Oelrich
 f45 Anton Berentz Rugeröd köpman och Anna Stierna
 f51 Matthias Pålson köpman och Cathrina
 f63 Andreas Westerskiöld inspektor och Anna
 f68 Alexander Schönback och Gunilla Pihl
 f69 Rasmus Meisner köpman och Cathrina Erman
 f78 Hans Lorich köpman och Ingeborg Johansdotter
 f 82 Magni Holst häradsskrivare och Maria Bromberg
 f87 Peter Apelberg tullnär och Metta Schlyter
 f92 Anton Perment borgmästare och Cathrina Maria Dietrich
 f93 Peter Röring stadsnotarie och Elisabeth Schönback
 f103 Georg Dankwart sjötullnär och Maria Papke
 f111 Johan Dangst herr och madam Agneta
 f290 Johan Steenhof kyrkoinspektor och Sofia Elisabeth Diedrich

*Förteckning över övriga individer med ömsesidiga
 dopfadderrelationer (figur 1)*

- f39 Anders Svenson örtagårdsman och Pernilla Erlandsdotter
 f 80 Per Svenson bagare (barkare) och Karna Jönsdotter
 f89 Sven Truedson bödkare och Agneta Gunnarsdotter
 f 91 Berendt Halling tullvisitör och hustru
 f101 Nils Nilson murmästare och Anna Svensdotter
 f140 Anders Knutson färjeman och Ellna Persdotter
 f142 Hans Hanson bödkare och Inger Persdotter
 f 147 Jöns Jönson slaktare och Maria
 f154 Per Westerberg tullvisitör och hustru

APPENDIX

- f172 Henrik Hoch skräddare och Inger Persdotter
- f181 Jean Jeanson Berg skeppsman och Elisabeth Hoch
- f199 Torsten Nilson båtsman? och Tyra Larsdotter

Förteckning över sundshandlarna som ingår i dopnätverket i figur 5.

(De som drabbats av reseförbud markerade med understrykning.)

- f1 Per Erikson färjeman och 1. Inger Andersdotter, 2. Elisabeth Christensdotter
- f16 Otto Engellau handelsman och Maren Johansdotter
- f41 Pål Jacobson slaktare och Bengta Nilsdotter
- f52 Pål Jönson Romare färjeman och Gunilla Carlsdotter
- f54 Peter Peterson färjeman och 1. Cathrina Nilsdotter, 2. Christina Olofsdotter
- f55 Nils Henrikson handlare och Sidsela Rasmusdotter
- f65 Måns Askman soldat och Anna Månsdotter
- f76 Joris Johanson handlare och Boel Andersdotter
- f94 Per Svenson Romare färjeman och Gunilla Jönsdotter
- f233 Gudmund Gudmundson broläggare och Marta Bengtsdotter
- f301 Bengt Borgman båtsman och Maria
- f320 Håkan Knagg borgare och Sara
- f322 Wulmar Pålson i Gravarna och Maria Nilsdotter

Summary

This dissertation deals with the social structure of ordinary life in an early modern Swedish town as seen from the perspective of women. The questions, which are dealt with, are:

What kinds of social relations, in addition to those inside the family, were women in an early modern town involved in? How did these differ from the relations men were involved in and how did they differ with regards to the women's social standing? To what extent did a woman's social relations change as a result of her civil status? What other factors could influence a woman's standing in the network of social relations upon which she was dependent, or influence the kind of network she tried to build? The focus of this study is centred on women from the craftsman guild as well as those located lower on the social scale; however, in order to discover both the differences related to social status as well as the differences related to gender, I have also studied social relations among men and among women from the upper classes.

The investigation looks at Helsingborg during the period of ca 1680-1709. With the Roskilde peace treaty in 1658 the city of Helsingborg, along with the rest of Skåne, Halland and Blekinge, passed from Danish sovereignty to Swedish. The period between 1680 and 1709 was a relatively peaceful period in Helsingborg's history. However, both before and after this 30-year period the city was devastated by wars and reminders of these wars were a constant presence. Additionally, the most noticeable changes due to the transfer of sovereignty from Danish to Swedish were the introduction of Swedish tariff regulations (which were more restrictive than the Danish) and that the neighbouring city of Helsingör on the opposite side of Öresund (with which Helsingborg had previously enjoyed joint market trade) was now counted as part of a foreign country in matters regarding trade.

The period in question was also otherwise characterised by substantial societal changes. An increase in the centralisation and bureaucratisation of governmental occurred. In addition, economic polarisation can be detected in the towns. Significant cultural changes also took place. This was expressed over a longer temporal perspective

through, among other things, the increasing distance between elitist and popular culture, an increase in distinction between public and private life, and between what was considered masculine and feminine.

As this dissertation primarily addresses questions concerning women, gender (the socially determined differences between men and women) is a central concept. Within women's and gender studies, researchers are not in agreement as to whether or not women during this period should generally be viewed as subordinate to men. On the one hand, state and religious ideologies existed as well as statutes, which decreed the subordination of women. On the other hand, research has shown that a wife had a great amount of authority within the household and that she had the opportunity to act outside of the household in a more active manner than what the laws prescribed.

A quantitative network analysis has been applied to reconstruct a portion of the social structure in Helsingborg (ca 1680-1709) as it is reflected in the sources. Through a more qualitative analysis of the social networks of a few individuals, it has been possible to some light on the function of the networks and how they changed over time.

In the dissertation, I examine three different kinds of relations: the ritualised social ties between parents and godparents, economic ties such as trade and credit, and finally, conflict-filled relations as reflected by violent actions and defamation of character.

The ritualised social ties

Ritual ties might be affirmations of different types of existing social ties – such as kinship, occupational associations, or economic dependency and social status – and a quantitative analysis investigating which of these relations was dominant can tell us much about the kinds of ties that were prioritised in society in general as well as about an individual's status in society.

The examination of 1,600 christenings with over 8,800 godparents in Helsingborg during the period 1688-1709, has revealed that the relationships between parents and godparents generally followed a gender bound hierarchical pattern where godparents were chosen from within the parents' own social class or a higher social class, and not the reverse. It was common to have five or six godparents for each christening. Wives of city court judges were the most popular godmothers when compared to their percentage in the general population. They acted as godmothers within their own group, but also to a great extent as godmothers to children from the craftsman classes

and lower social classes, thus maintaining the vertical social ties. The male godparents maintained the horizontal ties as they were primarily chosen from the parents' own trade group or those trade groups the parents had contact with through their work. Unmarried women acted as godparents to a greater extent than unmarried men. Mutual parent-godparent relationships were not that common, however, they did occur between both city court judges and within the craftsman social class. In these relationships, women represented primarily kinship ties while men represented both kinship and vocational relationships. Through these relations, most city court judges and merchant families were linked to one another as were most families of ferry-men, and families of craftsmen in turn linked to one another in a social network. Some individuals experienced much more popularity as godparents than others in the same group did, and here, personal qualities seem to have been important. A comparison between the frequency of which different individuals acted as godparents with their frequency in lawsuits involving defamation or violence shows that the most popular godparents were those who were least prone to conflict. Even if kinship relations were important, it seems as though that in some cases relatives (primarily female relatives) were forced to relinquish their positions as godparents to women with higher social status. This occurred particularly among families from the lower social strata. Julie Hardwick has demonstrated that in Nantes, between 1560 and 1660, only 10% of all godparents were women. From an international and comparative perspective it is therefore interesting to note that in Sweden, being a godparent was a female task more than a male task.

The economic ties

In order to reveal what kinds of economic relationships women were involved in, I have studied customs journals, estate inventory records and court records concerning debt litigation. When Skåne became part of Sweden in 1658, freedom of trade between Helsingborg and Helsingör became sharply regulated. In spite of this, Helsingborg continued to be an important passage route for the exchange of goods with the former Eastern Denmark and Zealand. Women played an important role in this trade just as they did in retail trade throughout Europe. Many women from Helsingborg regularly transported butter and meat across Öresund and many of them tried to avoid paying customs tariffs. Occasionally, the women who peddled goods could take advantage of the general dissatisfaction with customs officers that

existed within the middle classes; however, the middle class interest in limiting competition sometimes coincided with the government's fiscal interests. During the first decade of the 1700s, the authorities increased their control and established prohibitions for some women to make the crossing to Helsingör. Soldier's wives and other women from the lower classes were primarily affected.

It was common for those who travelled back and forth across Öresund to invite customs officials to their children's christenings. However, any evidence that these relations were advantageous for the parents when crossing over to Helsingör has not been found. On the other hand, it has been possible to establish that many of the more successful tradesmen/tradeswomen in the Öresund region had godparent relationships with each other and with ferry-men, while several of those who were forbidden to make the crossing lacked such relationships or were only located along the periphery of a social network of people who regularly crossed the sound.

Residents of Helsingborg were tied to one another and to the surrounding countryside, as well as to people in other towns via numerous debt relationships. Tradesmen and other groups from the higher strata of society primarily acted as lenders, while craftsmen and women and people from the lower strata were the ones who borrowed money; however, the opposite relationship could also exist.

In the estate inventory records, one can find small but significant differences between male and female housekeepers' debt situation. When they died, widows had more debts owed to relatives and more wage debts to maids and hired men, and fewer debts to public houses than men had. When they died widows also had relatively more of their assets in outstanding claims than men had. This means that widows were more economically dependent on their personal social network than were men.

Female creditors acting within the judicial courts were primarily widows of clergymen or official employees who could not continue in their late husbands' occupations, but who often supported themselves through lending activities or by renting out rooms. However, women from the lower social strata appeared as creditors concerning sums of a smaller amount.

Women as debtors came primarily from the lower strata of society. One group that seems to have had a difficult time maintaining their economic credibility with farmers and merchants were widows of craftsmen, primarily butchers, who continued with their husbands' trade. Women from the lower classes who peddled goods were often brought before the courts for unpaid bills; however, they had very few

debts when it came time for estate inventory proceedings, which indicates that they received less economic trust than others.

Women who were borrowers or lenders in Helsingborg at the end of the 17th century and beginning of the 18th century were not treated differently in a judicial sense because they were women. However, women from the lower strata of society were indirectly affected by the way in which the credit system was designed. The informal system collided with the formal system of written promissory notes, where those that could not write (primarily women from the lower social strata) were the losers. Traditional women's domestic labour tasks were not ranked as highly as men's work and did not receive the same priority as other debts, even if in a formal sense they should have. That women also had loaned out smaller sums than men could also have led to the fact that they simply did not come up in court.

Violent actions and libel in social relations

During the 17th century and the beginning of the 18th century lawsuits concerning violent actions and libel were common in the courts of law. This was related to the role honour held in society. Honour was an important attribute for the early modern individual. If one did not have honour, one was excluded from society. Thus, fighting in order to defend one's honour was quite common. If one chose not to fight when one's honour was verbally attacked, one could bring charges against the attacker in the courts. Acts of violent and libel has been examined in order to discover in what way men's and women's conflict patterns differed from one another according to social status, as well as to discover what role the conflicts played in social relations.

The pattern of conflict differed between men and women, as well as between different social groups. Both men and women argued and fought in the streets and town squares, on the ferryboats, the customs pier and in the home. However, only men argued in beer houses (pubs) and at city meetings, while only women argued in church. This indicates that certain conflict arenas were tied to gender. Although women could be found as parties in city meetings and administrative courts of appeal, this was not their arena; therefore, they did not engage in arguments on these occasions. In the pubs, women were found only as owners or maids. On the other hand, women seemed to have felt as though the church was their arena.

Arguments and fights primarily broke out between people of the same social standing or group. However, defamatory words could also

be aimed at those of a higher class. It was primarily those in authority positions or official employees who, in connection with their professional roles, met with libel from people in the lower social strata. In particular, the conflicts between customs officials and civilians are clearly reflected in the material examined. While official employees were often verbally insulted, they were less prone to be the recipients of violent acts from others, a fact that can be explained by their protected legal status. On the other hand, many of them, including both customs officials and town wardens, were accused of using violence in exercising their profession.

The conflicts that were brought to court occurred mostly between social equivalents, or at least between closely aligned social groups. In this way, gender also defined with whom one was equal. In defamatory cases between women, those from the lowest strata of society – soldier's wives, poor widows and other poor self-supporting women – were more prone to take action as plaintiffs than others. The women they accused of using defamatory words were mostly wives to craftsmen and lower ranking civil servants. Wives of craftsmen were on the other hand often active as plaintiffs against men, both in cases of defamation and violence. Within the craftsman guild both men and women may have been considered as equal. Women have therefore been able to be self confident in their attitudes towards other men and thus also have been treated in the same manner as men. Men may have looked at widows, soldier's wives and other poor women as being weaker; therefore, men did not stoop to hitting them or verbally defaming them. On the other hand, women from the craftsman guild and poor women, simply because they were women and were involved in the same type of everyday activities, may have considered each other as equals. However, for the poor women, who had an insecure status in the town due to the fact that they were mostly unable to contribute to the town charges, it may have been more important to legally refute the attack on their honour.

If the social differences between the individuals were great enough however, it could be that verbal attacks were not brought to court.

The honour one fought to uphold in arguments, fist fights, or in courts could take on various dimensions. For some, the simple right to remain in town was what mattered; for others, it was the defence of their trade group or their own affinity with that group; and still for others, it was about the right to be superior. Within research in women's issues, it has been argued that sexual honour was what was most important for women. I argue that this was primarily true for the unmarried women. For craftsmen's wives, widows, and women who

peddled goods it was just as important to demonstrate economic stability as it was for men, even if attack on their sexual honour was the weapon most often used against women.

Wives of merchants and city court judges were not violently attacked or insulted in the same manner as other women. The reason for this may be that they did not participate in everyday life outside of the household on the same premises as others did. Neither did they participate in the city meetings. Therefore they could maintain the ideals for women of being modest and reticent, and in return receive high esteem, which their prominent roles as godparents prove.

Economic activity, violence and libel were all connected. Those who were economically active, with the exception of merchant widows, were also active in court cases involving violence and libel. Many fights, particularly involving women from the lower social strata, can be seen as a sign that people fought for honour, with honour meaning economic conscientiousness.

The social structure of everyday life

By taking a closer look at how the different kinds of relationships in the fates of a few individuals were woven together during the period in question, I have tried to delve deeper into the analysis. In some cases, the examination at the level of the individual confirmed the results, which the quantitative investigation had uncovered, in other cases it seems as though the social relations were more complicated than what can be presented in table format. It was not possible to analyse the kinship and neighbour relationships between everyone in the entire population of the town. However, on the individual level it seems that relatives and neighbours played a most significant role.

Conflicts within a group of relatives could, like other conflicts, be brought before the courts; however, this did not necessarily lead to divisions within the family. The social network comprised of neighbours and relatives protected an individual, but not for an unlimited time. That a man got drunk and fought could be acceptable; however, if he put the economy of his relatives at risk through his actions, it was not acceptable. That an unmarried woman gave birth to a child was not devastating for her, but it was less acceptable if she was prone to fighting and also stole – then relatives, neighbours and former protectors could turn their backs on her. For widows, in particular those from lower social strata, it was especially important to have a protective network of neighbours or relatives.

SUMMARY

Stepbrothers and stepsisters were very common in family constellations in early modern towns. In the family with stepchildren that I examined, ties between stepbrothers and stepsisters disintegrated when the people who made up the connecting links died. For some individuals kinship played a lesser role: many people moved to the town from other places and therefore formed their own network of friends and neighbours. These were not necessarily weaker than kinship ties.

Men's social networks were more closely associated with their trade or professional roles or the public roles they enjoyed. Women's social networks remained more within the framework of family and relatives, but because of that they were not more geographically bound. Women from the middle and lower strata were often involved in retail trade, which brought them to the countryside and to other towns, and women from the upper strata could travel to other towns to attend baptisms.

Women's relations seem to have been more guided by social differences than were men's. In ritualised social ties, women represented vertical ties more than men did, while men represented horizontal ties. In this connotation, women played a very important role, not least in upholding the hierarchical social differences as well as gender differences. Within economic relations, women's socio-economic standing as well as their civil status was very important. While rich widows could often uphold their claims in economic relations, widows from lower social strata were more vulnerable and dependent. For many women, becoming a widow meant a social step downward. Wives from the higher social strata have left little evidence of economic relations, while wives from the middle or lowest strata often had economic relations independent of their husbands. Within the conflict-filled relations we can also see a greater social gap between men and women. While men from all social strata appeared in conflict cases, women from the higher social strata seldom participated in conflicts, as opposed to women from the lower strata. Thus in the middle and lower social strata, the differences between men's and women's social relations were more blurred than in the upper strata.

Translated by Cheryl Jones Fur

Källor och litteratur

Otryckta källor

Göta Hovrätts arkiv i Jönköping

Städernas renoverade domböcker t o m 1847

Helsingborgs renoverade rådstuguprotokoll (RR)

Helsingborgs renoverade kämnärsrättsprotokoll (RK)

Landsarkivet i Lund

Helsingborgs stadsarkiv

Rådhusrätten och magistraten:

Bouppteckningar och arvskiten

Domböcker

Inkomna skrivelser

Mantalslängder

Registratur (brevkopiebok)

Skiftesbok (Mikrofilm KL5329, KL5331)

Taxeringslängder

Hälsingborgs stadsförsamlings kyrkoarkiv

Födelsebok

Absolutionslängd

Död- och begravningsbok

Vigseslbok

Skånska generalguvernemangets arkiv

Skånska guvernementskansliets arkiv

*Landsarkivet for Sjælland Lolland-Falster & Bornholm i
Köpenhamn*

Retsbetjentens arkiv

Helsingör Justitieprotokoll

Riksarkivet i Stockholm

Centrala tullräkenskaper

Tryckta källor och litteratur

- Amussen, Susan Dwyer, *An ordered society* Colombia University Press 1988.
- Andersson, Gudrun, "Kvinnans underordning: axiom eller öppen fråga?" *Historisk tidskrift* 1997:3.
- Andersson, Gudrun, *Tingets kvinnor och män. Genus som norm och strategi under 1600- och 1700-tal*. Uppsala 1998.
- Andersson, Gudrun och Maria Ågren, "Kvinnor och egendom under tidigmodern tid- forskningsläge och forskningsstrategier" i *Scandia* 1996:1
- Andersson, Hans, "Androm till varnagel..." *Det tidigmoderna Stockholms rättskultur i ett komparativt perspektiv*, Stockholm, 1998.
- Appel, Hans Henrik, *Tinget, magten og æren. Studier i sociale processer og magtrelationer i et jysk bondesamfund i 1600-tallet*. Odense 1999.
- Andersson, Irene, *Kvinnor mot krig : aktioner och nätverk för fred 1914-1940* Lund 2001.
- Aronsson, Peter, Solveig Fagerlund och Jan Samuelson, (red). *Nätverk i historisk forskning – Metafor, metod eller teori?* Växjö 1999.
- Aronsson, Peter, "Hustavlans värld – Folklig mentalitet eller överhetens utopi?" *Västsvensk fromhet: Jämförande studier av västsvensk religiositet under fyra sekler*. Västsvensk kultur och samhällsutveckling, Rapport nr 2 Göteborg 1993.
- Bergman Karl, *Makt, möten, gränser. Skånska kommissionen i Blekinge 1669-70*. Lund 2002.
- Bergner, Barbro, "Dygden som levnadskonst. Kvinnliga dygdeideal under Stormaktstiden" *Kvinnor i stormaktstidens Sverige. Jämmerdal & fröjdesal*, red Eva Österberg Atlantis 1997.
- Bladh, Christine, *Månglerskor. Att sälja från korg och bod i Stockholm 1819-1846*. Stockholm 1992.
- Bondesson, Lars, *Seder och bruk vid födelse och dop* Stockholm 1996.
- Bourdieu, Pierre, *Outline of a theory of practice* - Cambridge, 1977
- Bourdieu, Pierre, *Kultursociologiska texter*, Stockholm 1991.
- Borgatti, S.P., M.G. Everett, and L.C. Freeman. 1999. *UCINET 5.0 Version 1.00*. Natick: Analytic Technologies
- Bringéus, Nils-Arvid, "Svenska dopseder" i *Fataburen Nordiska museets och Skansens årsbok* 1971.
- Burke, Peter, *Folklig kultur i Europa 1500-1800* (1987) Författarförlaget 1983.
- Carlsson Wetterberg, Christina, "Från patriarkat till genusystem - och vad kommer sedan?" i *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 1992:3.

- Charles, Lindsey and Lorna Duffin, (Ed) *Women and work in Preindustrial England*. Kent 1985.
- Clark, Alice, *Working Life of Women in the Seventeenth Century* (1919) Routledge 1992.
- Dalhede, Christina, "Handelsman med invandrarbakgrund i 1700-talets Salviigränd: en fallstudie i sociala flätverk" i *Personhistorisk tidskrift*, 1993.
- Dalhede, Christina, *Handelsfamiljer på stormaktstidens Europamarknad*, Warne förlag, Parille 2001.
- Dansk Data Arkiv, *DDA- 0506: Retsprotokoller fra Helsingør og Falster i det 17. og 18. årh.* Odense 1988.
- Dübeck, Inger, *Købekoner og konkurrence. Studier over myndigheds- og erhvervrettens udvikling med stadigt henblik på kvinders historiske rettsstilling*. København 1978.
- Edgren, Lars, "Gördelmakare Hardtmans vedermödor : 'kultur i bruk' bland hantverksgesäller i Malmö under sen skråtid" *Ale*. Lund 1986:3.
- Edgren, Lars, *Lärling, mästare, gesäll. Hantverk och hantverkare i Malmö 1705-1847*, Lund 1987.
- Elias Norbert, *Sedernas historia* Del 1 av Norbert Elias civilisationsteori, Atlantis 1989.
- Englund, Peter, *Det hotade huset*, Bokförlaget Atlantis, 1989.
- Englund, Peter, "Om klienter och deras patroner" i *Makt och vardag*, , red. Stellan Dahlgren, Anders Florén och Åsa Karlsson Uppsala 1993.
- Ericson, Lars, "Absolutism eller nationalism? Till frågan om försvenskningen av magistraterna i de erövrade danska städerna under 1600-talet." *Karolinska förbundets årsbok* 1984, Stockholm 1985.
- Ericsson, Tom, "Småborgerlighetens sociala umgänge i några norrländska städer under 1850-talet." I *Historia nu*, red. Anders Brändström, Umeå 1988.
- Erickson, Amy Louise, *Women and property in Early Modern England*, London 1993.
- Fabricius Knud. "Skånsk Invandring til Sjaelland i Slutningen af 1600-tallet." (dansk) *Historisk tidskrift* 1951.
- Fagerlund, Solveig, "Skräddarhustrun, borgmästaren och tullaren. Några personliga öden från 1600-talets Helsingborg" i *Kring Kärnan* 1997
- Fagerlund, Solveig, "Vad säger dopböckerna om kvinnors sociala nätverk?" *Nätverk i historisk forskning - metafor, metod eller teori?*

- red Aronsson, Peter, Solveig Fagerlund och Jan Samuelson. Växjö 1999.
- Fagerlund, Solveig, "Women and men as godparents in an early modern Swedish town" i *The History of the Family: An International Quarterly*. 3/2000.
- Fagerlund, Solveig, "Rebecka Henriksdotters förlorade heder- ett rättsfall från 1700-talets Helsingborg. *Kring Kärnan*, Helsingborg 2001.
- Farge, Arlette, *Livets sköra tråd: våld, makt och solidaritet i 1700-talets Paris*, Stockholm 1989
- Fine, Agnes, *PARRAINS. MARRAINES La paranté spirituelle en Europe*. Librairie Arthème Fayard. 1994.
- Garrioch, David, *Neighbourhood & Community in Paris 1740-1790* Cambridge 1986.
- Gaunt, David, *Familjeliv i Norden* Malmö 1983.
- Gowing, Laura, *Domestic dangers*, Oxford University Press 1996.
- Hagberg, Lousie, "Fadderkrona och fadderkyss" i *Rig*. Lund 1925.
- Hagemann, Gro, "Postmodernismen en användbar men opålitlig bundsförvant" *Kvinnovetenskaplig tidskrift*. Stockholm 1994.
- Hagemann, Gro och Klas Åmark, "Från 'husmorskontrakt' till 'jämsällhetskontrakt', Yvonne Hirdmans Genusteori" *Häftan för kritiska studier* 2000:2.
- Hanssen, Börje, *Österlen. En socialantropologisk studie* LTs förlag 1952.
- Hardwick, Julie, *The Practice of Patriarchy. Gender and the Politics of Household in Early Modern France*. The Pennsylvania State University Press 1998.
- Hasselberg, Ylva, *Den lokala ekonomin*, Uppsala 1998.
- Hasselberg, Ylva, "Nätverk är ingen tebjudning" *Nätverk – Metafor, metod eller teori?* red. Aronsson, Peter, Solveig Fagerlund och Jan Samuelson Växjö 1999.
- Hildebrand, K.G. *Falu stads historia*. Falun 1946.
- Hirdman, Yvonne, "Genussystemet : reflexioner kring kvinnors sociala underordning" *Genus i historisk forskning*, red Christina Ericsson, Lund 1993. (Tidigare publ. i *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 1988 (9):3)
- Hirdman, Yvonne, "Om genuskontrakt" *Häftan för kritiska studier* 2000:2.
- Holderness, B.A. "Widows in pre-industrial society: an essay upon their economic functions" *Land Kinship and Life-cycle*, ed. RM Smith, Cambridge 1984.
- Jacobsen, Grethe, *Kvinder, Køn og Købstadlovgivning 1400-1600. Lovfaste Mænd og ærlige Kvinder*. Köpenhamn 1995.

- Jarrick, Arne och Johan Söderberg, *Odygd och vanära. Folk och brott i gamla Stockholm*, Stockholm 1998.
- Jarrick, Arne och Johan Söderberg, "Spontaneous Processes of Civilization. The Swedish Case" i *Ethnologia Europaea* 23 Göttingen Schwartz 1993.
- Jarrick, Arne och Johan Söderberg, *Odygd och vanära. Folk och brott i gamla Stockholm*, Stockholm 1998.
- Jarrick, Arne och Johan Söderberg (red.) *Människovärdet och makten: Om civiliseringsprocessen i Stockholm 1600-1850*, Stockholm 1994.
- Johannesson, Gösta, *Hälsingborgs historia del IV:1 Försvenskningen*, red Gösta Johannesson Helsingborg 1969.(1969 a.)
- Johannesson, Gösta, *Hälsingborgs historia del IV:2 Försvenskningen*, red Gösta Johannesson, Helsingborg 1969.(1969b)
- Johansen, Jens Chr. V., "Falster and Elsenore, 1680-1705: a comparative study of rural and urban crime. Research report" *Social history 1990 Vol 15, nr 1*.
- Johansson, Egil, "Women and the tradition of reading" i *Alphabeta Varia. Orality, Reading and Writing in the History of Literacy. Festschrift in honour of Egil Johansson*. Ed. Daniel Lindmark, Umeå 1998.
- Johansson, Kenneth, "Kalmarkriget och våldsbrottsligheten" i *TIE TULKINTAAN Juhlakirja akatemiaprofessori Heikki Ylikankaalle*. Porvoo 1997.
- Johansson, Kenneth, "Mannen och kvinna, lusten och äktenskapet. Några tidstypiska tankegångar kring gåtfulla ting" *Kvinnor i stormaktstidens Sverige. Jämmerdal & fröjdesal*, Atlantis 1997.
- Johansson, Per Göran, *Gods, kvinnor och stickning. Tidig industriell verksamhet i Höks härad i södra Halland ca 1750-1870*. Lund 2001.
- Karlsson Sjögren, Åsa, *Kvinnors rätt i stormaktstidens Gävle*. Umeå 1998.
- Kelly-Gadol, Joan, "Did Women Have a Renaissance?" *Becoming visible. Women in European History*, Eds. Renate Bridenthal, Claudia Koonz, Susan Stuard, Boston 1987.
- Kowaleski, Maryanne, "Womens Work in a Market Town: Exeter in the late Fourteenth Century" i *Women and Work in Preindustrial Europe*, Bloomington 1986.
- Krackhardt, D, J. Blyth and McGrath, Krackplot 3.0: An improved network drawing program. *Connections* Volyme 17(2) 53-55 (1994).
- Krogh Tyge "Bödlens og Natmandens Uaerlighed" (dansk) *Historisk tidsskrift* 1/1994.

- Larsson, Olle, *Biskopen visiterar. Den kyrkliga överhetens möte med lokalsamhället 1650-1760*. Växjö 1999.
- Lennartsson, Malin, *I säng och säte. Relationer mellan kvinnor och män i 1600-talets Småland* Lund 1999.
- Lcxt, Gösta, *Mantalskrivningen i Sverige före 1860*. Göteborg 1987
- Lilja, Sven, *Städernas folkmängd och tillväxt: Sverige (med Finland) ca 1570-tal till 1810-tal. Historisk tätortsstatistik Del 2*, red. Lars Nilsson Stockholm 1996.
- Lind, Gunner, "Great Friends and Small Friends: Clientism and the Power Elite" i *Power Elites and State Building* ed. Wolfgang Reinhard Oxford 1996.
- Lindstedt Cronberg, Marie, *Synd och skam. Ogifta mödrar på svensk landsbygd 1680-1880*, Lund 1997. (1997a)
- Lindstedt-Cronberg, Marie, "Att försonas med Gud och hans heliga församling" *Jämmerdal och fröjdesal*, red Eva Österberg, Lund 1997. (1997b)
- Lindström Dag, "Väld, förtal och förlikningar i Stockholm 1475-1625" *Rättshistoriska studier*, red Rolf Nygren Band 14 1988.
- Lindström, Dag, "Skråhantverket" i *Makt och vardag. Hur man styrde, levde och tänkte under svensk stormaktstid*, red. Stellan Dahlgren, Anders Florén och Åsa Karlsson Uppsala 1993.
- Lindström Dag, "Skrå, ära och hantverkarkultur i Sverige ca 1350-1900. Kring arbetarkultur före industrialismen" i *Historisk tidskrift* 1/1993.
- Lindström, Dag, "Oärliga mästare och kivande makar. Ett och annat om rättskipning, kriminalitet och normsystem i 1500-talets Norden" i *Historisk tidskrift* 4/1994.
- Lindström Dag "Kvinnor, våld och vardagskriminalitet. Teman inom tysk kriminalitetsforskning" i *Scandia* 61:2 1995.
- Lundin, Johan, "En daglönares nätverk. Ur Anders Olssons liv på Limhamn 1893-1897" i *Att synliggöra det osynliga. Sex uppsatser om socialt handlande och sociala nätverk*, red Tomas Nilson, Göteborg 2000.
- Magnus Erikssons stadslag* i nusvensk tolkning av Åke Holmbäck och Elias Wessén, Lund 1966.
- Medick, Hans, "The proto-industrial family economy" *Industrialization before industrialization* Eds Kriedte, Medick, Schlumbohm, Cambridge 1980.
- Mintz, Sidney W. och Eric R. Wolf, "An analysis of ritual coparenthood (compadrazgo)" i *Southwestern Journal of Anthropology*, Albuquerque 1950, Volyme 6 nr 4.

- Montelius, Alvar, "Om vanhederlighetens historia" i *Uppsala universitets årsskrift*, Uppsala 1920.
- Muchembled, Robert, *Popular culture and elite culture in France 1400-1750*, 1985.
- Muldrew, Craig, *The Economy of Obligation. The Culture of Credit and Social relations in Early Modern England*, Great Britain, 1998.
- Müller, Leos *The Merchant Houses of Stockholm, c 1640-1800. A Comparative Study of Early -Modern Entrepreneurial Behaviour*, Uppsala 1998.
- Mårtensson, Torsten, "Tomtägare i Hälsingborg intill 1850" i *Kring Kärnan 1*, Hälsingborg 1939, *Kring Kärnan 2*, Hälsingborg 1942.
- Mårtensson, Torsten, "Hälsingborgs befästning under svensk tid" *Hälsingborgs historia Del IV:1 Försvenskningen*, red Gösta Johannesson, Hälsingborg 1969.
- Næss, Hans Eyvind and Eva Österberg, "Sanctions, Abreements, Suffering" *People meet the law. Control and conflict-handling in the courts*, red Eva Österberg and Sölvi Sogner, Oslo, universitetsforlaget, 2000.
- Nilson, Tomas, (red) *Att synliggöra det osynliga. Sex uppsatser om socialt handlande och sociala nätverk*, Göteborg 2000.
- Odén, Birgitta, "Relationer mellan generationerna : rättsläget 1300-1900" *Maktpolitik och husfrid*, red Bengt Ankarloo, Lund 1991.
- Olsson, Anders, *Borgmästare, bastioner och tullbommar: Göteborg och Halmstad under statligt inflytande 1630-1660* Lund 1995.
- Ottosson, Mikael, *Sohlberg och Surdegen. Sociala Relationer på Kosta Glasbruk 1820-1880*. Malmö 1999.
- Ozment, Steven, *When Fathers Ruled. Family Life in Reformation Europe*, Harvard University press 1983
- Paul, B. D. *Ritual Kinship with Special References to Godparenthood in Middle America*. Thesis. University of Chicago 1942.
- Pedersen, Laurits, *Helsingör i sundstoldstiden*, Nyt nordisk forlag – Arnold Busck 1928.
- Persson, Bodil E. B., *Pestens gåta. Farsoter i det tidiga 1700-talets Skåne*, Lund 2001.
- Persson, Fabian, "En hjälpande hand: principiella aspekter på patronage i förhållande till nepotism och meritokrati under stormaktstiden" *Scandia* 1993.
- Pitt-Rivers, Julien, "Honour and social status" i J.G.Peristiany (red.) *Honour and shame: The values of mediterranean society*, Chicago 1966.

- Plakans, Andrejs, *Kinship in the past : an anthropology of European family life, 1500-1900*. Oxford 1984.
- Plejfel, Hilding, *Hustavlans värld. Kyrkligt folkliv i äldre tiders Sverige*, Stockholm 1970.
- Pyllkkänen, Anu, "Kvinnan hushållet och rätten – Regionala variationer i stormaktstidens Finland." I *Historisk tidskrift* 1994:3 sid 365-387.
- Roper, Lyndal, *The holy household: women and morals, in Reformation Augsburg*. Oxford 1989.
- Rooth, Margit, *Hälsingborgs historia* del VI:1 Personhistoriska anteckningar. Helsingborg 1979.
- Rosenhane, Schering, *Oeconomia*, Uppsala 1944 (Även utgiven som Sörmländska handlingar).
- Rutman, Daret. B. och Anita H. Rutman. *Small Worlds, Large Questions: Explorations in Early American Social History, 1600-1850*. Charlottesville: Universtiy Press of Virginia 1994.
- Sabean, David Warren *Property, production an family in Neckarhausen 1700-1870* Cambrigde 1990
- Sabean, David Warren, *Kinship in Neckarhausen, 1700-1870* Cambridge, 1998
- Samuelson, Jan, "En god och förnuftig matmoder: adelskvinnor under stormaktsväldet" *Jämmerdal och fröjdesal*, Red. Eva Österberg, Lund 1997.
- Sandmo, Erling, "Aeren og aerekrenkelsen" i Kåre Tønneson (red) *Normer og sosial kontroll i Norden ca. 1550-1850. Domstolene i samspill med lokalsamfunnet, Rapport till det 22 nordiske historikermöte*, Oslo 1994.
- Sandmo, Erling, *Voldssamfunnets undergang*. Oslo 1999.
- Sandström, Åke, *Plöjande borgare och handlande bönder. Mötet mellan den europeiska urbana ekonomin och vasatidens Sverige*. Stockholm 1996.
- Sandvik, Hilde, "Umyndige" kvinner i handel og håndverk. *Kvinnor i bynæringer i Christiania i siste halvdel av 1700-tallet*. Oslo 1992.
- SAOB = *Svenska Akademiens ordbok* 1906, 1938, 1952, 1954, 1971, 1975.
- Schmedeman Joh (utg) *Kongl. Stadgar, Förordningar, Bref och resolutioner Ifrån Åhr 1528 in til 1701 angående Justitatie och executions-Åbrender*, Stockholm 1706.
- Scott, Joan Wallach, *Gender and the politics of history*, New York 1988.
- Scott, John, *Social Network Analysis. A Handbook*. Sage (Guildford) 1991.

- Shorter, Edward, *The Making of the Modern Family*, New York 1977 (1975).
- Simonsson, Örjan, *Den lokala scenen. Torstuna härad som lokalsamhälle under 1600-talet*. Uppsala 1999.
- Sjöberg, Maria, "Hade jorden ett kön? Något om genuskonstruktion i det tidigmoderna Sverige" i *Historisk tidskrift* 1996:3.
- Sjöberg, Maria, "Kvinnans sociala underordning – en problematisk historia. Om makt, arv och giftermål i det äldre samhället" i *Scandia* 1997:2 (1997a)
- Sjöberg, Maria, "Kvinnans underordning – en undantagshistoria?" i *Historisk tidskrift* 1997:3 (1997b).
- Sjöberg, Maria, "Varför blundar äldrehistoriker för maktrelation mellan könen?" i *Häftet för kritiska studier* 1998 31:1 sid 56-68.
- Sjöberg, Maria "Från husbondekontrakt till jämställdhetskontrakt?" *Häftet för kritiska studier* 2000:2.
- Stadin Kekke *Småstäder, småborgare och stora samhällsförändringar. Borgarnas sociala struktur i Arboga, Enköping och Västervik under perioden efter 1680*, Uppsala 1979.
- Stadin, Kekke, "Den gömda och glömda arbetskraften. Stadskvinnor i produktionen under 1600- och 1700-talen" I *Historisk tidskrift* 1980:3.
- Stadin Kekke, "Hade de svenska kvinnorna en stormaktstid? Stormaktstidens svenska stat och konstruktionen av genus" *Scandia* 1997:2
- Stenlås, Niklas, "Det sociala nätverkets logik eller vad händer i sociala nätverk?" *Nätverk – metafor, metod eller teori?* red Peter Aronsson, Solveig Fagerlund och Jan Samuelsson, Växjö 1999.
- Stigsdotter, M. "Traditioner kring faderskapet" Opubl. (Seminarieuppsats i folklivsforskning, stencil, Folklivsarkivet, Lund 1969.)
- Sundin Jan, *För Gud, Staten och folket*, Lund 1992.
- Söderberg, Johan, "En fråga om Civilisering. Brottmål och tvister i svenska häradsrätter 1540-1660" i *Historisk tidskrift* 1990:2.
- Söderberg, Johan, *Civilisering, marknad och våld i Sverige 1750-1870: en regional analys*, Stockholm 1993.
- Taussi Sjöberg, Marja, *Rätten och kvinnorna. Från släktmakt till statsmakt i Sverige på 1500- och 1600-talen*, Stockholm 1996.
- Tebbut, Melanie, *Women's talk? A history of "gossip" in working-class neighbourhoods 1880-1960*. 1995.
- Thunander, Rudolf, *Hovrätt i funktion: Göta hovrätt och brottmålen: 1635-1699* Stockholm 1993.

- Troels-Lund, Frederik, *Danmarks og Norges historie i slutningen af det 16de aarhundrede. Bog 8 : Fødsel og daab* Köpenhamn 1887.
- Wasserman, S och Kathrine Faust, *Social Network Analysis. Methods and Applications* Cambridge University Press 1994.
- Wellman, Barry och Charles Wetherell "Social network analysis of historical communities" i *The history of the family* vol. 1 nr 1/1996
- Wiesner, E Merry, "Spinning out capital: Women's Work in the Early Modern Economy" i *Becoming visible. Women in European History* Ed. Bridenthal/Koonz/Stuard eds. Boston 1987.
- Wiesner, E Merry, "Guilds, Male bonding and Womens's Work in Early Modern Germany" *Gender & History* 1989:2.
- Wottle, Martin, *Det lilla ägande. Korporativ formering och sociala relationer inom Stockholms minuthandel 1720-1810*, Stockholm 2000.
- Wrightson, Keith och David Levine, *Poverty and piety in an English village. Terling 1525-1700* London 1979
- Ylikangas, Heiki m fl, "Family, State, and Patterns of Criminality" *People meet the law. Control and conflict-handling in the courts*, Red. Eva Österberg och Sölvi Sogner Oslo, 2000.
- Åberg, Alf, "Den politiska historien 1658-1718" *Hälsingborgs historia Del IV:1 Försvenskningen*, red Gösta Johannesson, Hälsingborg 1969.
- Åberg, Martin, *Samförståndets tid: konflikt, samarbete och nätverk i svensk lokalpolitik*, Lund 1998.
- Ågren, Maria, "Att lösa ekonomiska tvister – domstolarnas främsta sysselsättning på 1700-talet?" *Historisk tidskrift* 1988/4
- Ågren, Maria, *Jord och gäld. Social skiktning och rättslig konflikt i södra Dalarna ca 1650-1850*, Uppsala 1992.
- Ågren, Maria och Kenneth Johansson, "Ekonomiska brott och egendomsbrott" *Det 22. Nordiske historikermøte*, red. Kåre Tønnesson. Rapport 2 Oslo 1994
- Ödman Per Johan, *Kontrasternas spel I-II. En svensk mentalitets- och pedagogisk historia*, Stockholm 1995.
- Österberg, Eva, "Bonde eller bagerska? Vanliga svenska kvinnors ekonomiska ställning under senmedeltiden. Några frågor och problem." I *Historisk tidskrift* 1980:3
- Österberg, Eva "Brott och straff i svenska småstäder under medeltid och vasatid. Svensk kriminalitet i europeiskt perspektiv." *Över gränser. Vänbok till Birgitta Odén*, Lund 1987.

- Österberg, Eva ”Brott och social kontroll i Sverige från medeltid till stormaktstid. Godtycke och grymhet – eller sunt förnuft och statskontroll.” *Historisk tidskrift* 1991:2.
- Österberg, Eva ”Brott och rättspraxis i det förindustriella samhället. Tendenser och tolkningar i skandinavisk forskning. *Historisk tidskrift* 1993:2.
- Österberg, Eva, *Folk förr. Historiska essäer*, Stockholm 1995.
- Österberg, Eva, ”Våld och ära, böter och skam. Kriminalitet och straff i Sverige från medeltid till nutid.” *Kriminalitet, kultur, kontroll – en antologi*, red. Malin Åkerström, Stockholm 1996.
- Österberg, Eva, (red.). *Jämmerdal & fröjdesal. Kvinnor i stormaktstidens Sverige* Atlantis 1997.
- Österberg, Eva and Sölvi Sogner (eds), *People meet the law. Control and conflict-handling in the courts*, Oslo, universitetsforlaget, 2000.
- Österberg, Eva och Dag Lindström *Crime and Social Control in Medieval and Early Modern Swedish Towns* Uppsala 1988.
- 1686 års kyrkolag* utgiven av Samfundet pro fide et christianismo Stockholm 1936.

Vilka typer av sociala relationer var kvinnor i en tidig-modern stad inblandade i? Vilka bjöd man in som dopfaddrar till sina barn? Vilka var man skyldig pengar? Vilka grälade och slogs man med? Hur skilde sig kvinnors sociala relationsmönster från mäns? Hur skilde sig kvinnors relationsmönster åt beroende på deras sociala ställning, ålder och civilstånd?

I denna studie, som behandlar Helsingborg under tiden från 1680 till 1709 försöker författaren få svar på dessa frågor. Vi får möta hustrur, änkor och döttrar till hantverkare, soldater och stadstjänare. Många av dem försörjde sig genom mångleri, någon med handel i större skala. Vi får även möta kvinnor ur stadens högre sociala skikt samt männen i staden. Vi möter kvinnorna och männen i kyrkan, på gator och torg, i hemmen, vid tullbryggan, på båten till Helsingör och i rättssalen, helt enkelt i alla de vardagliga situationer där deras möten med andra lämnat spår efter sig i källorna.